T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

KUTADGU BİLİG'DE EĞİTİM VE YÖNETİM ANLAYIŞI

Asiye Figen KALKAN YAMAN

(Doktora Tezi)

İstanbul, 2025

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

KUTADGU BİLİG'DE EĞİTİM VE YÖNETİM ANLAYIŞI

THE CONCEPT OF EDUCATION AND GOVERNANCE IN KUTADGU BİLİG

Asiye Figen KALKAN YAMAN

(Doktora Tezi)

Danışman

Prof. Dr. Mesut ŞEN

İstanbul, 2025

Tüm kullanım hakları

M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir.

© 2025

ONAY

Asiye Figen Kalkan Yaman tarafından hazırlanan "Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Yönetim Anlayışı" konulu bu çalışma, 14/07/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda aşağıdaki jüri üyeleri tarafından başarılı bulunmuş ve Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı Soyadı	**İmza**
TEZ DANIŞMANI	**Prof. Dr. Mesut ŞEN**	
JÜRİ ÜYESİ	**Prof. Dr. Mehmet AÇA**	
JÜRİ ÜYESİ	**Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BABACAN**	
JÜRİ ÜYESİ	**Prof. Dr. Murat ELMALI**	
JÜRİ ÜYESİ	**Prof. Dr. Uğur GÜRSU**	
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	**Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK**	
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	**Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan TAŞTAN**	

ETİK BEYAN

Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım çalışmamda;

- Sunduğum bilgileri, dokümanları ve verileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Çalışmamda yararlandığım yapıtların tamamına atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Elde ettiğim verilerde ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı bildirir, aksi bir durumda aleyhimde doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

14/07/2025

Asiye Figen KALKAN YAMAN

ÖZ GEÇMİŞ

2004	Aksaray Anadolu Öğretmen Lisesinden mezun olma
2009	Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği programından mezun olma
2009-2012	Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği yüksek lisans programından 'Lutfiyye ve Hayriyye Çerçevesinde Divan Edebiyatında Çocuk Eğitimi' adlı tez ile mezun olma
2009-2014	Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli ortaöğretim kurumlarında kadrolu Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalışma
2013-2018	Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği doktora programına başlama
2014-…	Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği programında araştırma görevlisi olarak çalışma
2018-2025	Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği doktora programından mezun olma

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Türk edebiyatının temel yapıtlarından biri olan *Kutadgu Bilig*'i eğitim ve yönetim açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Yusuf Hâs Hâcip tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan bu yapıt, edebi bir metin olmanın ötesinde derin bir bilgelik ve yönetim felsefesi içermektedir. Elinizdeki tez *Kutadgu Bilig*'deki eğitim ve yönetim anlayışını, Platon'un *Devlet* ve Farabi'nin *İdeal Devlet (Erdemli Şehir)* yapıtları ile karşılaştırmalı olarak ele almayı hedeflemektedir. Bu karşılaştırma yapıtın beslendiği kültürel ve felsefi kaynakların daha kapsamlı bir biçimde ortaya konulmasına olanak tanıyacaktır.

Kutadgu Bilig, Türk edebiyatının ilk siyasetname ve nasihatname türünde yazılmış yapıtıdır. Ancak yapıtın kapsamı yalnızca siyaset ve ahlak öğretileri ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda bireyin eğitimi, yöneticinin özellikleri ve toplumun yönetim ilkeleri üzerine derin çıkarımlar sunmuştur. Buna karşın yapıt, eğitim bilimi bağlamında derinlemesine incelenmemiştir. Bu tez, tam da bu eksikliği gidermek amacıyla hazırlanmıştır.

Araştırmanın temel amacı *Kutadgu Bilig*'deki eğitim ve yönetim anlayışının kökenleri ile bu anlayışın hem döneminin hem de eski dönemlerin felsefi yaklaşımlarıyla olan bağlantılarını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda yapıtta yer alan temel kavramlar Platon ve Farabi'nin devlet anlayışları ile karşılaştırılacak, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konacaktır. Yapıtın yazarı Yusuf Hâs Hâcip'in düşünsel birikimi, yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel özellikleri ile ilişkilendirilecek ve böylece yapıtın felsefi derinliği daha açık bir şekilde ortaya çıkarılacaktır.

Araştırmanın yöntemi olarak nitel araştırma deseninde tarama modeli benimsenmiştir. Çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. *Kutadgu Bilig*'in metni ile Platon'un ve Farabi'nin yapıtları üzerinde içerik analizi yapılacaktır. Bu analiz yöntemi yapıtların satır aralarında gizli kalmış anlamları ve metinler arası ilişkileri ortaya koymada önemli bir rol oynayacaktır.

Tezin özgün katkısı *Kutadgu Bilig*'in yalnızca tarihi ve edebi yönleriyle değil, aynı zamanda eğitim ve yönetim bilimi açısından da değerlendirilmesidir. Tez *Kutadgu Bilig* üzerindeki mevcut çalışmalardan farklı olarak, doktora seviyesinde bütüncül bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, yapıtın yazıldığı dönemin eğitim ve yönetim anlayışının çağdaş eğitim bilimleri bağlamında da yorumlanabileceğine ilişkin yeni ufuklar açmayı hedeflemektedir.

Bu tezin ortaya çıkmasında konulara getirdiği farklı bakış açısı ve düşünceleri ile katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen, bilim adamı niteliğini en iyi biçimde üzerinde taşıyan, hocalığıyla ve dahi insanlığıyla yaşamımda büyük bir yol gösterici olan çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Mesut Şen'e en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Doktora yolculuğuma başladığım Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği programı öğretim üyeleri Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Prof. Dr. İsmet Çetin, Prof. Dr. Leyla Karahan, Prof. Dr. Ayşe Yücel Çetin başta olmak üzere bölümdeki tüm hocalarıma alanda bilgilenmemi sağladıkları için minnettarlığımı sunarım. Her ihtiyaç anımda destekleri ile hep yanımda olan sevgili dostum Uzman Meltem Oktay ve Dr. Zehra Betül Alp'a teşekkürlerimi bu vesile ile iletirim. Ve ilk eğitim yuvamda emeklerini hiçbir zaman eksik etmeyen annem ve babamın tezimin yazılma sürecinde gösterdikleri özveri için ne desem az kalır. Tezimin son sürecinde bana eşlik eden Deniz Erdem'im, senden arta kalan zamanlarda yazmaya çalıştığım bu tez umarım senin için ve dahi seninle yeniden dünyayı gören benim için bir gün ışığı olur. Denizler kadar erdemli olasın.

Son olarak bu çalışmanın Türk dili ve edebiyatı eğitimi, eğitim bilimi ve felsefe alanlarında araştırma yapacak olan istekli öğrenicilere yararlı olması en büyük dileğimdir.

Asiye Figen Kalkan Yaman

Temmuz 2025, İstanbul

ÖZET

Türk edebiyatının en önemli yapıtlarından *Kutadgu Bilig* ile ilgili bugüne kadar başta Türk dili ve edebiyatı olmak üzere dil bilimi, tarih, siyaset bilimi, ilahiyat, tıp gibi çeşitli alanlarda birçok çalışma ortaya konmuştur. Son dönemlerde değerler eğitimine olan ilginin artması ile nasihatname ve siyasetname türündeki yapıtlara özel bir merak oluşmuştur. Ancak Kutadgu Bilig ile ilgili ele alınan çalışmaların çoğunun makale türünde olduğu görülmüştür. Bu nedenle tezimizin ana amacı *Kutadgu Bilig*'i eğitim ve yönetim açısından ayrıntılı bir biçimde ele almak, ondaki eğitim ve yönetime ilişkin görüşlerde varsa Platon'un ve Farabi'nin etkisini saptamaktır. Bu kapsamda *Kutadgu Bilig ile* Platon'un *Devlet* ve Farabi'nin *İdeal Devlet (Erdemli Şehir)* adlı yapıtları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar eğitim ve yönetim bağlamında ele alınmıştır. Bu üç yapıtta da insanın ve dolayısıyla toplumun mutluluğu üzerinde durulması çıkış noktamızı oluşturmuştur.

Tezde, çalışana verileri derinlemesine betimleme ve yorumlama olanağı sunan nitel araştırma deseni ile tarama modeli kullanılmıştır. Söz konusu yapıtlardaki veriler doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Toplanan bu verilerin analizinde ise içerik analizi uygulanmıştır.

Elinizdeki bu tez giriş, kavramsal çerçeve, yöntem, bulgular ve yorum ile sonuç ve tartışma olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. Kavramsal çerçeve bölümünde 'mutluluk' kavramı üzerinde durulmuştur. Bulgular ve yorum bölümü Eğitim Anlayışı ve Yönetim Anlayışı olarak iki başlıkta incelenmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen bulgulara ilişkin sonuçlar ifade edilmiş, Türk dili ve edebiyatı eğitimi alanı kapsamında öneriler sıralanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk dili ve edebiyatı eğitimi, *Kutadgu Bilig*, Yusuf Hâs Hâcip, Platon ve *Devlet*, Farabi ve *İdeal Devlet*, siyasetname.

ABSTRACT

Many studies have been conducted on Kutadgu Bilig, one of the most significant works of Turkish literature, in various fields such as Turkish language and literature, linguistics, history, political science, theology, and medicine. Recently, the growing interest in values education has also increased curiosity about works in the genres of nasihatname (books of advice) and siyasetname (books of political thought). However, most of the studies related to Kutadgu Bilig appear to be in the form of articles. Therefore, the primary aim of this thesis is to comprehensively examine Kutadgu Bilig in terms of education and governance and to identify any influence of Plato and Al-Farabi on its educational and governance perspectives. Within this scope, the similarities and differences between Kutadgu Bilig, Plato's The Republic, and Al-Farabi's The Ideal State are analyzed in the context of education and governance. The focus on the happiness of the individual and, consequently, society in all three works serves as the starting point of this study.

The thesis employs a qualitative research design with a survey model, allowing for an in-depth description and interpretation of the collected data. The data from the aforementioned works were gathered through document analysis, and content analysis was used to analyze the collected data.

This thesis consists of five chapters: introduction, theoretical framework, methodology, findings and interpretation, conclusions. The theoretical framework focuses on the concept of 'happiness.' The findings and interpretation chapter is divided into two main sections: Educational Perspectives and Governance Perspectives. In the conclusions chapter, the results of the findings are presented, and recommendations are offered within the scope of Turkish Language and Literature Education.

Keywords: Turkish Language and Literature Education, *Kutadgu Bilig*, Yusuf Hâs Hâcip, Plato and *The Republic*, Farabi and *The Ideal State*, siyasetname.

KISALTMALAR LİSTESİ

ADS	Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü
AY	*Altun Yaruk*
B	Yazıtın batı yüzü
b.	Beyit
BK	Bilge Kağan Yazıtı
bk.	Bakınız
BV	*Badeyiʿu'l-Vasat*
C.	Cilt
çev.	Çeviren
D	Yazıtın doğu yüzü
DLT	*Dîvânü Lügâti't-Türk*
EDPT	*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*
FK	*ʿAlī Şīr Nevāyī, Fevāyidü'l-Kiber*
G	Yazıtın güney yüzü
GD	*Gedai Divanı*
GTS	*Güncel Türkçe Sözlük*
haz.	Hazırlayan
HBD	*Hüseyin Baykara Divanı*
K	Yazıtın kuzey yüzü
KA	*Kubbealtı Lugatı*
KB	*Kutadgu Bilig*
Kİ	*Kitâbü'l-İdrâk*
KT	Kül Tigin Yazıtı

KTLS	*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*
LD	*Lutfî Divanı*
LM	‘Alī Şīr Nevāyī, *Leylî vü Mecnûn*
MKb	*Mahbûbü’l-Kulûb*
OED	Online Etymology Dictionary
S.	Sayı
s.	Sayfa
SD	*Mevlânâ Sekkâki Divanı*
SS	*Seba-i Seyyare*
Skr.	Sanskritçe
ŞHD	*Şiban Han Dîvânı*
Tib.	Tibetçe
TT	*Türkische Turfan Texte*
TTS	*Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*
US	*Uigurische Sprachdenmäler*
Uyg.	Uygur Türkçesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
vs.	ve saire
+	Ad tabanına gelen ekten önce kullanılır.
-	Eylem tabanına gelen ekten önce kullanılır.
</>	Sözcüğün hangi yöne değişim gösterdiğini belirtir.

İÇİNDEKİLER

ONAY ..... **i**

ETİK BEYAN ..... **ii**

ÖZ GEÇMİŞ ..... **iii**

ÖN SÖZ ..... **iv**

ÖZET ..... **vi**

ABSTRACT ..... **vii**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **viii**

İÇİNDEKİLER ..... **x**

BÖLÜM I: GİRİŞ **1**

1.1. Problem Durumu **1**

1.2. Araştırmanın Amacı **3**

1.3. Araştırmanın Önemi **4**

1.4. Sınırlılıklar **5**

1.5. Varsayımlar **5**

1.6. Tanımlar **5**

1.6.1. Siyasetname 5

1.6.2. Nasihatname 6

1.6.3. Eğitim 7

1.6.4. Eğitim bilimi 8

1.6.5. Dil eğitimi 9

1.6.6. Edebiyat eğitimi 10

1.6.7. Ahlak ve ahlak eğitimi 11

1.6.8. Değerler eğitimi 12

BÖLÜM II: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR **15**

2.1. Türk Edebiyatında Mutluluk Kavramının Kaynakları **15**

2.1.1. Tarihsel metinlerde kut kavramı 28

2.1.1.1. Orhun Yazıtları 33

2.1.1.2. Eski Türk yazıtları 36

2.1.1.3. Irk Bitig 40
2.1.1.4. Altun Yaruk 44
2.1.1.4.1. Süü ülüş 45
2.1.1.4.2. I. Tegzinç 49
2.1.1.4.3. II. Tegzinç 49
2.1.1.4.4. III. Tegzinç 59
2.1.1.4.5. IV. Tegzinç 70
2.1.1.4.6. V. Tegzinç 82
2.1.1.4.7. VI. Tegzinç 93
2.1.1.4.8. VII. Tegzinç 100
2.1.1.4.9. VIII. Tegzinç 103
2.1.1.4.10. IX. Tegzinç 109
2.1.1.4.11. X. Tegzinç 111
2.1.1.4.12. Buyan evirmek 117
2.1.1.5. Dîvânü Lügâti't-Türk 121
2.1.1.6. Atebetü'l-Hakâyık 124
2.1.1.7. Satır altı ilk Kur'an çevirisi 126
2.1.1.8. Divân-ı Hikmet 127
2.1.1.9. Nehcü'l-Ferâdis 127
2.1.1.10. Oğuz Kağan Destanı 128
2.1.1.11. Gülistan Tercümesi (Kıpçak Türkçesi) 130
2.1.1.12. Kıpçak Türkçesi sözlükleri 132
2.1.1.13. Marzubân-nâme 133
2.1.1.14. Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ 133
2.1.1.15. Dede Korkut Hikâyeleri 134
2.1.1.16. Gülistan Tercümesi (Eski Türkiye Türkçesi) 136
2.1.1.17. Tarama sözlüğü 136
2.1.1.18. Gülistan Tercümesi (Çağatay Türkçesi) 137
2.1.1.19. Çağatay Türkçesi sözlükleri 138
2.1.1.20. Günümüzde kut 139
2.2. Eski Yunan Edebiyatında Mutluluk Kavramı 146
2.2.1. Platon'un devlet anlayışı 148
2.2.2. Aristo'nun devlet anlayışı 150
2.3. Abbasiler Dönemi İslam Edebiyatında Mutluluk Kavramı 152
2.3.1. Farabi'nin devlet anlayışı 157
2.4. Kutadgu Bilig Adı Nereden Geliyor? 160
BÖLÜM III: YÖNTEM 164
3.1. Araştırmanın Modeli 164

3.2. Çalışma Grubu **164**
3.3. Veri Toplama Aracı **164**
3.4. Verilerin Toplanması **164**
3.5. Verilerin Analizi **165**
BÖLÜM IV: BULGULAR VE YORUM **167**
4.1. Kutadgu Bilig'de Mutluluk Kavramı Kapsamında Eğitim Anlayışı **167**
4.1.1. Yusuf Hâs Hâcip'in eğitim ve anlatım yöntemleri 175
4.1.2. Yusuf Hâs Hâcip'te ahlak eğitimi 193
4.1.2.1. İyilik ve iyi insan 200
4.1.2.2. Bilgelik ve bilge 210
4.1.2.3. Tokgözlülük ve cömertlik 211
4.1.2.4. Alçakgönüllülük 220
4.1.2.5. Kötülük ve kötü insan 225
4.2. Kutadgu Bilig'de Mutluluk Kavramı Kapsamında Yönetim Anlayışı **240**
4.2.1. Yusuf Hâs Hâcip'e göre yöneticinin özellikleri 240
4.2.1.1. Adalet 240
4.2.1.2. Mutluluk 249
4.2.1.3. Akıl ve bilgi 263
4.2.1.4. Erdem 272
4.2.1.5. Akıbet ve kanaat 276
BÖLÜM V: SONUÇ **285**
5.1. Eğitim ile İlgili Sonuçlar **285**
5.2. Yönetim ile İlgili Sonuçlar **288**
KAYNAKÇA **290**

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Türk edebiyatında İslami dönemin ilk ve önde gelen yapıtlarından biri olan *Kutadgu Bilig* hakkında bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar her ne kadar ağırlıklı olarak Türk dili ve edebiyatı bilim dalında olsa da tarih, dilbilim, kamu yönetimi, felsefe, sanat tarihi, siyasal bilimler, işletme, ilahiyat ve hatta tıp bilim dallarını da kapsamaktadır. *Kutadgu Bilig*'in bu kadar farklı bilim dallarında çalışılabilen, disiplinler arası bir özelliğe sahip olması içeriğinin zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Bugünkü Türkçe ile 'Mutluluk Veren/Vermesi Gereken Bilgi' anlamına gelen yapıtın tam bir siyasetname mi yoksa nasihatname mi olduğu üzerine değişik düşünceler ortaya atılmıştır (Arslan, 1987, s. 19) (Dilâçar, 2003, s. 71) (Karahan, 1985, s. 26, 27) (Şen M. , 2016).

Siyasetname siyasetle, devlet yönetimiyle ilgili olarak yazılmış bir yapıt demektir (Levend, 1962, s. 168). Nasihatnameler ise, içinde ahlaka dair öğretici konuşmalar, özdeyişler, hikmet öğretisi ve bilgi övgüsü olan öğüt kitaplarıdır (Dilâçar, 2003, s. 158). *Kutadgu Bilig*'in bu iki türün özelliklerini de taşıdığı görülmektedir. Yapıttaki iki ana karakter, adaleti simgeleyen hakan Kün-Togdı ve mutluluğu simgeleyen vezir Ay-Toldı'dır. Metinde bu iki karakter arasında geçen konuşmalara sıkça rastlanmaktadır. Daha çok siyaset üzerine yapılan bu konuşmalar adalete dayalı ideal bir devlet düzeninin arandığını göstermektedir. Bu bağlamda *Kutadgu Bilig* tam bir siyasetnamedir. Diğer yandan yapıtta bu ideal devlet düzeni için yapılması gerekenler konusunda, ahlaki konularda, günlük hayata ilişkin birçok konuda verilen öğütler oldukça çoktur. Yapıttaki üçüncü karakteri bilgiyi/aklı simgeleyen vezirin oğlu bilge Ögdülmiş'in oluşturması ve bilginin sürekli övülmesi *Kutadgu Bilig*'in nasihatname özelliği taşıdığını da göstermektedir. İnalcık'ın bu konudaki "Siyaset ahlâktan ayrılmaz; Siyasetnameler aynı zamanda bir ahlâk kitabı, bir ahlâki öğütler dergisi niteliğindedir." şeklindeki sözleri yapıtımızın bir siyasetname olmakla birlikte aynı zamanda bir nasihatname olduğunu da desteklemektedir (İnalcık, 2005, s. 14). Bir yapıtın siyasetname olması nasihatname olmasına engel değil iken nasihatname olması siyasetname de olmasını gerektirmez.

1069-1070 yıllarında Karahanlı devletinde yazılan Türk edebiyatının bu ilk siyasetnamesinden önce Platon, *Devlet*'inde ve Platon'dan sonra Farabi *İdeal Devlet*'inde ideal devlet modelini ortaya koymaktadır. Farabi'nin siyaset felsefesinin yapısını,

karakterini Platon'un siyaset görüşünün oluşturduğu söylenegelmektedir. Muhsin Mahdi'ye göre Farabi'nin Platon'dan etkilendiğini ispatlayan, İslam ile ideal rejim arasındaki benzerlikler şöyledir: 1. Yasa koymanın nihai nedeni Tanrı ile başlar, iyi bir politik rejimin tesisi için tanrısal varlıklar ve doğa hakkında doğru inançlara sahip olunması zorunludur. 2. Devlet kurucunun ve yasa koyucunun ve ondan sonra toplumun önderliğinde onu izleyenlerin görevleri, toplumun organizasyonu ve bu organizasyonun devamı için hayati bir öneme sahiptir. 3. Ruh veya zihin, bedenin bir parçası veya türevi değildir yani ruh veya zihin maddi değildir; çünkü bu görüş insani erdemleri ve toplumsal hayatı tehlikeye düşürebilir. 4. Yurttaşların bakışları dünyevi ilgilerinin, dünyevi çıkarlarının ötesinde bir mutluluğa yöneltilir. 5. Savunmacı teolog ve hukukçunun eylemi, yasa koyucunun ve yasanın amacını korumak gibi ikinci dereceden önemi olan bir görevle sınırlandırılır (Fârâbî, 2013, s. 20). Bu benzerliklerin yanında iki filozof arasında Platon'un şehir devletine karşılık Farabi'nin evrensel devleti, Platon'un yasa koyucuyu kanun koymada ve siyasal iktidarda sınırlandırmasına karşılık Farabi'nin ona sonsuz özgürlük vermesi gibi farklılıklar da mevcuttur (Fârâbî, 2013, s. 27, 28).

Platon'un *Devlet*'inde, Farabi'nin *İdeal Devlet*'inde ve Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig*'inde üzerinde durulan 'adalet, doğruluk, iyilik, akıllılık, ölçülülük, uysallık, bilgelik' gibi temel kavramlar bulunmaktadır. Aradan geçen yüzyıllarda ve değişen toplumlarda bu gibi temel kavramlar benzer şekillerde mi yoksa farklı şekillerde mi ele alınmıştır, aralarındaki bu benzerlikler ve farklılıklar hangi noktalarda ortaya çıkmaktadır? Bu üç yapıtta da nihai amaç 'mutluluk'a ulaşmaktır. Bu üç yapıttaki mutluluk kavramı ile kastedilen arasında uyuşan ve ayrışan yönler var mıdır? Tezde bu gibi sorulara bilimsel cevaplar aranacaktır.

Tezin dayandığı sayıltılar, *Kutadgu Bilig*'in İran, Arap, Hint ve eski Yunan kültürlerinden etkilendiğine ilişkin ortaya atılan görüşlere dayanmaktadır. Bunların yanında *Kutadgu Bilig*'in tamamen eski Türk kültürünün etkisiyle yazıldığını savunan önemli araştırmacıların olduğunu da söylemek gerekir. Ne var ki aradaki bütün yer, zaman ve köken farklılıklarına karşın Platon'un yaşadığı M.Ö.300'lü yıllardan Farabi'nin yaşadığı M.S.900'lü, Yusuf Hâs Hâcip'in, İbn-i Sînâ'nın ve Nizâmü'l-Mülk'ün yaşadığı M.S.1000'li yıllara uzanan aralıkta gerek dönemine gerek kendinden sonrakilere yön verecek derecede önemli kılan bu kişilerin devlet ve toplum düzeni konusunda düşüncelerini oldukça geniş yapıtlar kaleme alarak ifade etmesi bir tesadüf ile açıklanamaz. Aynı konu etrafında yapıtlar

meydana getiren bu isimler arasında etkilenmeler de söz konusudur. Bunun yanında konuyla ilgili farklı görüşlere de rastlanması son derece normaldir.

Sonuç olarak bu araştırmanın problem tümcesi, *Kutadgu Bilig*'de yer alan eğitim ve yönetime ilişkin görüşlerde Platon'un ve Farabi'nin etkisinin hangi konularda, ne ölçüde benzerliklerden ve farklılıklardan oluştuğunu saptamaya yöneliktir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın amacı, "*Kutadgu Bilig*'de yer alan eğitim ve yönetime ilişkin görüşlerde Platon ile Farabi'nin etkisi var mıdır; varsa hangi konularda, ne ölçüde benzerlikler ve farklılıklar vardır?" sorusuna cevap aramaktır. Bu ana amaca bağlı kalarak oluşturulan alt amaçlar ise şu şekildedir:

Platon, Farabi ve Yusuf Hâs Hâcip'in;

1. 'mutluluk' kavramı ile kastettikleri nedir? Aralarında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar vardır?

2. 'eğitim' ile ilgili görüşleri arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar vardır?

3. 'yönetim' ile ilgili görüşleri arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar vardır?

Tezin hedefi, Türk edebiyatının temel yapıtlarından *Kutadgu Bilig*'deki görüşlerin yazarının aldığı eğitimden, yapıtlarını okuduğu kişilerden, içinde yetiştiği kültürden ve diğer kültürlerden ne derece beslendiğine ulaşmaktır. Bu bağlamda öngörülen varsayımlar şu şekildedir:

1. Türkler, köklü bir devlet ve toplum düzeni kurma kültürüne çok eskiden beri sahip olmuş ve bunu konu alanında yazılan ilk yapıt *Kutadgu Bilig*'de açık biçimde ortaya koymuştur.

2. Türkler, eski Yunan'ı birçok uygarlıktan önce okuyup kendi kültüründeki devlet ve toplum düzenini bununla birleştirerek *Kutadgu Bilig*'de bir bütün hâlinde gözler önüne sermiştir.

3. Türkler, Avrupa'daki Magna Carta sözleşmesinden yarım asrı geçkin süre önce -hakan dâhil- kanunların her şeyden üstün olduğu düşüncesini taşıyan bir millet olduğunu Orhun Yazıtları'nda gösterdiği gibi *Kutadgu Bilig* ile de göstermiştir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bugüne kadar *Kutadgu Bilig*'le ilgili değişik alanlarda çeşitli çalışmalar yapılmış ancak bunların yapıtın beslendiği kaynakları ayrıntılı bir biçimde incelemediği görülmüştür. Öyle ki yapıtla ilgili yapılan dil bilgisi ve içerik incelemeleri farklılıklar gösterirken yapıtın yazarının eğitimi, etkilendiği şahsiyetler ve onlarla olan bağı geniş bir düzlemde ele alınmamıştır. Bunlar ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi çeşitli yapıtların içinde yer alan bölümlerde veya makale gibi yazılarda kendini göstermiştir. Yapıtın anlatımında kullanılan diyalog eski Yunan, Arap, İran gibi çeşitli medeniyetlerde daha önce denenmiş ancak Türk edebiyatında hem öncesinde hem sonrasında fazla denenmemiş bir biçemdir. Döneminin önde gelen isimlerinden Yusuf Hâs Hâcip'in yapıtını doğrudan değil de simgelerle ve bu simgeleri diyaloglar hâlindeki konuşmalar ile vermesi dikkate değerdir. Yusuf Hâs Hâcip'in bu biçemi seçmesindeki nedenlerin irdelemesinin yapılmadığı görülmüş ve bu alandaki eksiklik yapılacak ayrıntılı okumalar ve incelemelerle kapatılmaya niyet edilmiştir.

Kutadgu Bilig üzerine bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Türk dili ve edebiyatı bilim dalındaki çalışmalar, içerikle ilgili olanlar varsa da daha çok yapıtın diline ve dil bilgisi yapısına dönüktür (Mert, 2002) (Şenel Temizsoylu, 2002) (Yıldırım, 1998). Diğer bilim dallarında yapılan çalışmalar ise *Kutadgu Bilig*'in siyasetname olma özelliği üzerinde yoğunlaşmaktadır (Bağdatlı, 2007) (Balcı, 1999) (Portlakkaya, 2009) (Tuğral, 2008). Ancak bu çalışmalardan hiçbirinin antik Yunan filozofu Platon'un *Devlet*'te, Orta Çağ İslam filozofu Farabi'nin *İdeal Devlet*'te ortaya attığı düşünceleri, Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig*'de ortaya attığı 'ideal devlet' düşüncesi ile karşılaştırmadığı görülmüştür. Bu yapıtların hepsinde 'mutluluk'a ulaşmanın elde edilen en genel sonuç olması dikkat çekicidir. "Farklı dönemlerde yazılan bu üç yapıtta ulaşılması hedeflenen 'mutluluk'la kastedilen nedir?" sorusu bu çalışma için çıkış noktamızı oluşturmuştur.

Aynı zamanda bir nasihatname olan Kutadgu Bilig'de en genel anlamda 'eğitim' konusuna detaylıca değinilmediği fark edilmiştir. Bu konuda tarih bilim dalında yapılan iki yüksek lisans tezinin eğitim konusunu daha dar kapsamda tuttuğu görülmüştür (Beslen, 1985) (Çağıran, 1995). Fatma Yılmaz tarafından tamamlanan *Kutadgu Bilig'de Eğitim ve*

Yönetim adlı yüksek lisans tezi ise eğitim yönetimi ve denetimi alanında yazılmıştır (2019). İçerik olarak incelediğimizde *Kutadgu Bilig*'deki eğitim ve yönetim anlayışına ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ancak onu bizim planladığımız gibi Platon ve Farabi ile karşılaştırma yoluna gitmediği, içeriğini vereceğimiz ayrıntıda ele almadığı görülmüştür.

İlk siyasetnamemiz *Kutadgu Bilig*'de 'yönetim' doğal olarak üzerinde en çok durulan konudur ve istenilen biçimde olabilmesi için baştan itibaren belli bir eğitim sürecinden geçmesi gerekir. Bu nedenle biz bu çalışmamızda yukarıda adı geçen farklı dönemlerde yazılmış üç yapıt arasında 'eğitim' ve 'yönetim' konusunu karşılaştırarak ayrıntılı bir biçimde incelemeyi tasarlamaktayız. Böylece Yusuf Hâs Hâcip'in aldığı eğitimle ortaya koyduğu yapıtının beslendiği kaynakları, benzerleri ile olan ortaklıklarını ve ayrışan yönlerini açık ve ayrıntılı biçimde sunarak alandaki bu eksikliği disiplinler arası kapsamlı bir tez ile kapatacağız.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırmanın temelindeki *Kutadgu Bilig, Devlet* ve *İdeal Devlet* birçok konuda bilgi içeren yapıtlar olmalarına karşın bu çalışmada sadece 'eğitim' ve 'yönetim' konuları ile sınırlandırılarak incelenecektir.

1.5. Varsayımlar

Örneklem, evreni temsil eder niteliktedir.

Kutadgu Bilig, Devlet ve *İdeal Devlet* adlı yapıtların orijinal olduğu, günümüz Türkçesine aktarımının ve Türkçeye yapılan çevirilerinin doğru olduğu varsayılmıştır.

Kutadgu Bilig, Devlet ve *İdeal Devlet* adlı yapıtların döneminin görüşünü yansıtan yapıtlar olduğu varsayılmıştır.

1.6. Tanımlar

1.6.1. Siyasetname

Arapça 'Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış.' anlamındaki *siyâset* ile Farsça 'mektup' anlamındaki *nâme* sözcüklerinin birleşimi ile meydana gelen *siyasetname* 'Siyaset bilimini anlatan ve bu konuda öğüt veren eser.' olarak tanımlanmıştır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). Diyanet Vakfının İslam Ansiklopedisi'nde de

“Devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür.” olarak tanımlanmıştır (Adalıoğlu, 1988). Bu tanımlardan da çıkarabileceğimiz üzere siyasetnamelerde devlet yönetimine ilişkin bilgiler, devletin devamlılığı için yönetimde yapılması ve yapılmaması gerekenler; devlet adamının sahip olması gereken özellikler, Tanrı’ya ve halka karşı sorumlulukları, halka davranış biçimi gibi konular ele alınır.

İslami dönemle birlikte edebiyatımıza giren yeni bir tür olan siyasetnameler, zaman içerisinde ‘nasîhatü’l-mülûk, âdâbü’l-mülûk, tuhfetü’l-mülûk, ahlâku’l-mülûk, enîsü’l-mülûk’ gibi adlar ile anılmıştır. Hakanların yanında, onların en yakınında olan vezir, emir gibi devlet adamlarına yazılan siyasetnameler de vardır. Bunlar da ‘nasîhatü’l-vüzerâ, tuhfetü’l-vüzerâ, mir’âtü’l-vüzerâ’ gibi adlandırılmıştır. İskender Pala’ya göre “Osmanlılar’da siyâsetnâmeler her millette olduğu gibi devlet bünyesinde bâzı aksaklıkların belirmesiyle yazılmaya başlanmıştır” (2002, s. 420). Bir öğüt kitabı olan siyasetnameler, devlet yönetiminde görülen sıkıntılar üzerine bu konuda bilgi ve birikim sahibi olanlar tarafından kaleme alınma gereği duyulmuş gibi görülmektedir.

Arap ve İran edebiyatından edebiyatımıza geçen bir tür olan siyasetnamelerin Türk edebiyatındaki ilk örneği Yusuf Hâs Hâcip tarafından 1069-1070 yıllarında yazılan *Kutadgu Bilig*’dir. 6645 beyitten oluşan yapıt Hakaniye Türkçesi ile yazılmıştır. Yusuf Hâs Hâcip’in özellikle dili kullanırken milliyetçi bir tavır sergilediğini söylememiz yanlış olmaz. Öyle ki Türkçe sözcüklere çok fazla yer vermesi, var olan bazı sözcüklere yeni anlamlar yüklemesi, eski köklerden yeni sözcükler türetmesi bunun birer göstergesidir. *Kutadgu Bilig* doğrudan ve dolaylı olarak bize yazarının iyi bir eğitim almış, yaşam deneyimleri olan, dindar ve has hâciplik yapmış bir kişi olduğunu anlatmaktadır.

1.6.2. Nasihatname

‘Öğüt’ anlamındaki Arapça *nasihat* ile ‘mektup’ anlamındaki Farsça *nâme*’nin birleşmesi sonucu oluşan *nasihatname* ‘Dinî konularda öğüt veren eser.’ olarak tanımlanmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). Siyasetname gibi nasihatname de öncesinde İran ve Arap edebiyatında birçok örneğini gördüğümüz, Türk edebiyatına İslami dönemde girmiş bir tür olmuştur.

Nasihatnameler, içinde ahlaka dair öğretici konuşmalar, özdeyişler, hikmet öğretisi ve bilgi övgüsü olan öğüt kitaplarıdır (Dilâçar, 2003, s. 158). Bu ahlaki öğütlere siyasetnamelerde olduğu gibi nasihatnamelerde de toplumlardaki çözülmelerin baş gösterdiği dönemlerde daha çok rastlanır. Dolayısıyla dönemsel olarak nasihatnamelerin içeriğinin değişmesi söz konusudur.

> Toplumların daha çok çözülme dönemlerinde kaleme alınan nasihatnâmelerde bozulma emâresi gösteren alanlarda çözüm önerileri içeren nasihatlere yer verilmiştir. Tarihî süreçte şartların ve anlayışların değişmesiyle nasihatnâmelerin muhtevasında da farklılıklar görülür. Her devirde geçerli olan hak, adalet, doğruluk, cömertlik, yardım severlik vb. evrensel ahlâk değerleri yanında bu tür kitaplarda toplumların çağdan çağa ferdî veya devlet merkezli düşünceleri, yükselme ve çözülmeye götüren anlayışlar, dinî ve tasavvufî hayatın algılanışı, görgü kurallarındaki farklılaşmalar, din ve kültürler arası etkileşimler, resmî ve sivil toplumun değer yargıları, yöneten ile yönetilenlerin ahlâkî tavırları gibi gelişim ve değişim süreçleri izlenebilir (Pala, 1988, s. 409).

Kutadgu Bilig'in tam bir siyasetname mi yoksa nasihatname mi olduğu sorusuna birçok araştırmacı, kendi düşüncelerini açıklamaları ile sunarak yanıt vermiştir (Dilâçar, 2003, s. 71) (Karahan, 1985, s. 26-27) (Şen M. , 2016). Yukarıda değişik kaynaklardan aldığımız tanım ve açıklamalara baktığımızda *Kutadgu Bilig*, bu iki türün özelliklerini de taşıyor gözükmektedir. İnalcık'ın bu konudaki "Siyaset ahlâktan ayrılmaz; Siyasetnameler aynı zamanda bir ahlâk kitabı, bir ahlâki öğütler dergisi niteliğindedir." sözleri yapıtımızın bir siyasetname olmakla birlikte aynı zamanda bir nasihatname olduğunu da desteklemektedir (İnalcık, 2005, s. 14). Öyle ki her siyasetname bir nasihatname olabilirken her nasihatname bir siyasetname olamaz. Çünkü her siyasetnamede öğüt vardır, ancak her nasihatnamede siyasetle ilgili konular yoktur.

Bütün bu bilgilerden hareketle *Kutadgu Bilig,* başta hakan olmak üzere yönetimde görevli birçok kişiye devlet yönetimi ile ilgili bilgiler verdiği için bir siyasetname; devlet yönetiminin yanında kişilere ve topluma yönelik birçok konuda öğütler verdiği için bir nasihatnamedir. Yusuf Hâs Hâcip bu bilgileri öğütleyerek vermektedir.

1.6.3. Eğitim

Eğitim kavramı *Güncel Türkçe Sözlük*'te 'Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme; terbiye.' biçiminde toplumun hepsine hitap edecek biçimde değil, yaşama hazırlanan çocuklara ve gençlere yönelik olarak tanımlanmıştır (2025). *Kubbealtı Lugatı* ise *eğitim* için daha

genelgeçer bir tanımlama yaparak ‘eğitmek işi, yetiştirme ve terbiye etme, tâlim ve terbiye’dir demiştir (2025).

Zuhal Cafoğlu “Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak, istendik bir şekilde değişme meydana getirme sürecidir.” diyerek *eğitim*’in tüm bireylerde bizzat kendi yaşamı aracılığı ile aktarılan bilinçli bir değişim süreci olduğunu vurgulamıştır (2010, s. 14). *Eğitim*’i kavram olarak birçok yönden değerlendirebileceğimiz gibi birçok farklı tanım ile de ifade edebiliriz.

> “Emile Durkheim eğitimi; sosyal hayat bakımından yetişmiş nesillerin, henüz bu hayata ulaşamamış olan nesiller üzerindeki etkileridir şeklinde tanımlamaktadır. J.J. Rousseau’ya göre eğitim, tabiata göre insan yetiştirmedir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na göre eğitim, çocukların hayata hazırlanması sürecidir. Yusuf Has Hacip de eğitimi, olumlu davranışları kazanma ve bu şekilde hayata hazırlanma süreci olarak görmektedir. Sati Bey’e göre eğitim, bireyin özel kabiliyetlerini köreltmeksizin genel kabiliyetlerini arttırmayı ve maharet sahibi yapmayı amaçlayan bir faaliyettir. Mümtaz Turhan ise, bir ülkenin genel eğitiminin milli ya da toplumsal amacının, kültürü bir değer olarak genç nesillere kazandırmak ve mevcut kültürün geliştirilmesini sağlamak olduğunu belirtmektedir (Kıncal, 2004, s. 2).

Bütün bu söylenenleri ele aldığımızda *eğitim*’in her yaş grubundaki bireyleri kapsamakla birlikte özellikle kişiliğini oluşturmaya çalışan gençlere ve çocuklara yönelik, doğasına uygun birtakım gelişim ve değişim aşamalarını farkındalık geliştirerek doğrudan deneyimleme süreci olduğunu ifade edebiliriz.

1.6.4. Eğitim bilimi

Eğitim bilimi kavramı *Güncel Türkçe Sözlük*’te ve *Kubbealtı Lugatı*’nda ‘1. Öğretim ve eğitimi kurallara bağlayan bilim kolu; eğitim, pedagoji. 2. Öğretmenlik sanatı, uygulaması veya mesleği için gerekli bilgi ve becerileri kazandıran bilim dalı; pedagoji.’ olarak tanımlanmıştır (2025).

Özcan Demirel ve Zeki Kaya da eğitimin genel anlamıyla bireyde davranış değiştirme süreci olduğunu ve bireyin toplumsal bir varlık olarak gelişmesini sağlayan tüm süreçleri kapsadığını ifade eder (2012, s. 5). Demirel ve Kaya’nın bu tanımına dayanarak *eğitim bilimi* için de bu süreçlerin tamamını inceleyen bilim dalıdır, diyebiliriz. Modern bir kavram olan *eğitim bilimi* sayesinde insanın gelişimi daha düzenli, sistematik ve amaca yönelik olarak yapılmaktadır. Bu kapsamda eğitimin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel amaçları en iyi şekilde gerçekleştirmesi istenmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda eğitimin hem birey hem de toplum üzerinde ciddi işlevleri söz konusudur. Öncelikle bireyi ele alırsak, eğitimin bireyi sosyalleştirerek topluma uyumlu bir insan hâline getirme, kültürlenme, bilimsel bilgiye sahip

olma, kişilik olarak kendini yetiştirme gibi önemli misyonlarının olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan eğitimin toplumsal işlevlerine bakarsak kültür, zihin ve kişilik yönünden kendini yetiştirebilmiş bireylerin oluşturduğu bir toplumdan söz edebiliriz. Böylece bilimsel, kültürel, ekonomik, ahlaki anlamda gelişmiş bir ülke ortaya çıkacak, bu özellikler *eğitim bilimleri* sayesinde sonraki kuşaklara düzenli biçimde aktarılarak devamlı hâle gelecektir. İşte *eğitim bilimi,* bireyden başlayarak topluma yayılan bir gelişme ve olgunlaşma akımının tüm basamaklarını yöneterek gelişmiş ülkelere zemin hazırlamaktadır.

1.6.5. Dil eğitimi

Muharrem Ergin, dil için "insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabiî bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir." der (2004, s. 4). Doğan Aksan, dil için şöyle bir tanımlama yapar;

> Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyülü bir varlıktır. O gerek insan gerek toplum gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur (2009, s. 11).

Tahsin Banguoğlu ise "Dil insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemidir. Elle başla, gözle kaşla işaretler yaparak da bazı duygularımızı, düşünce ve dileklerimizi anlatırız. Fakat en mükemmel anlatma (expression) vasıtamız dilimizdir." der (1974, s. 9).

Bu kapsamlı tanımlardan çıkarabileceğimiz gibi dil insanın düşüncelerini konuşarak ve yazarak daha iyi ifade edebilmesine aracılık eden, kendi içinde belli bir sistemi bulunan, insanın gelişim ve değişimine paralel olarak sürekli bir değişim ve gelişim gösteren, milli kimliğimizin en önemli birleştirici unsurlarından biridir. Dil, düşüncenin dışavurum araçlarından belki de en önemlisi olduğuna göre insanın zihinsel gelişimi ile destekleşe ilerlemektedir. Yazmak ve konuşmak, insanın duygularını ve düşüncelerini ifade etmekte yüzlerce yıldır en etkili ve kalıcı araç olmuştur. Zaman içerisinde bu aracın kendi içindeki doğal düzenini anlamak ve bunları takip etmek gerekliliği ortaya çıkmıştır. İşte bu gereklilik *dil eğitimi*ni ortaya çıkarmıştır. *Dil eğitimi*, bireylerin hem ana dillerinde hem de diğer dillerde etkili iletişim kurmalarını sağlamayı hedefler. Bu süreç, dört temel dil becerisi olan dinleme, konuşma, okuma ve yazma üzerine odaklanır. *Dil eğitimi*, bireyin günlük yaşamda dilini işlevsel bir şekilde kullanmasını sağlarken aynı zamanda eleştirel düşünme,

problem çözme ve bilgiye erişim gibi bilişsel becerilerin gelişimine de katkıda bulunur.

> Dil öğretimi, bir yığın kuru bilginin beyne yüklenmesi demek değildir. Kişinin diğer insanlarla olan iletişimi de dile dayanmaktadır. Ana dilini yazılı ve sözlü olarak doğru kullanabilen yurttaşlar yetiştirmek devletin eğitim sistemine yüklediği bir mükellefiyettir. Kişinin etrafındaki insanlarla iletişim kurabilmesi, sosyal bir varlık olarak toplum içerisinde kendini ifade edebilmesi, bireysel gelişimini tamamlayabilmesi ve hayatın her aşamasında başarılı olmasının yolu iyi bir ana dili eğitim ve öğretiminden geçmektedir (Sinan, 2006, s. 77).

Eğitim sistemi içerisinde en önemli unsurlardan biri olan ana dili eğitimi ve öğretimi, bireyin sadece kendisi ile ilgili değil; esasen mensup olduğu topluma karşı taşıdığı en önemli sorumluluklarından biridir. Yaşadığı toplumda günlük yaşamı için bile ana dili öğretimine ihtiyaç duyan insanın, bu dili korumayı bir ulusal görev bilinci ile yapması gereklidir. Çünkü bu ortak ana dili toplumu ilerletecek olan ortak bir kültürü de kendiliğinden getirecektir. "Biz de bu gerçeğin farkına vararak Türkçenin öğretimini bir eğitim ve uygulama olarak küçük yaşlardan itibaren titizlikle ve geniş bir çevreye yaygınlaştırmalıyız. Bunun millî bir eğitim politikası hâline getirilmesi, günlük hayatın her bölümünde sabırla, sürekli geliştirilip yeniliklerle beslenerek gerçekleştirilmesi gerekir" (Yalçın, 2002, s. 29).

1.6.6. Edebiyat eğitimi

Edebiyat eğitimi, bireylerin estetik duyarlılığını, eleştirel okuma becerilerini ve kültürel farkındalığını geliştirmeyi amaçlar. Edebi yapıtlar aracılığıyla bireyler, belki de hiç yaşayamayacakları hatta hayalini kuramayacakları yaşamları tanıma, anlama fırsatını yakalar. Bunun yanında dilin sanatsal kullanımıyla tanışır. Ayrıca edebiyat, insanların tarihsel ve toplumsal bağlamda insanlık durumunu anlamalarını sağlar. "Edebiyat eğitimiyle, evrensel ve milli kültür değerlerine farkındalık, sanat eserini değerlendirme, estetik bakış açısı, eleştirel, yaratıcı ve özgür düşünme, yorumlama, etkili iletişim ve Türkçeyi doğru, güzel kullanma becerilerin kazandırılması amaçlanmaktadır" (Tatcı & Gökçeli, 2017, s. 445).

> Edebiyat eserleri insana özgü bazı değer ve niteliklerin yerleşip kökleşmesi, toplumsal yaşamın ve çağın gerektirdiği değerlerin benimsenmesi yolunda önemli roller oynar. Kısacası edebî eserler hem bireysel hayatla hem de sosyal hayatla ilgili olarak, iyiye, güzele ve doğruya yönelme yolunda, yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir (Kavcar, 1999, s. 6).

Edebiyat eğitimi içerisinde gerçekleştirilen okumalar, yaratıcı yazma etkinlikleri ve metin analizleri öğrencilerin hem eleştirel hem de yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. *Dil eğitimi* ve *edebiyat eğitimi* bireyin kültürel, sosyal ve

entelektüel gelişimini destekleyen, birbiriyle bağlantılı iki önemli eğitim alanıdır. Bu alanlar, bireylerin iletişim becerilerini geliştirmekle kalmayıp aynı zamanda duygu ve düşünce dünyalarını zenginleştirir. Dil, bireylerin toplumsal yaşamın bir parçası olmasını sağlarken, edebiyat bu yaşamı anlamlandırma ve estetik bir bakış açısıyla yorumlama olanağı sunar. Özellikle yabancı dil eğitiminde edebi metinlerin kullanılması hem dilin estetik boyutunu hem de kültürel yönlerini öğrenme fırsatı sunar.

Dil ve edebiyat eğitimi, bireylerin entelektüel ve sosyal gelişiminde vazgeçilmez bir rol oynar. Bu iki disiplinin uyum içinde öğretilmesi, bireylerin çok yönlü bir şekilde gelişim göstermelerine katkıda bulunacaktır. Eğitimciler hem dil hem de edebiyat eğitiminin teorik ve uygulamalı yönlerini dikkate alarak öğrencilerin bu alanlarda derinlemesine bilgi ve beceri kazanmalarını sağlamalıdır. Bu bağlamda *dil ve edebiyat eğitimi* ile ilgili yapılan çalışmalar büyük önem arz etmektedir.

> Hulâsa edebiyat eğitimi; ne tamamiyle metotsuz, pedagojik kurallardan uzak, keyfî ve rastgele bir öğretim faaliyeti ne büsbütün soyut birtakım bilgilerin ezberlettirilmesi ne de sadece ahlâk, tarih, sosyoloji ve dil dersidir. Edebiyat eğitimi, sanatkârın dil malzemesiyle hayat verdiği estetik değere hâiz edebî metni, varoluş amacı doğrultusunda anlama/anlamlandırma, duyma/duyurma, sezme/sezdirme üzerinde odaklaşan bir tür sanat eğitimidir. Temel amacı da öğrencinin yaradılışından getirdiği güzellik duygusunu ortaya çıkarmak, geliştirip zenginleştirmek ve terbiye etmektir (Çetişli, 2006, s. 83).

1.6.7. Ahlak ve ahlak eğitimi

Güncel Türkçe Sözlük, ahlak kavramı için ‘Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları; aktöre, sağtöre. 2. Huylar’ tanımlarını yaparken a*hlak bilimi* için de ‘Ahlak kavramının kapsadığı konuları inceleyen bilim; ilmiahlak, ahlakiyat, etik, etik bilimi’ demektedir (2025). İnsanların yan yana yaşamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan *ahlak* kavramı için Erol Güngör “insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek için konmuş kaidelerin bir bütünüdür” der (1998a, s. 12). Bütün bu tanımlara bakarak *ahlak* için insanın toplumda nasıl davranması gerektiğini belirleyen, iyi ve kötü huy ve davranışların tümüdür, diyebiliriz. Ahlak kavramından bahsederken mutlaka akli iradesi olan bir insandan söz etmemiz gerekir ki bu insan iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilsin ve iyiye yönelsin. İnsanın bu durumda sağlam bir irade göstermesi, kötüye değil, iyiye yönelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla *ahlak*, öğrenilebilir ve öğretilebilir bir kavramdır.

> Ahlak bir öğrenme olayıdır. İnsan kendisi ile başkası arasındaki ilişkileri düzenlerken ve değerlendirirken hem kendisi hem de başkaları hakkında bazı fikirlerden ve inançlardan hareket eder. İnsanın ahlaklı bir davranışta bulunması demek onun bazı şeylere belli anlamlar yüklemesi ve kendi davranışlarını bu anlayışa göre ayarlaması demektir (Güngör, 1998a, s. 24, 25).

Ahlak eğitimi genellikle evrensel etik kurallar, dini öğretiler veya toplumsal normlar gibi geniş bir ahlaki çerçeveye dayanır. Beill'e göre bireyler, toplumsal kurallar, gelenekler ve görenekler yoluyla 'iyi' ile 'kötü'yü ve 'doğru' ile 'yanlış'ı ayırmayı ve kendi ahlâk ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler (Beill, 2003, s. 14). Nuray Senemoğlu da bu durumu şöyle açıklamıştır:

> Toplumun, kendinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi için, onu oluşturan insanların bazı kuralları içselleştirmesi gerekmektedir. Bu kurallardan bazıları, bireyin başkalarıyla nasıl etkili iletişim kuracağı; başkalarını incitmekten nasıl kaçınacağı, genellikle başkalarıyla nasıl iyi geçineceği, diğer bir deyişle, çevresine nasıl etkin bir uyum sağlayacağı ile ilgilidir. Etkin bir uyum ifadesi, toplumca belirlenen bazı kuralların içselleştirilmesiyle birlikte, geçerliliğini yitirmiş kuralların atılması, gerekli olanların yeniden geliştirilmesine katkıyı da kapsamaktadır. Ahlak gelişimi toplumun tüm değerlerine kayıtsız şartsız edilgin bir uyma değil, topluma etkin bir uyum sağlamak için değerler sistemi oluşturma sürecidir (Senemoğlu, 2010, s. 62).

1.6.8. Değerler eğitimi

Özellikle son dönemlerde hem günlük hem de eğitim yaşantımızda adını fazlaca duyduğumuz *değerler eğitimi* kavramının çekirdeğini oluşturan *değer* sözcüğü için Türk Dil Kurumu birden fazla tanım yapmıştır. Bu tanımlar içerisinde *değerler eğitimi* ile ilgili olanlar şöyledir: 1. Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet. 3. Üstün nitelik, meziyet, kıymet. 7. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi ögelerin bütünü (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). *Değer* sözcüğünün kökü *değ-* eyleminden gelmektedir. Bu eylem Eski Türkçede *teg-* şeklinde idi. Eski Türkçede *teg-* eylemi de bugünkü *değ-* eyleminde olduğu gibi 'değmek, dokunmak, ulaşmak, değerli olmak' anlamlarına gelmekteydi. *Değerli* sözcüğünün isim tabanı olan *değer*'in en eski hâline de Eski Türkçe döneminde *tegir* biçiminde rastlanmaktadır. *Değer* sözcüğü, *değ-* eyleminin *-er* ortaç ekinin kalıplaşmasıyla oluşturulan bir türevidir. Yine *değer* sözcüğünün Eski Türkçedeki değişkesi olan *tegir* sözcüğü de benzer şekilde oluşturulmuş bir türevdir. Türkçedeki *değer* kavramının İngilizcesi *value* sözcüğüdür. Adı geçen bu sözcük de İngilizceye Latinceden geçmiş olup 'güçlü olmak, iyi olmak; değerli olmak, -e değmek' anlamlarına gelen *valere* sözcüğünden gelmektedir (Online Etymology Dictionary, 2025).

Değer kavramını Erol Güngör "bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç", Cavit Ünal "insanın bir şeyi ötekine tercih edip etmeme durumu" olarak tanımlamıştır (Güngör, 1998b, s. 27) (Ünal, 1981, s. 18).

Hasan Çelikkaya için değer; bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideolojik veya ilahi kaynaklı her türlü duyuş, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetlerdir (1996, s. 168). Mahmut Tezcan da değerlerin bütün kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütler olduğunu ifade etmiştir (1974, s. 14).

"Her ne kadar araştırmacılar ayrı ayrı tanımlar yapsalar da hepsinde ortak bir unsur dikkat çekmektedir: Değerler, bireyin duygu ve düşüncelerini biçimlendirerek toplumsal yaşama göre karar almasını sağlayan ölçütler bütünüdür" (Şen & Kalkan, 2017, s. 401). Buna göre yetişen bireylerin içinde yaşadığı topluma uyumları artar. Böylece birey toplumdan beslenirken toplum da bireyden beslenerek yükselir. Bunun yanında *değerler eğitimi* bireye saygı, dürüstlük, adalet, hoşgörü, empati gibi evrensel değerleri de aşılayarak bunları içselleştirmelerine olanak tanır. Özellikle küreselleşen dünyada, farklı kültürlerle etkileşim hâlindeki bireylerin hoşgörü ve empati gibi değerlere sahip olması büyük önem taşımaktadır. *Değerler eğitimi* dediğimiz kavram esasında geçmişte *karakter eğitimi, ahlâk eğitimi* adlarını verdiğimiz eğitimlerin güncel ve geliştirilmiş şeklidir (Keskin, 2008, s. 19). Bu değerlerin bireylere kazandırılmasında bireyin içinde doğduğu aileye, topluma ve okullara büyük pay düşmektedir. Bu anlamda aile ve toplum bireye temel değerleri daha okula başlamadan verirken eğitim-öğretim yaşantısı başlayan birey, bu temel değerleri okulda da almaya başlayacak ve akademik başarının yanında bunları da elde ederek mezun olacaktır.

Değerler eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı'nın da son yıllarda özellikle üzerinde durduğu konulardandır. Türk Milli Eğitimi'nin genel amaçlarında bireye kazandırılmak istenen özelliklere ilişkin şu ifadeler, *değerler eğitimi* kapsamında yer almaktadır: *Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek* (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973, s. 5101).

Bu amaçlara ulaşmak için okullarda verilen derslerin öğretim programlarına hem örtük hem de açıktan değerler eklenmektedir. Bu değerler her dersin kendi içeriğinde uygun şekilde verilmekte, ayrıca öğrencilerle kulüp çalışmaları gibi ders dışı etkinliklerle de değerler kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Sonuç olarak, *değerler eğitimi* bireylerin karakter gelişimine katkıda bulunurken toplumsal barış ve uyumun sağlanmasında da önemli bir araçtır. Bu nedenle eğitim sistemleri, *değerler eğitimi* süreçlerini müfredatlarına entegre ederek bu alandaki çalışmaları daha da güçlendirmelidir. Esasında *ahlak eğitimi* ve *değerler eğitimi*, hatta *karakter eğitimi* kavramları birbirini tamamlayıcı nitelikte olmakla birlikte, uygulama alanları ve hedef kitleleri açısından farklılık gösterebilir. Eğitim sistemlerinde genellikle bu üçü bütünleşmiş bir biçimde kullanılarak bireylerin hem bireysel hem de toplumsal yönleri geliştirilir. Zaten eğitimin doğasında olan çok yönlülüğü de bunu gerektirmektedir.

BÖLÜM II: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Türk Edebiyatında Mutluluk Kavramının Kaynakları

Kutadgu Bilig, Yusuf Hâs Hâcip'in 11. yüzyılda yazdığı ve birey ile toplumun mutluluğunu sağlamak için ahlaki, siyasi ve toplumsal ilkeler öneren bir yapıttır. 'Mutlu olma bilgisi' ya da 'mutluluk vermesi gereken bilgi' biçiminde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz yapıtın ana temalarından biri 'mutluluk' kavramıdır. Yusuf Hâs Hâcip'e göre bu kavram, bireysel erdemlerin toplumsal düzenle birleşmesi sonucu ortaya çıkar. Bu bağlamda mutluluğun nasıl elde edileceği, sürdürüleceği ve korunacağı gibi konular ele alınırken eski Yunan felsefesinden esinlenen İslam felsefesi ile kut kavramının Tanrı tarafından verildiğine inanan Türk düşünce dizgesinden etkilenmeler dikkati çeker. Yusuf Hâs Hâcip, birbirinden farklı görünen bu iki ögeyi harmanlayarak kendi dönemine uygun bir mutluluk modeli ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Yusuf Hâs Hâcip'in bu mutluluk modeline ulaşmasında antik felsefenin, İslam düşüncesinin, Türk kültürünün, özellikle de 'kut' kavramının etkilerinin olduğunu düşünmekteyiz. Bu konuda ortaya atılan değişik görüşler vardır. Bunlardan aralarında karşıtlık bulunmasından dolayı bize daha yakın gelmekte olan Fuad Köprülü'nün düşüncesi ile bugün pek çok eleştiriye uğrayan Sadri Maksudi Arsal'ın düşüncesine yer vereceğiz.

Fuad Köprülü *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, *Kutadgu Bilig*'in her ne kadar içerisinde *Dîvânü Lügâti't-Türk*'teki gibi bazı halk hikmetlerine ve eski atlı göçer anlayışına bağlı birtakım geleneklere yer vermiş olsa da özellikle Orhun Yazıtları ile karşılaştırıldığında, baskın düşüncesinin eski Türk geleneği olmadığını ileri sürer. Bunu da yapıtta geçen, özellikle kadınlarla ilgili beyitlerin eski Türk geleneği ile arasındaki çelişkisine dikkat çekerek açıklar. Ona göre bu düşünceler, Kâşgar sarayındaki İran-İslam medeniyetinin etkisi altında oluşturulmuştur. Yine yapıtta savunulan Çin etkisi "eserin mukaddimesinde gelişigüzel söylenmiş, bazı sözlerin ciddî zannedilmesinden doğmuş ve zoraki bazı benzetmelerle kuvvetlendirilmek istenmiş fevkalâde sathî ve indî bir mütalaadan ibaret"tir. Fuad Köprülü, *Kutadgu Bilig*'in içerdiği görüşler bakımından en belirgin etkinin İbni Sînâ'nın düşüncelerinden kaynaklandığı kanısındadır. Köprülü, *Kutadgu Bilig'*i dokuz katmana ayırır. Bu dokuz katmandan ilk üç katman milli-Türk düşüncesini, onun üstündeki üç katman Aristo anlayışından kaynaklanan ahlaki-siyasi düşünce yapısını, onun da üstündeki iki katman İslami düşünceyi ve en üstteki katman da İbni Sînâ etkisinde oluşmuş

ruhi-dini-felsefi düşünceyi yansıtmaktadır. Ona göre bu dokuz katman dokuz renkli bir taş baskıya benzer (2009, s. 194, 195).

Sadri Maksudi Arsal ise *Kutadgu Bilig*'in içinde barındırdığı ahlaki ve felsefi düşünceler için "… Bu fikirlerin çoğu Türklerin kendilerinin uzun tarihî hayatları zarfında toplamış oldukları millî fikir ve ahlak hazinesinden alınmıştır; millî kültür mahsulü olan fikirler ve esaslardır." der. Bunun yanında Arsal, Yusuf Hâs Hâcip'in görüşlerine etki eden başka düşünürlerin olup olmadığı konusunda Otto Alberts'in ortaya attığı "Yusuf Hâs Hâcip, İbni Sînâ'nın öğrencisidir" savını şu iki nedenle geçersiz sayar: 1. İbni Sînâ'nın doğrudan doğruya devlet yönetimine ilişkin bir yapıtı yoktur. 2. İbni Sînâ'nın 1037 yılında ölmüş olduğu, Yusuf Hâs Hâcip'in 1030-1040 yıllarında öğrenim gördüğü düşünülürse İbni Sînâ'nın düşüncelerinin Türkistan'da yayılmış olması ve aralarında doğrudan ya da dolaylı olarak bir öğretmen-öğrenci ilişkisi olması olası değildir. Bu durumda o "Yusuf Has Hacib'in eserinde İbni Sina felsefesinin tesiri değil, Farabî ile Çin filozofu Konfuçius felsefelerinin izlerini" görür (2014, s. 114, 115).

İslam düşüncesine göre iyilik *(ḫayr)*, insanın ahlaki erdemlere ulaşması ve Tanrı'ya yakınlaşmasıyla elde edilir. Bu anlayış, Yusuf Hâs Hâcip'in mutluluk kavramını ele alışında da temel bir etkiye sahiptir. *Kutadgu Bilig*'de, bireyin erdemli olması, adaletli davranması ve topluma katkıda bulunması mutluluğun anahtarı olarak görülür. Özellikle İslam ahlak felsefesinin öncülerinden Farabi'nin 'mutluluğun en yüksek hedef olduğu' görüşü, yapıttaki ahlaki ilkelerle uyum göstermektedir. Yusuf Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig*'de sıkça adalet *(könilik),* doğruluk *(edgülük)* ve bilgelik *(biliglig)* gibi kavramlara vurgu yaparak bu felsefi ilkeleri halk için anlaşılır bir dille yeniden yorumlamıştır.

Eski Yunan ve İslam kültürü dışında, Türk kültürü de *Kutadgu Bilig*'in mutluluk anlayışını besleyen bir diğer önemli kaynak olarak görülebilir. Eski Türk devlet geleneğinde 'kut', yöneticinin ilahi bir güç tarafından desteklendiğini ve halkın refahından sorumlu olduğunu ifade eden bir kavramdır. Yusuf Hâs Hâcip, bu geleneği yapıtında yansıtarak hakanın yarı tanrısal kişiliğinde *(Teŋri teg Teŋride bolmuş)* adil bir yönetimin toplumun mutluluğu için vazgeçilmez olduğunu belirtir. Hakanın halkına adaletle yaklaşması, halkın mutluluğunu doğrudan etkileyen bir unsur olarak sunulmuştur. Ayrıca, Türklerin dayanışma ve toplumsal uyum gibi kültürel değerleri, *Kutadgu Bilig*'de birey ve toplum arasındaki ilişkinin mutluluk üzerindeki etkisini açıklamak için kullanılmıştır. Bu konuda yapıtı derinlemesine inceleyen Reşid Rahmeti Arat da şunları söyler:

> *Ḳutaḍġu bilig*, isminden de anlaşıldığı gibi (*ḳut-aḍ-ġu bil-i-g*), insana her iki dünyada, tam mânası ile, kutlu olmak için lâzım olan yolu göstermek maksadı ile, kaleme alınmış bir eserdir. Birbiri ile çok sıkı bağlı olan ferd, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde tanzimi için lâzım olan zihniyet, bilgi ve faziletlerin ne olduğu ve bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde duran şâir-mütefekkir, bununla kendi devrinde gündelik hayatın üstüne yükselenlerin düşüncelerine tercüman olmuştur. O, bir çoklarının ısrarla iddia ettikleri gibi, mansıp sâhiplerine, iyi olmaları için, tatsız mecazlarla, ahlâk dersi veren kuru bir nasihatçı değildir. Yusuf, bu eseri ile, insan hayatının mânasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tâyin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur (Arat, 1974, s. XXV).

Kutadgu Bilig'deki mutluluk kavramı, Platon, Aristo ve Farabi gibi filozofların düşüncelerinden doğrudan doğruya etkilenmiş midir sorunsalı üzerinde önemle durmak gerekir. Platon'un *Devlet* adlı yapıtında, mutluluk hem bireyin hem de devletin uyum içinde işleyen bir düzen kurmasına bağlıdır. Benzer şekilde Yusuf Hâs Hâcip, bireysel erdemlerin ve toplumsal düzenin bir araya gelerek 'kutlu bir yaşam' oluşturacağını savunur. Farabi'nin *İdeal Devlet* adlı yapıtında ise erdemli bireylerin erdemli bir toplum oluşturacağı görüşü dile getirilir. *Kutadgu Bilig*, bu görüşleri kendi kültürel bağlamına uyarlayarak yapıtında hem bireysel hem de toplumsal mutluluğun yollarını öğretir. Buna göre *Kutadgu Bilig*'de mutluluk, şu üç ana katman üzerinden incelenebilir:

Bireysel Mutluluk: Bireyin erdemli bir yaşam sürmesi, bilge ve ahlaklı olmasıyla ilgilidir. Yusuf Hâs Hâcip, bireyin kendi erdemini elde etmeden yani iç huzurunu sağlamadan toplumsal mutluluğa katkıda bulunamayacağını vurgular. İnsan önce kendini iyiliklerle donatmalıdır ki içinde bulunduğu toplumu da yüceltsin.

Bağırsak yoḳ erse ajunda talu
Kişilik ḳaçan turgay erdi tolu

"Dünyada seçkin ve içten bağlı kimseler bulunmasa idi insanlık nasıl kemâle erişirdi." (KB 3130)

Bilig bilse künde ḳutaḍur küni
Neçe me kiçig erse bolur uluġ

"İnsan bilgi bilirse hayatta günden güne saadeti artar, kendisi ne kadar küçük olsa bile yeri büyük olur." (KB 1814)

Köni bolsa yalnguḳ küni eḍgü ol
Küni eḍgü bolsa ḳutı mengü ol

"İnsan doğru olursa, günü iyi olur; günü iyi olursa, ebedî saâdete kavuşur." (KB 2757)

Kön͡gül til köni tut ḳılın͡çg bütün
Sanga kelge devlet bu dünya bütün

“Düşüncen ve sözlerin doğru, hareketin güvenilir olsun, saâdet ve bütün bu dünya nimetleri sana gelir.” (KB 2759)

Köni boldun͡g erse ḳutaḍġay künün͡g
Selamet tirilgil sevincin ḳutun

“Doğru olursan günün kutlu olur, sevinç ve saâdet içinde selâmetle ömür sür.” (KB 2760)

Kön͡gül til köni tut ḳılınçın͡g bütün
Ḳayuda tilese tirilgil ḳutun

“Gönlünde ve dileğinde hulûs sâhibi ol, hareketin dürüst olsun; nerede istersen, orada saâdet içinde ömür sür.” (KB 3504)

Toplumsal Mutluluk: Adaletli bir yönetim, toplumun mutluluğunun temel taşıdır. Bu nedenle yapıtta yöneticilerin halka iyilikle, dürüstlükle hizmet etmesi gerektiği belirtilmiştir. Yönetici ne kadar iyi olur ve orada yaşayan insanları bu iyilikle yönetirse insanlar o kadar gönenç bulacak ve mutlu olacaktır.

Begi bolsa eḍgü buḍunḳa bütün
Anın͡g asġı barça buḍun yir ḳutun

Özün͡g eḍgü ḳolma begin͡g eḍgü ḳol
Begi eḍgü bolsa buḍun asġı ol

Ḳara eḍgü bolsa bir özke bolur
Begi eḍgü bolsa buḍun kün körür

“Bey halka karşı iyi ve âdil olursa, onun faydası bütün halka dokunur ve halk saâdete kavuşur. Kendi iyiliğini istersen, beyin iyi olmasını iste; beyin iyi olması halkın menfaatidir. Halk iyi olursa bu iyiliği onun yalnız kendisi içindir; beyi iyi olursa, halk gün görür.” (KB 3266-3268)

Ḳamuġ erdemi bolsa erde örü
Buḍunḳa birür bolsa eḍgü törü

Ḳayu ilke bolsa bu yan͡glıġ begi
Ḳutuldı ol il buḍnı kitti igi

Toġar ḳut küni ilke inçlik bolur
Ḍiriġa bu yan͡glıġ kişiler ölür

"Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalı; halka karşı adaletle muâmele etmelidir. Hangi memleketin beyi böyle olursa, o memleket halkı kurtulur; derdi kalmaz. Orada saâdet güneşi doğar ve memleket huzura kavuşur; fakat ne yazık ki, bu gibi insanlar çok yaşamazlar." (KB 2172-2173)

Kön͡gül til on͡gay bolmasa kör ḳılıḳ
Ol ildin ḳaçar ḳutḳa nolmaz yorıḳ

"Beyin gönülü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saâdet o memlekette dolaşamaz, kaçar." (KB 2012)

Ajun buḍnı tındı avınçın ḳutun
İligke duʿa ḳıldı buḍnı bütün

Aḍın il kişisi eşitti munı
Yüzin körgüke arzuladı anı

Keçürdi yıl ay kün bu arzu üze
İlin itti eḍgü törüsin tüze

"Dünya halkı huzûr ve saâdet içinde râhata kavuştu, bütün halk hükümdara duâ etti. Başka memleketlerin halkı da bunu işitti ve onun yüzünü görmeği arzu etti. Böylece aylar ve yıllar geçti, hükümdar iyi kanunlar vaz'ederek memleketini idare etti." (KB 1886-1888)

Uhrevi Mutluluk: İslam düşüncesinden gelen 'ebedi mutluluk' anlayışı, insanın dünya yaşamındaki mutluluğunun ahiret yaşamıyla bağlantılı olduğunu ifade eder. İnsan bu dünyada ne kadar iyi davranırsa ahirette de o oranda iyiliğe, mutluluğa kavuşur. Bu durum hakan da içinde olmak üzere tüm insanlar için geçerlidir.

Yise birse dünya tirilse ḳutun
Taḳı bir ajunda bu buldı töre

“Kendisi yaşar, başkalarını da yaşatır ve ömrünü saâdet içinde geçirirse, böyle bir insan âhirette de baş köşeyi bulur.” (KB 1976)

Kümüşke ilinmegli yalng͡uk bütün
Tegir çın tükel bu ajunḳa ḳutun

“Gümüşe kapılmayan, doğru insan saâdet içinde tam ve gerçek dünyaya erişir.” (KB 1726)

Bu dünyada baylıḳ tilese özüng͡
Köni bol könilik öze tut sözüng͡

Taḳı bir ajunuġ tutayın tise
Könilik bile tut köng͡ül til özüng͡

Ay ilig körü bar kişiler küni
Ne körklüg keçer ol yorısa köni

Könilik bütünlük bile ḳıl bu iş
Kişilik bile ḳıl ḳamuġ türlüg iş

“Bu dünyada zenginlik dilersen, özünle ve sözünle doğru ol. Âhireti kazanmak istersen, özünü, sözünü ve gönlünü dâimâ temiz tut. Ey hükümdar, dikkat et, doğru hareket ederlerse, insanların hayatı ne kadar güzel geçer. Bunu doğruluk ve imanla kendine eş edin, her türlü işi insanlık ile yap.” (KB 1747-1750)

İki gün ajunuġ buluġlı kişi
İḍi ḳutluġ ol bu tükel ḳut başı

“Her iki dünyayı bulan insan çok mes’ûd olur ve bütün saâdetlerin başında bulunur.” (KB 1973)

Kişi asġı bolsa kişike ḳatıl
Kişike tusulmaḳ kişi asġı bil

Kişike tusulmaz kişi ol ölü g
Tusulġıl ölüg bolma ersig külüg

Telim bolsa erke adaş ḳoldaşı
Yaḍıldı atı ilke itti işi

Bu dünya içinde bulur bu tilek
Ḳalı ʿuḳbi ḳolsa bu ol hem yülek

"Başkalarına faydalı olabileceğin yerde insanlara karış; bil ki, insanlara faydalı olmak insanın kendi menfaatidir. Başkalarına faydası dokunmayan insanı ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit. Bir kimsenin arkadaş ve ahbâbı ne kadar çok olursa, onun adı o nisbette memlekete yayılır ve işi yoluna girer. O bu dünyada dileğine kavuşur; eğer âhiret saadeti isterse, onu da bununla temin eder." (KB 3406-3410)

Müsülman işin it mun͡gın͡ga yara
Bayat birge uçmaḳ kör ornun͡g töre

"Müslümanların işini gör, ihtiyaçlarına yardım et; Tanrı sana cennet verir, yerin baş köşe olur." (KB 3503)

Sonuç olarak *Kutadgu Bilig*, mutluluk kavramını çok yönlü bir şekilde ele alarak birey ve toplum arasındaki dengeyi sağlamanın önemini vurgulamıştır. Yusuf Hâs Hâcip, İslam ahlak felsefesini, Türk devlet geleneğini ve antik felsefi düşünceleri birleştirerek dönemine özgü, kendine has bir mutluluk anlayışı geliştirmiştir. Geliştirilen bu anlayış, evrensel bir değer taşımış ve yapıtın yüzyıllardır önemini korumasını sağlamıştır.

Eski Türklerde antik Yunan felsefesinde geçtiği biçimde öngörülen 'mutluluk' kavramının somut bir biçimde yer almadığını, ancak Eski Türkçe yapıtlarda mutluluğu ifade eden sözcüklere rastlandığını söyleyebiliriz. Bu konuda bizim için en temel kaynak şüphesiz ilk yazılı yapıtlarımız da diyebileceğimiz Orhun Yazıtları'dır. Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkan *beñgilig, kut, ögirmek, sebinmek* sözcükleri mutluluk, mutlu olmak ile anlamsal bağı olan sözcüklerdir. Muharrem Ergin, Tonyukuk Yazıtı'nda (II B9) geçen *beñgilig* için 'mukaddes, mübarek, mesut, sevinçli' anlamlarını vermiştir (2018, s. 120). Ancak Talât Tekin bu sözcüğü *beñlig* olarak okumuş ve sözcüğe 'benli, beyaz lekeli (karlı)' anlamını vermiştir (Tekin T. , 1994, s. 18, 19). Mehmet Ölmez ise *beŋülüg* olarak okuduğu bu sözcüğü 'bengü, ebedî' olarak anlamlandırmıştır (2015, s. 346). *Kut* için Muharrem Ergin 'devlet, ikbal, saadet, baht, talih kut'; Talât Tekin 'kut, talih, Tanrı'nın lütfu'; Mehmet Ölmez ise 'kut, talih, baht, şans' anlamlarını vermiştir (Ergin, 2018, s. 120) (Tekin T. , 2014, s. 95)

(Ölmez, 2015, s. 355). *Ögirmek* ‘sevinmek, eğlenmek, neşelenmek, kıvanmak’ olarak anlamlandırılırken *sebinmek/sevinmek* de ‘sevinmek’ olarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır (Ergin, 2018, s. 137, 139) (Tekin T. , 2018, s. 97) (Ölmez, 2015, s. 357, 358).

Orhun Yazıtları’nın dışında kağanlık döneminde dikilen yazıtları incelediğimizde Küli Çor’daki *(2-3) …tonyukuk : [kap]gan : kagan : ėlinte : karıp : edgü beŋi : körti : ulug : küli çor : sėkiz on : yaşap yok bol[tı]* “Tonyukuk Kapgan Kagan döneminde hayat sürüp mutlu bir devir geçirdi. Yüce Küli Çor 80 yıl yaşayıp vefat etti.” ifadesi dikkat çekicidir (Ölmez, 2015, s. 218, 220). Öyle ki bu satırlarda yer alan *beŋi* sözcüğü Ölmez tarafından Türkiye Türkçesine ‘mutlu’ olarak aktarılmıştır. Bu sözcüğe özellikle dikkat çeken Ölmez “Yine daha sonraları *beŋi* şeklinde *m-* ile görülen ‘neşe, eğlence’ sözcüğü ilk ve belki de tek olmak üzere burada *b-* ile görülür.” demiştir (2015, s. 217). Türkçede ‘mutlu olmaktan doğan ve dışa vurulan sevinç; şetaret’ diye açıklanan *neşe* anlamındaki (GTS) bu sözcüğün metin içerisinde ‘mutlu’ olarak aktarılmasını da yerinde bir saptama olarak değerlendirebiliriz. Dolayısıyla 722-723 yıllarında dikildiği düşünülen bir yazıtta ‘mutlu, mutluluk’ anlamında bir sözcüğün olması işlediğimiz konumuz açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki elimizde ‘mutluluk’ anlamında bir sözcüğün bulunması o dönemde Platon’daki, Farabi’deki ya da Yusuf Hâs Hâcip’teki gibi devlet yönetimi açısından kavramsal bir anlam kazanmış mutluluğun olduğunu göstermez. Nitekim bu ifadede böyle bir kavramlaşma olduğu düşünülmemektedir.

Taryat/Terhin yazıtında sekiz yerde *kutlug* sözcüğüne rastlamaktayız. Bunlardan dört tanesi özel isimle birlikte ünvan olarak kullanılırken üç tanesi ‘saadet’ anlamına gelecek biçimde Türkiye Türkçesine aktarılmış, bir tanesine ise tam bir anlam verilmemiştir.

K3 teŋrim : kanım oglı : bilge [tarduş : ulug bilge yabgu kut]lugı isig y[ir kutlugı …] buyrukı : az sıpa : tay seŋün : bodunı : toŋra ed[e …]ık baş kay ava baş : üç karluk : bonça : yabgu : bodunı : [K4] teŋrim : kanım : oglı [bilge töliş ulug bilge çad kutl]ugı […kutlug]ı udargan bu[yrukı] çavış seŋün : bodunı : tokuz bayırku : ak baş [kay ava] basmıl : tokuz tatar : bunça bodun : çad : bodunı [K5] … bitigme : bunı yaratıgma : [bilige] kutlug tarkan : seŋün bunça bodunug : atın : yolın : yagma : alum : çisi : eki y^{l}[Wr^{l} tidi :] kutlug : bilge : seŋün : uruşu : kutlug : tarkan seŋün : ol eki : y^{l}Wr^{l} [K6] … ukda : bayırku : tarduş : bilge : ta[rkan : kutlu]g : yagma tabgaç : sogdak : başı : bilige : seŋün : ozu[l] öŋ erkin (Ölmez, 2015, s. 263, 254).

K3 Efendimiz hanımızın evladı Bilge Tarduş, Ulug Bilge Yavgu; … … sıcak yer (?) saadeti … … komutanı Az Sıpa Tay Seŋüni halkı Toŋra Ede … … Baş Kay Ava Baş, Üç Karluk, bunca (çok) halkı [K4] Han efendimizin evladı Bilge Töliş Ulug Bilge Çad, saadet …, saadeti Udargan, komutanı, Çavış-generali, generali, halkı Tokuz Bayırku, Ak Baş Kay Ava Basmıl, Tokuz Tatar bu kadar (çok) sayıda halk, çad, onların halkı [K5] … … yazan, yaratan Bilge Kutlug Tarkan Seŋün bunca halkı, onların şanını, şöhretini; Yagma, Alum, Çisi, iki kayın birader (?) dedi, Kutlug Bilge Seŋün URUŞU Kutlug Tarkan Seŋüni o iki kayın birader (?) [K6] … (?) Bayırku Tarduş Bilge Tarkan, Kutlug Yagma, Tavgaç, Soğdakların başı Bilige Seŋün Uz/Öŋ Erkin (?) (Ölmez, 2015, s. 258).

Ölmez'in 'saadet' olarak anlamlandırdığı Taryat yazıtlarındaki bu *kutlug*'ların, tümceler içerisinde çeşitli sözcük eksikleri olduğundan, anlamlarını değerlendirmek pek mümkün gözükmemektedir. Ölmez'in verdiği bu anlama itibar edersek *Kutadgu Bilig*'den üç yüzyıldan daha fazla süre önce yazılmış Türkçe bir metinde *kutlug* için 'mutluluk' anlamının verilmesi oldukça dikkat çekicidir.

Uygur döneminde Kök Türk alfabesi ile yazılmış ilk kitap biçimindeki yapıtımız olan *Irk Bitig*'de *ıdukluk* için 'adama, kurbanlık olarak sunma', *kut* için 'ihsan, talih, baht' ve *kutlug* için 'kutlu' anlamları verilmiştir (Tekin T. , 2013, s. 31, 57). *Irk Bitig*'de mutluluk ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağı olduğunu düşündüğümüz sözcükler şunlardır: *me͡ngi* 'sevinç, mutluluk', *me͡ngile-* 'sevinmek, mutlu olmak', *me͡ngilig* 'sevinçli, mutlu', *ögir-* 'sevinmek', *ögrünçü* 'sevinç', *sebin-* 'sevinmek' (Tekin T. , 2013, s. 58-60). İlk kez Küli Çor yazıtında karşımıza çıkan *beŋi* sözcüğünün *m-*'li örneklerinin 9. yüzyıl başlarında yazıldığı düşünülen bir metinde hem kök hem de bu kökten türemiş ad ve eylem ile yer alması, sözcüğün dile yerleşme oranını göstermesi bakımından değerlidir.

10. yüzyılda Çinceden Uygur Türkçesine çevrilen Çinli bir Budist rahibin çalışmalarını anlatan kısaca *Altun Yaruk* 'Altın Işık' diye andığımız yapıtımız da on *tegzinç'*ten yani kitaptan oluşmaktadır. Mutlu, mutluluk anlamındaki sözcükler bağlamında bu yapıta baktığımızda elimize çok sayıda sözcük geçmektedir. Bu sözcükleri bulmak için Ceval Kaya'nın çalışmasında dizin bölümü bulunmakta ancak anlamlandırma olmadığından, bu sözcükleri bulmak için her kitabın bağımsız çalışmasında yer alan dizin-sözlük bölümünden yararlandık. Her metinde bazı harflerin yazımında farklı yazım biçimleri tercih edilmiştir ancak karışıklık olmaması adına Ceval Kaya'nın dizininde kullandığı yazımı tercih ettik. Tekrar eden sözcükleri almadan *Altun Yaruk II. Tegzinç*'ten itibaren mutluluk ile anlam bağı

olan sözcükler ve anlamları şöyledir: *suqavati* (Skr.) ‘sevinç, mutluluk ülkesi’, *kut* ‘mutluluk, saadet; asalet, soyluluk; azamet; ruh’, *mengi* ‘sevinç, mutluluk, neşe, huzur’, *mengilig* ‘sevinçli, mutlu, neşeli, huzurlu’, *ögir-* ‘sevinmek, kıvanmak’, *ögirmek* ‘sevinme, kıvanma, sevinç’, *ögirmeklig* ‘sevinçli ‘sevinmekli’, *ögrünçlüg* ‘sevinçli, kıvançlı, mutlu’, *sevin-* ‘sevinmek, kıvanmak’, *sevinçlig* ‘sevinçli, neşeli, mutlu’, *amraş-* ‘sevinmek, sevişmek, sevmek’, *sevinç* ‘sevinç, neşe, mutluluk’, *sevintür* ‘sevindirmek’, *tap-* ‘mutlu olmak, zihin mutluluğu, hoşnut ve sevinçli zihin’, *ögirtdür-* ‘sevindirmek’, *ögrünç* ‘sevinç’, *örgünçü* ‘sevinç’, *meŋile-* ‘sevinmek’, *menisiz* ‘huzursuz’, *imaho* (Tib.) ‘ünlem; mutluluk, hayret, şaşkınlık ifadesi; istek, rica ve yalvarmada bir kişinin dikkatini çekme; merhamet ve acıma ifadesi’; *inç* ‘huzur, sevinç, sükûnet’, *inçgü* ‘huzur, sevinç’, *inçgülüg* ‘huzur’, *kalanggur-* ‘havaya yükselmek’ *kalangur-* ‘sevinç göstermek, sıçramak’, *kutlug* ‘kutlu, mutlu’, *manggal* (Skr.) ‘mutluluk’, *sevingiri* ‘sevinçli, mutlu’, *sevingiri* ‘sevinçli, mutlu’, *ögirttür–* ‘sevindirmek’ (Ayazlı, 2009) (Çetin, 2012) (Çetin, 2017) (Gulcalı, 2015) (Kaya C. , 1994) (Ölmez, 1991) (Tokyürek, 2015) (Tümenbayar, 2019) (Uçar, 2009) (Uçar, 2013).

Altun Yaruk’ta mutluluk ile anlam bağı olan toplam yirmi dokuz sözcük vardır. Aradan geçen iki yüzyılda özgün yazımı Türkçe olmasa da Türkçeye çevrilmiş bir yapıtın içinde ‘mutluluk’la ilgili sözcük sayısının bu kadar artması dikkatimizi çekmiştir. Bu sözcüklerin içerisinde başka dilden olan sadece üç sözcük vardır, diğerlerinin tamamı Türkçedir. Bu Türkçe sözcükler, kök biçiminde olduğu gibi köklere gelen yapım ekleri ile yeniden türetilmiş sözcüklerden de oluşmaktadır. Yapıtın çeviricisi Şıngko Şeli Tutung, belki de bu sözcüklerin bir kısmını köklerden türetmiş ve var olan sözcüklere kendisi yeni anlamlar vermiştir tıpkı Yusuf Hâs Hâcip gibi. Hatta yukarıdaki sözcükleri derlediğimiz *Altun Yaruk* ile ilgili bazı çalışmalarda *kut* için de ‘mutluluk’ anlamının verildiği görülmüştür. *Kutadgu Bilig*’den önce bir yapıtta bunun görülmesi önemli bir gelişmedir. Tabii onunla tam bir karşılaştırma yapabilmek için hem metnin Çince karşılığına hem de sözcüğün Platon ve Farabi’deki gibi devlet yönetiminde bir kavram olarak kullanılıp kullanılmadığına bakmak gerekecektir. Ancak bu, kendi başına kapsamlı bir araştırma gerektirdiğinden çalışmamızın bir bölümünde olamayacak kadar büyük bir araştırmanın konusu olabilir. Ayrıca tezimizin ana konusunu fazla dağıtmamak gerekirse şu an böyle bir inceleme yapma olanağımız yoktur. Belki daha sonra bu konu üzerine de eğilerek ortaya attığımız tezimizi destekleyen ögeler bulabiliriz.

Kutadgu Bilig'in 1069-1070 yılları arasında, *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün de 1072-1077 yılları arasında yazıldığını birinci ağızdan doğrudan metinlerde görmekteyiz. Aynı dönemde yaşamış ve aynı kültüre çok büyük emek vermiş iki bilgin Yusuf Hâs Hâcip ve Kâşgarlı Mahmut'un birbirini tanıdığına dair elimizde herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Bu iki adın birbirlerinden ve aynı alana ilişik yapıtlarından haberdar olup olmadıklarını bilemiyoruz. Büyük bir Türk coğrafyasında karış karış gezilerek yazılan bu büyük sözlük çalışması Türk dili, edebiyatı ve kültürü için tartışılmaz bir ana kaynaktır. Konumuz gereği *Dîvânü Lügâti't-Türk*'e baktığımızda çok fazla 'mutlu/mutlu olmak, mutluluk' anlamında sözcüğün olduğunu gördüğümüzü söylemeliyiz. Yapıtın dizinini bu gözle incelediğimizde 'sevinmek, sevinç, mutlu olmak, mutluluk' anlamlarında karşımıza çıkan sözcükler şöyledir: *katurmak* 'sevinmek, öğünmek, gülmek'*, kop* 'sevinç, ferah, hop', *kop kılmak* 'sevinmek, ferahlamak, içi hop etmek'*, sewinmek/sewünmek* 'sevinmek'*, yarumak yaşumak* 'keyiflenmek, sevinmek'*, ıduk* 'kutlu ve mübarek olan (hayvan)'*, kıw/kuw* 'devlet, kut, baht, saadet'*, kut* 'kut, uğur, devlet, baht, talih, saadet'*, kut almak/kutalmak* 'mesut olmak'*, kutanmak* 'kutlu olmak, ulu nasipli olmak'*, kutatmak* 'kutlu olmak, baht ve devlet sahibi olmak'*, kut bulmak* 'baht bulmak'*, kutlug* 'kutlu'*, kutruşmak* 'oynamak ve sevinmek'*, kutsuz* 'kutsuz, işleri ters giden adam' (Kâşgarlı, 1972). Toplam on beş tane olan bu sözcüklerden sekiz tanesi *kut* ve onun türevi olan veya onunla oluşturulan birleşik sözcüklerdendir.

Yusuf Hâs Hâcip'ten önce *kut*'un 'mutluluk' anlamında kullanıldığı birkaç örnek ve günümüzde yapılan anlamlandırmalarla sınırlı kalarak kesinlik taşımasa da ondan itibaren kullanıldığı kesindir. *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan en temel çalışmaların başında yine Reşid Rahmeti Arat'ın çevirisinde de böyledir. "Kitabın adını Kutadgu bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin. Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir. İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mes'ût olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür" (KB 350-352). Yapıtın adının günümüz Türkçesine 'Mutlu Olma Bilgisi' ya da 'Mutluluk Vermesi Gereken Bilgi' olarak aktarılmasından da bu kabulü anlıyoruz. Yusuf Hâs Hâcip'in yapıtında bazı kavramlar için Türkçe köklerden yeni sözcükler türettiği ya da var olan sözcüklere yeni anlamlar yüklediği bilinmektedir. Bu bağlamda Yusuf Hâs Hâcip'in *kut* ad köküne +*ad* addan eylem yapma ekini ve -*gu* eylemden ad yapma ekini getirerek *kutadgu* sözcüğünü türettiği görülmektedir. 'Mutluluk' anlamını verdiği *kut* sözcüğü ile türetilen bu yeni kavram, Platon'daki, Farabi'deki gibi 'devlet yönetiminde mutlu olmak, mutluluk vermek' gibi bir anlama gelecek biçimde kullanılmıştır. Dolayısıyla Yusuf Hâs Hâcip'in ölümsüz yapıtı *Kutadgu Bilig*'de *kut* sözcüğüne önceki

anlamından farklı olarak tamamen yeni bir anlam verdiği, onu yepyeni bir kavram hâline getirdiği açıktır. Bunun gibi birçok yeni kavramı Türkçe'mize kazandıran Yusuf Hâs Hâcip'in gerek kendisinin gerekse *Kutadgu Bilig*'inin hem döneminde hem de yüzlerce yıldır büyük taltif görmesi Türkçedeki büyük dil ustalığına bağlıdır.

Mutluluk, bireysel erdemlerden başlayarak toplumsal düzene yansıyan bir kavramdır. Eski Türk kültüründe bireylerin dayanışma, dürüstlük ve adalet gibi değerleri benimsemesi, toplumsal uyumun ve dolayısıyla mutluluğun temel şartı olarak görülmüştür. Bu, özellikle Türk boylarının atlı göçer yaşam tarzında topluluğun bir arada kalması ve uyum içinde yaşamasını sağlayan bir unsur olarak gereklilikten doğmuş olmalıdır.

Eski Türklerde toplumu bir arada tutan en önemli değerlerden biri olan inanç ile de mutluluk kavramı doğrudan ilişkilidir. Tanrı yalnızca kutu ve gücü değil, aynı zamanda bireyin iç huzurunu ve toplumun düzenini sağlayan en yüksek otorite olarak kabul edilmiştir. Bu inanç hem bireysel hem de toplumsal dirliğin, mutluluğun ilahi bir düzene uygun yaşamaktan geçtiği düşüncesini desteklemiştir. Bu bağlamda yönetimde Tanrı tarafından görevlendirilen bir yönetici vardır. İşte bu yöneticinin sahip olduğu *kut*, Tanrı tarafından ona verilen ilahi bir güç ve töreye uyum kaynağıdır. Hakanın kutlu olması, onun adaletli bir yönetim sergilemesini ve halkın dirliğini, mutluluğunu sağlamasını gerektirir. Eğer bir hakan kutunu kaybederse bu yalnızca onun başarısızlığını değil, aynı zamanda halkın dirliğinin, rahatının bozulacağını da ifade eder. Bu nedenle hakanın Tanrı tarafından verilen kutunun olması ile ona bağlı halk da kuta erişecektir.

Orhun Yazıtları'ndan beri birçok Türkçe metinde karşımıza çıkan bu inanç, İslami dönemde edebiyatımıza giren siyasetname türü ile belli bir kalıp ve kurallar içerisinde ifade edilmiştir. Yapıtta mutluluk, bireyin erdemli bir yaşam sürmesi ve toplumsal düzenin sağlanması ile ilişkilendirilmiştir. *Kutadgu Bilig,* bu anlayışı daha düzenli bir biçimde sunarak Türk kültür değerlerini, antik Yunan ve ondan etkilenen İslam felsefesiyle ilişkilendirerek mutluluğun hem birey hem de toplum açısından nasıl kazanılabileceğini kapsamlı bir biçimde açıklamıştır. Bunu yaparken daha iyi anlaşılması için soyut kavramları somutlaştırmış, bununla birlikte kişileştirme yoluna da gitmiştir. Yusuf Hâs Hâcip, insanı ve toplumu hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaştıracak kavramları dört ana karakter üzerinden somutlaştırarak aktarır:

Kün-Togdı (Gündoğdu): Adıyla güneşe benzetilen ve güneş üzerinden adalet soyut kavramı ile somutlaştırılan hakan, yapıtta devleti adaletle yöneten lider olarak kişileştirilir.
Ay-Toldı (Aydoldu): Hakanın has hâcibi yani sağ kolu olan Aydoldu, güneşin uydusu ay somutluğuyla 'kut, mutluluk' soyut kavramını bireysel ve toplumsal bağlamda simgeler.
Ögdülmiş (Övülmüş): Övülmüş, Aydoldu'nun oğludur. Yani kuta sahip olarak elde edilen ve tutulan akıl ile bilgeliğin simgesidir. İnsanı bu dünyada ve ahirette mutluluğa ulaştıracak olan kutun sahip olması gereken akıl ve bilgeliktir.
Odgurmış (Uyandırmış): Aklı ve bilgeliği simgeleyen Övülmüş'ün arkadaşıdır. Akıbeti simgeleyen Odgurmış, dünya hayatının geçiciliği ve ahiret yaşamının yani ebedi mutluluğun önemi üzerinde durur.

Yukarıda yer alan incelememizde, konumuzla ilgili olarak 'mutluluk'un çeşitli tarihi metinlerimizdeki karşılıklarını ele aldık. Burada amacımız "*Kutadgu Bilig*'den önce bu kavram için hangi sözcükler kullanılmış? İçlerinde *kut* ve ondan türeyen sözcükler var mı?" sorularına yanıtlar bulmak idi. Kuşkusuz her dilde mutluluk, üzüntü, şaşkınlık gibi türlü duyguları ifade etmek için birçok sözcük vardır. Yalnız bu sözcüklerin dilde olması onların kavramsallaştığı anlamına gelmez. Bu nedenle 'devlet yönetiminde mutluluk' kavramı kapsamında metinlerde inceleme yaptığımızda 'mutluluk' anlamındaki sözcüklerin bu kavramı karşılamadığını gözlemledik. Aradığımız bu kavram, eski Yunan kaynaklarından Platon'un *Devlet'*ine, bu kültürden etkilenerek yazılan Farabi'nin *İdeal Devlet*'ine kadar gitmektedir. Türkçede de bu akımla yazılan yapıtlar var mıdır, diye baktığımızda *Kutadgu Bilig,* tam da bu çizgide yazılmış bir yapıt olarak karşımızda durmaktadır. İşte biz de çalışmamızda, eski Yunan'da ortaya atılan bu 'mutluluk' düşüncesinin Türk edebiyatındaki ilk yansımasının, birçok konuda ilk olma özelliği taşıyan *Kutadgu Bilig* olduğunu düşünüyoruz. Bu görüşümüzün ilk destekçisi, yukarıda yaptığımız *Kutadgu Bilig* öncesi metinlerdeki 'mutluluk' anlamlı sözcüklerin bu kavram içinde yer almayışıdır. *Kutadgu Bilig'*de Yusuf Hâs Hâcip'in bu kavram için kullandığını düşündüğümüz *kut* sözcüğü özelinde ise ona verilen 'mutluluk' anlamında bahse konu kavramsal bir boyutun olmayışı, bir diğer destekçimizdir.

Kut ile ilgili ortaya attığımız bu görüşümüzün ayaklarının yere daha sağlam basması için, çalışmamızda *kut* kavramını daha ayrıntılı bir biçimde ele almayı uygun gördük. Bu bağlamda Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından başlayarak, *Kutadgu Bilig* öncesi ve sonrası yazılmış, günümüze kadar gelen belli başlı metinlerimizde *kut* sözcüğünün hangi anlamlarda

ve nasıl kullanılageldiğini ortaya dökeceğiz. Yapacağımız bu inceleme ile savımıza yeni destekçiler bulmayı, bir yandan da *Kutadgu Bilig*'in adının neden *Kutadgu Bilig* olduğunu açıklamamıza büyük oranda yardımcı olacak veriler bulmayı ümit ediyoruz.

2.1.1. Tarihsel metinlerde kut kavramı

Türkçenin bilinen ilk yazılı belgeleri Orhun Yazıtları'ndan itibaren yani Eski Türkçede karşımıza çıkan *kut* için Clauson, sözcüğün başlangıçta oldukça mistik bir anlamda 'göğün inayeti' (yani ilahi lütuf, Tanrı'nın iyiliği, ihsan) olarak kullanıldığını, ardından daha az belirgin bir anlamla 'iyi talih' gibi kavramları ifade ettiğini ve en sonunda daha genel bir biçimde 'mutluluk' anlamını kazandığını belirtir. Sözcük, *Kutadgu Bilig*'de Arapça *davla* 'devlet, talih' ile eş anlamlı kabul edildiğinden tarafsız bir bakış açısıyla hem iyi hem de kötü olabilen 'talih' olarak kullanılmaya başlanmıştır. Tüm çağdaş lehçelerde varlığını sürdürerek genellikle 'iyi talih, mutluluk' vb. anlamlar için kullanılır. Ancak bir veya iki lehçede, özellikle kuzeydoğu lehçelerinde, daha çok 'ruh, yaşam gücü' anlamına geldiği görülmektedir. *Kıv* ile aşağı yukarı eş anlamlıdır. İki geç dönem Uygur metninde (TT VII 42, 4) *kut* diye çevrilen sözcük Arapça *quwwat* 'güç' ve (US 88, 24) *qut* 'yemek/yiyecek' olarak aktarılmıştır. Orhun Yazıtları, Irk Bitig, Maniheist, Budist ve Hristiyan kaynaklarından örnekler verilerek sözcüğün Eski Türkçede bazen 'ilahi lütuf/inayet', bazen 'majesty/haşmet/yücelik', bazen de 'kutsanmış hâl' gibi farklı biçimlerle birlikte astronomi metinlerinde de 'element' anlamında karşımıza çıktığı belirtilir. Hakaniye Türkçesi ile yazılmış elimizdeki ilk metnimiz olan *Kutadgu Bilig*'de *kut,* Arapça *davla* 'talih, baht' anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır. Hakaniye Türkçesiyle yazılmış bir diğer yapıtımız *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te *kut* al-dawla wa'l-cadd 'iyi şans, talih' (ikili anlatım), bu yüzden bir kişiye kutluğ denir, diye açıklanır. *Dawla* kelimesinin temel anlamı 'değişim, talihin dönmesi'dir; buradan hareketle kelime 'talih', özellikle 'iyi talih' anlamını kazanmıştır. Yaklaşık on yerde, *dawla, cadd* veya *baht* 'iyi talih' çevirilerinde, Kutadgu Bilig'de *kut* sözcüğüne rastlanır ki bu *devlet* ile açıkça eş anlamlıdır ve sıklıkla onunla birlikte kullanılır. Örneğin XX. bölüm (1045 ve devamı) başlığı *kut kıvılığı dawlat irselliki* 'kaypak talih ve güvenilmez kader' biçimindedir. *Kut* 'iyi talih' anlamında çok yaygındır, ancak 'majesteleri, yüce kudret' gibi anlamları da sıktır. İki anlamın birlikte kullanıldığı bir örnek şudur: *tirilsüni terken kutı miŋ kutun* 'Majesteleri her türlü iyi talih içinde yaşasın' (KB 121) (Bk. KB 109 (terken), 456 vs.). Orta Türkçe dönemine geldiğimizde ise *kut,* 13. yüzyıl Kur'an tercümelerinde 'iyi talih, şans', 15. yüzyıl Çağatay Türkçesinde *maymanat wa sa'âdat* 'iyi

talih, mutluluk', 14. yüzyıl Harezm Türkçesinde 'iyi talih, mutluluk, yücelik', 14. yüzyıl Kıpçak Türkçesinde *al-yumn* 'mutluluk, iyi talih' şeklindedir. Bundan dolayı *kutlu:* (bazı lehçelerde *kuṭ*) biçimleri ortaya çıkar, ancak aslında özgün biçim *kut*'tur. Bu lehçelerden birinde yaygın bir bedduada *kut korsun* 'iyi talihi solsun (bitsin)' denir; bazen de 'aklı ve anlayışı yok olsun' anlamında kullanılır (Kİ 68). 15. yüzyılda *baraka* 'bereket, lütuf, kutsama' sözcüğü *kut* ile ilişkilendirilir (Kuzeydoğu lehçelerinden Tuvada). Yeni Türkçe dönemi içinde ise 16. yüzyılda Osmanlı Türkçesinde ise *al-yumn* 'uğur, bereket' *kut*'un karşılığı olarak verilmiştir (TTS II 670) (1972, s. 594). Görüldüğü gibi Clauson değerli çalışmasında, *ḳut* sözcüğünü de diğer madde başları gibi Eski Türkçeden başlayarak Türkçenin tarihi dönemlerindeki kullanımlarıyla örneklendirmiştir. Biz de *kut*'un kullanımı ile ilgili kronolojik bir sıra gözeterek belli başlı tarihi metinlerimize bakarken Clauson'un ve başka bilim adamlarının çalışmalarından da yararlanacağız. Böylece *kut* sözcüğünün tarihi metinlerimizde ne kadar ve hangi anlamlarla hangi bağlamlarda geçtiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı kitabında *kut* sözcüğünü orta İran dilinde yer alan 'saadet, rahmet, azamet, ruh' anlamlarındaki *kôt* sözcüğünden ödünç olarak görmüştür. *Kut kolun-* birleşik eyleminin de 'ant içmek' anlamına geldiğini belirtmiştir. Yine bu sözcükten türediğini gördüğümüz *kutad-* eylemine 'mesut olmak, mesut etmek', *kutluġ* 'mesut, kutlu, mutlu' anlamlarını vermiştir (1988, s. 284, 285). Bunların yanında kitabın dizin bölümünde gördüğümüz ancak sözlük bölümünde göremediğimiz *kutınlıġ* sözcüğüne de dikkat çekmek isteriz. Kitap içerisinde bu sözcük, eklendiği kök ya da gövdeye 'ona sahip olma' anlamı katan, bugün de *+lı/+li/+lu/+lü* olarak kullanmaya devam ettiğimiz *+lıg/+lig* addan ad yapma ekinin yer aldığı *burhan kutınlıġ* 'Buda azametli' ifadesi olarak görünür. Aynı ifade *burhan kutılıg* olarak da metinlerde görülmektedir. Sözcüğün çözümlemesi şöyle yapılmaktadır: *kutılıg* < *kut* + *ı* + *nlıġ kut* ad kökü, *+ı* III. tekil kişi iyelik eki ve *+nlıġ/+lıġ* 'sahip olma' anlamındaki addan ad yapma eki. Aradaki *n* harfinin belli bir kurala bağlı olmaksızın bazı durumlarda kullanıldığını örneklendirmiştir (1988, s. 47, 71). Gabain'in *kut* sözcüğünün İran dillerinden ödünç bir sözcük olarak düşünmesi anlam yönünden baktığımızda epey olası görünmektedir. Ancak sözcüğün kökünden Türkçe addan eylem yapma, addan ad yapma eklerini alarak yeni sözcüklerin türetildiğini görmemiz; Orhun Yazıtları'nda ve sonraki dönem Türkçe metinlerde kullanımına sıkça rastlamamız; belki de en önemlisi büyük Türkçe dil ustası Yusuf Hâs Hâcip'in 6645 beyitlik *Kutadgu Bilig*'inde Türkçe sözcükleri bolca kullanması, yeni kavramlara Türkçe karşılıklar üretmeye çalışması

ve alanda çalışan birçok araştırmacı gibi bizim de zihnimizde *kut*'un Türkçe kökenli olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.

Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları* adlı kitabında *kut* için 'kut, saadet, bahtiyarlık, tâli' anlamlarını bildirmiş, tek türevi olarak verdiği *kutluġ*'u 'kutlu, mesud, bahtiyar' diye anlamlandırarak madde başı yapmıştır (1994, s. 846).

James Russell Hamilton, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* adlı Uygur Türkçesinde yazılmış metinden oluşan yapıtında *kut*'un anlamlarını şöyle sıralar: hayat suyu, üstün güç, selâmet, büyük mutluluk, talih, uğur, görkem, saygınlık, ahret mutluluğu, koruyucu melek, evrensel güç; kişi adı. Ona göre sözcüğün çözümlemesi bir olasılıkla şu biçimde olabilir: **ḳu-* 'akıtmak, akmak, çıkmak, yayılmak' + *t* isim eki. Bu kök Çincede *qi, fu, ji*; Soğdcada *fm*; eski İran dilinde *hvarənah* olarak görünen sözcüklere benzerliğinden dolayı böyle düşünülmüştür. Ayrıca metinde bu kökten türediği düşünülen 'mutlu kılmak, mutlu olmak, talihli olmak; kişi adı' anlamlarındaki *ḳutad-* (< *ḳut* ad kökü +*ad* addan eylem yapma eki), 'selâmet getirmek, kurtarmak' anlamları verilen *ḳutġar-/ḳutar- (*< *ḳut* ad kökü + *ġar* 'bir şeyi diğerine birleştirmek ya da eklemek' anlamındaki addan eylem yapma eki) ve 'hayatî güç, kutsal sıvı, selâmet, talih, uğur vb.'ye sahip olan, ḳut'lu, kutlu' anlamlarına gelen *ḳutluġ* (< *ḳut* ad kökü + *luġ* addan ad yapma eki) olmak üzere üç sözcük daha vardır (1998, s. 189, 190). Hamilton'un *kut* sözcüğü ile ilgili yaptığı bu olası çözümlemede, tarafımızca sözcüğün Türkçedeki karşılıkları ile anlam bağının pek de güçlü olmadığı düşünülmektedir. Biz, alanda çalışan birçok araştırmacı gibi, yeni araştırmalarda karşıtı bir örnek sözcük, ifade çıkmadıkça *kut* sözcüğünün Türkçe kökenli bir kök olduğunu düşünüyoruz.

Jens Wilkens, Eski Uygurca ile ilgili sözlüğünde *kut* için yedi farklı anlam vermiş olmakla birlikte bizim anlamını aradığımız *kut,* bunların ilkidir ve o da şöyle anlamlandırılmıştır: hazret, haşmet; sağlık, hayır, kurtuluş, (krala ait) karizma, şeref, rütbe; parlaklık, ihtişam, görkem; kurtuluş amacı; rahmet, acıma; koruyucu ruh; şans, talih, mutluluk; bereket; şans işareti, şans getiren işaret; sevap; adak, dinî niyet; element, öge; değer, kalite. Bunların dışında sözlükte madde başı olup çoğu özel isim içinde yer alan *kut* türevi sözcükler de şu biçimde verilmiştir: *Kut Arslan Saŋun/ Bäg Elçi/ Bulmış/ Bulmıš Ogul Inanç/ İrkin/ Saŋun/ Toŋa K(a)ya/ Y(e)gän, Kutaçuk/ Kutaçun/Kutaruk, [2]Kutadmış/ Alp Sıŋkur/ Apa Şilavante/ Bars/ Öz Inanč Totok Bäg/ Kaya/ Kut Bulmış/ Ogul/ Togrıl/ Toŋa/ Totok/ Y(e)gän/ Y(e)gän Tarhan, Kutal, Kutčuk Açari, Kutiräk, Kutlı Y(e)gän, [2]Kutlug, Kutlug Açari K(a)ya/ Apa/ Arslan/ Bars/ Bars Tarhan/ Bay Tarhan/ Bayutmış/ Bäg/ Buka/*

Bürt/ Inal/ Kaya/ Kaya İçuguş/ Ogul/ Pars/ Sıŋkur/ Sıŋkur Yalavaç/ Tagbıça/ Tapmış Kadır Çegşi/ Tapmış Saŋun/ Tapmışk(a)ya/ Taş, Tämir/ Tämür/ Tämür Tayak/ Togrıl/ Togrıl Saŋ[un]/ Toŋa/ Toŋa Saŋun/ Tözün/ Tugdı/ Tugmış/ Tugmış Tegin, Kutsı 'erkek adı', *Kutalmış, Kutçuk, Kutlı, [2]Kutlug* 'kişi adının bir bölümü', *Kut Silig/ […] T(ä)ŋrim, Kutaçuk T(ä)ŋrim, Kutad, [2]Kutadmış/ Bürt/ Hatun/* T(ä)ŋrim, *[2]Kutlug, Kutlug Kar(a)k T(ä)ŋrim/ Sarıg/ Silig/ Tegin/ Tegin Kız Täŋrim/ Tegin Tärim/ Tözün/ Üzük/ Üzük T(ä)ŋrim/ *Kutlug T(ä)ŋrim* 'kadın adı', *kutad-* 'kraliyet payesi iletmek, şansla kutlu olmak, kutlu kılmak, şansla sevindirmek, şans getirmek, büyümek, ilerlemek', *kutadmak* 'mutlu olma, sevinme, mutluluk, sevinç; mutlu etme, sevindirme', *kutadmaklag/ kutadmaklıg* 'selametle, mutluluk', *[1]kutadmış* 'kutsanmış, kutsal, bahtiyar', *[2]Kutadmış* '(kadın ve erkek) kişi adının bir bölümü', *kutadur-/ kutadtur-* '(birisini) mutlu etmek; kutsamak, takdis etmek', *kutadturmak* ' kutsama, takdis etme', *kutadturmaklıg* 'sevindirmeli, mutlu etmeli, mutlu etme …, kutsamalı', *kutılıg* ' … -nın haşmeti, … -nın yüceliği', *[1]kutlug ~ kut(lug)/ kutlog (br)/ [2]kutluk* 'kutsal, kutlu, bahtlı, mutlu, şanslı; pek muhterem; sevap …, sevaplı; … elementli; kutsal (kişi), rahmetli (kişi), karizmatik kişi; mucize; kutsallık', *[1]kutluk* 'heybet, mehabet', *kutsıra-* 'mutsuz olmak, mutluluğu elinden alınmış olmak', *kutsıramak* 'mutluluğu elinden alınmış olma', *kutsıratıl-* 'mutsuzluğa atılmak, mutluluğu çalınmış olmak', *kutsızl(ı)g (manS)* 'bahtsız', *kutsuz* 'kurtuluşsuz, sevapsız, mutsuz, şanssız, karizmasız, bahtsız; mutsuzluk, talihsizlik'.

Ahmet Caferoğlu, *ḳut*'un Eski Uygur Türkçesinde '1. Kut, saadet, kutlama, takdis, ruh; rahmet 2. Haşmetpenah, hazret, azamet 3. Unsur. *Kut kolunmak*: and içmek 4. Antroponim.' olmak üzere dört anlamından bahseder. Sözlükte bu kökten türediği görülen özel ismin çoğunlukta olduğu şu sözcükler de madde başı olarak yer almıştır: *ḳudatmaḳ* 'kut dilemek, kutlamak', *ḳudadmaḳ/ḳutatmaḳ* (anlam verilmemiştir), *Ḳutaçun, Ḳutadmış, Ḳutadmış Pars*, *ḳutḳan*, *Ḳutluġ oġul/ bāg/ Buġa/ Bürt/ Tämür/ Tayaḳ, Täŋri/ Tonga/ Turmış* 'antroponim', *ḳutmaḳ/ḳudmaḳ* ' *Ḳutada, Ḳutluġ* 'kadın adı', *ḳutadmaḳ* 'kutlamak, saadet vermek, bahtiyar etmek', *ḳutġurmaḳ* 'saadet saçmak, kut vermek, uğur vermek', *ḳutluġ* 'kutlu, mesut, uğurlu', *ḳutsuz* 'uğursuz, kutsuz, saadetsiz', *ḳututmaḳ* 'mesut kılmak, saadet bahşetmek, bahtiyar etmek'. Bazı araştırmacıların *kut* köküne dayandırdığı 'kurtarmak, kurtulmak ve kudurmak' anlamındaki sözcükler de şöyle yer alır: *ḳutġarmaḳ/ḳutḳarmaḳ* 'kurtarmak', *ḳutġurmaġlaġ* 'kurtulmaklık', *ḳutrulġu* 'kurtuluş, halâs', *ḳutrulmaḳ* 'kurtulmak', *Ḳurtulmış* 'antroponim', *ḳuturmaḳ/ḳudırmaḳ/ḳutırmaḳ* 'delirmek, kudurmak, şuurunu kaybetmek' (1968, s. 185, 188-190). Bunlarla birlikte Uygur Türkçesi ile ilgili hemen yukarıda verdiğimiz Hamilton'un ve

Wilkens'in sözlüklerinde kut'a verilen anlamlara baktığımızda hemen hepsinde benzerliklerin olduğunu görüyoruz: Talih, şans, mutluluk, ahiret mutluluğu, dinî niyet, hazret, azamet vb. Konumuz gereği *Kutadgu Bilig* öncesi Uygur Türkçesi metinlerinde *kut*'a 'mutluluk' anlamının verilmesi bizim için oldukça dikkat çekici bir durumdur. Ancak Clauson sözcüğün Uygur Türkçesindeki kullanımları için bunlardan daha kısıtlı olarak 'ilahi lütuf/inayet, majesty/haşmet/yücelik/azamet, kutsanmış hâl, unsur/element' (EDPT) anlamlarını vermiştir. Uygur Türkçesi ile yazılmış *Altun Yaruk*'u incelerken bu sözlüklerdeki anlamlar, araştırmacılar için çok büyük bir yol gösterici olmuş olmalıdır. Aşağıda farklı araştırmacıların yaptığı çalışmalarından aldığımız *kut* sözcüğünün bağlamlarında bunları göreceğiz ve tartışacağız.

Bütün bu sözlüklerde yer alan anlamlara baktığımızda *kut* sözcüğünün *Kutadgu Bilig*'den önce yani Eski Türkçede 'Tanrı'nın iyiliği, ihsan; talih, baht' anlamlarına gelecek biçimde yer aldığı görülmektedir. Clauson'un *kut* sözcüğünün *Kutadgu Bilig'*de *devlet* ile eş anlamlı olarak 'talih, baht' anlamına gelecek biçimde kullanıldığını ifade etmesi oldukça önemlidir. Yine *Kutadgu Bilig*'de daha kitabın adında karşımıza çıkan *kut,* önce +*ad* addan eylem yapma ve sonrasında -*gu* eylemden ad yapma ekini alarak *kutadgu* sözcüğüne dönüşmüş ve metnin içeriğinden de hareketle 'mutluluk veren/getiren/vermesi gereken bilgi' anlamını almıştır. Clauson'un sözlüğünde *kut* ve *kutad-* sözcüklerine rastladık ancak *kutadgu* sözcüğünü göremedik. Aynı biçimde Wilkens'in Eski Uygurca ile ilgili sözlüğünde de *kut* ile türeyen birçok sözcük yer almasına karşın, *kutadgu* sözcüğüne rastlamadık. Dolayısıyla *kutadgu* sözcüğü ilk defa *Kutadgu Bilig*'de karşımıza çıkması yani Yusuf Hâs Hâcip'in türettiği Türkçe sözcüklerden olması yönüyle kayda değerdir. *Kutadgu Bilig*'in içeriğine ve anlamlandırmasına göz attığımızda sözcüğün *kut*'a yüklenen 'mutlu, mutluluk' anlamlarıyla birlikte kavramsal bir boyut kazandığı da görülmektedir, dersek aşırı bir yorum yapmış olmayız düşüncesindeyiz.

Biz çalışmamızda, Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig*'de Platon'un *Devlet*'indeki ve Farabi'nin *İdeal Devlet'*indeki gibi 'devlet yönetimine ilişkin geliştirilen mutluluk' kavramını *kut* sözcüğü ile karşıladığını düşünüyoruz. Ortaya attığımız bu savımızı kanıtlamak için *kut* sözcüğünü ve varsa türevlerini *Kutadgu Bilig*'den önce ve sonra yazılan bazı metinlerimiz içerisinde tarama yoluna gideceğiz. Çalışmamızda *Kutadgu Bilig*'i Platon'un *Devlet*'i ile karşılaştırmadan önce çok fazla karşımıza çıkacak olan *kut* sözcüğünün Orhun Yazıtları'ndan başlayarak günümüze kadar gelen süreçte, belli başlı

tarihi metinlerimizdeki görünümüne dikkat çekeceğiz. Metinlerin günümüz Türkçesine aktarımlarını da aynı ifadelerle birlikte göstererek verilen anlamların bağlama uygunluğunu tartışacağız.

2.1.1.1. Orhun Yazıtları

Kut sözcüğü Orhun Yazıtları'ndan Kül Tigin (732) ve Bilge Kağan Yazıtı'nda (735) altı kez geçmiştir. Tonyukuk Yazıtı'nda (720-725) ise bu sözcüğe rastlanamamıştır (Tekin T. , 2018). Clauson, *ḳut* madde başında Orhun Yazıtları'ndaki bu altı kullanımdan dördüne yer verirken ikileme biçimindeki iki ifadeye ise *ba:r* madde başında yer vermiştir (1972, s. 353, 594). Muharrem Ergin ve Talât Tekin'in 'devlet, ikbal, saadet, baht, talih, Tanrı'nın lütfu' anlamlarını verdiği *kut* sözcüğünün yazıtlarda yer aldığı bağlamlara sırasıyla yer verecek olursak (Ergin, 2018, s. 134) (Tekin T. , 2014, s. 156);

(KT G9)

t(e)ñri : y(a)rl(ı)k(a)dukin : üçün : [ö]z(ü)m : kuut(u)m : b(a)r üçün : k(a)g(a)n : ol(u)rt(u)m : (Tekin T. , 2014, s. 22)

Tanrı buyurduğu için, bende (de) Tanrı'nın iyiliği olduğu için hakan (olarak tahta) oturdum (Tekin T. , 2014, s. 23).

Clauson'un *kut*'un *üçün* ile kullanımını belirttiği bu tümcede Bilge Kağan, tahta oturuşunun 'Tanrı'dan gelen bir güç, iyilik, talih' sayesinde olduğunu vurgular. Burada Türklerdeki tahta çıkışın kutsallığına ve kutsal bir kaynaktan gelmiş olmasının gerekliliğine vurgu yapılır. Devlet yönetmek için kişinin doğuştan getirilen *kut*'a sahip olması gerekir. Çünkü *tıpkı İslâmiyet'in kabulünden sonra yazılmış, özellikle siyasetname türü yapıtlarda sıklıkla karşılaştığımız 'zillu'llâh' ifadesinde olduğu gibi, gerçekten prens/tigin Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Onun emri göğün emri, onun yaptığı göğün yaptığıdır* (Roux, 1999, s. 86, 87).

(KT D28-29)

(a)nta] kisre : t(e)ñri : y(a)rl(ı)k(a)zu : kut(u)m : b(a)r üç(ü)n : ülüg(ü)m : b(a)r üçün : ölt(e)çi : bod(u)n(u)g : tirg(ü)rü : ig(i)t(ti)m (Tekin T. , 2014, s. 32)

Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, talihim olduğu için, kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum (Tekin T. , 2014, s. 33)

Clauson, Kül Tigin Yazıtı'nda geçen bu ifadeye *kut* madde başında değil de *ba:r* madde başında işaret etmiştir (1972, s. 353). Tümcede *kut*'un 'Tanrı'nın her kişiye uygun gördüğü yaşama durumu; nasip, behre' anlamlarındaki *kısmet* (GTS) ile oluşturduğu ikilemenin arasına sözcükler girerek kullanımı söz konusudur (Uluç, 2024, s. 26). Tümcede *kut* ile 'Tanrı'dan kaynağını alan bir talih, şans, iyilik ve hatta devlet, zenginlik, bereket sahibi olmak' ifade edilmek istenmiş olmalıdır ki bu sayede aç halk doyurulmuş, çıplak halk giydirilmiş, zayıf halk güçlendirilmiştir.

(KT D31)

um(a)y t(e)g : ög(ü)m : k(a)tun : kuut(ı)ña : in(i)m : kül tig(i)n : (e)r (a)t bultı : (Tekin T. , 2014, s. 32)

Umay misali annem hatundaki Tanrı'nın iyiliği sayesinde kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti (Tekin T. , 2014, s. 33)

Bu ifade ile ilgili Clauson, şöyle bir açıklama yapar: Çünkü tanrıçaya benzeyen hanımefendi annem Tanrı'nın iyiliğine sahip oldu (Clauson, 1972, s. 594). Bu sayede de Kül Tigin erkeklik adını elde etmiştir. Dolayısıyla Kül Tigin'in ad almasının da Tanrı'ya dayanması, onun yönetiminin Tanrı'dan gücünü aldığını göstermiştir. Burada 'kut' sahibi olan annenin tanrıçaya benzetilmesi sözcüğün anlamındaki tanrısallığı, Tanrı'dan kaynağını alışı güçlendirmiştir. Bu durum Türklerdeki kut inancının sadece baba ile değil, anne aracılığı ile de çocuklara geçtiğine dair düşünceyi açık biçimde göstermektedir.

Muharrem Ergin ise bu satırı "Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı." diye aktarmıştır (2018, s. 53). Burada *kut* yerine *devlet* sözcüğünün kullanılması ile annenin 'büyüklük, mevki sahibi oluş' özelliklerinin sayesinde ve bu özelliklerine ödül olarak kardeşinin ad almasının gerçekleştiği yani onun bir 'birey' olduğu anlamları çıkmaktadır. Ayrıca Clauson'un *kut* sözcüğünün *Kutadgu Bilig*'deki 'iyi talih' anlamının yanında sıkça kullanımına dikkat çektiği 'majesteleri, yüce kudret' (EDPT) gibi anlamlarının olduğunu biliyoruz. Burada da kitaptan örnek olarak verilen *tirilsüni terken kutı miŋ kutun* 'Majesteleri her türlü iyi talih içinde yaşasın' (KB 121) ifadesine benzer bir

kullanım var gibidir. Orhun Yazıtları ile ilgili incelediğimiz kaynaklarda *kut* için hiç verilmeyen bu anlam burada yer alıyor olabilir mi?

(BK K7)

t(e)ñri : y(a)rl(ı)k[(a)dukin üç(ü)n : öz](ü)m : kuut(u)m : b(a)r üç(ü)n : k[(a)g(a)n ol(u)rt](u)m : (Tekin T. , 2014, s. 46)

Tanrı lütufkâr olduğu için, kendimin (de) talihim olduğu için (hakan olarak) tahta oturdum (Tekin T. , 2014, s. 47)

Kül Tigin G9 ile aynı olan bu ifade *kut* madde başında Clauson'da da belirtilmiştir.

(BK D23)

(a)nta kisre : t(e)ñri : y(a)rl(ı)k(a)duk : üç(ü)n : kuut(u)m : ül(ü)g(ü)m b(a)r üçün : ölt(e)çi : bod(u)n(u)g : t[irg](ü)rü : ig(i)t(ti)m : (Tekin T. , 2014, s. 58)

Ondan sonra Tanrı (öyle) buyurduğu için, bahtım (ve) talihim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum (Tekin T. , 2014, s. 59).

Yukarıda açıkladığımız Kül Tigin D28-29'daki ifade ile oldukça benzer olan bu bağlama da Clauson tarafından işaret edilmemiştir. Bu iki ifadenin anlamının birbirinin neredeyse aynısı olduğu görülmüştür. Öyle ki her iki ifadede de *kut, ülüg* 'kısmet' ile bir ikileme oluşturarak kullanılmıştır (Uluç, 2024, s. 26). Burada da Bilge Kağan'ın aç halkı doyurup, çıplak halkı giydirip, fakir halkı zengin etmesinin nedeni Tanrı'nın buyurması ile sahip olduğu talih, kısmet, zenginlik ve berekettir.

(BK D35)

üze t(e)ñri : ıduk : y(e)r sub : [(e)çim k](a)g(a)n : kuutı : t(a)plam(a)dı (e)r(i)nç : (Tekin T. , 2014, s. 62)

(Bu hareketi) yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal yer (ve) su (ruhları ile) amcam hakanın ruhu tasvip etmedi hiç şüphesiz (Tekin T. , 2014, s. 63)

Clauson'un *kut*'un 'tapla-' eylemi ile birlikte kullanımını belirttiği bu ifadede Bilge Kağan, halkının kendisine ihanetinin Tanrı, kutsal yer, su ve amcası hakanın ruhunca onaylanmadığını dile getirmektedir. Burada *kut,* 'kutsal, Tanrı'dan kaynağını alan, tanrısal

ruh' anlamında kullanılmış gözükmektedir. Clauson'un *kut*'un bir ya da iki lehçede, özellikle kuzeydoğuda 'ruh, yaşam gücü' (EDPT) anlamlarını taşıdığını anımsatmak buradaki anlamı açıklar mahiyettedir. Bunun eski bir hakan için kullanıldığı düşünülünce yine yukarıda dile getirdiğimiz Türklerde yönetime geçmek için taşınması gereken tanrısallığa vurgu yapıldığı düşünülmektedir. Tümce içerisinde Tanrı'nın, destanlarda sıkça karşımıza çıkan kutsal yerin ve suyun ölen hakanın ruhu ile birlikte ifade edilmesi tanrısallığa vurguyu daha güçlü hâle getirmektedir.

Görüldüğü gibi Orhun Yazıtları'nda geçen bu ifadelerde *kut*, anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır. Söz konusu ifadelerde tanrısallık özellikle vurgulanmıştır. Altı tümcede de bunun olması sözcüğün Eski Türkçedeki anlamında Clauson'un dediği gibi tanrısallık, Tanrı'dan kaynağını alış olduğunu açık olarak göstermiştir. Öyle ki kağan *gökten gelmiştir, göğe benzer, gök tarafından yaratılmıştır* (Roux, 1999, s. 88). Bu nedenle *Gök tengride kut bulan Türk hükümdarlarından Köktürk Kağanı, güneşe benzetiliyordu* (Esin, 2004, s. 75). Nasıl güneş göğün bir parçası ise Türk kağanı da Tanrı'dan kaynağını alarak âdeta onun yeryüzündeki gölgesini oluşturmakta, onun gibi bulunduğu yere ışık saçmaktadır. Orhun Yazıtları'ndan üç yüzyıl sonra yazılan *Kutadgu Bilig*'de de yapıtın ana kahramanı olan hakan Kün Togdı'nın adının gelişigüzel verilmediği, bu adlandırmanın Orhun Yazıtları'nda yazıya dökülmüş hâlini gördüğümüz bu geleneğin bir devamı niteliğinde olduğunu biliyoruz.

Sonuç olarak Orhun Yazıtları'nda altı yerde geçen *kut*'un 'Tanrı'dan kaynağını alan iyilik/lütuf, talih ve bereket' anlamına gelecek biçimde kullanıldığı, *Kutadgu Bilig*'deki kavramsal anlamı ile yer almadığı görülmüştür.

2.1.1.2. Eski Türk yazıtları

"Göktürk Kitabeleri sözüyle genelde eski Türk yazısı (runik harfli Türk yazısı, Göktürk yazısı) ile yazılmış bütün yazıtlar, bugün Moğolistan'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bulunan ve bulundukları konuma göre çeşitli ırmak adlarıyla adlandırılan irili ufaklı yazıtlar kastedilir" (Ölmez, 2015, s. 28). Bu yazıtların ilk örnekleri, bazılarını yukarıda incelediğimiz ve en çok bilinen Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarıdır. Bunların dışında Ongi, Küli Çor, Çoyr, Delgerhaan yazıtları, Uygur Kağanlığından kalma Kara Balsagun I, Kara Balsagun II, Sevrey, Chang-an, Tes, Taryat, Moyun Çor, Süci yazıtları ve bunların dışında

kalan kısa yazıtlar söz konusudur. İncelediğimiz bu yazıtlarda *kut* ve onun türevi olarak *kutlug* sözcükleri ile karşılaşılmıştır.

Moyun Çor/ Şine Us(u) yazıtında dört yerde *kut* sözcüğünün kullanıldığını ve bunların Türkiye Türkçesinde aktarımında her birine 'kut, kutsal ve kutsallık' anlamının verildiğini görüyoruz. Bir yerde ise *kut*'a doğrudan bir anlam verilmemiştir.

K4 tür[ü̈k kağan] çak : ėlig yıl : olormiş : türü̈k ėliŋe : altı : otuz yaşıma : ıdok [k]u[t] … … irti : anta : boyla …… (Ölmez, 2015, s. 296)

Türk hakanı (orada) tam elli yıl hüküm sürmüş, Türk topraklarında yirmi altı yaşımda (739) iken kutsal …… (Ölmez, 2015, s. 302)

Ölmez'in 'kutsal' olarak Türkiye Türkçesine aktardığı *kut*'un geçtiği bu satırları Hüseyin Namık Orkun şüpheli karşılayarak sözlükte de vermemiştir (Orkun, 1994, s. 164, 165).

B3 … … o[lur]tum : [yay]ladım : … …ı/i : tavgaç kanı : [kurıya] : tezip barmış : og… …ı… … si : bir… teze … … : oglın : kotdum : ı/i… …y[1]… …ki bodun … … … …nig : tokıdım : anta : olorup : eviŋe : ıdtım : k[u]ut yaratıg tugın [B4] evim … … anta … … bodunug : k[u][t]… …d[1] … : l[1]g[1]ç… bo : beg … … [evi]me : ėkinti ay : altı yaŋıka : tüşdüm : takıgu yılka : o[lurtum] … …g[1] …[ivirmiş] : …rgasanıg yo[o]k kılmış : ançıp : kelti : ėki k[1]ızın [B5] tapıg bėrti …r[2] . …ı/i. …. Ol. …. …. … [kutıŋa] : yazmayın tėdi : yaŋılmayın : tėdi : yiçe boltı : … … .k[2] . …. …çg[2]n[2] sogdak : tavgaçka : seleŋede : bay balı͡[1]k : yapıtı bėrtim : (Ölmez, 2015, s. 301)

B3 … … yerleştim, yazı geçirdim. …… (756) Çin hanı (yani Xuanzong; başkent Chang-an'dan) batıya kaçıp gitmiş. ……. kaçıp …… oğlunu (yani Suzong) serbest bıraktım. …… halk ……. yendim. Ondan sonra evlerine gönderdim. [B4] karargahım …… orada …… halkı kut …… karargahıma ikinci ayın altısında geri döndüm. Tavuk yılında (757) ……..…… (758) … yok etmiş. Öylelikle geldi, iki kızını (prenses Ningguo ile prenses Xiaoningguo'yu) [B5] hizmetime verdi. … '…… kutsallığına karşı hata işlemeyeyim' dedi, 'yanılmayayım' dedi, yine (öyle) oldu. …… Soğdlar ile Çinlilere Selenge'de Bay Balık'ı yaptırdım (Ölmez, 2015, s. 307).

Mehmet Ölmez, Şine Usu yazıtının batı yüzünde yukarıda göründüğü gibi üç tane *kut*'u ifade etmiştir. Bunlardan ilkine günümüz Türkçesinde karşılık vermemiş, ikincisine 'kut' ve

üçüncüsüne ‘kutsallık’ demiştir. Hüseyin Namık Orkun ise sadece bir yerde, Ölmez’in Türkiye Türkçesine aktarımını yapmadığı B3’teki *kut*’a işaret etmiş ve ‘kut’ anlamını yüklemiştir. Orkun, Ölmez’in bu satırların devamında okuduğu *kut*’lardan ilkini *ko* olarak okuyup bir anlamlandırmaya gitmezken ikincisini *söz^{i}ne* olarak okuyup ‘sözüne’ biçiminde günümüz Türkçesine çevirmiştir (Orkun, 1994, s. 180, 181).

Süci yazıtında da iki yerde geçen *kutlug* ifadesi özel adlarla birlikte ünvan olarak kullanılmıştır. Hüseyin Namık Orkun da bu sözcükleri *kutlug* olarak okuyup ünvan olarak kullanmıştır ancak sözlükte *kutlug* madde başının altında bu örneklere işaret etmemiştir (1994, s. 156). Söz konusu satırlar şöyledir:

2. kırkız : oglı : men : buyla : kutlug : yargan : [3] men : kutlug : baga : tarkan : öge : buyrukı : men : (Ölmez, 2015, s. 289)

2. Kırgız evladıyım. Buyla Kutlug Yargan’ım, [3] Kutlu Baga Tarkan Öge’nin komutanıyım (Ölmez, 2015, s. 289, 290).

Yukarıda incelediğimiz sözlüklerde de ‘kutlu’ olarak Türkçemize aktarılan *kutlug* ile kurulan birçok özel ada rastlanmıştır. Özel addan önce gelerek bir ünvan grubu oluşturan bu ifadeler, kişinin ‘kut sahibi oluşu’ yani halkına liderlik etmek, onların içinde önde gelenlerden olmak için gerekli aileden gelen soyluluğa, Tanrı’nın verdiği kuta sahip oluşu vurgulanmaktadır.

Hoytu-Tamir yazıtları ise kaya üzerine yazılan yazıtlardandır. Bu yazıtlarda *kut* ve *kutlug* sözcükleri üçer defa yer bulmuştur. Orkun’un adını andığımız yapıtının sözlük bölümünde de bunlara dikkat çekilmiştir. *Kut* sözcüklerinin ikisine ‘kut, saadet’, *kut bolzun* biçiminde geçene ‘kut olsun’, *kutlug*’ların ikisine ‘kutlu’, *kutlug bolzun* ifadesine de ‘kutlu olsun’ anlamları verilmiştir.

I (5) biz. ^{a}nda kutl^{u}g (6) ... bolzun (Orkun, 1994, s. 300)

I (5) ız. Orada kutlu (6) olsun (Orkun, 1994, s. 300).

II (3) b^{a}rd^{ı}m'z p. B^{e}ş B^{a}l[ıka] (4) kutlug ^{a}lp yü (5) sü . r z u l k l .. k (6) bolzun ^{a}nd[a] (7) kutl^{u}g ir. (Orkun, 1994, s. 301)

II (3) vardık. Beş Balıka (4) kutlu alp (5) ordu (6) olsun. Orada (7) kutlu (Orkun, 1994, s. 301).

IV ir^{i}m ^{a}ra kut irti ^{a}l [p]^{e}r (Orkun, 1994, s. 303)

IV erlerimin arasında saadet vardı (?) Alp er (Orkun, 1994, s. 303).

V (1) …… k͡^{u}tu yolı yit^{i}n͡ç ay (2) ^{e}r^{i}m . ^{a}ra …… il^{i}md[e] (3) k^{e}ğl^{i}n͡ç t^{a}rkut biz Türğ^{i}ş sü (4) kisre tog^{u}z^{ı}n͡ç ^{a}yka ^{e}r (Orkun, 1994, s. 303)

V (1) …… kutu, saadeti, yedinci ay (2) erlerimin arasında .. elimde (3) biz Keglinç tarkanlar Türgiş ordusu (4) sonra dokuzuncu ayda .. (Orkun, 1994, s. 303).

VII (1) yıl^{a}n y^{ı}l on^{u}n͡ç ^{a}yk[a] (2) in öz ^{i}n^{e}n͡çü B^{e}ş B^{a}lıka (3) b^{a}rırm^{e}n. t. gelp (4) k͡^{u}t bolzun ^{a}lı b^{a}r (Orkun, 1994, s. 304)

VII (1) yılan yılı; onuncu ayda (2) İn Öz İnençü Beş Balıka (3) varırım …… (4) kut olsun. alı var (?) (Orkun, 1994, s. 304)

Bunların yanında bir yerde de yazıtta silinmiş ya da okunmuyor olmasına karşın bağlama göre Orkun'un 'kutlu' anlamını verdiği şu satır söz konusudur:

III (1) yüz ^{a}lp (2) Türğ^{i}ş ^{e}l (3) yor (4) t^{e}nri … k (5) az .. sü (6) ü …. (7) bolzun (Orkun, 1994, s. 302)

III (1) yüz alp (2) Türgiş kavmi (3) … (4) Tanrı … (5) az … ordu (6) [kendisi kutlu] (7) olsun (Orkun, 1994, s. 302).

Mehmet Ölmez'in ve Hüseyin Namık Orkun'un eski Türk yazıtları ile ilgili çalışmalarından elde ettiğimiz bu verilerde *kut* ve *kutlug* için verilen anlamların 'Tanrı'nın iyiliği, ihsanı, kutsal' ve 'kutlu' kapsamında olduğu ve araştırmacıların yaptığı anlamlandırmaların çoğunun yerinde olduğu düşünülmektedir. Burada yer alan yazıtlardaki *kut'*lar, diğer Orhun Yazıtları'ndaki anlamları ile kullanılmış gibidir. Dolayısıyla Orhun Yazıtları diye andığımız Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları dışındaki diğer eski Türk yazıtlarımızda da *kut* ve onun türevi *kutlug, Kutadgu Bilig'*de Yusuf Has Hâs Hâcip'in verdiği kavramsal anlamı taşımamaktadır. Böylece Kök Türkçe döneminden kalma Türkçe metinlerde yaptığımız incelemelerde çalışmamızda ortaya attığımız ana savımızı destekleyici kullanımlar söz konusudur.

2.1.1.3. Irk Bitig

9. yüzyılın başlarında ya da ortalarında yazıldığı düşünülen *Irk Bitig* yani *Fal Kitabı,* Köktürk alfabesi ile kitap biçiminde yazılmış elimizdeki tek yapıttır. İçerisindeki her altmış beş kısa falın iyi ya da kötü anlam taşıdığı her birinin sonunda belirtilmiştir. *Irk Bitig*'de hem *kut* hem de ondan türemiş *kutlug* 'kutlu' sözcüklerinin beş ve iki olmak üzere toplamda yedi kez kullanıldığını görüyoruz. Ancak *Irk Bitig* için kaynak olarak kullandığımız Talât Tekin'in kitabındaki sözlük-dizin bölümünde belirtilen *kutınta*'nın 56. değil 15. falda geçtiğini belirtmeliyiz. Talât Tekin, *Irk* Bitig'de yer alan *kut* sözcüğü için 'kut, talih, baht', *kutlug* için de 'kutlu' anlamlarını vermiştir (2013, s. 57). Bu ifadeleri bağlamlarında inceleyecek olursak;

2. Āla atlıg yol teŋ͡gri men. Yarın kiçe eşür men. Utru eki yalıg kişi oglın s͡okuşmiş; kişi ya korkmiş. "Korkma!" timiş, "Kut birgey men!" timiş. An͡ça bilin͡g: Edgü ol (Tekin T. , 2013, s. 19).

2. Alaca atlı yol tanrısıyım. Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum. (Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) korkmayın, demiş, (size) kut vereceğim, demiş. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir (Tekin T. , 2013, s. 27).

Bu fala *kut* madde başında işaret eden Clauson, sözcüğün 'tanrısal iyilik/ilahi lütuf' anlamında kullanıldığını söylemektedir (EDPT). Her ne kadar bu falı Talât Tekin *kut* için yine 'kut' karşılığını vererek günümüz Türkçesine aktarmış olsa da bağlama baktığımızda sözcüğü Clauson'un dediği gibi '(Tanrı'nın)ihsan, iyilik, talih' diye çevirmek daha uygun görünmektedir. Hatta burada aklımıza şu sorular da gelmektedir: Yol tanrısının yolda karşılaştığı 'iki insanoğlu'nun *yalıg* 'güler yüzlü' olması tesadüf müdür? Yoksa tümcedeki 'yol tanrısının verdiği *kut*'u hak eden insanlar oldukları için 'mutluluk'ları da özellikle satır altından verilmek istenmiş midir?

15. Üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş og(l)ı uça āztı, kiyik oglı yügürü āztı, kişi oglı yorıyu āztı. Yana Teŋ͡gri kutınta üçünç yılta kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir. An͡ça bilin͡g: Edgü ol (Tekin T. , 2013, s. 20).

15. Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insan oğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı

lütfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir (Tekin T. , 2013, s. 28).

İncelediğimiz *Irk Bitig*'in sözlük-dizin bölümünde *kutınta* belki bir baskı hatasından dolayı 15 yerine 56. falda gösterilmiştir. Talât Tekin, her ne kadar kitabın sözlük-dizin bölümünde *kut*'a 'tanrısal iyilik/lütuf' anlamını vermese de metin içerisinde bu anlamı vermiştir. Clauson da burada ifadenin 'Tanrı'nın iyiliği sayesinde/ile' (EDPT) anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Metnin devamında *tanrının lütfu sayesinde üçüncü yılda sağ salim bir araya gelen bu kuş ve geyik yavrusu ile insan oğlunun mutlu olduğu* söylenir. Burada mutluluğun nedeninin Tanrı'nın iyiliğine uğramak ya da üçüncü yılda sağ salim bir araya gelmek mi olduğu konusunda açıklık yokmuş gibi yorumlanabilir. Ancak buradaki ifadenin kuş yavrusu, geyik yavrusu ve insan oğlunun Tanrı'nın ihsanı, iyiliği aracılığıyla onlara verilen ömür ile sağ salim bir araya geldiği ve bu bir araya geliş sayesinde yaşadıkları mutluluk, sevinç olduğu görülmektedir. *Kut* ile *ögir-, sebin-* 'mutlu olmak, sevinmek' anlamlarındaki mutluluk duygusuna ilişkin eylemlerin daha önceki falda olduğu gibi burada da bir arada olması tesadüf müdür? Hatta bu falda *kut*'tan kaynaklanan bir 'mutluluk' da söz konusu iken. Bunun bir tesadüf ile değil, sözcüklerdeki olumlu ve benzer anlamları destekleyici bir arada oluş ile açıklanabileceği düşünülmektedir. Öyle ki bu fal, iyi bir faldır.

36. Üküş atlıg ögrünçüng yook; kobı atlıg korkınçıng yook, uçruglug kutung yook tir. Ança bilingler: Anıg ol (Tekin T. , 2013, s. 23).

36. (Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan, sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) yok. (Uzun sözün kısası) uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür (Tekin T. , 2013, s. 31).

Clauson'un *kut* sözcüğünün aynı yapıttaki diğer oluşumlarından biri olarak işaret ettiği *uçruglug kut* ifadesi önceki falda yer alan 'Tanrı'nın iyiliği sayesinde/ile' anlamını taşımaktadır (1972, s. 594). Kişinin bayrak uçur(t)acak yani sevinç, mutluluk verecek bir talihi yoktur. Diğer iki faldaki gibi burada da *kut*'un olumsuz anlamda da olsa 'mutluluk' anlamı taşıyan sözcükler ile birlikte kullanılıyor olması dikkat çekicidir.

Bu faldaki *kut* için Hüseyin Namık Orkun 'tâli' anlamlandırmasını yapmış ve sözlükteki *kut* madde başının altında bu fala yer vermemiştir (1994, s. 846). Falla ilgili yapılan Türkiye Türkçesine aktarma şöyledir:

“Çok atlı olmak tatmin etmez. At olmamasından korkmaya (sebeb) yok bu had derecede (?) tâli değildir. Bunu biliniz şer, fenadır bu” (Orkun, 1994, s. 274).

Orkun’un Tekin’den oldukça değişik verdiği bu anlamlandırma için ayrıntılı bir inceleme yaptığımızda Tekin *atlıg* sözcüğünü ‘atlı, süvari’ ile karşılarken Orkun, Clauson’un *uçruglug* madde başında (EDPT) yazdığı gibi, ‘adlı, ünvanlı, namlı’ ile karşılar. *Uçruglug* sözcüğü için Tekin ‘bayraklı’ anlamını verip sözcüğü *kut*’un önadı olarak kullanırken Orkun, yine Clauson’un aktardığı üzere, kesin ve sözcüğün belli bir anlamı olmamakla birlikte ‘aşırılıkla, aşırı uçta olarak’ anlamını verip sözcüğü belirteç olarak kullanmıştır.

Clauson [1]*atlıg (adlıg)* madde başında *Irk Bitig’*deki bu falı da örnek vererek sözcük için “Doğrudan doğruya ‘isimlendirilmiş’ (adı verilmiş) anlamına gelir ve genellikle bir özel isim ya da ünvandan sonra bu anlamda kullanılır; ancak daha sık olarak ‘iyi bir isme sahip olan, meşhur, seçkin’ anlamında kullanılır.” açıklamasını yapmıştır (Clauson, 1972, s. 54). Clauson, *uçruglug* madde başında ise şöyle demiştir: “Bütün bu paragraf oldukça kapalıdır ve bozuk olabilir; ayrıca ‘atlıg’ sözcüğü eklenirse bile kelimenin belirgin bir anlamı yoktur. *Çok unvanın varsa, sevinç duymazsın; kötü şöhretin varsa, korkun kalmaz; aşırı uçta olursan, kutun kalmaz*” (1972, s. 31). Buna göre bu fal bize ‘Birçok unvanın/bilinmişliğin varsa onlar seni mutlu/tatmin etmez, kötü tanınıyorsan korkacak bir şeyin kalmaz, aşırı uçlarda olur çok fazla ileri gidersen Tanrı’nın iyiliğine/talihe erişemezsin/kavuşamazsın.’ demektedir.

Clauson’un bu açıklamaları ile fala tekrar bakıldığında Orkun’un yaptığı çevirinin daha yerinde olduğu düşünülmektedir. Ne var ki bizim incelediğimiz *kut* sözcüğünün anlamı ne bu bağlama ne de sözcüklere verilen diğer anlamlara bağlı olarak değişmektedir. Yani falda geçen *kut*’un anlamı ‘Tanrı’nın iyiliği, talih” anlamlarındadır.

47. Er ümeleyü barmiş. Teŋrike sooḳuşmiş. Kut kolmiş. Kut birmiş. Agılıŋta yılkıŋ bolzun! Özüŋ uzun bolzun! Timiş (Tekin T. , 2013, s. 24).

47. Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı’ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş: ‘Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!’ demiş. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir (Tekin T. , 2013, s. 32).

Clauson'un *kut* madde başında *Irk Bitig* için işaret ettiği son falda *kut*, 'tanrısal iyilik/lütuf' anlamının yanında 'bereket, zenginlik' anlamlarında da kullanılmış gibidir (EDPT). Yolda rast geldiği Tanrı'dan şans, hayır duası isteyen kişi, Tanrı'nın kendisine ettiği bu hayır duası ile maddi anlamda güçlenecektir. Burada, Tanrı'nın ettiği duadan hareketle ağılında atlara ve uzun bir ömre sahip olacak kişinin zenginliğe, rahata, mutluluğa erişeceği düşünülmekte; bu nedenle fal iyi fal olarak nitelendirilmektedir. Diğer falların dışında burada yukarıda incelediğimiz yazıtlardaki (KT D28-29, BK D23) gibi Tanrı'nın kutu sayesinde kişinin maddi bir bolluğa, zenginliğe kavuşması söz konusudur. Nasıl ki Orhun Yazıtları'ndaki ifadelerde bu zenginliğe kavuşan yönetici, çıplak halkını giydirip aç halkını doyurabilmişse burada da kişinin Tanrı'nın ettiği dua ile atlarının çoğalması, ömrünün uzun olması söz konusu olmuştur.

Kut ad kökünden türemiş *kutlug* (*kut* + *lug* < ad kökü + addan ad yapım eki) 'kutlu' sözcüğü *Irk Bitig*'de iki kez geçmektedir (Tekin T. , 2013, s. 57). Sözcük bugün de *kutlu* olarak 'uğurlu, mübarek' (GTS, KA) anlamlarında kullanılmaktadır. Clauson da sözcüğün yukarıda verdiğimiz *kut* kökünden türediğinden, başlangıçta 'göğün (ilahi) lütfundan yararlanan' anlamında olup genellikle 'şanslı, talihli, mutlu, mübarek, kutsal' anlamlarını taşıdığını belirtir. Sözcük bazı ses değişimleri ile birlikte tüm çağdaş lehçelerde ve Farsçada yaşamaktadır (1972, s. 601). Doerfer'in yeni Farsçada yer alan Türkçe ve Moğolca unsurları saptadığı sözlüğünde de *kutlu*, 'mutlu, şanslı, mübarek, kutsanmış' anlamlarında alıntı bir sözcük olarak yer almaktadır (1967, s. 551).

23. Oglan kekük tezekin bultı. Çekik, etinğ kutlug bolzun tir. Ança bilingler: Edgü ol (Tekin T. , 2013, s. 21).

23. (Bir) oğlan kartal tezeğini buldu. Tarla kuşu! Etin kutlu olsun!, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir (Tekin T. , 2013, s. 29).

23. falda, bugün hâlâ Türkçemizde çok sık kullanılan 'uğurlu olsun, bolluk ve bereket getirsin anlamındaki kutlama sözü' *kutlu olsun* (GTS) birleşik yapısının en az 1000 yıldır kullanılageldiğini göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

56. Ügringe kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım, kuşlug ıgaç kışlağım. Anta turupan mengileyür men tir. Ança bilingler: Edgü ol (Tekin T. , 2013, s. 25).

56. Sürüsü ile mutlu bir aygırım. Cevizlikler yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım. Buralarda yaşayıp mutlu oluyorum, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir (Tekin T. , 2013, s. 33).

Bu falda yer alan *kutlug* sözcüğü bir aygırın önadı olarak yer almış ve metin günümüz Türkçesine aktarılırken 'mutlu' ile karşılık bulmuştur. Bu çeviride devam eden tümcede yer alan *meñgile-* 'sevin-, mutlu ol-' eyleminin etkisinin olduğu açıktır. Ayrıca günümüz Türkçesinde 'kutlu bir aygırım' biçiminde kullanımın pek yaygın olmadığı da göz önüne alınmış gibidir. Bütün bunlar bir araya geldiğinde *kutlu* sözcüğünün döneminde 'mutlu, kut sahibi' anlamlarına gelen bir önad olarak kullanımının olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Irk Bitig'de yedi kez kullanımına rastladığımız *kut* ve *kutlug* sözcüklerinin bir kez doğrudan 'mutlu' anlamında, beş kez ise mutluluk ile yakın anlamlı sözcüklerle bir arada kullanıldığı görülmüştür. *Kutlug,* 56. falda doğrudan 'mutlu' anlamında ve önad görevinde yer almıştır. Bunun yanında falda *meñgile-* 'sevin-, mutlu ol-' eyleminin geçmesi, diğer örneklerde olduğu gibi *kut*'un olumlu anlamının pekiştirilmek istenmesinden kaynaklıdır, diye düşünüyoruz. 36. falda her ne kadar olumsuz anlam içeren bir tümcede de yer alsa *kut* 'Tanrı'nın iyiliği, bereket, zenginlik' anlamlarındadır. Bir yerde sözcüğe *Kutadgu Bilig*'deki gibi 'mutlu' anlamının verilmesi dikkatimizi çekmiştir ancak burada önad olarak kullanılan bu ifade ile anlatılmak istenen *Kutadgu Bilig'*deki gibi kavram özelliği kazanan *kutlu* değildir. Dolayısıyla *kut* ve türevlerinin Uygur Türkçesinde yazılan *Irk Bitig*'de de *Kutadgu Bilig'*deki kavram anlamı ile karşımıza çıkmadığı ve savımızın sürdürülebilirliği kanıtlanmıştır.

2.1.1.4. Altun Yaruk

10. yüzyılda Çince *Chin kuang ming tsui shêng wang ching* adlı yapıttan Uygur Türkçesine *Altun Öñlüg Yaruk Yaltrıklıg Kopda Kötrülmiş Nom İligi* günümüz Türkçesi ile 'Altın Renkli, Işıklı, En Üstün Sutra Hükümdarı' olarak çevrilmiştir (Kaya C. , 2021, s. 27). Çinli bir Budist rahibin çalışmalarını anlatan kısaca *Altun Yaruk* 'Altın Işık' diye andığımız bu yapıt, on *tegzinç'*ten yani kitaptan oluşmaktadır. Yapıtla ilgili en kapsamlı araştırma, Prof. Dr. Ceval Kaya'nın 1989 yılında doktora tezi, 1994 yılında ise kitap olarak basılan çalışmasıdır. Söz konusu kitabın 2021 yılında gözdne geçirilmiş ikinci baskısı yayımlanmıştır. Ceval Kaya bu çalışmasında *Altun Yaruk*'un tamamının çeviri yazısını ve dizinini yapmıştır. Sonraki yıllarda bu on kitap ile ilgili yapılan tezlerde günümüz Türkçesine aktarım ve içerik incelemesi üzerinde durulduğu görülmüştür. Bu tezlerin bir

kısmı kitap olarak da basılmıştır. *Altun Yaruk*'ta *kut* sözcüğü üzerine inceleme yaparken öncelikle Ceval Kaya'nın çeviri yazısından yararlanarak *kut* ve onun türevi sözcükleri bulduk. Bulduğumuz bu metinlerin günümüz Türkçesindeki anlamları için de her biri ayrı ayrı çalışılan dokuz kitabın incelemesini yaptık. Yapıtın girişinin ve 1. Kitabının Türkiye Türkçesine aktarımını, doğrudan Türkiye Türkçelerinin verildiği bir çalışma bulamadığımızdan, bu bölümlerdeki öyküleri ele alan çeşitli çalışmalardan ve Türkiye Türkçesine aktarılan diğer çalışmaların hem sözlüklerinden hem de benzer ifadelerinden yararlanarak yapmaya çalıştık (Şen S. , 2014, s. 83, 84) (Elmalı, 2022, s. 47-82).

Kut, *Altun Yaruk*'un toplam üç bin beş yüz altmış madde başının içinde en çok kullanılan 37. sözcük olup metinde toplam üç yüz otuz bir kez kullanılmıştır. Sözcük metinde yüz yirmi bir kez yalın hâlde, iki yüz on kez ise çeşitli çekim ekleri almış hâlde yer almıştır. Sözcüğün yapım eki alarak türemiş hâlleri de bu kapsamda incelenmiş olup *kut* kullanımından sonra en çoktan aza doğru sıralanarak verilecektir.

2.1.1.4.1. Süü ülüş

Altun Yaruk'un *süü ülüş* yani *giriş* bölümü, 1 ila 34. Yapraklar arasını kapsamaktadır. Bu yapraklarda *kut* on dört defa geçmektedir. Bu bölümün tek başına Türkiye Türkçesine doğrudan aktarımını bulamadığımız için içerisindeki bazı bölümlerin yer aldığı ilgili çalışmalardan ve kitabın diğer çevirilerinden yararlanarak kendimiz şöyle yapmaya çalıştık:

11 (19) yene bo nom erdinig bititgeli kut (20) küsüş öritmiş buyan edgü kılınçım (21) küçinte ol ol tınl(ı)glarıg yılkı (22) ajuntakı açıg tarka emgeklerin-(23)-tin ozguka kutrulguka b(e)k [12] (1) [katıg süzük köngülin] :: kut kolunu (2) [ötüg ötünü katıg] ünin kıkıra (3) [birtim bo kopda] kötrülmiş nom (4) [iligi atl(ı)g nom er]dinig tükel (5) [bitiyü teginip t(e)n]gri ajunta tapıgçı-(6)-[sı bolgay] m(e)n :: isig öz alım- (Kaya C. , 1994, s. 64)

[11] (19-23) [12] (1-6) Yine bu öğreti cevherini yazdırmak için adamış olduğum adağın sevabı sayesinde hayvan varlığındaki acılı ıstırap (çekenlerin bu ıstırapların)dan kurtulmaları için çok sağlam vaatlerde bulunarak en sonunda haykırdım: On bölümden oluşan bu 'yüceltilmiş öğreti hükümdarı' adlı mücevheri tamamıyla istinsah ettiriyorum. Bir yaşamda (bu vaadimin) hizmetkârı olacağım (Elmalı, 2022, s. 80).

14 (12) ünti :: antag antag künte (13) yalanguk yirtinçüsinteki çang bag-(14)-[lıg] kuotau atl(ı)g kişi özlüglerig (15) [ölürt]mişş üçün ökünüp tuyunup (16) altun-önglüg-y(a)ruk-

yaltrıklıg-(17)-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom (18) erdinig tüzü tükel bititgüke (19) küsüş öritüp kut koltı :: ol (Kaya C. , 1994, s. 65)

(12-19) Şu şu günde, insanlar âlemindeki Çang sülalesine bağlı Kuotau adlı kişi canlıları öldürttü. Bundan dolayı pişman olup 'altın renkli, parlak, ışıltılı yüceltilmiş öğreti hükümdarı' adlı öğreti cevherini bütünüyle istinsah ettirmeye niyet edip adak adadı (Elmalı, 2022, s. 81).

15 (13) kayu üdün b(e)k katıg süzük (14) kirtgünç köngülin nom iliği atl(ı)g (15) nom erdinig bititip bir üdünte (16) tapıgçısı bolguka küsüş örit-(17)-ding .. ol buyanıngnıng (18) küçinte s(e)n ölürmişçe tınl(ı)glar (19) ok yılkı ajunıntakı emgekdin (20) ozsun kutrulsunlar tip kut (21) koluntung :: bo tıltagdın ol anca (22) tınl(ı)glar yılkı ajunıntakı emgek-(23)-din ozup kişi ajunıda togdılar :: (Kaya C. , 1994, s. 66)

(13-23) Ne zaman ki sağlam ve temiz bir dindarlıkla 'Öğreti hükümdarı' isimli öğreti cevherini yazdırıp bir zamanda (öğreti cevherinin) hizmetkârı olmaya niyetlendin, (bu niyetinin) sevabı sayesinde ölümüne neden olduğun canlılar hayvan varlığından kurtulsunlar diye adak adadın, (işte) bu sebepten dolayı o kadar canlı, hayvan varlığından kurtulup insan varlığında (yeniden) doğdular (Elmalı, 2022, s. 81).

21 (21) burkan kutınga katıglantaçı (22) bodıs(a)t(a)vlarnıng ulug y(a)rlıkançuçı (23) köngüllerin bütürteçi korkınçsız [22] (1) [köngül buşı tükel bil]ge bilig-(2)-[lig t(e)ngri t(e)ngrisi bur]kan titir :: (Kaya C. , 1994, s. 68, 69)

[21] (21-22) [22] (1-2) Buda kutuna (ulaşmak için) çabalayacak Buda adaylarının ulu, merhametli gönüllerini olgunlaştıracak korkusuz gönül sadakası tam anlamıyla bilge, bilgili tanrılar tanrısı Buda'dır.

24 (6) [y(a)rlıgça katıg]lansunlar :: kininge (7) [kop törlüg] küsüşleri <köngül> iyin kanıp (8) .....[' L'RY arıp alkınıp tütrüm teri]ng bodıs(a)t(a)vlar yorıgınga (9) [kirip ..] on törlüg p(a)ramıtlar işin (10) bütürüp üzeliksiz yig üstünki köni (11) tüz tuymak atl(ı)g burkan kutın bulup (12) kamag tört togum biş ajun altı (13) yoltakı tınl(ı)g oglanlarınıng ulug (14) umugı ınagı bolgalı ugaylar :: (Kaya C. , 1994, s. 70)

(6-14) … Sonraki her türlü istekleri gönlüne göre doyurup … temizlenip, sona erip; keskin, derin Buda adayları davranışına girip, on türlü erdem işini bitirip; daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en) üstün, doğru, düz duymak (hissetmek) adlı Buda kutunu bulup bütün dört

doğum, beş hayat, altı yoldaki canlı oğullarının (yavrularının) ulu dayanağı sığınağı olabilecekler.

27 (8) üç kata ınag teginip anta ötrü (9) alku tınl(ı)glarnıng asıglıgınga (10) burkan kutın bulayın burkan kutın bulgu (11) üçün nomug şasanıg ilig uluşug (12) küzetgü üçün tört m(a)haranç t(e)ngri-(13)-lerke dorma ötüneyin tip bodı kön[gül] (14) öritgil :: anta basa öz et'öz ..... (Kaya C. , 1994, s. 71)

(8-14) Üç kez sığınağa ulaşıp ondan sonra bütün canlıların yararına Buda kutunu bulayım; Buda kutunu bulmak için öğretiyi (kanunu), devleti, milleti gözetmek için dört Maharanç tanrılara öğreti sorayım diye aydınlanmış gönül(lerinin) olmasını sağla.

29 (7) tört m(a)harançlara kuvrag-(8)-ıngızlar birle bo yagışlıg tapıg-(9)-ımızını teginip burkan şasınıg (10) küzetip buşı idisin kaganıg (11) başlap köni nomlug ilig uluşug (12) küzetü bizinge yme turkaru umug (13) ınag bolup kümek küzetmek kılu (14) alku tıdıg adalarımızını amırtguru (15) öz yaş kut buyanıg üklitü (16) y(a)rlıkanglar tip bir ögdide (17) birer bo kut kolunçug sözleyü azu (18) adakda bir ok 47on o sözlep (19) monta basa negü küsüşi erser (20) kut kolunup buyanın burkan (21) kutınga evirip dorma sisini (22) üntürmişde tört m(a)haranç t(e)ngri-(23)-lerig tirini kuvragı birle öz öz (24) lırsu (?) körkleringe azu bayanlar-(25)-ınga singmişlerin sakınıp :: dormanı (Kaya C. , 1994, s. 72)

(13-23) Dört Maharançlara topluluğunuz ile bu yagışlıg hizmetimizi yerine getirip, Buda öğretisini gözetip, sadaka sahibini, kağanı başlayıp doğru kanunlu devleti, milleti gözeterek, bize de her zaman sığınak, dayanak olup bütün engel (ve) zorluklarımız(dan) koruyup kollayarak, huzuru sağlayarak, yaşam gücü (veren) kutlu iyi davranışı artırarak, lütfedin diye bir övgüde (bulunup) birer birer bu kut isteğini söyleyerek yahut bir de ayakta (hepsini) bir araya getirip, söyleyip, bundan sonra nasıl isteği var ise (öyle) kut isteyip, iyi davranışı Buda kutuna tercih edip, öğreti sisini yükseltmiş dört Maharanç tanrılarını cemaati ile kendi öz lırsu görkemine veya bayanlarına sinmişleri düşünüp…

30 (15) istodpa :: :: uygur tilinçe (16) sekiz ulug orunlartakı çaytılar-(17)-nıng ögdisi .. urı bolmış mançuşırı (18) bodıs(a)t(a)v kutınga yükünür m(e)n yirtinçü-(19)-nüng yalanguz bahşısı lumbınavan (20) arıgda toga y(a)rlıkadı :: :: (Kaya C. , 1994, s. 72)

(15-20) Uygur diline göre sekiz ulu yerdeki ziyaret yerlerinin övgüsü .. oğlu olmuş Mançuşırı adlı Buda adayı kutuna saygı duyarım. Dünyanın yalnız bahşısı (üstadı) Lumbinavan ormanda doğarak lütfetti.

33 (7)-ka yükünmekim üze :: kayu köngüllüg (8) kezigimde 48on om48r karlıg gratırakut (9) tagka ogşatı arıg yürüng buyan-(10)-larım erser anı üze inçip alku (11) kamag tınl(ı)glar uguşı dyannıng m(e)ngi-(12)-sin tuyup burkan kutın bulmakları üçün (13) tözün ulug bahşı nagarçunı üze (14) yaratılmış sekiz ulug orunlartakı (15) çaytılarnıng ögdisin m(e)n amoga-(16)-şırı açarı enetkek tilintin türk (17) uygur tilinçe t(e)ngri burkan togmış (18) ud yılın törtünç ay tört y(i)g(i)rmi-(19)- ke agtarıp öz 48on om koturu (20) tegintim :: :: :: (Kaya C. , 1994, s. 73)

(7-20) Nice gönül sahibi sıramda yığılmış karlı Gratırakut Dağı'na benzer saf, beyaz iyi davranışlarım varsa onun dolayısıyla sonra bütün canlılar alanı içe bakışın (meditasyonun) huzurunu fark edip Buda kutunu bulmak için yaradılışın ulu bahşısı (üstadı) Nagarçunı dolayısıyla yaratılmış sekiz ulu yerdeki ziyaret yerlerinin övgüsünü ben Amogaşırı Açarı Enetkek dilinden Türk Uygur diline göre tanrı Buda doğmuş sığır yılı dördüncü ayın on dördüne çevirip kendi ülkesini koturu? Yerine getirdim.

Kitabın tanıtımının yapıldığı ve Kuotau Bey hikâyesinin de anlatıldığı bu bölümde Türkiye Türkçesi çevirilerinde diğer bazı kitaplarda da olduğu gibi *kut*'u anlamları ile değil, doğrudan kullanmayı seçtik. *Altun Yaruk*'un *süü* 'giriş' bölümünde on dört yerde kullanılan *kut*, genellikle Clauson'un işaret ettiği 'Tanrı'nın lütfu, iyiliği' anlamında gibi görünmektedir. İyilik yapabilmek için Tanrı'dan *kut* dilemek ve Buda *kut*'una sahip olma isteği bu satırların hemen hepsinde dile getirilmiştir. Bir yerde sıfat görevinde kullanıldığından 'kutlu' olarak aktardığımız *kut*, yine burada da 'Tanrı'dan kaynağını alan iyilik' gibi bir anlamda kullanılmış gözükmektedir. Bunun yanında Murat Elmalı'nın Kuotau Bey hikâyesinin Türkiye Türkçesine aktarımında *kut kolmak/kolunmak* için üç yerde 'adak/adak adamak', bir yerde de 'vaat' anlamını kullanması dikkat çekicidir. Caferoğlu'nun *kut kolunmak* için verdiği 'and içmek' anlamı ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz bu anlamlar, bağlamda uygun yerini bulmuş gibidir. Şu ana kadar geçen metinlerde bu anlamların olmadığı, sonraki *kitap*'larda bu ve daha başka anlamların *kut*'a verilip verilmediği yapılan incelemelerimizde ortaya koyulacaktır.

2.1.1.4.2. I. Tegzinç

34a-34ş yapraklar arasını kapsayan *Altun Yaruk I. Tegzinç'te kut*'a iki kez yer verilmiştir. Burada da *Süü*'de olduğu gibi 'Tanrı'nın lütfu, iyiliği' anlamı öne çıkıyor gözükmektedir.

34b (22) t(e)k bir yalanguz anand toyın (23) ok arhant kutın bulmaduk (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 75)

(22-23) tek bir yalnız Anand (Buda'nın öğrencilerinden biri) rahip hatta aziz kutu bulmadık.

34i (17) ol üdün ol kuvrag arasınta (18) üç tümen iki ming t(e)ngri urılar-(19)-ı monı monçulayu yangın tering yörüg-(20)-ler üze t(e)ngri t(e)ngrisi burkan-(21)-nıng uzun özin yaşın eşidip (22) alkugun barça üzeliksiz yig (23) üstünki tüzü köni tuymak burkan [34j] (1) kutınga köngül öritip ertingü (2) ögirip sevinip ulug mungadmakka (3) tegip öngi öngi tilin bir öz-(4)-in ince tip şlök sözlediler (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 79)

[34i] (17-23) [34j] (1-4) O zaman o topluluk arasında üç tümen iki bin tanrı oğulları bunu bu şekilde derin anlamlar ile tanrılar tanrısı Buda'nın uzun ömrünü işitip, hepsi bütünüyle daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en) üstün, düz, doğru duymak (hissetmek) Buda kutuna gönül verip, aşırı derecede sevinip, büyük hayrete ulaşıp ayrı ayrı dille bir yaşam gücüyle şöyle diyip dize söylediler:

I. Tegzinç'te yer alan *Buda kut'una* ulaşmanın insanda büyük bir mutluluğa sebep olduğu hatta insanı âdeta dile getirdiği, ona türlü dizeler söylettiği ifade edilmiştir. *Tanrı'dan gelen iyilik* anlamının olduğu bu satırlarda bundan kaynaklı mutluluğun da vurgulanışı sözcükteki *mutluluk* anlamının bir sezdiricisi midir acaba? Metnin geriye kalanında sözcüğün kullanımı bu sorumuza en iyi cevabı verecektir.

2.1.1.4.3. II. Tegzinç

Altun Yaruk II. Tegzinç, Ceval Kaya'dan sonra Zagarperenlei Tümenbayar tarafından 2019 yılında bir yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. *Altun Yaruk'un (II. Kitap) Türkçe ve Moğolca Çevirilerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı* adlı bu tezde, *Altun Yaruk*'un en sağlam nüshası olarak kabul gören St. Petersburg nüshası, Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra Moğolcası ile karşılaştırılmış ve her iki dildeki ortak söz varlığı incelenmiştir (Tümenbayar,

2019, s. I). *Altun Yaruk*'un 35-126a yaprakları arasını kapsayan *II. Tegzinç*'i Tümenbayar inceleme yaparken bağımsız bir metin gibi düşünerek sıfırdan numaralandırma yolunu seçmiştir. Aynı numaralandırmayı burada da kullanmamız kafa karışıklığına sebep olarak yapıttaki devamlılığı bozacağından Ceval Kaya'nın çalışmasını esas alarak onunla yaprak ve satırları eşleştirdim. Söz konusu tezden özellikle 51 ila 84. sayfalar arasında yer alan *II. Tegzinç*'in Türkiye Türkçesine aktarımı bölümünde yararlanılmıştır. Yapılan aktarımlar doğrudan alınarak örnek metinlerin sonunda incelemeleri yapılacaktır.

Altun Yaruk'un *II. Tegzinç*'inde *kut*, kırk bir kez geçmektedir. Bu kırk bir kullanıma Tümenbayar'ın, çevirilerinde 'kut', 'kutsallık' ve 'saadet' anlamlarını verdiği görülmektedir. Bu sözcüklerden on bir tanesi 'kut; Tanrı'nın lütfu, iyiliği; talih', yedi tanesi 'kutsallık' ve yirmi üç tanesi de 'saadet, mutluluk' anlamında kullanılmıştır. *Altun Yaruk*'ta kitabın başından itibaren *kut*'a 'saadet, mutluluk' anlamının verildiği *II. Kitap*'taki bu yirmi üç yerde görülmektedir. Oldukça fazla olan bu kullanımın bir rastlantı olmadığı düşünülmekte ve sonraki *kitap*'larda da bu anlamın görünümü incelenecektir.

37 (1) burkanka ince tip ötünti .. (2) atı kötrülmiş ayagka tegimlig (3) t(e)ngrim kamag bügü biliglig burkan-(4)-larnıng burkan kutın bulmışda (5) kinki bo Montag mungadınçıg ıduk on (6) törlüg yorıgları .. yene nırvan-(7)-ra olurup adınlar üçün kılmış (8) [adruk] adruk al altagları edgü-(9)-[leri] birök antag erser ol antag (10) [mungad]ınçıg ıduk yorıgları içinte (11) …… KY et'özleri .. yene ol (12) [et'özler]ke tegdeçi iş ködügleri (13) yme neteg erki .. yene inçip (14) burkan kutın küsedeçi bodıs(a)t(a)vlar (15) m(a)has(a)t(a)vlar yme kirtüdin kelmiş-(16)-lerning kkirsiz arıg teringde (17) tering inçke yörüglüg nomlug y(a)rlıg-(18)-larınta örtüglüg kizleglig bodıs(a)t(a)v-(19)-lar yorıgınta .. netegin bışrunurlar (20) netegin yorıyurlar erki tip (21) ötünti :: :: ol üdün (Kaya C. , 1994, s. 83)

(1-21) Buddha'ya: "Adı kutsanmış, saygıdeğer tanrım! Bütün bilgili Buddhaların, Buddha kutsallığına ulaştıktan sonra bunun gibi olağanüstü kutsal on türlü yolları ve nirvanada oturup başkaları için yaptıkları çeşitli hileleri ve iyilikleri eğer öyle ise o olağanüstü kutsal yollarında [……..]ki bedenleri ve o bedenlere ulaştıracak işleri nasıl acaba? Ve öylece Buddha kutsallığını isteyen bodisattvalar mahasattvalar da doğruluktan gelenlerin lekesiz, temiz, derinden derin, ince anlamlı, dini buyruklarında gizli öğreti yollarını bodisattva yolunda nasıl olgunlaşıyorlar, nasıl yürüyorlar?" diye söyledi (Tümenbayar, 2019, s. 51).

38 (15) et'özleri erür :: bo üç törlüg (16) et'özlerinte kamag burkanlarnıng (17) et'özleri köni tüz tuymak burkan (18) kutı atl(ı)g ıduk bilge biligleri (19) barça 51on om51 tüzü tükel tutulur-(20)-lar .. anı üçün kimler birök bo (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 84)

(15-20) Bu üç türlü bedenlerinde bütün Buddhaların bedenleri tamamıyla doğru kavramak Buddha kutsallığı adlı kutsal bilgileri eksiksiz elde ederler (Tümenbayar, 2019, s. 52).

41 (8) tiser :: ince k(a)ltı iki törlüg (9) kiçig kölüklüglerke kut bulmaduk (10) midik partagçan tınl(ı)glarka (11) <k(a)ltı bo bizing bahşım(ı)z> şakımunı t(e)ngri t(e)ngrisi burkan altı (12) y(i)g(i)rmi çıg biş tsun et'öz b(e)lgürtüp (13) kin kelteçi maytrı t(e)ngri t(e)ngrisi (14) burkan ming çıg et'öz b(e)lgürtüp .. (15) kkirlig tapçalıg yalanguklar yirtinçü-(16)-sinte turup üç törlüg kutka (17) katıglanguluk kişili t(e)ngrili (18) ajunınta togguluk iki y(i)g(i)rmi (19) bölükin <bölünmiş> katı karı nomlarıg nomlada-(20)-çı et'öz erser :: ol titir kiçig (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 85)

(8-20) İki türlü küçük taşıttan kut bulamamış cahil, sapkın canlılara, bu bizim öğretmenimiz tanrılar tanrısı Şakimuni Buddha on altı arşın, beş günah beden görünüp; gelecekteki tanrılar tanrısı Maytrı Buda bin arşın beden görünüp kirli, günahkar insanları yeryüzünde tutacak, onlar üç türlü kut için gayret gösterecek, insan ve tanrı dünyasında doğacak, on iki bölüm öğretiyi vaaz edecek bedendir (Tümenbayar, 2019, s. 53).

43 (5) başlagı kılgalır üçün :: çın kirtü (6) töz birle yaraşı kirtününg kirtü-(7)-si kirtüde kirtü bilge bilig (8) üze öngreki kut kolunmakları (9) küçinte ötrü iki kırk ulug eren-(10)-lerning b(e)lgüsinge :: tükellig sekiz (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 85)

(5-10) … doğru esasa yakışır doğrunun doğrusu, doğrudan doğru bilgi üzerine önceki kutsallık isteyişleri yüzünden otuz iki yüce erenlerin görünümüne sahip, tümü seksen (Tümenbayar, 2019, s. 53) ...

44 (7) kamag sansartakı bilgülüg nomlarıg (8) la (?) bıntavır (?) ıntınıntakı ay t(e)ngrig (9) körürçe adırtlıg bilteçi bütmiş (10) buyanıg tolmış yiviglig bodıs(a)t(a)v-(11)-lar yme vaçıraupam dyan öritip (12) burkan kutın bulmış kşan üd-(13)-ke tegmegingeke tegi bodıs(a)t(a)vlar-(14)-nıng köz biligi üze körgeli adırt-(15)-lagalı bolmaguluk tınl(ı)g tınsız

iki (16) törlüg yintinçülerig birkerü (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 86)

(7-16) bütün samsaradaki hikmetli öğretileri Bıntavir Intınındaki ay tanrısını görmüş gibi açık bilen, tamamlanmış, sevap dolu bodisattvalar ve Vaçıraupam meditasyona girip Buda kutuna ulaşamayıncaya bodisatvaların göz ile görülmeyen, ayırt edilmeyen canlı ve cansız iki çeşit dünyayı birlikte bedeni içinde sığdırabilen (Tümenbayar, 2019, s. 54) …

45 (8) köngül bölüklüg .. arıgsız biş yapıg (9) tözlüg üç asankı altı p(a)ramıt (10) yüz m(a)hakalp içinteki arıg edgü (11) kılınçlarnıng 'engeyü tüşi utlısı (12) bolmış ulug erdini lınhua çeçek (13) 52on o atl(ı)g ıduk ol burkanlar (14) orunınta olurup burkan kutın bulmış (15) kayu tözkenrinçsiz ıduk et'öz (16) erser :: ol titir öz tegingülük tüş (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 86)

(8-15) kirli beş yapı esaslı, üç devri olan altı erdem, yüz büyük devre içindeki temiz, iyi davranışların ödülü olan yüce cevher lotus çiçeği hükümdarı adlı kutsal Budalar yerinde oturup Buda kutsallığını bulmuş bilinmeyen kutsal bedendir (Tümenbayar, 2019, s. 54).

46 (1) ince k(a)ltı yangırtı burkan kutın (2) bulmış burkanlar özlerinte basakı (3) burkan kutın bultaçı on orun-(4)-takı bodus(a)t(a)vlarıg köngüllerin süzüp (5) y(i)titgüleri tavratguları ugurınta (6) ötrü başdınkı oruntakı bodıs(a)t(a)v-(7)-larıg ikinti orunta kirgürgelir (8) üçün :: 'eng'ilki bir törlüg et'öz (9) b(e)lgürtüp arıg süzük burkanlar uluş-(10)-ınta ornanıp bir yintem ulug küç-(11)-lüg tayşıng nomug ok nomlayu y(a)rlıka-(12)-yurlar .. ol yme bir törlüg et'öz- (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 86, 87)

(1-12) Şöyledir: Yeniden Buda kutsallığını bulan burkanlar kendilerinden önceki Buda kutsallığına ulaşmış on mertebedeki bodisatvaları, gönüllerini temizleyip davrandıkları zamandan sonra ilk yerdeki bodisatvaları ikinci dünyaya götürmek için, ilk bir çeşit beden görünüp temiz parlak burkanlar dünyasına yerleşip güçlü Tayşıng öğretisini vaaz ederler (Tümenbayar, 2019, s. 54).

51 (15) bügü biliglig burkanlar nırvanka (16) kirü y(a)rlıkamışlarınta kin :: kut (17) kolunmaklıg erksinmekleri küçinte (18) adruk adruk adınlarka asıg tusu-(19)-lug ulug iş ködüglerig tükel (20) bütürü y(a)rlıkamagları neteg erser .. (21) ançulayu ok nom kirtününg kirtü-(22)-si kirtüde kirtü bilge bilig [52] (1) küçinte erkince tapınça adıra (2) işlegülük iş

ködügke tükellig (3) bolmak yme antag ok titir :: :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 88)

[51] (15-22) [52] (1-3) Hikmetli Budalar nirvanaya girmeyi hükmettikten sonra, saadet isteklerinin çoğalması nedeniyle başkalarına faydalı olacak büyük işleri tamamlayıp hükmetmeleri nasılsa, doğrunun doğrusu öğretisi doğrudan doğru bilgisi sayesinde gücünün yettiğince ve isteğine göre yaptığı işlere tamamen hâkim olmak da öyledir (Tümenbayar, 2019, s. 56).

52 (4) takı yme bodıs(a)t(a)vlar m(a)has(a)t(a)vlar .. (5) sakınçsız dyanka kirserler (6) öngreki kut kolunmaklıg küç-(7)-leringe tayanıp .. ötrü ol dyan-(8)-tın turup adruk adruk iş ködüg-(9)-lerin bütürür erser :: ançulayu ok yme (10) bo iki törlüg nomlar adırtsız (11) tüp tüz tutdaçı ök (!) erip bolar-(12)-nıng ok küçinte erkince tapınça (13) işlegülük iş ködügüg bütürgeli (14) bultukar :: ince k(a)ltı künnüng (15) aynıng idi öngi adırmakı yok :: (16) közüngününg suvnung yme öngi (17) adırmakı yok :: :: y(a)ruknung yaltrık-(18)-nıng yme öngi adırmakı yok :: bo (19) üçegününg kavışmakıntın ötgürü (20) ötrü kölige b(e)lgürer :: ançlayu nom (21) kirtününg kirtüsi kirtüde kirtü (22) bilge biligning yme adırmakı (23) üdürmeki yok :: inçip kut kolunmak-[53](1)-lıg erksinmeki üze tıngl(ı)glar-(2)-nıng yonınça yıkınca töz yıltız-(3)-larınga yaraşı adınlar tegin-(4)-gülük tüş et'özüg b(e)lgürtme (5) et'özüg b(e)lgürtürler :: :: (6) ince k(a)ltı kün ay t(e)ngriler-(7)-ning y(a)rukları kölige b(e)lgürtmiş-(8)-leri teg :: takı yme tözünler (Kaya C. , 1994, s. 89)

[52] (4-23) [53] (1-8) Yine bodisattvalar mahasattvalar düşünmeden meditasyona girseler önceki kut isteme güçlerine dayanarak o meditasyondan kalkıp farklı işlerini bitirirlerse, bu suretle de yine bu iki tür öğretiyi ayırt etmeden yerine getirirlerse bunların da gücüne ve isteğine göre yaptıkları işleri tamamlamış olacaktır. Güneşin ve ayın, aynanın ve suyun, parlaklığın ve ışıltının farkı olmadığı gibi, bu üçünün birleşmesiyle gölge oluştuğu gibi doğrunun doğrusu öğretisi ve doğrudan doğru bilgisinin de farkı yoktur. Kut isteme hakimiyeti üzerine canlıların aslına uygun olarak Güneş ve Ay tanrılarının parlaklığının gölgeyi ortaya çıkarması gibi başkalarına ulaşan mükafat bedenini, görünen bedeni ortaya çıkarırlar (Tümenbayar, 2019, s. 56, 57).

54 (2) özi antag öngsüz b(e)lgüsüz erip (3) kut kolunmaklıg küçinge (4) tayanmak üze önglüg b(e)lgülüg (5) iki törlüg et'özlerig adruk (6) adruk körk mengizleri birle (7) körkitür közüntürür .. tüz (Kaya C. , 1994, s. 89)

(2-7) Kendisi böyle renksiz, belirsizken kut isteğine dayanarak renkli belirli iki türlü bedeni ayrı ayrı güzelliğiyle gösterir (Tümenbayar, 2019, s. 57).

57 (1) tözünler oglıya kamag kut (2) bulmaduk yalanguklar üç törlüg (3) tözler üzer tıdılmışka balmışka (4) üç et'özdin ırak öngi üdrülüp (5) üç et'özke tegü umazlar :: (Kaya C. , 1994, s. 91)

(1-5) Ey soylular oğlu! Bütün kut bulamamış insanlar üç tür esas üzerine engellendiği için üç bedenden uzak, farklı, seçilmiş üç bedene ulaşamazlar (Tümenbayar, 2019, s. 58).

64 (2) tiser :: ince k(a)ltı burkanlar (3) nırvanka kirip kut kolunmaklıg (4) erksinmekleri üze tıngl(ı)glar küsüş-(5)-ince öngi öngi adruk adruk kuo (6) keligler üzer y(a)ruklug körkdeş-(7)-lerin orun orun sayu kodu (8) y(a)rlıkap :: ol körkdeşleri üze (9) tınl(ı)glarka ulug asıg tusu kılu (10) y(a)rlıkayurlar erser :: ol titir (11) b(e)lgürtme et'öz titip tüş et-(12)-'öz titmedeçi et'öz :: kayu erür (13) ol tüş et'öz titip :: b(e)lgürtme (14) et'öz titmedeçi tip tiser :: (15) ince kaltı burkanlar burkan (16) kutın bulmışda kin on orun-(17)-ka yagumış on orunka tegmiş (18) bodıs(a)t(a)vlarıg süzgeli bodıs(a)t(a)vlar (19) üçün on katın öngin öngin (20) körkitmiş bir yintem kkirsiz (21) tapçasız arıg süzük burkanlar (22) uluşınta ornanıp .. ulug törlüg (23) bod sın körk mengiz üze [65] (1) nom nomladaçı kay adınlar tegingü-(2)-lük tüş et'öz erser ol titir .. tüş (3) et'öz titip b(e)lgürtme et'öz titme-(4)-deçi et'öz :: kayu erür .. ol antag (Kaya C. , 1994, s. 93)

[64] (1-23) [65] (1-4) şöyledir: Budalar, nirvanaya girip kut isteme güçlerine göre canlıların arzusuna göre farklı farklı ortaya çıkarak parlak güzellikleriyle aşağıda bulunanlara hükmederek, o güzellikleriyle canlılara büyük fayda sağlayarak vaaz ediyorlarsa görünen beden denilip mükâfat bedeni demedikleri odur. Mükâfat bedeni denip görünen beden denmeyen nasıldır dersen, şöyledir: Budaların, Buda kutunu bulduktan sonra on makama ulaşmış bodisattvaları temizlemek için on katı başka başka göstermiş, daima kirsiz, temiz Budalar ülkesinde yerleşip büyük vücut, güzellik üzerine hükmettiğinde(ki sureti) başkalarına ulaşan mükâfat bedeni olup görünen beden denmeyen bedendir (Tümenbayar, 2019, s. 60).

79 (5) tözünler körmeki tip titir :: :: (6) köni tüz tuymak burkan kutın (7) [bulmış] üküş telim tınl(ı)glarıg inç (8) [mengilig kılmak]ları tolp yirtinçüg irinç-(9)-[kemekleri üküş telim] ulug kuvragnıng (10) [t(e)ngrili yalangukl]ınıng edgülüg (11) [asıglıg]ınga no[mlug tilgenig] (12) [evirmek]ler erser .. ançulayu ok biz (13) ulatı alku tınl(ı)glar yme üzeliksiz (14) köni

tüz tuymak burkan kutın bulup :: (15) üküş tınl(ı)glarıg emleyü :: üküş tınl(ı)g-(16)-larıg inç mengilig kılu :: tolp (17) yirtinçüg irinçkep üküş telim ulug (18) kuvragnıng t(e)ngrili yalanguklınıng (19) edgülüg asıglıgı üçün nomlug tilgen-(20)-ig evirü y(a)rlıkasunlar tip titmiş (21) k(e)rgek .. şarıputrıya bo erür buyan (22) evirmeklig ögmek :: buyanlıg ögmeki (Kaya C. , 1994, s. 99)

(5-22) Asillerin görmesi….. doğruyu kavrama Buddha saadetini bulmuş pek canlıya huzur sağlamak için, bütün yeryüzündekilere acımak için pek çok büyük topluluk ve tanrı ve insanların iyiliği için faydalı öğreti tekerleğini çevirmeleri ise biz ve bütün canlılar da kesintisiz tamamen doğru duymak Buddha saadetini bulup çok canlıyı iyileştirerek, sevindirerek bütün yeryüzüne acıyıp pek çok büyük topluluğun tanrı ve insanın iyiliği ve faydası için öğreti tekerleğini çevirerek buyursunlar diye bırakmak gerekir ki Şarıputra budur: Sevap çevirmek (Tümenbayar, 2019, s. 65).

80 (11) şarıputrıya üç ….. (12) ……QY ksyu ….. (13) tınl(ı)glar erser .. olar barça tü[kel]-(14)-lig kişi et'özin bulup .. kişi (15) et'özin bulup yme pratyakabud (16) kutın bulsarlar .. kim kayu töz- (Kaya C. , 1994, s. 99)

(11-16) Şarıputra üç […….] insan bedenini bulan bütün canlılar insan bedenini bulup pratyekabuddha saadetini bulur (Tümenbayar, 2019, s. 65, 66).

81 (17) tip :: t(e)ngri t(e)ngrisi burkan y(a)rlıkadı (18) kim kayu tözünler oglı tözünler (19) kızı .. bo sudur erdinig .. tutsarlar (20) iltinserler okısarlar :: tolp amag (21) tınl(ı)glarka könisinçe edgüti nom-(22)-lasarlar :: üzeliksiz köni tüzüni [82] (1) tuyunguka kut kolunsarlar anıng (2) buyanı üküş telim bolur .. buyanlıg (3) ögmeki aşnukı buyanta utar (4) yigedür yüz ülüşinte bir ülüş-(5)-inge yme yitmez ogşamaz :: :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 99, 100)

[81] (17-22) [82] (1-5) Tanrı tanrısı Buddha şöyle buyurdu: "Kim bu sutra cevherini tutsa, yaşasa, okusa, bütün canlılara iyice vaaz etse, kesintisiz muhteşem aydınlanmayı {aydınlanmanın saadetini} istese onun sevabı çok olur. Sevabı, önceki sevabını geçer, yüz parçasından birine bile ulaşmaz, benzemez (Tümenbayar, 2019, s. 66).

83 (5)-mişe :: biz amtı monı teg edgü nom (6) tıltagınta üzeliksiz köni tüz (7) [tuymak] burkan kutı küsüş….. (8) …… anta ötrü t(e)ngriler (9) 55on om55 hormuzta .. atı kötrülmiş (10) [tükel bil]ge t(e)ngridem mandarık (11) hua çeçekler …..DYL'R ….. (12) ….. tüketip :: inçip

Montag tip (13) ötünti :: atı kötrülmişe .. 56on om (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 100)

(5-13) Biz şimdi bunun gibi iyi öğreti sebebiyle kesintisiz doğru duymak Buddha saadetini isteme […….]. ondan sonra tanrıların gücü Hormuzta adı yüceltilmiş, tam bilgili tanrı gibi mandaraka çiçekler […….] […….] bitirip böyle deyip ricada bulundu (Tümenbayar, 2019, s. 66):

90 (19) -gey :: edgü ögli y(a)rlıkançuçı köngülin (20) bısızın bıçgusuzın bodunın (21) karasın üç erdinike eggey ınay-(22)-turgay .. alku tınl(ı)glarıg burkan (23) kutılıg yolta yorısunlar öğretin-[91](1)-sünler erti tip kut koltaçı (2) küzetçi bolgay :: bo titir tört törlüg (3) asıg tuşular :: biz yme atı kötrül- (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 102, 103)

[90] (1-23) [91] (1-2) iyi düşünceli, merhametli gönülle biçkisiz bıçaksız milletin çoğunu üç cevhere inandırır, bütün canlılar Buddha saadetli yolda yürüsünler diye saadet isteyici olur (Tümenbayar, 2019, s. 69).

97 (15) iltdi :: edgülerning koraguluklugı (16) nırvanlıg inçküke :: bo altun (17) küvrüg tikisintin :: ünmiş soğan-(18)-çıg körkle ıduk ün :: kopdın (19) sıngar eşidteçilerig :: bulturur (20) azrua itinlig ünüg :: tegir-(21)-ler üzeliksiz :: yig burkan kut-(22)-ınga :: turkaru evirerler kkirsiz [98] (1) arıg uz .. sogançıg nom tilgenin :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 105, 106)

[97] (15-22) [98] (1) İyilerin azalması nirvanalı sükunete / Bu altın davulun gürültüsünden / Yükselmiş tatlı, güzel, kutsal ses / Her taraftan işitenleri / Bulduran Azrua yapılı sesi / Ulaşırlar ulaşılmaz Buddha saadetine / Durup çevirirler lekesiz / Temiz, tatlı öğreti tekerleğini (Tümenbayar, 2019, s. 72) …

104 (2) alp adalarıntın :: kut kolunur m(e)n (3) biş ajun tınl(ı)g oğlanı üçün :: (4) alkunı on orunta ornatayın .. (5) yaratayın .. buyanlıg bilge biliglig (6) yiviglerin toşgurayın :: burkan kutın (7) bulup yirçileyin azmışlarıg :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 108)

(2-7) Kut istiyorum beş hayat şeklindeki insanoğlu için. Hepsini on mekâna yerleştireyim, hazırlayayım. Sevaplı, bilgili süslerle doldurayım Buddha saadetini bulup yeryüzündeki yoldan çıkmışları (Tümenbayar, 2019, s. 75).

108 (11) erserler :: [olarka amtı m(e)n] (12) [barça] ..... 'YY' …... [m(e)n] :: k[u]t (13) kut kolur m(e)n on ayıg kılınçdın öngi (14) üdrülüp .. on edgü kılınçlar yol-(15)-ınta yorıdaçı bolayın .. on yir (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 109)

(11-15) [……][……] On günahtan ayrılıp on sevap yolunda yürüyen olmak {saadetini} isterim (Tümenbayar, 2019, s. 77).

109 (15) emgek titir :: kutka teggeli (16) umadın nızvanılarka basıtmak (17) alp emgek titir :: köngülnüng saçgusı (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 110)

(15-17) … ıstıraptır. Saadete ulaşamadan ihtiraslara yenilmek büyük ıstıraptır. Gönlün, zihnin dağılması (Tümenbayar, 2019, s. 77) …

114 (18) ötünür m(e)n amtı ogşarguluk-(19)-suz t(e)ngrim sizing utrunguzda (20) üküş törlüg ugrın yalvaru kut (21) kolunı teginür m(e)n .. nece mening buyan (22) edgü kılınçlarım bar ok ermiş erser (23) t(e)rk üdün burkan kutın bulguka [115] (1) tüş birmekleri bolsun ..kingürü (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 112)

[114] (18-23) [115] (1) … övebilirim. Şimdi sizin huzurunuzda dua ediyorum eşsiz tanrım. Çok çeşitli sebeplerle yalvararak saadete ulaşmayı diliyorum. Ne kadar iyi amelim varsa çabucak Buddha saadetini bulmak için mükafat olsun (Tümenbayar, 2019, s. 79).

116 (6) eşideyin tınglayın :: bo kamag (7) buyan edgü kılınçlarımın tuta kut (8) kolunu teginür m(e)n .. sansız sakışsız (9) burkanlarka yakın tapıgçı [bolayın ::] (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 112)

(6-9) … dinleyeyim. Bu bütün iyi amellerimi devam ettirerek saadet diliyorum. Sayısız Buddhalara yakın, hizmetçi olayım (Tümenbayar, 2019, s. 79).

119 (1) közünür ajunta bir yintem mengilig (2) ersünler :: tükellig {LYK} kut (3) üze ilinçü mengig köngülçe aşasun-(4)-lar :: kim ol tınl(ı)glar taplamış oyun (5) bedizig köngüllerinte sakınsarlar :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 114)

(1-5) Şimdiki dünyada saadete ulaşsın. Layık olduğu saadet sayesinde sevinci, eğlenceyi gönlüne göre yaşasınlar (Tümenbayar, 2019, s. 80).

120 (19)-süz yagsun .. köngül iy(i)n ıslatıp (20) artukrak ögrünçlüg sevinçlig bols-(21)-unlar .. tüzüni üçün kut (22) kolur m(e)n anı üze barça tapınta-(23)-çı bolsunlar .. onton sıngarkı (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 114)

(19-23) Gönlü ıslatıp daha fazla sevinçli olsunlar. Hepsi için saadet isteğimin üzerine hepsi saygı göstersinler (Tümenbayar, 2019, s. 81).

121 (6) arhantlar kuvragınga .. özüm (7) üçün kut kolunu teginür m(e)n (8) .....ST'QY et'özlüg bolm[ayın ::] ... (20) agşatguluksuz bolayın :: öz yaş (21) uzunı üze üküş kalp üdlerig (22) ertüreyin :: tişi et'özlügler [122] (1) üçün kut kolunur m(e)n .. alkugun (2) tegşilip irkek et'özin bulsunlar ... (23)-ler :: bo kamag bolmaklıg taluy ögüz [123] (1) içinte çommış batmış tınl(ı)glar-(2)-ıg togmak ölmeklig toorta (3) tutulup ertingü b(e)k bolmışlarıg (4) kut kolur m(e)n bilge biliglig y(i)ti (5) kılınç üze ol toorların bıçayın (6) kiseyin tolp emgeklerintin oz-(7)-[gurayın]t(e)rk üdün yuyunmış ...(22)-un .. t(e)rk üdün bulayın üzeliksiz [124] (1) burkan kutın :: 58on mening (2) t(e)ngrim sizni ögmekdin yükünmek-(3)-din turmış buyanlarımın kkir-(4)-siz tapçasız köngülüm süzülmek-(5)-lig arıg turug edgü kılınçlarımın (6) kut kolunu buyan evirer m(e)n :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 114, 115)

[121] (6-8) [122](1-2, 23) [123] (1-7, 22) [124] (1-6) Kendim için saadet diliyorum. [……] bedenli olmayayım… Uzun yaşayarak çok çağlar geçireyim. Kadınlar için saadet istiyorum. Hepsi değişip erkek bedenini bulsunlar… Bütün bunların olduğu deniz içine dalmış ve batmış canlıları doğum ve ölüm ağına tutulup kalanlar için saadet diliyorum. Bilgili yedi amel ile o ağları biçeyim, keseyim, bütün ıstıraplarından kurtarayım… Tez zamanda bulayım ulaşılmaz Buddha saadetini. Tanrım, sizi övmekten, size secde etmekten oluşan sevaplarımı lekesiz gönlümden süzülmüş temiz iyi amellerim saadet isteyip sevap çeviriyorum (Tümenbayar, 2019, s. 81, 82).

126 (9) ……..LK'Y :: kutları buyan[ları] [ü]-(10)-[drü]lgey asılgay üstelgey :: [ne üçün](11) tip tiser :: s(e)n ince [amtı] (12) bilgil bo Montag [mungadınçıg tang]-(13)-lançıg savlar tülteki [antag] (14) osuglug çın kirtü b(e)lgüler barça (15) öngre öngre ajuntartakı (16) burkanlarıg tuşmış ögmiş (17) alkamış kut kolunmış düşüt (?) (18) ögretigingning küçinte yene (19) bo ajuntakı közünür üdki (20) burkanlarnıng kuo kelig edremlig (21) küçlerin körkitmekleri ugrın-(22)-ta .. anın 58on om58 nomlar (23) burkanlar ögdisi birler sanga (24) erür :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 116)

(9-24) Sevapları {kutları} artar. Niçin dersen, sen şimdi şöyle bil: bunun gibi hayrete düşüren sözler rüyadaki gibi doğru işaretler hepsi önceki hayat şekillerindeki Buddhaları övme {saadet isteme} sayesinde yine bu hayat şeklinde, şimdiki zamanda Buddhaların doğaüstü erdemli güçlerini gösterdikleri zamanda bu öğretili mısralar Buddhaların övgüsü ile sana ulaşır (Tümenbayar, 2019, s. 82).

126a (4) kut kol- .... (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 116)

(4) saadet istemek ….

Tümenbayar'ın yaptığı Türkiye Türkçesine aktarımında *kut* için verilen anlamlar yerinde görünmektedir. Yalnız toplam yirmi üç tane dediğimiz 'saadet' anlamındaki *kut*'ların yirmi tanesine Tümenbayar tarafından doğrudan bu anlam verilerek Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ancak *kut*'un açıkça 'saadet' anlamının aktarımda verilmediği üç yerde daha bu anlamı gördüğümüzden, buraları ekleyip kaşlı ayraç ({}) ile gösterme yoluna gittik. Buralarda *kut*'un kullanımında en dikkat çeken şey, *buddha kutı* ifadesi ile Buda'dan kaynaklı bir kutsallık ile, onun duası sayesinde erişilecek bir 'saadet/mutluluk' vurgusunun olmasıdır. Buda olma yolunda geçirilecek aşamaların sonunda erişilmesi hedeflenen *köni tüz tuymak burkan kutı* ile o güne kadar olmayan bir kavrama ve aydınlanmanın yani nirvanaya ulaşmanın verdiği mutluluk anlatılmakta gibi görünmektedir. Bu aşamada insanın artık kendi için değil, diğer tüm canlılar için dualarda bulunarak dünyayı ve varlığı farklı bir gözle yorumladığı evreye geçtiğinden dem vurulmaktadır. Bu evrede insan aslında yaşama amacı olan mutluluğu da yakalamış görünmektedir.

2.1.1.4.4. III. Tegzinç

Altun Yaruk III. Tegzinç, Ceval Kaya'nın doktora çalışmasından önce bireysel olarak Mehmet Ölmez tarafından yüksek lisans tezi olarak 1988'de sunulmuş, 1991'de de kitap olarak basılmıştır. *Altun Yaruk*'un 130a ila 199. Yapraklarını kapsayan bu yapıtta Mehmet Ölmez de Ceval Kaya gibi metnin tamamının orijinal numaralandırmasına sâdık kalarak metni incelemiştir. Mehmet Ölmez bu çalışmasında Ceval Kaya gibi Leningrad nüshası üzerinden gitmiştir. *III. Tegzinç*'in çeviri yazısı yapıldıktan sonra Ceval Kaya'dan farklı olarak Türkiye Türkçesine aktarımı da verilmiştir. Yan yana verilen satırlar mümkün olduğunca harfiyen aktarılmaya çalışılmış, tümce düşüklüğüne neden olan kısımlarda yazar her ne kadar metinden ayrılmış olsa da orijinal ve ekleme olan bölümleri ayrıca gösterme

gereği hissetmiştir. Ölmez'in 'deneme niteliğinde bir çeviri' olduğunu belirttiği Türkiye Türkçesi aktarımları, çalışmamızın bu bölümüne ışık tutmuştur (1991, s. 13).

Altun Yaruk III. Tegzinç'te *kut*, toplam elli altı kez kullanılmıştır. Bunların Türkiye Türkçesine aktarımına baktığımızda kırk beş tanesine 'kutsallık', on bir tanesine ise 'mutluluk' anlamının verildiği görülmüştür. İçeriklerle ilgili ayrıntılı incelemeyi metinlerin sonunda yapacağımızdan şimdi metinleri şöyle sıralamak isteriz:

132 (5) atı kötrülmiş ayagka tegimlig (6) t(e)ngrim .. yme bo üzeliksiz üs-(7)-tünki yig köni tüz tuymak atl(ı)g (8) burkan kutın küsedeçi tözün-(9)-ler oglı tözünler kızı tayşıng (10) yorıgda yorıdukda kamag t(e)rs tetrü (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 118)

(5) Adı yüceltilmiş (Lokajyeṣṭha) saygı değer (6) efendim, daha üstü bulunmayan, (en) üs-(7) tün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) adlı (8) Buda kutsallığını dileyen soylu-(9) lar oğlu, soylular kızı Mahayânâ (10) yaşayışına (uygun) davrandığında bütün yanlış, hatalı (Ölmez, 1991, s. 24).

138 (16) bolayın :: k(a)ltı <neçök> öngre ertmiş üd-(17)-teki alku ulug bodıs(a)t(a)vlarnıng burkan (18) kutınga katıglanur erken ökünüp (19) bilinip kşantı çamhuy kılınıp tsuy (20) irinçü agır ayıg kılınçları neteg (21) arıtı alkıntı dışıt kşantı bultı-(22)-lar erser :: ançulayu ok mening yme (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 128)

(16) bileyim. Öyle ki, vaktiyle, geçmiş zaman-(17) daki bütün ulu Bodhisattvaların Buda (18) kutsallığına (ulaşmak için) çabalarken pişman olup, (19) nedamet getirip, af-bağışlanma (Kṣânti) dilediklerinde, (20) kötü (iki.), hatalı (iki.) davranışları nasıl (21) silinip temizlendi, affedilip bağışlandı-(Kṣânti) (22) lar ise, bu benim de (Ölmez, 1991, s. 32) …

139 (7) keligme üdteki alku ulug bodıs(a)t(a)v-(8)-lar burkan kutınga katıglantuklarınta (9) tsuy irinçü agır ayıg kılınçların (10) kşantı çamhuy kılıp neteg arıtdı-(11)-lar alkınturtılar erser .. ançulayu … (21) bodıs(a)t(a)vlar burkan kutınga katıglanıp (22) tsuy irinçü agır ayıg kılınçların [140] (1) ökünüp kakınıp bilinip ukunup (2) kşantı ç(a)mhuy kılıp neteg arıtdı (3) alkınturtılar erser :: ançulayu ok (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 122)

(7) gelecek zamandaki bütün ulu Bodhisattva-(8) lar Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalıştıklarında (9) kötü (iki.), fena (iki.) davranışlarını (10) itiraf edip (Kṣânti), (onları) nasıl

temizledi-(11) ler, yok ettiler ise, benzeri şekilde … (21) Bodhisattvalar, Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalışıp, (22) kötü (iki.), fena (iki.) davranışlarını [140[2]] (1) itiraf edip, pişmanlık bildirip, açıklayıp (iki.) (2) af (Kṣânti) (iki.) dileyip, (bunları) nasıl temizleyip (3) yok ettilerse, bu şekilde (Ölmez, 1991, s. 32, 33) …

141 (17)-yın tip küsyapıt azu yme ‘engilki (18) burkan kutınga yangırtı köngül öri-(19)-tip mahayan nom içinte bışrungalı (20) ögretingeli sakınsar :: ötrü ol tınl(ı)g- (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 123)

(17) yım’ diye dilese(ler); ve dahi ilk (18) Buda kutsallığına yeniden karar ve-(19) rip Mahâyâna öğretisi (Dharma) doğrultusunda çalışmak, (20) öğrenmek için düşünse(ler); (ondan) sonra (işte) o canlı- (Ölmez, 1991, s. 34) …

144 (4) arıtı yumış arıtmış k(e)rgek .. azu (5) yme şorıt(a)pan kutın sakardagam kut-(6)-ın anagan kutın arhant kutın (7) pratyıkabud kutın bulayın tip küs-(8)-yapıtler :: ulatı üzlünç orunka (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 124)

(4) temizlemiş, yıkamış, arıtmış (olmaları) gerek(li). Ve (5) dahi ‘Śrota-âpanna mutluluğunu, Sakṛd-âgâmin mutlulu-(6) ğunu Anâgâmin mutluluğunu, Arhant mutluluğunu, (7) Pratyekabuddha mutluluğunu bulayım’ diye dile-(8)seler, daha sonra da ‘son merhaleye’ (Ölmez, 1991, s. 37) …

{Kötü davranışlardan insanı uzaklaştıran iyi davranışlardan bahsederken;}

149 (13) törtünç k(e)ntü ök kılmış buyan (14) edgü kılınçların barçanı üzeliksiz (15) üstünki yig köni tüz tuymak burkan (16) kutınga evirmek :: bo erür tört (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 124)

(13) dördüncüsü, doğrudan kendisinin işlemiş (olduğu) iyi (14) (iki.) davranışlarını, hepsini daha üstü bulunmayan, (en) (15) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi)(adlı) Buda (16) kutsallığına aktarmak. Budur (işte) dört (Ölmez, 1991, s. 41) …

152 (11) sevinür m(e)n :: yene ikinti ugur-(12)ın bo ok közünür üdteki ontın (13) sıngar yirtinçüde erigme kamag (14) bodıs(a)t(a)vlarnıng nece buyan edgü (15) kılınçları edgülüg işler erser .. (16) ince k(a)ltı ‘eng’ilki burkan kut-(17)-ınga yangırtı köngül öritmek :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 127)

(11) kıvanırım. Yine ikinci (bir) sebep-(12) le işte bu görünür zamandaki on (13) taraf dünyada var olan bütün (14) Bodhisattvaların ne kadar iyi (iki.) (15) davranışları, iyi işleri (var) ise, (16) öylece, en ilk Buda kutsallı-(17) ğına yeniden gönül beslemek (Ölmez, 1991, s. 43);

153 (21) kamag burkanlar üzeliksiz üs-(22)-tünki yig köni tüz tuymakıg (23) tuyup alp bulguluk burkan kutın bulup [154] (1) imirigme kamag tınl(ı)g oğlanı üçün (2) üzeliksiz nom tilgen evirip tıdıg-(3)-sız nom buşı birip nomlug küvrügüg (4) tokıp nomlug labayıg ürüp :: nomlug (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 128)

(21) bütün Budalar(a ait), daha üstü bulunmayan, (en) üst-(22) teki, mükemmel, doğru-düz sezişi (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (23) sezip, bulunması zor Buda kutsallığını bulup, [154] (1) bütün (iki.) canlılar için (2) daha üstü bulunmayan öğreti tekerleğini (Dharmacakra) çevirip, engel-(3) siz öğreti (Dharma) sadakası verip, öğreti (Dharma) davulunu (4) çalıp, öğreti (Dharma) borusunu üfleyip, öğreti (Dharma) (Ölmez, 1991, s. 44) …

155 (17) bolsarlar .. ol anca yirtinçü-(18)-deki tınl(ı)glar barça arhant kutın (19) bulup .. akıgsız edgü törüke tegmiş (20) bolsarlar anta yene kim erser (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 129)

(17) olsalar, o kadar dünya-(18) daki canlılar, bütünüyle Arhant kutsallığını (19) bulup, eğilimsiz (Anâsrava) iyi öğretiye (Dharma) varmış (20) olsalar, yine de, herhangi (Ölmez, 1991, s. 45) …

158 (17) kavşıkıya birök kim kayu töz-(18)-ünler oglı tözünler kızı (19) üzeliksiz üstünki yig köni (20) tüz tuymak burkan kutın bulayın (21) tip küsyapıtler :: ötrü olar (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 130)

(17) ey Kausika, eğer bazı soy-(18) lular oğlu, soylular kızı, (19) ‘daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru, (20) düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığını bulayım’ (21) diye dileseler, sonra onlar (Ölmez, 1991, s. 47) …

159 (6) kamag burkanlarka kayu nece (7) üzeliksiz üstünki yig köni (8) tüz tuymak burkan kutın bulu (9) y(a)rlıkap takı nom tilgenin evire (10) y(a)rlıkamazkan nırvanka kirgeli (11) ugrayu y(a)rlıkamış bügü biliglig (12) burkanlar erserler :: ol kamag (13) burkanlar kutınga yilikimizdin (14) süngükümüzdin berü kop süzük (15) köngülümüz üze töpümüzni yir-(16)-ke

tegürüp yinçürü töpün yükünüp (17) ötügçi bolu teginür biz :: (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 130)

(6) bütün Budalara, nasıl (7) daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru, (8) düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığını elde ede-(9) rek, hatta öğreti tekerleğini (Dharmacakra) buyurup (10) çevirmezken Nirvâṇa'ya girmek için (11) özellikle buyurmuş, bilgelik sahibi (12) Budalar iseler (işte) o bütün (13) Budalar kutsallığına iliğimizden (14) kemiğimize varıncaya dek, bütünüyle temiz (15) gönlümüz ile başımızı ye-(16) re değdirip, baş(ımız)la secde ederek eğilip (17) ricacı oluruz (Ölmez, 1991, s. 48).

160 (17) köni tüz tuymak burkan kutınga (18) evire teginür biz .. k(a)ltı öngre (19) ertmiş kin keligme amtı közünür (20) bo üç üdki bodıs(a)t(a)vlar ötügçi (21) bolmak buyan edgü kılınçların neteg (22) üzeliksiz üstünki yig köni (23) tüz tuymak burkan kutınga evirti-[161](1)-ler evirerler evirgeyler erser :: :: (2) ançulayu ok biz yme ötügçi (3) bolmış buyan edgü kılınçımızını (4) üzeliksiz yig üstünki köni tüz (5) tuymak burkan kutınga evire teginür (6) biz tip timiş k(e)rgek .. bo titir (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 130, 131)

(17) doğru, düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığına (18) saygıyla yöneltiriz. Öyle ki, önceden (19) -geçmiş, ilerde-gelecek (ve) şimdiki-görünür, (20) bu üç döneme ait Bodhisattvalar(ın) ricacı (21) olmak(tan hasıl olmuş) iyi (iki.) davranışlarını ne şekilde (22) daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru, (23) düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığına çevirdi-[161] (1) ler, çevirirler, çevirecekler ise; (2) böylece biz de ricacı (3) olmuş iyi (iki.) davranışımızı (4) daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en) üstün, doğru-düz (5) sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığına saygıyla çeviri-(6) riz' demiş (olsalar) gerek. Budur (işte) (Ölmez, 1991, s. 49) …

163 (19) boltum ol ok buyan küçinte burkan (20) kutın bultukumda üç ming ulug (21) ming yirtinçününg kangı ulug (22) azrua t(e)ngri mini nom tilgenin (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 131)

(19) oldum. İşte bu sayesinde Buda (20) kutsallığını bulduğumda, üç bin ulu (21) bin dünyanın babası, ulu (22) Brahmâ tanrı, benim öğreti tekerleğini (Dharmacakra) (Ölmez, 1991) …

166 (23) anın kim kayu tınl(ı)glar üzeliksiz [167] (1) üstünki yig köni tüz tuymak (2) burkan kutın küsyapıtler .. ötrü (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 133)

(23) Onun için bazı canlılar, daha üstü bulunmayan, [167] (1) (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) (2) Buda kutsallığını dileseler; daha sonra onla- (Ölmez, 1991, s. 53, 54)

167 (18) burkanka ince tip ötünti .. atı (19) kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim (20) antag erser kim kayu burkan kutı (21) küsüşlüg tözünler oglı (22) tözünler kızı üzeliksiz üs-(23)-tünki yig köni tüz tuymak burkan (24) kutı üçün üç törlüg kölüngülük [168] (1) nomlarta edgü kılınçka katıglan-(2)-sarlar kuşalamul tigme edgülüg (3) töz yıltız tikser tarısarlar .. (4) ol antag edgü kılınçların edgülüg (5) yıltızların neteg burkan kutınga (6) evirgülük ol tip ötünti :: :: ... (10) t(e)ngriler 64on o kavşıkıya kim (11) kayu burkan kutı küsüşin üç (12) törlüg kölüngülük nomlarta (13) bışrunu katıglanu buyan edgü kılınç (14) kılsarlar ötrü ol tınl(ı)glar (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 133)

(18) Budaya saygıyla şöyle dedi: “Adı (19) yüceltilmiş (Lokajyeṣṭa), saygıya değer efendim, (20) öyle ise, herhangi bir Buda kutsallığı (21) istekli soylular oğlu, (22) soylular kızı, daha üstü bulunmayan, (en) üs-(23) tün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda (24) kutsallığı için türlü gönüllü [168] (1) öğretilerde (Dharma) iyi davranışa (ulaşmaya) çaba-(2) lasalar, Kuśalamûla denen iyi (3) kök, esas (Svabhâva) yetiştirseler (iki.), (4) o, öylesi davranışlarını, iyi (5) esaslarını Buda kutsallığına (6) çevirmek nasıl mümkündür?” diye sordu. (7) Ondan sonra eksiksiz bilge bilgili, (8) tanrılar tanrısı (Devâtideva) Buda, İndra (9) tanrıya şöyle diyerek buyurdu: (10) “Ey tanrılar hükümdarı Kauśika (Devânâm İndra)! Her (11) kim Buda kutsallığı dileğini, üç (12) tür taşıtlı (Triyâna) öğretilerde (Dharma) (13) öğrenerek gayret sarf edip iyi (iki.) işler (14) yapsa, sonra o canlılar (Ölmez, 1991, s. 54, 55) …

171 (1) yig köni tüz tuymak burkan kutınga (2) tükel bilge biligke t(e)rk tegmekim bols-(3)-un .. yene bo Montag buyan evirmeklig (4) tıltagdın ötgürü ötlüm turmış (5) buyan edgü kılınçlarıg yme burkan (6) kutınga ok evire teginür m(e)n .. k(a)ltı (7) neteg öngre ertmiş üdte-(8)-ki bodıs(a)t(a)vlar bodıs(a)t(a)vlar yorıgınta (9) yorıp kılmış buyan edgü kılınçlarıg burkan (10) kutınga tükel bilge biligke evirti-(11)-ler erser .. amtı közünür üdteki (12) kin keligme üdteki bodıs(a)t(a)vlar (13) yme kılmış buyan edgü kılınçların (14) neteg burkan kutınga tükel bilge (15) biligke evirtiler evirerler evirgey-(16)-ler erser :: ançulayu

ok yme m(e)n (17) evrinçkençig kog parmanular sanınca (18) tınl(ı)g uguşları birle kop kamag (19) kılmış buyan edgü kılınçlarımın üz-(20)-eliksiz üstünki yig köni tüz (21) tuymak buran kutınga tükel bilge (22) biligke evire teginür m(e)n .. bo buyan (23) edgü kılınçım küçinte kamag biş (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 134, 135)

(1) mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığına, (2) eksiksiz bilge bilgiye çabuk varmam mümkün o1-(3) sun. Yine böylesine iyilik çevirmekli (4) sebepten dolayı meydana gelmiş ne kadar (5) iyi davranışları(m) (varsa onları) da Buda (6) kutsallığına saygıyla çeviririm. Şöyle ki, (7) nasıl önceden, geçmiş zamanda-(8) ki Bodhisattvalar, Bodhisattvalar yolunda (9) yürüyüp, işlemiş (oldukları) iyi (iki.) davranışları Buda (10) kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çevirdi-(11) ler ise; şimdi, (bu) görünür zamandaki, (12) ilerde gelecek zamandaki Bodhisattvalar (13) da işlemiş (oldukları) iyi (iki.) davranışlarını (14) nasıl Buda kutsallığına, eksiksiz bilge (15) bilgiye çevirdiler, çevirirler, çevirecek-(16) ler ise, aynı şekilde ben de (havada) (17) dönüp dolaşan zerreler (iki.) (Paramânu) sayısınca (18) canlı soyları ile, bütün (iki.) (19) işlemiş (olduğum) iyi (iki.) davranışlarımı, daha üs-(20) tü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi)(adlı) Buda kutsallığına, eksiksiz bilge (22) bilgiye saygıyla çeviririm, Bu iyi (23) (iki.) davranışım sayesinde bütün, beş (Ölmez, 1991, s. 57) …

172 (1) ajun tınl(ı)glar birle köni tüz tuymak (2) burkan kutınga tükel bilge bilig-(3)-ke t(e)rk tegmekim bolsun .. k(a)ltı ... (21) nom erser alkunı barça bir kşan (22) üdte kedin tuyunup üzelik-(23)-siz üstünki yig burkan kutın bulu [173] (1) y(a)rlıkap artamaksız mengülüg nomug (2) artamaksız mengülüg asıgıg birtem ... (9) başdınkı köni tüz tuymakıg tuyup (10) üzeliksiz üstünki yig burkan (11) kutın bulayın .. takı yme k(a)ltı neteg (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 135)

(1) varlık yolundaki (Pañca-gati) canlılar ile, doğru-düz sezmek (2) (adlı) Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgi-(3) ye çabuk varmam (mümkün) olsun. … (21) öğreti (Dharma) (var) ise, hepsini, toptan bir anlık (22) (Kṣaṇa) sürede kendiliğinden sezip, daha üstü bulun-(23) mayan, (en) üstün, mükemmel (Anuttara-samyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığını bulu- [173] (1) verip, bozulmasız, sonsuz öğretiyi (Dharma); (2) bozulmasız, sonsuz yararı bütü- … (9) başta gelen, doğru, düz sezmeyi sezip, (10) daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel Buda (11) kutsallığını bulalım (harf. Bulayım). Dahası, şöyle ki, nasıl (Ölmez, 1991, s. 57-59) …

174 (10) közünür bo üç üdlerte adın-(11)-lar tegingülük tüş et'özli b(e)lgü-(12)-rtme et'özli üzeliksiz yig (13) üstünki köni tüz tuymak burkan (14) kutın bulu y(a)rlıkamışların körkitü (15) y(a)rlıkap nomlug tilgen evirip ülgü-(16)-süz sansız tınl(ı)glarıg ozguru kut-(17)-garu y(a)rlıkadılar :: y(a)rlıkayur- (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 136)

(10) görünür bu zamanlarda, başka-(2) larının ulaşması için ödül vücutlu (Saṃbhoga-kâya), be-(12) lirtme (= başkalaşmış) vücutlu (Nirmânakâya), daha üstü bulunmayan, mü-(13) kemmel, (en) üstün, doğru-düz sezmek (adlı) (Anuttarasamyaksaṃbodhi) Buda (14) kutsallığını bulabildiklerini gösteri-(15) verip, öğreti tekerleğini (Dharmacakra) çevirip, had-(16) siz hesapsız canlıları kurtarıp, (17) (iki.) buyurdular, buyurur- (Ölmez, 1991, s. 60)

175 (1) tip monçulayu yangın kılmış buyan (2) edgü kılınçların evire kut kolmış (3) k(e)rgek .. bo titir kavşıkıya (4) tört törlüg alp tarıkguluk tsuy (5) irinçü agır ayıg kılınçlarıg yme (6) tarkarguluk kitergülük yig (7) başdınkı ögretigler .. anın t(e)ngri- (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 136)

(1) diyerek bu şekilde (iki.) işlemiş (olduğu) iyi (2) (iki.) davranışlarını çevirerek mutluluk dilemiş (3) (olsa) gerek. (İşte) budur ey Kauśika, (4) dört türlü, uzaklaştırılması gerekli, zor, kötü (5) (iki.), fena (iki.) davranışları da (6) giderecek, (iki.), mükemmel, (7) başta gelen dersler. Onun için, ey tanrı- (Ölmez, 1991, s. 60, 61)

176 (1) k(a)ltı bo üç ming ulug ming (2) yirtünçideki tınl(ı)glar barça (3) bir üdte koluda tükellig (4) kişi et'özin bulup pratyıkabud (5) kutın bulsarlar anta yene kim erser (6) bir kişi ol 66on tenglig (7)yangı kut bulmış pratyıkabud (8) dıntarlarka bir ajunta tört (9) törlüg tapıgın udugın agır (10) ayag tapıg udug kılıp birer birer (11) pratyıkabudlarka birer birer (12) sumır tagça yiti erdinilerig (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 136)

(1) örneğin bu üç bin ulu bin (2) dünyadaki canlılar, hepsi (3) aynı zamanda, çağda, eksiksiz (4) insan vücudunu bulup, Patyekabuddha (5) kutsallığını bulsalar, ondan sonra yine eğer (6) birisi o şekildeki (7) yeni mutluluk bulmuş, Pratyekabuddha (adlı) (8) seçilmişlere bir varlık yolunda (Gati) dört (9) türlü izzet ikramla saygı (gösterip) (10) (iki.), hizmet (iki.) edip (etse); (ve yine) tek tek (11) (bütün) Pratyekabuddhaları (harf. -a), tek tek (bütün) (12) Sumeru dağı kadar yedi mücevherleri (Saptaratna) (Ölmez, 1991, s. 61) …

178 (20) yitmez .. yazınçsız arıg ç(a)hşap(u)d (21) küzetmiş buyan edgü kılınç kamag (22) tınl(ı)gl<a>rıg üç törlüg kutlarka (23) öritdürgeli ötlemek buyan [179] (1) edgü kılınçka yitmez .. üç törlüg (2) kutlarka köngül öritfürgeli öt-(3)-lemiş buyan edgü kılınç üç üdki (4) kamag tınl(ı)glarnıng edgüleringe (5) tıdıg ada kılmamak buyan edgü kılınç-(6)-ka yitmez .. üç üdki kamag (7) tınl(ı)glarnıng edgüleringe tıdıg (8) ada kılmamış buyan edgü kılınç üç (9) törlüg kutlarıg bulguka tıdıg (10) ada kılmamak buyan edgü kılınçka (11) <yitmez .. üç törlüg kutlarıg bulguka tıdıg ada kılmamış buyan edgü kılınç> (12) kamag tınl(ı)g oğlanın tört törlüg (13) yavlak yollarıntın t(e)rk tavrak ün-(14)-türgüke ötlemek buyan edgü (15) kılınçka yitmez .. tört törlüg (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 137)

(20) yetmez. Saf, temiz dinî öğreti (Śikṣâpada) (21) gözetmiş (olduğu) iyi (iki.) davranış(ı) (ve) bütün (22) canlıları üç tür saadetlere (23) gönül beslemek için öğütlemek, iyi [179] (1) (iki) davranışa yetmez. Üç tür (2) saadetlere gönül beslemek için öğüt-(3) lenmiş iyi (iki.) davranış, üç dönemki (Triṣkâla) (4) bütün canlıların iyiliklerine (5) engel (iki.) (Âvarana) olmamak iyi (iki) davranı-(6) şa yetmez. ‘Üç dönemki (Triṣkâla) bütün (7) canlıların iyiliklerine engel (8) (iki.) (Âvarana) olmamış (olmak)’ iyi davranış, ‘üç (9) tür saadetleri bulmaya engel (iki.) (10) (Âvarana) olmamak’ iyi (iki.) davranışa (11) [yetmez. Üç türlü saadetleri bulmaya engel (iki) (Âvarana) olmamış (olmak)’ iyi davranışı.] (12) bütün canlıları dört türlü (13) kötülük yollarından çarçabuk çı-(14) karmayı öğütlernek iyi (iki) (15) davranışa yetmez. ‘Dört tür (Ölmez, 1991, s. 63, 64) …

180 (10) emgek üze yürekleri yançılmış (11) korkınçda sıkışda turmış umug-(12)-suz ınagsız irinç y(a)rlıglar tınl(ı)glar-(13)-ıg boşumak kutgarmak buyan edgü kılınç (14) kamag üç üdki burkanlar üs-(15)-kinte tınl(ı)glar edgüsinge iyin (16) ögirip ‘engeyü burkan kutın (17) küzetdürmek buyan edgü kılınçka (18) yitmez .. kamag üç üdki (19) burkanlar üskinte tınl(ı)glar edgü-(20)-singe iyin ögirip ‘engeyü burkan (21) kutın küzetdürmek buyan edgü kılınç (22) tınl(ı)glarnıng adınlarıg sög-(23)-mek tokımak oyamak emgetmek (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 138)

(10) Eziyet ile yürekleri ezilmiş, (11) tehlikede, sıkıntıda kalmış, umut-(12) suz, sığınaksız, zavallı (iki.) canlıla-(13) rı kurtarmak, serbest duruma getirmek iyi (iki.) davranışı(ı) (14) bütün üç dönemki Budalar huzu-(15) runda, canlılar(ın) iyilikleri için (16) sevinip, ayrıca Buda kutsallığını (17) gözettirmek (de) iyi (iki.) davranışa (18) yetmez. Bütün üç dönemki (Triṣkâla) (19) Budalar önünde, canlılar(ın) iyilik-(20) leri için sevinip, ayrıca Buda (21)

kutsallığını iyi (iki.) davranış(ı): (22) canlıların, başkalarını azar-(23) lamak, dövmek, (onlara) vurmak, acı çektirmek (Ölmez, 1991, s. 64, 65) …

183 (1) teginür biz .. ne üçün tip tiser atı (2) kötrülmişe biz kamag t(e)ngriler (3) kuvragı üzeliksiz üstünki (4) yig köni tüz tuymak burkan kutı (5) küsüşlüg teginür biz .. 68on om (6) erdini içinteki yörügleri adruk (7) adruk nom b(e)lgüleri ögretingülük (8) yorıgları yene burkan kutın (9) bulguka ertingü edgü yaraşı erürler (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 139)

(1) belirtiriz. Ne için denirse, ey adı (2) yüceltilmiş (Lokajyeṣṭha), biz, bütün tanrılar (3) topluluğu, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, (4) mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığı (5) isteğine ulaşmaya çalışıyoruz. Bu öğreti (6) mücevheri(nin) (Dharmaratna) içindeki yorumları, ayrı (7) ayrı öğreti belirtileri (Dharmalakṣaṇa), öğrenilmesi gerekli (8) davranış şekilleri yine, Buda kutsallığını (9) bulmak için son derece iyi (ve) uygundurlar (Ölmez, 1991, s. 66),

185 (20) tümen tınl(ı)glar alku akıgların (21) alkıp nızvanılıg kkirlerin tarkarıp (22) arhant kutın bulup üç törlüg (23) y(a)ruk bilge bilig altı törlüg (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 140)

(20) on bin canlılar, bütün (zararlı) eğilimlerini (Asrava) (21) yok edip, tutku (Kleśa) kirlerini uzaklaştırıp, (22) Arhant kutsallığını bulup, üç tür (23) parlak bilge bilgi(ye), altı tür (Ölmez, 1991, s. 68) …

186 (2) erklig boltılar .. ikinti kuvrag-(3)-ınga nom nomlayu y(a)rlıkadukda tokuz (4) on ming koltı nayut tümen tınl(ı)g-(5)-lar yme bo edgülerke tükellig (6) bolup arhant kutın bultılar .. (7) üçünç kuvragınga nom nomlayu (8) y(a)rlıkadukda tokuz on sekiz ming (9) koltı nayut tümen kişiler yme (10) ök arhant kutın bultılar .. t(e)ngri- … (17)-nom-iligi atl(ı)g nom erdinig eşidip (18) ötrü üzeliksiz üstünki (19) yig köni tüz tuymak burkan kutı (20) küsüşin boşguntum tutdum okıdum (21) sözledim ötrü ol üdün t(e)ngri (22) t(e)ngrisi burkan manga burkan kut-(23)-ınga alkış birü y(a)rlıkap ince tip (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 140)

(2) sahip oldular. İkinci toplulu-(3) ğuna öğretiyi (Dharma) anlatıp buyurduğunda 90000 (4) Koṭi, Nayuta tümen canlı-(5) lar da bu iyiliklere tamamıyla sahip (6) olup, Arhant kutsallığını buldular. (7) Üçüncü topluluğuna (Saṃgha) öğretiyi (Dharma) açıklayıp (8)

buyurduğunda, doksan sekiz bin (9) Koṭi, Nayuta on bin insan daha (10) Arhant kutsallığını buldular. Ey tanrı- … (17) öğreti hükümdarı (Dharmarâja) adlı öğreti mücevherini (18) sonra, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, (19) mükemmel, doğru-düz sezmek (adlı) (Anuttarasamyaksaṃbodhi) Buda kutsallığı (20) dileğini öğrendim, (gereklerini) yerine getirdim, okudum, (21) söyledim; sonra, o vakit tanrılar (22) tanrısı (Devâtideva) Buda, bana Buda kut-(23) sallığına (ulaşmak için) destek verip, lütfedip şöyle diyerek (Ölmez, 1991, s. 68, 69) …

187 (13) inçip m(e)n kavşıkıya ol üdtin berü (14) burkan kutın bulgınçaka tegi tört (15) törlüg yavlak yollartın ertip ozup (16) iki ajunlarta togdum : bir (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 140)

(13) İşte ben, ey Kauśika, o zamandan bu yana, (14) Buda kutsallığını buluncaya değin dört (15) tür kötü yollardan geçip, kurtulup, (16) iki varlık şeklinde (de) (Gati) doğdum. Bir (incisi) (Ölmez, 1991, s. 70) …

188 (2) kan boltum .. ol ok tıltagdın öt-(3)-günü amtı yene üzeliksiz üstünki (4) yig köni tüz tuymak burkan kutın (5) bulup atım küüm ontın sıngar yirtin-(6)-çüde kingürü yadılmış erür (7) tip y(a)rlıkadı :: tükel bilge t(e)ngri (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 141)

(2) han oldum. İşte o sebepten dola-(3) yı, şimdi, yine daha üstü bulunmayan, (en) üstün, (4) mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksaṃbodhi) (adlı) Buda kutsallığını (5) bulunca, adım, şöhretim (de) on taraf dünya-(6) da bütünüyle yayılmış oldu." (7) diye buyurdu. Eksiksiz bilge tanrılar (Ölmez, 1991, s. 70) …

189 (12)-e burkan ermez .. kim ol bayadın berü (13) m(e)n nomladaşı manga burkan kutınga (14) alkış birü y(a)rlıkadaçı raçaratnaprabası (15) atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan k(e)ntü (16) özi yarlıkar .. kim ol t(e)ngri t(e)ngri- (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 141)

(12) Buda (Nirmâṇabuddha) değildir; dahası, o zamandan beri (13) ben, (öğretiyi) anlatan(ım); bana, Buda kutsallığına (14) destek verip buyuran Râjaratınaprabhâsa (15) adlı tanrılar tanrısı (Devâtideva) Buda, doğrudan (16) kendisi buyurur. Dahası o tanrılar tanrı- (Devâti-) (Ölmez, 1991, s. 71)

190 (16)-lüg tınl(ı)glar bodıs(a)t(a)vlar yolınta evri-(17)-linçsiz törüke tegip burkan kut-(18)-ınga agmaksız bolurlar .. takı (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 142)

(16) sahip canlılar, Bodhisattvalar yolunda sar-(17) sılmaz öğretiye ulaşıp, Buda kut-(18) sallığına değişmez (bir şekilde sahip) olurlar. Hatta (Ölmez, 1991, s. 72) …

193 (18) –rü birgey biz .. öz yaş çog yalın (19) kut buyan küç küsün asılguluk edgü irü (20) b(e)lgüler körkitgey biz .. süülüg (Kaya C. , Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, 1994, s. 143)

(18) rivereceğiz. Yaşam (iki.), alev, yalım, (19) kutsallık, iyilik, güç-kuvvet artıracak iyi belirti (20) (Lakṣaṇa) (ve) göstergeler göstereceğiz. Asker (Ölmez, 1991, s. 74) …

Altun yaruk III. Tegzinç'te Mehmet Ölmez'in *kut* için yaptığı 'kutsallık' ve 'mutluluk' anlamlandırmaları yerinde görünmektedir. *III. Tegzinç*'te toplam on bir kez kullanılmış olan 'saadet/mutluluk' anlamındaki *kut'*un Budizm terimleri ile birlikte kullanımını da görmekteyiz. 144. Yaprakta yer alan bu satırlarda 'küçük taşıt/öğreti' anlamındaki *Hīnayāna öğretisi'*ndeki dört bilge sınıfına ulaşmanın mutluluğundan bahsedilir. Bu dört bilge sırasıyla şu özellikteki kişileri ifade eder: aldatıcı görünüşlerin üstesinden gelen kişi; Nirvāṇa'ya girmeden önce yeniden insan hayat şeklinde doğan kişi; yeniden doğmayan, yeniden gelmeyen, bu dünyada asla doğmayacak kişi; düşünce ve arzunun yaratmış olduğı bütün aldatmalardan kendisini kurtarmış olan kişi. Bunların yanında 'kendiliğinden aydınlanmış' anlamındaki *pratyıkabud*'a ulaşma mutluluğu da yer almıştır (Tokyürek, 2011, s. 418, 419; 456-459). Budizmde ulaşılması hedeflenen önemli aşamalardan olan bu terimlerin insana mutluluk getireceği, insanı daha mutlu edeceği düşüncesi satırlarda açık şekilde görülmektedir. Budizm'i anlatan bu yapıtın ilerleyen sayfalarının birçok satırında da buna benzer ifadelere rastlamamız olası görünmektedir.

2.1.1.4.5. IV. Tegzinç

Altun Yaruk IV. Tegzinç, 201 ila 344. yapraklardan oluşmaktadır. Ceval Kaya'dan sonra Hacer Tokyürek tarafından 2015 yılında *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)* hazırlanmıştır. *Altun Yaruk*'un en hacimlisi bu IV. kitapta Tokyürek, St. Petersburg nüshasının yanı sıra Berlin metin parçalarının da çeviri yazısını ve harf çevirisini yapmıştır. Birbiriyle eşleştirilen satırların günümüz Türkçesindeki metni, anlam

bütünlüğüne göre paragraflara ayrılarak verilmiştir. Kitapta 467 ila 506. sayfalar arasında yer alan metnin günümüz Türkçesi bizim de tezden asıl yararlandığımız bölüm olmuştur. IV. kitabın önceki üç kitaptan ve girişten en dikkat çeken farkı aslında içeriğidir. Şöyle ki *Altun Yaruk IV. Tegzinç*, *çatik'*lere yer verilmeden tam bir *sutra* özelliği taşıyarak yazılmıştır. Bir Bodhisattva'nın Buda'ya sorduğu sorularla başlayan bölüm, hep böyle soru-cevap biçiminde devam etmektedir. Bölümde genel olarak Bodhisattva ve canlıların yapması ya da yapmaması gereken kurallar, erdemler anlatılmaktadır (Tokyürek, 2015).

Kut, Altun Yaruk IV. Tegzinç'te elli bir kez geçmektedir. Tokyürek tarafından yapılan anlamlandırmaların tamamının 'saadet' yapıldığını görüyoruz. Daha önceki üç kitapta rastlamadığımız bu durum oldukça dikkat çekicidir. 'Saadet' anlamında çevrilen *kut* sözcüğünün geçtiği satırlar aşağıda verilmiştir. Bağlamları içerisinde incelenecek olan bu ifadelerin gerçekten 'saadet/mutluluk' anlamı taşıyıp taşımadığı tartışılacaktır.

Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerini bulmaları bahsinde geçen satırlar:

205 (20) bilge bilig üzer :: yitinç öngi öngi (21) al altag üze :: sek(i)zinç köni ongaru kut (22) kolunmak üze :: tokuzuç adruk küç (Kaya C. , 1994, s. 148)

(19-20) Altıncısı çeşitli bilgi kaynaklı(dır). (20-21) Yedincisi başka başka yöntem kaynaklı(dır). (21-22) Sekizincisi doğru saadet isteme kaynaklı(dır). (22-23) Dokuzuncusu ayrı ayrı güç kaynaklı(dır) (Tokyürek, 2015, s. 469).

Yukarıdaki satırlarda geçen Budaların gönülllerini aydınlatma sebeplerinden sekizincisi olan 'doğru saadet isteme'nin açıklaması şöyle yapılmıştır:

212 (11) bulguluk bütürgülük tıltag :: sek(i)zinç köni (12) ongaru kut kolunmak üze bodı tigme (13) tuyunmak köngülüg netegin bulurlar netegin (14) bütürürler erki tip tiser :: ince k(a)ltı (15) bulıtsız tünteki tolu tegirmi arıg süz-(16)-ük ay t(e)ngri k(e)ntü arıgınga süzükinge (17) neteg tükellig erser .. ançulayu (18) yme bodıs(a)t(a)vlar bo köngül küçi üze (19) igid yangluk sakınçlıg bulıtıg kiterip .. (20) bo ok köngülnüng tolu tükel çın kirtü arıg (21) süzük tözlügin tuyunup .. ol tuyunmakları (22) küçinte ötri burkan kutın küsemek atl(ı)g (23) kut kolunmakın .. adınlarıg asıg tusulug (24) mengilig kılgalı küsemek atl(ı)g kut kolunmakın [213] (1) bo iki törlüg kut kolunmakıg turkaru (2) üzüksüz köni ongaru kut kolunurlar :: bo (3) sekizinç kut kolunmak p(a)ramıtlıg tıltag (4) titir bodı tigme tuyunmak

köngülüg bulgu-(5)-luk bütürgülük :: bo erür seki(i)zinç köni ongaru (6) kut kolunmak üze bodı tigme tuyunmak (7) köngülüg bulguluk bütürgülük tıltag :: (Kaya C. , 1994, s. 150, 151)

(11-24) [213] (1-7) Sekizincisi doğru saadet isteme kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulunur? Nasıl inanılır ki? Diye sorsa, şöyle (cevap verilebilir): Eğer bulutsuz gecedeki yuvarlak, temiz, pürüzsüz ay kendi temizliğine, pürüzsüzlüğüne nasıl sahipse Bodhisattvalar da bu gönül sayesinde yalan düşünceli bulutu giderip bu gönlün tam gerçek temiz esasını anlayıp o anlamaları sayesinde (de) Buddha saadetini istemek adlı saadet istemek, başkalarını faydalı, huzurlu yapmak için istemek adlı saadet isteme, bu iki türlü saadet isteme ile sürekli doğru saadet isterler. (2-4) Bu sekizinci saadet isteme pāramitālı sebeptir. (4-7) Bodhi denilen aydınlama gönlünü bulacak inanacak budur (ki) sekizinci doğru saadet isteme üzerine bodhi denilen aydınlanma gönlünü bulacak, inanacak sebep(tir) (Tokyürek, 2015, s. 470).

218 (2) bütürmek :: bişinç tükel bilge biligig küsemekke (3) tayanıp buşı p(a)ramıtıg netegin bütürürler (4) tükel bilge biligig küsemek yme kayu erür (5) tip tiser :: tükel bilge bilig erser :: k(a)ltı (6) burkan kutın bulmış kşan üdki alku (7) nomlarıg bahşısızın nomçısızın (8) k(e)ntün tuyunmış kkirsiz arıg akıgsız bilge (9) bilig erür :: küsemek erser ol antag kkirsiz (Kaya C. , 1994, s. 153)

(2-9) … Beşincisi muhteşem tam bilgiyi istemeye dayanarak sadaka (Çin. Bùshī) pāramitāsını nasıl elde ederler? Muhteşem tam bilgiyi istemek yine nasıldır? Diye sorsa (şöyle cevap verilebilir): Muhteşem tam bilgi Buddha saadetini bulduğu anda bütün öğretileri öğretmensiz, dharmāsız kendiliğinden aydınlanmış, kirsiz temiz akmayan bilgidir (Tokyürek, 2015, s. 472) …

Aşağıdaki bölümlerde Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerinden dördüncüsü olan ‘gayret’i elde etmek için sahip olunması gereken beş aşamanın sırasıyla şu basamaklarından bahsedilmiştir: Sevap ve iyilikleri tamamlamayınca huzurlu olmamak, büyük merhametli gönül ile canlılara fayda sağlamak ve Buda saadetini buluncaya kadarki yollardan, eylemlerden dönmemek.

233 (23) kayu erür tip tiser .. buyanlar erser buyan (24) edgü kılınçlıg yivekler erür edgü-[234] (1) ler erser bilge bilig yivekler (2) erür .. tüketmegince inç bolmamak erser (3) k(a)ltı bo iki törlüg yiveklerig (4) toşgurmagınça tüketmegince burkan (5) kutın küsedeçi tözünlerning (6) köngülleri inç bolmamak erür .. inçip (Kaya C. , 1994, s. 161)

(23-24) [234] (2-6) … Sevaplar ise iyi amelli süslerdir. İyilikler ise bilgi süsleridir. Tamamlamayınca huzurlu olmamak ise bu iki türlü süsleri doldurmayarak (ve) tamamlamayarak Buddha saadetini isteyecek asillerin gönülleri(nin) huzur(lu) olmamasıdır (Tokyürek, 2015, s. 476).

235 (22) yme kayu erür tip tiser :: ulug y(a)rlı-(23)-kançuçı köngül üze tınl(ı)glarka asıg (24) tusu kılmak erser :: k(a)ltı tınl(ı)glarnıng [236] (1) aç kız ig kegen yok çıgay (2) emgeklerin tarkargalı taluy ögüz-(3)-ke kirip erdinilig oturugka (4) barmak .. kut kolunmaklıg küç küsün (5) üze öz et'özüg tınl(ı)glarka yim içim ot (6) em kılmak erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar (Kaya C. , 1994, s. 161)

(22-24) [236] (1-6)… da nasıldır? Diye sorsa: Büyük merhametli gönülle canlılara fayda sağlamak canlıların açlık, kıtlık, hastalık, fakirlik ıstıraplarını yok etmek için denize girip cevherli tahta varmak (ve) saadet isteme gücü ile kendi bedenini canlılara yiyecek, içecek, ilaç etmektir (Tokyürek, 2015, s. 477).

237 (17) yorıgıntın yanmamak erser k(a)ltı sek(i)z-(18)-inç oruntın ınaru burkan kut-(19)-ın bulgınçaka tegi yorıglarta yanmamak (20) erür .. kayu yanmamak erser evrilinçsiz (21) orun yme ol ok erür :: küsemek (Kaya C. , 1994, s. 162)

(17-21) Eylemlerinden dönmemek ise sekizinci yerden itibaren Buddha saadetini buluncaya kadarki yollardan, eylemlerden dönmemektir. Dönmemek ise sağlam yerdir (Tokyürek, 2015, s. 477).

Aşağıdaki satırlarda Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerinden beşincisi olan *dhyāna pāramitā*'sı yani 'derin düşünce erdemi'nin dayandığı var olana yok, yok olana var diye bağlanmamak öğretisinin açıklandığını görmekteyiz.

240 (20) ukmak erür :: uzatı kutrulmakıg küsemek (21) erser :: bo iki törlüg yangluk atkak (22) tözlüg nomlarka yakmadın yapşınmadın (23) çın kirtü köngülüg ök körü burkan (24) kutın küsemek erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar [241] (1) bo Montag yangın barlı yoklı iki (2) törlüg tüplerke ilinmedin bir (3) yintem köngülüg ök körü :: köngülüg (4) ök köntürü :: köngülüg ek sergürü :: (5) köngülüg ök tarkaru :: köngülüg (6) ök amırtguru üzeliksiz üstünki (7) yig köni tüz tuymak burkan kutın (8) küsemekleri üze tört törlüg (9) erigde ürüg uzatı sımtagsızın (Kaya C. , 1994, s. 163, 164)

(20-24) Daima kurtulmayı istemek ise bu iki türlü bağ esaslı öğretilere yapışmadan gerçek ve doğru gönlü görüp Buddha saadetini istemektir. Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekilde var ve yok (denilen) iki türlü köklere bağlanmadan sadece tek gönlü görerek, gönlü yücelterek, gönlü sabrettirerek, gönlü dağıtarak, gönlü sakinleştirerek kesintisiz üstün doğru kavramak (denilen) Buddha saadetini istemeleri üzerine dört türlü harekette daima gayret ile dhyānada sakindirler (Tokyürek, 2015, s. 478).

Aşağıdaki satırlarda Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerinden altıncısı bilgi erdeminin dayandığı ilk öğreti olan inançla işlerini yapmış olan bilgelere varolmadan daima samimi bir şekilde hürmet etmek şöyle anlatılmaktadır:

248 (19) tayanıp bo erür biş :: monta yme bodıs(a)t(a)v-(20)-lar 'eng'iiki burkanlarka bodıs(a)t(a)vlar-(21)-ka bütmiş işlig bil{Y}gelerke irmedin (22) uzatı yakın tapınmakka tayanıp (23) bilge bilig p(a)ramıtıg netegin bütürür-(24)-ler :: burkanlarka bodıs(a)t(a)vlarka (25) bütmiş işlig bilgelerke irmedin [249] (1) uzatı yakın tapınma yme kayu erür (2) tip tiser :: burkanlarka bodıs(a)t(a)vlar-(3)-ka bütmiş işlig bilgelerke (4) irmedin uzatı yakın tapınmak erser (5) kut kolunmaklıg rıdı kuo kelig (6) edremlig bo iki törlüg küç küsün (7) üze ontın sıngarkı burkanlar (8) uluşın keze yapa yorıp bodıs(a)t(a)v-(9)-lar kuvragı birle .. birle bolup boşgungu-(10)-luk boşgut tözlüg nom :: ukgulug (11) yörüg tözlüg nom :: yorıguluk yorıg (12) tözlüg nom :: teggülüg tüş tözlüg (13) nom :: 74on om74 törlüg nomlarıg ötgü-(14)-rü topulu bilmiş köngül tözin bış-(15)-runmak bütmiş işlig bilgelerke (16) yme yakın barıp kop törlüg tapıgın (17) udugın egsüksüz k(e)rgeksüz (18) tapınmak udunmak agır ayak kılmak (19) erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo Montag yang- (Kaya C. , 1994, s. 166, 167)

248 (19-25) [249] (1-19) Burada yine Bodhisattvalar birincisi Buddhalara, Bodhisattvalara (ve) inançla işlerini yapmış olan bilgelere varolmadan daima samimi (bir şekilde) hürmet etmeye dayanarak bilgi pāramitāsını nasıl elde ederler? Buddhalara, Bodhisattvalara, inançla işlerini yapmış olan bilgelere varolmadan daima samimi (bir şekilde) hürmet etmek yine hangisidir? Diye sorsa: Buddhalara, Bodhisattvalara (ve) inançla işlerini yapmış olan bilgelere varolmadan daima samimi (bir şekilde) hürmet etmek, saadet isteme ve ṛddhi derin erdem(den oluşan) iki türlü güç ile on yöndeki Buddha alanını sırasıyla bütünüyle gezip Bodhisattvalar topluluğu ile bir olup öğrenilecek öğrenme esaslı öğreti, anlaşılacak yorum esaslı öğreti, yapılacak eylem esaslı öğreti, ulaşılacak mükâfat esaslı öğreti bu dört türlü öğretileri açıklayıp toplayıp bilen gönül esasını öğrenmek, inançla işlerini yapmış olan

bilgelere yine yaklaşıp her türlü saygıyla eksiksiz, gereği kadar tapınmak, hürmet etmektir (Tokyürek, 2015, s. 480).

Aşağıdaki satırlarda Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerinden yedincisi yöntem erdeminin dayandığı öğretiler anlatılmaktadır. Bu öğretilerden ilki bütün canlıların sezgilerinin, ihtiraslarının, gönüldeki niyetlerinin farklarını nüfuz ederek bilmek ve anlamaktır. Burada bahsedilen sezgilerin farkı dünyevi ve doğaüstü sezgi olmak üzere iki türlüdür. 260 ve 261. yapraklarda doğaüstü sezgi yani *Nirvāṇa*'ya ulaşmaktan bahsedilmektedir. Sonraki satırlarda yöntem erdeminin dayandığı beşinci öğreti olan eksiksiz bilme ve anlamadan dem vurulmaktadır. Eksiksiz bilmek ve anlamaksa üç hazine (*tripiṭaka*) on iki bölümlü *dharmā*ları yedi türlü sebeple tamamıyla bilmek ve anlamaktır. İşte aşağıda yer alan bu sebeplerden *dàchéng* (*mahāyāna*) ve *xiǎochéng* (*hīnayāna*) taşıtlarına hürmeti bilmek anlatılmaktadır.

260 (20) adırtı :: ikinti nırvanıg tapladaçı-(21)-larta bar antag tınl(ı)glar arhant kut-(22)-ın bulgalı tapladaçı :: bar antag tınl(ı)g-(23)-lar pratyıkabud kutın bulgalı tapladaçı (24) bar antag tınl(ı)glar üzeliksiz üs-(25)-tünki [261] (1) yig köni tüz tuymak burkan kutın (2) bulgalı tapladaçı :: bo erür nırvanıg (Kaya C. , 1994, s. 171)

(20-24) [261] (1-2) İkincisi Nirvāṇa'yı kabul ettiklerinde var olan canlılar arhant saadetini bulmayı kabul edecek, var olan canlılar pretyekabuddha saadetini bulmayı kabul edecek, var olan canlılar kesintisiz üstün doğru kavramak (denilen) Buddha saadetini (Skr. Anuttara-samyak-saṃbuddha) bulmayı kabul edecek(tir). Nirvāṇa'yı kabul edenlerin farkı budur (Tokyürek, 2015, s. 483).

276 (11) bilmek ukmak erür :: altınç tayşıng (12) savşıng kölüngülerke sanlıgın bilmek (13) üze 75on om75 bilmek ukmak eneteg (14) ol tip tiser :: tört törlüg titir :: ince (15) k(a)ltı sadarmapundarık atl(ı)g sudur-(16)-takı y(a)rlıgıg tutmak üze tayşıng-(17)-da iki y(i)g(i)rmi bölük tükel titir (18) savşıngda üç egsük tokuz bölük (19) titir :: ne üçün tip tiser savşıng (20) yoltakı kiçig kölüklügler kamagda (21) yig üstünki burkan kutın küsemez-(22)-ler üçün anın burkan kutınga alkış (23) birmek atl(ı)g adıra bölük yok .. yene (Kaya C. , 1994, s. 177, 178)

(11-23) Altıncısı dàchéng (Skr. Mahāyāna) (ve) xiǎochéng (Skr. Hīnayāna) taşıtlarına hürmeti bilmek, eksiksiz bilmek (ve) anlamak nasıldır? Diye sorsa: (Bunlar) dört türlüdür. Şöyle Sadharmāpundarika denilen sūtradaki hükmü tutmak üzere dàchéng (Skr.

Mahāyāna)'da on iki bölüm tamdır. Xiǎochéng (Skr. Hīnayāna)'da (on ikiden) üç eksik (olarak) dokuz bölümdür. Niçin? Diye sorarsa: xiǎochéng (Skr. Hīnayāna) yolundaki küçük taşıtlar hepsinden üstün (olan) Buddha saadetini istemedikleri için (burada) Buddha saadetine dua etmek adlı ayrıntılı bölüm yok(tur). Yine (Tokyürek, 2015, s. 487) …

Aşağıda yer alan 280 ila 294. Sayfalarda Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerinden sekizincisi saadet isteme, yemin erdeminden söz edilmektedir. Bu erdemin dayandığı beş öğretinin açıklamalarının yapıldığı satırlar şu şekildedir:

280 (3) tururlar :: takı yme bodıs(a)t(a)vlar biş (4) törlüg nomlarka tayanıp sek(i)zinç kut kolun-(5)-mak p(a)ramıtıg tükel bütürürler :: kayu- (Kaya C. , 1994, s. 179)

(3-5) Ve yine Bodhisattvalar beş türlü öğretilere dayanıp sekizinci saadet isteme, yemin pāramitāsını tamamıyla elde ederler. (Tokyürek, 2015, s. 488)

281 (1) bo erür biş .. monta yme bodı-(2)-s(a)t(a)vlar 'eng'ilki alku nomlar-(3)-nıng süüdin berü togmaksız çömek-(4)-siz bar yme ermez yok yme ermez (5) tözinte köngüllerin turgurmak ornat-(6)-makka tayanıp kut kolunmak p(a)ra-(7)-mıtıg neteg bütürürler :: (Kaya C. , 1994, s. 179)

(1-7) … beş (türlü öğreti) budur. Burada yine Bodhisattvalar birincisi bütün öğretileri başlangıçtan beri doğmayan (ve) ölmeyen, var olmayan (ve) yok olmayan zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanarak saadet isteme, yemin pāramitāsını nasıl elde ederler? (Tokyürek, 2015, s. 488)

283 (13) erür .. inçip bodıs(a)t(a)vlar bo Montag (14) yangın üç törlüg tözde tutulmış (15) nomlarnıng togmaksız tözin (16) öçmeksiz tözin bar yme ermez-(17)-in yok yme ermezin adırt-(18)-lıg tükel bilip ukup ol bilmiş uk-(19)-mış nom tözlerinte köngüllerin (20) öngi saçmadın sergürmekleri turgur-(21)-makları üze ötrü kut kolun-(22)-mak p(a)ramıtıg uz bütürüler :: :: (23) bo erür alku nomlarnıng süüdin (24) berü togmaksız öçmeksiz bar yme [284] (1) yok yme ermez nom tözinte köngül-(2)-lerin turgurmak ornatmakka tayanıp (3) kut kolunmak p(a)ramıtıg bütürmek :: (4) ikinti alku nomlarnıng 'eng (5) başdınkı töz yörügin körüp kkirlertin (6) öngi üdrülmiş arıg süzük (7) tözinte köngüllerin turgurmak (8) ornatmakka tayanıp kut (9) kolunmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler .. (Kaya C. , 1994, s. 180)

(13-24) [284] (1-9) Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekilde üç türlü esasta tutulmuş öğretilerin doğmayan esasını (ve) ölmeyen esasını, var olmayan (ve) yok olmayan (esasını) ayrıntılı olarak bütünüyle bilip anlayıp o bildikleri anladıkları öğreti esaslarında zihinlerini dağıtmadan sabrederek durdurmaları üzerine saadet isteme, yemin pāramitāsını maharetle elde ederler. Bütün öğretilerin başlangıçtan beri doğmayan (ve) ölmeyen, var olmayan (ve) yok olmayan öğreti esasında zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanarak saadet isteme, yemin pāramitāsını elde etmek budur. İkincisi bütün öğretilerin en baştaki esas açıklamasını görüp kirlerden kaçınıp temiz pak zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanarak saadet istemek, yemin pāramitāsını nasıl elde ederler? (Tokyürek, 2015, s. 488, 489)

286 (1) inçip bodıs(a)t(a)vlar bo Montag yangın (2) kamag nomlarnıng çın kirtü tözi (3) tüpi çınju tigme ertükteg töz-(4)-üg adırtlıg bilip ol töz içinte (5) köngüllerin sergürmekleri turgur-(6)-makları üzer ötrü köni ongaru (7) kut kolunmak p(a)ramıtıg tükel bütü-(8)-rürler :: bo erür alku nomlarnıng (9) 'eng başdınkı töz yörügin körüp :: (10) kkirlertin öngi üdrülmiş arıg süz-(11)-ük tözinte köngüllerin turgurmak (12) ornamkakka tayabıp kut kolunmak (13) p(a)ramıtıg bütürmek :: üçünç (14) alku sakınçlartın ertip kılmak-(15)-sız yorumaksız adınsıgsız teprençsiz (16) çınju tigme ertükteg kirtü töz-(17)-de köngüllerilerin turgurmak ornatmakka (18) tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg (19) netegin bütürürler :: alku sakınçlar-(20)-tın ertip kılmaksız yorımaksız adın-(21)-sıgsız teprençsiz çınju tigme ertük-(22)-teg kirtü tözde köngüllerin tur-(23)-gurmak ornatmak yme kayu erür tip (Kaya C. , 1994, s. 181)

(1-23) Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekilde bütün öğretilerin doğru gerçek esasını temelini chên ju denilen öylesine esası ayrıntılı (olarak) bilip o esas içinde zihinleri ile sabredip durdurmaları üzerine doğru şekilde saadet isteme, yemin pāramitāsını tamamıyla elde ederler. Bütün öğretilerin en baştaki esas açıklamasını görüp kirlerden kaçınıp temiz pak zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını elde etmek budur. Üçüncüsü bütün düşüncelerden geçip uygulamayan, eylemsiz, farksız, sallanmayan chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını nasıl elde ederler? Bütün düşüncelerden geçip yaratmayan, eylemsiz, farksız, sallanmayan chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımı yerleştirmek yine hangisidir? Diye sorsa: Bütün düşüncelerden geçmek ise işaret tutup düşünceyi gidermektir. (Tokyürek, 2015, s. 490)

287 (20) sergürmek erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar (21) bo Montag yangın alku sakınçlıgıg kiterip (22) yalangız çınju tigme ertükteg (23) kirtü tözde köngüllerin turgurmak ornatmakları (24) üze ötrü kut kolunmak p(a)ramıtıg [288] (1) uz bütürürler .. bo erür alku sak-(2) ınçlartın ertip kılmaksız (3) yorımaksız adınsıgsız teprençsiz (4) çınju tigme ertükteg kirtü (5) tözde köngüllerin turgurmak or-(6)-natmakka tayanıp kut kolunmak (7) p(a)ramıtıg bütürmek :: törtünç tınl(ı)g-(8)-larka asıg tusu kılmak (9) küsüşin yirtünçülüg (10) kirtü nomda köngüllerin turgur-(11)-mak ornatmakka tayanıp kut kolunmak (12) p(a)ramıtıg netegin bütürürler :: alku (Kaya C. , 1994, s. 181, 182)

(20-24) [288] (1-12) Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekil bütün düşünceleri giderip sadece chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımlarını yerleştirmeleri üzerine sonra saadet isteme, yemin pāramitāsını maharetle elde ederler. Bütün düşüncelerden geçip eylemsiz, yürümeyen, farksız, sabit chên ju denilen öylesine gerçek esasta zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını elde etmek budur. Dördüncüsü canlılara fayda sağlama isteğini dünyevi gerçek öğretide zihinsel ulaşımı yerleşmeye dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını nasıl elde ederler? (Tokyürek, 2015, s. 489, 490)

289 (8) yaratmak ornatmak erür :: inçip bodıs(a)t(a)v-(9)-lar bo Montag yangın tınl(ı)glarka asıg (10) tusu kılgalır üçün k(e)ntü kongüllerin bo bo (11) bilge biliglerte sergürüp ornatıp (12) özleri tegmiş edgüsin edremin adın-(13)-larka yme tegürmekleri ulamakları üze (14) ötrü kut kolunmak p(a)ramıtıg tükel (15) bütürürler :: bo erür tınl(ı)glarka asıg (16) tusu kılmak küsüşin yirinçülüg (17) kirtüde köngüllerin turgurmak ornat-(18)-makka tayanıp kut kolunmak p(a)ramıtıg (19) bütürmek :: bişinç şamat vıpaş-(20)-yan tigme dyanlı bilge biliglig (21) ikegüni tüz yorıtmakka tayanıp kut (22) kolunmak p(a)ramıtıg netegin bütürürler .. şamat vıpaşyan (23) tigme dyanlı bilge biliglı ikigü-(24)-ni tüz yorıtmak yme kayu erür tip tiser .. inçip alku (Kaya C. , 1994, s. 182)

(8-23) Söyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekilde canlılara fayda sağlamak için kendi gönülleri ile bu bilgilerde sabrederek yerleşip kendilerinin ulaştığı iyiliği (ve) erdemi başkalarına da ulaştırmaları üzerine saadet isteme, yemin pāramitāsını tamamıyla elde ederler. Canlılara fayda sağlama isteğini dünyevi gerçekte zihinsel ulaşımı yerleştirmeye dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını elde etmek, budur. Beşincisi śāmatha vipaśyin denilen dhyāna ve bilgi(den oluşan) ikisini düz (olarak) uygulatmaya dayanıp saadet isteme, yemin pāramitāsını nasıl elde ederler? Śāmatha vipaśyin denilen dhyāna ve bilgi(den oluşan)

ikisini düz (olarak) uygulatmak yine hangisidir? Diye sorsa: Şöyle bütün (Tokyürek, 2015, s. 490) …

290 (17) ikireçgü siziklig bolur :: ulug bilge (18) biligdin yme ırayur yatıkayur (19) anı üçün bodıs(a)t(a)vlar dyanlı bilge (20) biligli dyanıg bışrunmakları küçinte (23) k(a)ltı kut bulmaduk yalanguklarnıng (24) teg sansarka ilinteçi yapşıntaçı [291] (1) atkanmak yapşınmak köngüllerin amırt-(2)-gururlar kut bulmış kiçig kölük-(3)-lüg tözünlerning teg sansarka (4) korkdaçı ürkdeçi korkmak ürkmek (5) köngüllerin bogururlar ::bilge (6) biligig bışrunmakları küçinte <k(a)ltı> kut (7) bulmaduk yalanguklarnung teg edgü (8) yıltızları bışrunup umadaçı erinçeng (9) ermegü köngüllerin kiterürler :: kut (10) bulmış kiçig kölüglüg tözünlerning (11) teg ulug y(a)rlıkançuçı köngülüg turguru (12) umadaçı sıg yuka köngüllerin tarka-(13)-rurlar :: anta yeme bodıs(a)t(a)vlar dyanıg (Kaya C. , 1994, s. 183)

(17-24) [291] (1-13) İkircikli şüpheli olur. Büyük bilgiden de uzaklaşır, uyku hâlinde olur. Onun için Bodhisattvalar dhyāna ve bilgiyi ikisini düz eşleyip düz öğrenirler, düz, eşit öğrenmeleri ile dhyānayı öğrenmeleri sayesinde saadet bulamamış insanlarınki gibi saṃsāraya bağlanacak, yapışacak (olan) bağlanma (ve) yapışma gönüllerini, zihinlerini sakinleştirirler. Saadet bulmuş küçük taşıtlı asillerinki gibi saṃsāraya korkacak (ve) ürkecek (olan) korkma, ürkme zihinlerini yok ederler. Bilgiyi öğrenmeleri sayesinde saadet bulamamış insanlarınki gibi iyi köklerini öğrenemeyecek üşengeç, tembel zihinlerini giderirler. Saadet bulmuş küçük taşıtlı asillerinki gibi büyük merhametli zihni, gönlü durduramayacak ince gönüllerini uzaklaştırırlar (Tokyürek, 2015, s. 490).

293 (22) kılurlar :: Montag kılmakları üze (23) ötrü kut kolunmak içinte yorıp [294] (1) burkan kutı tileyü tınl(ı)glarka (2) asıg tusu kılgalı küseyü kut (3) kolunmak p(a)ramıtıg uz bütütrürler :: (4) bo erür şamat vıpaşyan tigme (5) dyanlı bilge biligli ikegüni tüz (6) yorıtmakka tayanıp kut kolunmak (7) p(a)ramıtıg bütürmek :: <bo titir biş törlüg nomlarka tayanıp sek(i)zinç kut kolunmak p(a)ramıtıg bütürmek ..> takı yme bodıs(a)t(a)v- (Kaya C. , 1994, s. 184,i 185)

(22-23) [294] (1-7) Böyle yapmaları üzerine sonra saadet istemek, yemin pāramitāsı içinde yürüyüp Buddha saadetini dileyerek canlılara fayda sağlamayı isteyip saadet isteme, yemin pāramitāsını maharetle elde ederler. Śāmatha vipaśyin denilen dhyāna ve bilgi(den oluşan bu) ikisini doğru, düz yürütmeye dayanarak saadet isteme, yemin pāramitāsını elde etmek

budur. Beş türlü öğretilere dayanarak sekizinci saadet isteme, yemin pāramitāsını tamamıyla elde etmek budur (Tokyürek, 2015, s. 491).

Aşağıdaki satırlarda ise Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerinden onuncusu ve sonuncusu olan muhteşem, tamamlanmış bilgi erdemi ve onun dayandığı beş öğretiden söz edilmektedir.

303 (16) erür .. kirtüde kirtü nomlar erser .. (17) kut bulmaduk yalanguklar tözinli (18) kut bulmış tözünler tözinli (19) ikigüni tüp tüz bilteçi ertükteg (20) kirtü töz erür .. edgüsin 80on om ad-(21)-ırtlamak erser .. k(a)ltı bo biş törlüg (22) nomlarıg akıglıg akıgsız üze (23) adırtlap .. akıgsız tözlüg nomlar-(24)-nıng yintem 80on om edgüsin akıglıg [304] (1) tözlüg nomlarnıng kkirligin (2) 80on om adırtlıg bilmek ukmak (3) erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar bo Montag (4) yangın bo nomlarıg on orunlar-(5)-ta öngdün akıglıg üze işletü (6) başdınkı oruntın yitinç orunka (7) tegi akıglık akıgsız katı karı (8) işletü sik(i)zinç oruntın burkan (9) kutın bulgınçaka tegi yintem (10) akıgsız nomlarıg ok işletmekleri (11) üze ötrü bütmiş bışmış bilge (Kaya C. , 1994, s. 189, 190)

(16-20) [304] (1-11) Gerçekten gerçek öğretiler ise saadet bul(a)mamış insanlar esası (ve) saadet bulmuş asiller esası(nı) ikisini dümdüz bilecek öylesine gerçek esastır. Iyiyi (ve) kötüyü ayırmak ise bu beş türlü öğretileri akanı (ve) akmayanı ayırıp akmayan esaslı öğretilerin büsbütün temizliğinin, iyiliğinin; akan esaslı öğretilerin kirliliğinin, kötülüğünün farkını bilmek anlamaktır. Şöyle (ki) Bodhisattvalar böyle bu şekil bu öğretileri on yerde önce akan ile yapıp baştaki (birinci) yerden yedinci yere kadar akan (ve) akmayan sağlam (bir şekilde) yapıp sekizinci yerden Buddha saadetini buluncaya kadar büsbütün akmayan öğretileri yapmaları üzerine muhteşem, tamamlanmış bilgi pāramitāsını elde ederler (Tokyürek, 2015, s. 494, 495).

308 (7) p(a)ramıtıg bütürmek :: .. :: bişinç (8) abışık kılmaklıg törü üze (9) burkanlar sanınga kirmekke tayanıp (10) bütmiş bışmış bilge bilig p(a)ramıtıg (11) netegin bütürürler :: abışık kılmaklıg (12) törü üze burkanlar sanınga kirmek (13) yme kayu erür tip tiser :: abışık (14) kılmaklıg törü üze burkanlar sanınga (15) kirmek erser :: k(a)ltı bo üç uguş yir-(16)-tinçüde öngi akanıştapa<r>yan atl(ı)g (17) öng üzlünçüsi t(e)ngri yirinte (18) üstün alku gang ögüz içinteki kum (19) 80on om80 bütmiş buyanlıg tolmış edgülüg (20) onunç orunka tegmiş bodıs(a)t(a)vlarnıng (21) 'eng aşnu olurup burkan kutın bulguluk (22) ulug

erdinilerin itiglig lınhua (23) çeçek 81on o atl(ı)g ıduk orunta (24) abışık kılıp burkanlar sanınga (25) kirmek erür :: inçip bodıs(a)t(a)vlar (Kaya C. , 1994, s. 191, 192)

(7-25) … Beşincisi abhişeka yapma töreni ile Buddhalar düşüncesine girmeye dayanıp muhteşem bilgi pāramitāsını nasıl elde ederler? Abhişeka yapma töreni ile Buddhalar düşüncesine girmek yine hangisidir? Diye sorsa: abhişeka yapma töreni ile Buddhalar düşüncesine girmek, bu üç alandan önce akaniṣṭhaparyana adlı renk kesicisi Tanrı yerinden üstün, bütün Ganj nehri içindeki kum sayısınca tamamlanmış erdemli tam, muhteşem iyilikli onuncu yere ulaşmış Bodhisattvaların en önce oturup Buddha saadetini bulacak büyük cevherler ile süslü lotus çiçek hükümdarı adlı kutsal yerde abhişeka yapıp Buddhalar düşüncesine girmektir (Tokyürek, 2015, s. 496).

IV. Tegzinç'te buraya kadar Budaların gönüllerini aydınlatmasının sebebi on erdemin dayandığı beşer öğreti ile açıklanmıştır. Sonrasında ise bu on erdemin işaretleri, bu işaretlerin ortaya çıkacağı yerler, insanı bu yerlere ulaştırmayacak bilgisizlikler ve bu yerlere ulaşanlarda da hâlâ devam edecek hâllerden bahsedilmiştir.

322 (18) –lar .. sek(i)zinç orunta pranıd<an>ı (19) p(a)ramıt tigme kut kolunmak p(a)ramıtıt (20) içinte katıglanurlar .. tok(u)zunç (21) orunta balı p(a)ramıt tigme küç küsün p(a)ramıt (22) içinte katıglanurlar :: onunç (Kaya C. , 1994, s. 197, 198)

(18-22) Sekizinci yerde pranidhāna pāramitā denilen saadet isteme pāramitāsı içinde gayret ederler. Dokuzuncu yerde bala pāramitā denilen güç pāramitāsı içinde gayret ederler. Onuncu (Tokyürek, 2015, s. 501) …

336 (11) azrua t(e)ngrining bo ötügin eşüdi (12) y(a)rlıkap .. ötrü tükel bilge t(e)ngri (13) t(e)ngrisi burkan azrua t(e)ngrike ince tip (14) tip y(a)rlıkadı :: antag ol antag ol (15) ulug azruaya k(a)ltı s(e)n ötünmiş (16) teg .. birök kim kayu tınl(ı)glar 81on om (17) erdinig boşgunsar tutsar okısar nom-(18)-lasar süzük kirtgünç köngülin (19) tınglasar eşidserler :: ötrü ol (20) tınl)ı)glar üzeliksiz üstünki yig (21) köni tüz tuymak atl(ı)g burkan kutın (22) agınçsız evrilinçsiz bulgaylar :: ne (Kaya C. , 1994, s. 203, 204)

(19-22) (Buddha) Brahma Tanrının o söylediğini işiterek hükmedip sonra muhteşem bilgili Tanrılar Tanrısı Buddha, Brahma Tanrıya şöyle buyurdu: Öyledir, öyledir ey büyük Brahma! Eğer sen söylediğin gibi hangi canlılar bu öğreti cevherini öğrense, ezberlese, okusa, açıklasa

temiz imanlı gönül ile dinlese işitse sonra o canlılar kesintisiz üstün doğru düz kavramak adlı Buddha saadetini sarsılmaz sağlam (bir şekilde) bulacaklar (Tokyürek, 2015, s. 503).

340 (6)-lagın bultılar :: yene ülgüsüz (7) sansız bodıs(a)t(a)vlar burkan kutınga (8) agınçsız evrilinçsiz köngülüg (9) [bultı]lar :: sansız sakışsız toyın- (Kaya C. , 1994, s. 205)

(6-9) Yine sayısız Bodhisattvalar Buddha saadetine sarsılmaz, sağlam gönüllüydüler (Tokyürek, 2015, s. 504).

IV. Tegzinç'te toplam elli bir yerde kullanılan 'saadet' anlamındaki *kut*'un Hacer Tokyürek'in günümüz Türkçesine aktarımındaki gibi olduğu görülmüştür. Bu dizelerde Clauson'un işaret ettiği *kut*'un ilk anlamı 'Tanrı'nın iyiliği'ni de kapsayan bir 'Tanrısal saadet/mutluluk' olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle metinde 'Buda saadeti' olarak çevrilen ve bolca geçen ifade, bu anlamı âdeta ispatlar niteliktedir. Yine bu kitapta anlatılan Budaların gönüllerini aydınlatma sebeplerinden sekizincisi olan 'doğru saadet isteme' yani insanın önce kendini temiz, sorunsuz kılması ile etrafına yarar ve huzur vereceği düşüncesi de insanın Tanrısal bir iyilikle donanarak mutluluk kaynağı olması düşüncesini ifade etmektedir. Ancak anlaşılmaktadır ki buradaki 'mutluluk' ifadelerinin hiçbiri Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig*'inde *kut* için yeni bir kavramsal boyut kazandırdığı 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamında değildir.

2.1.1.4.6. V. Tegzinç

Altun Yaruk V. Tegzinç, Ceval Kaya'nın toplu çalışmasından sonra Erdem Uçar tarafından doktora tezi olarak *Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin* adı altında 2009 yılında tamamlanmıştır. Bu tezde, mevcut en sağlam nüsha olan St. Petersburg nüshasının özgün biçimi kullanılarak *Altun Yaruk*'un V. kitabın metninin Berlin versiyonundaki parça metinlerle karşılaştırılması söz konusudur (Uçar, 2009, s. Vi). Ayrıca metnin 264 ila 293. sayfalar arasında kalan bölümü yani metnin günümüz Türkçesine aktarımı, çalışmamız için asıl yararlandığımız bölüm olmuştur.

Altun Yaruk V. Tegzinç'te *kut,* yetmiş dört kez geçmektedir. Bu sayı ile *kut* sözcüğü en çok bu kitapta yer almaktadır. Metindeki çevirilere baktığımızda *kut*'un karşılığı olarak çoktan aza doğru 'kut, aydınlanma, niyaz, mutluluk, sevap, kutluluk, şeref' anlamlarının verildiği görülmüştür. *V. Tegzinç*'te, içinde *kut* geçen satırlar şöyledir:

348 (1) kayuda ertüklerin bilir siz .. altun (2) önglüg yiningizde .. birer birer tüü sayu .. (3) kut buyanlar b(e)lgüsi .. koduru tanglaçıg (4) erürler .. kök vaydurı erdini teg ongaru (5) evrilip tururlar .. sogançıg körkle y(a)ruk- (6)-ın alp yöleştürgülük titirler .. 'eng başlayu (Kaya C. , 1994, s. 209)

(1-6) … Altın renkli cildinizde, her bir tüy kutluluk {mutluluk} işareti olup son derece mükemmeldir, mavi vaidūrya mücevheri gibi sağa dönüktür. Mükemmel parlaklığını (kutluluk işareti ile) mukayesesi zordur (Uçar, 2009, s. 265).

350 (11)-muklar kolusınça .. amtı m(e)n kirtülüg (12) et'özüm tilim köngülüm üze .. .. (13) yükünür m(e)n ıçanu ol burkanlar (14) kutınga .. öge alkayu teginür m(e)n .. (15) kıdıgsız edgülüg köllerin .. tapıg (16) udug kılur m(e)n .. tütsügin çeçekin (17) barçaka .. birök mening agızımda .. (Kaya C. , 1994, s. 210)

(11-17) Şimdi ben gerçek bedenim, dilim ile gönlüm ile o buddhalar kutuna sakınarak hürmet ederim. (Onların) sınırsız erdem göllerini saygıyla överim. Tütsü ve çiçeklerle hepsine hizmet ederim (Uçar, 2009, s. 266) …

351 (20) ol beg uzatı monçulayu öge (21) küleyü burkanlarıg .. artukrak takı (22) tering köngülin .. ince tip kut koluntı .. (23) kut kolur m(e)n özüm m(e)n .. kin (24) keligme üdlerte .. kayu kayu ugur-(25)-ın .. kayu orunta togsar m(e)n .. uzatı (Kaya C. , 1994, s. 210, 211)

(20-25) O hükümdar, devamlı bu şekilde buddhaları överek derin gönül ile şöyle niyazda bulundu: Niyaz ederim ben kendim, gelecek zamanlarda hangi vesile ile hangi yerde doğarsam doğayım (Uçar, 2009, s. 267)!

352 (2)-üg ... ögmiş buyanım küçinte .. lınhua yöle-(3)-şürüglüg ögdi üze .. odgurak bulayın (4) burkan kutın .. togmaksız köni tuymakıg .. (5) udumbar çeçek teg burkanlar .. kin (6) b(e)lgürür yirtinçüde .. üküş uzun kalp (7) üdün .. ugrayu tuşgalı alp titir .. (8) tünle erser tülümde .. küvrüg (9) ünin eşideyin .. küntüz yene t[örüce] (10) kşantı kılu ötüney<i>n .. p(a)ramıt[ıg bışrunu] (11) ögretinü tolu tükel kılayın .. t[ınl(ı)glarıg] (12) üntüreyin .. emgeklig ögü[zdin] ..... (13) YQ bütüreyin .. kinki üdte [bulayın] (14) yig tuymakıg .. burkanlar uluşı[n tolu tükel] (15) arıtayın .. sakınu sözleyü yitinçsiz-(16)-ig .. altun küvrügin tapınayın .. atı köt-(17)-rülmiş burkanlarka .. birle yene ögeyin .. (18) çın kürtü tüz edgülerin .. bo tıltagdın (19) köreyin .. şakımunı maytrı atl(ı)g burkan-(20)-ıg .. alkış birsün ol üdün .. yalanguklarta (21) yig bolguka .. kançanasarpı kancana-(22)-prabı .. atl(ı)g iki 83on om83

.. erürler (23) erti aşnu üdte .. yolçı yirçi (24) edgü öglim .. üküş ugurın kut (25) kolup .. togdılar mening evimde .. (26) yumgın bulalım alkışıg .. yig üstünki [353] (1) burkan bolguka .. kayu nece tınl(ı)glar (2) bar erserler umugsuz .. uzun sansar (Kaya C. , 1994, s. 211)

(2-26) [353] (1-2) Övdüğüm sevab (Skr. Punya) sayesinde Lotus tasvirinin övgüsü ile kesin olarak buddha kutunu, doğmasız (Skr. Anutpāda) gerçek aydınlanmayı (Skt. Abhisambodhi) bulayım. Buddhalar, udumbara çiçeği gibi yeryüzünde geç ortaya çıkar, çok uzun zaman (onlarla) karşılaşmak zordur. Gece olduğunda düşümde d[avu]l sesini işiteyim, gündüz de u[sulünce] saygıyla af dilemeyi arzda bulunayım. <Altı> pāramitāları u[ygulayarak] tam olarak tamamlayayım. Izdırap bataklığın[dan canlılar]ı dışarı çekip çıkarayım. Gelecek zamand[a en] üstün aydınlanmayı (Skr. Anuttara-samyak-sambodhi) tamamlayayım. Buddhalar ülke[sini], tasavvuru (ve) ifadesi kifayetsiz [olan]ı, [tam olarak] temizleyeyim. Altın davul ile, adı yüce buddhalara hizmet edeyim ve bununla beraber (onların) gerçek (ve) doğru erdemlerini öveyim. Bundan dolayı Śākyamuni Maitreya adlı buddhayı göreyim. O zaman, (Skr. Śākyamuni maitreya) insanlar içinde en iyisi olacağımı kehanette bulunsun. Kāñcanasarpa (Skr. Kanakabhujaṃga) ve Kāñcanaprabhā (Skr. Kanakaprabha) adlı iki oğlum vardı (ve onlar) rehber (ve) iyilerin dostu (Skr. Kalyāṇamitra) (idi), (onlar) her vesile niyazda bulunup benim evimde doğdular, en üstün buddha olacam, kehaneti birlikte bulalım <diye> (Uçar, 2009, s. 267, 268)

353 (17) üdün .. arınmaknıng tüşinge .. bilge bilig-(18)-lig buyanlıg .. taluy ögüz kıdıgsız .. (19) arıg süzük arınmak .. teringi üze çın (20) tüpsüz .. küse{‘}yür m(e)n tegeyin .. (21) edgülüg taluyka .. terkk(e)ye üdün (22) bulayın .. ulug tuymak burkan kutın .. (23) bon om takı törüçe .. kşantı kılmakım (24) tüşinte .. udaçı bolayın bulgalı .. arınmak- (25)-lıg y(a)rukug .. bilge biliglig y(a)rukın .. (26) y(a)rutayın üzüksüz .. bolsun mening (Kaya C. , 1994, s. 211)

(17-26) Hikmetin (ve) sevabın (Skr. Punya) denizi sınırsız (ve) tertemiz arınma, derinliği bakımından geçekten dipsiz(dir.) Dilerim (ki), ben bu iyilik denizine kısa zamanda ulaşayım, büyük aydınlanma buddha kutunu (Skr. Bodhi) elde edeyim. Bu sūtradaki (Altun Yaruk) dharma gereğince af dilememin neticesinde arınmanın ışığını (Skr. Vimala-prabhāsa) elde edebileyim. Hikmetin ışığı ile kesintisiz aydınlatayım (Uçar, 2009, s. 268).

354 (6) akıglıg emgeklig taluydın .. kut (7) kolur m(e)n keçeyin .. itigsiz mengülüg (8) taluyda .. uzatı mengün ilinçileyin (9) buyanlıg ulug taluyug .. közünür üd-(10)-te toşgurayın .. bilge

biliglig taluyug .. (11) kinki üdlerte bütüreyin .. uluşum (12) balıkım itigi .. üç yirtinçüde yigedsün .. (13) edgü edremler kolusı üze .. uçsuz (14) kıdıgsız itilsün .. avantlıglar alkugun .. (15) anta yumgı togsunlar .. arıg süzük (16) bilge biligleri .. adasızın t(e)rk bütsün .. (17) somakutıya s(e)n ince bilgil .. öngre (18) üdteki ilig beg .. monı teg kut (19) koltaçı .. ol yene amtı s(e)n boltung (20) anıng iki 85on om85r85 .. kancana-(21)-sarpı kançanaprabı yme .. olar amtı (22) erürler .. suvarnabımuk suvarnabasulı (23) ikegü .. kim amtı m(e)n olarka .. (24) alkış birtim eçe öngi .. kamag kuvrag (25) eşidip .. monçulayu y(a)rlıg y(a)rlıkamışın (26) kamagun barça öritdiler .. burkan [355] (1) kutınga yig köngül .. kut koltılar bo (2) üdte .. kinki üd{D'}lerte .. yme ançulayu (3) ok .. 85on om takı törüçe .. kşantı kılıp (4) ökümgeli :: :: :: altun-önglüg- (Kaya C. , 1994, s. 212)

(6-26) [355] (1-4) Niyaz ederim ki āsravalı ızdıraplı denizden geçeyim. Hareketsiz (Skr. Samskrta) mutluluk denizinde ebediyen devamlı gezineyim. Sevabın (Skr. Punya) büyük denizini, şimdiki zamanda doldurayım. Hikmetli denizi gelecek zamanlarda tamamlayayım. Ülkemin elementi üç dünyada (Skr. Kāma-, Skr. Rūpa-, Skr. Arūpaloka[dhātu]) aşsın. Mükemmel erdemler, ölçüsü bakımından uçsuz bucaksız teçhiz olsun. Sebeplerin hepsi orada hep birlikte doğsunlar. Saf hikmetleri tehlikesiz olarak hemen tamamlasın. Ey Somakatu (Skr. Ruciraketu)! Sen şöyle bil ki: Bu şekilde niyazda bulunan geçmiş zamandaki hükümdar, o artık şimdi sen oldun. Onun iki oğlu Kāñcanasarpa (Skr. Kanakabhujamga) ve Kāñcanaprabhā (Skr. Kanakaprabha), artık onlar şimdi ikisi Suvarnabhīmamukha (Skr. Rūpyaketu) ve Suvarnabhāsa'dır. (Skr. Rūpyaprabha) Şimdi, ben onları tefrik ederek onlara kehanette bulundum. Bütün topluluk bu şekilde vaaz ettiğini işitip hepsi birlikte buddha kutu (Skr. Bodhi) en üstün duyguları uyandırdılar. 'e-ma-hó beşinci altı. Bu zamanda, gelecek zamanlarda yine aynı şekilde bu sūtradaki (Altun Yaruk) dharma gereğince af dileyip pişmanlık duymayı niyaz ettiler (Uçar, 2009, s. 268, 269).

356 (4) m(e)n .. tözünler oglıya s(e)n inçip (5) ince bilgil bo d(a)r(a)nı nomug tutdaçı (6) tınl(ı)glar ulug kut ülügke ulug (7) buyan edgü kılınçka tükellig (8) bolurlar .. kayu tınl(ı)glar birök öng- (Kaya C. , 1994, s. 212, 213)

(4-8) Ey asiller oğlu! Sen o zaman şöyle bil: Bu dhāranīye sahip olan canlılar büyük şeref {mutluluk, talih}, büyük sevap (Skr. Punya) ile donatılır (Uçar, 2009, s. 270).

357 (1) yükünür m(e)n ontın sıngarkı kamag (2) burkanlar kutınga .. yükünür m(e)n alku (3) ulug bodıs(a)t(a)vlar m(a)has(a)t(a)vlar kutınga .. (4) yükünür m(e)n alku kamag şravaklar

(5) pratyıkabudlar kutınga .. yükünür m(e)n (6) bahşımız kangımız t(e)ngri t(e)ngrisi şakımunı burkan (7) kutınga .. yükünür m(e)n öngdün yıngak (8) akşobı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (9) kutınga .. yükünür m(e)n küntin yıngak (10) ratnanımıtı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi (11) burkan kutınga .. yükünür m(e)n kidin (12) yıngak abıta atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi (13) burkan kutınga .. yükünür m(e)n tagdın (14) yıngak dundubaşuvarı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngri-(15)-si burkan kutınga .. yükünür m(e)n üstün (16) yıngak gunavaypulı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngri-(17)-si burkan kutınga .. yükünür m(e)n (18) altın yıngak gunaprabası atl(ı)g (19) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. (20) yükünür m(e)n ratnakoşı atl(ı)g t(e)ngri (21) t(e)ngrisi burkan kutınga .. yükünür m(e)n (22) samantaprabı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi (23) burkan kutınga .. yükünür m(e)n ganda-(24)-raşı [358] (1) atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. (2) yükünür m(e)n p(a)dmavıçayı atl(ı)g t(e)ngri (3) t(e)ngrisi burkan kutınga .. yükünür m(e)n (4) samantadarşanı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngri-(5)-si burkan kutınga .. yükünür m(e)n ratna-(6)-şıkı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (7) kutınga :: yükünür m(e)n ratnaottarı (8) atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. (9) yükünür m(e)n ratnaprabı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngri-(10)-si burkan kutınga :: yükünür m(e)n vımalı-(11)-prabı atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (12) kutınga :: yükünür m(e)n tılangurmak itigi (13) sakınç atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (14) kutınga .. yükünür m(e)n arıg süzük (15) ay t(e)ngri yaltrıklıg at küü iliği (16) atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. (17) yükünür m(e)n lınhua çeçek itigi (18) yaratığı y(a)ruklug atl(ı)g t(e)ngri (19) t(e)ngrisi burkan kutınga .. yükünür m(e)n (20) y(a)ruklug yatrıklıg ilig kan atl(ı)g (21) t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. (22) yükünür m(e)n kkirsiz arıg y(a)ruklug at (23) küü 86on o atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. [359] (1) yükünür m(e)n körmeki korkınçsız (2) erksinmek atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (3) kutınga .. yükünür m(e)n korkınçsız at küü (4) atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. (5) yükünür m(e)n kopda yigedmiş (6) atl(ı)g t(e)ngri t(e)ngrisi burkan kutınga .. (7) yükünür m(e)n erdini b(e)lgülüg atl(ı)g t(e)ngri (8) t(e)ngrisi burkan kutınga :: :: :: :: (9) yükünür m(e)n kolulamak erkliği bodıs(a)t(a)v m(a)ha-(10)-s(a)t(a)v kutınga .. yükünür m(e)n yir agılıkı (11) bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v kutınga .. yükünür m(e)n kök (12) kalık agılıkı bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v kutınga .. (13) yükünür m(e)n tözün kutlug bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v (14) kutınga .. yükünür m(e)n v(a)jır iliglig bodıs(a)t(a)v (15) m(a)has(a)t(a)v kutınga .. yükünür m(e)n kamagda tözün (16) bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v kutınga .. yükünür m(e)n (17) alkınçsız kögüz bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v kutınga .. (18) yükünür m(e)n ulug tölüklüg bodıs(a)t(a)v (19) m(a)has(a)t(a)v kutınga .. yükünür m(e)n edgü ögli bag-(20)-lıg bodıs(a)t(a)v m(a)has(a)t(a)v kutınga .. yükünür m(e)n (21) tözün bilge biliglig bodıs(a)t(a)v

m(a)has(a)t(a)v (22) kutınga .. bo kamag bodıs(a)t(a)vlar (23) m(a)has(a)t(a)vlar kutınga yinçürü töpün yükünüp [360] (1) tong altın atl(ı)g d(a)r(a)nı nomug sözleyü tegi-(2)-nür m(e)n .. d(a)r(a)nısı bo erür :: :: (Kaya C. , 1994, s. 213, 214)

357 (1-24) [358] (1-23) [359] (1-23) On taraftaki bütün buddhalar kutuna secde ederim. Bütün yüce bodhisattvalar mahāsattvalar kutuna secde ederim. Bütün śrāvaklar pratyekabudhalar kutuna secde ederim. Üstadımız babamız tanrı tanrısı Śākyamuni buddha kutuna secde ederim. Doğu tarafında Aksobhya adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Güney tarafta Ratnanimitta adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Batı tarafta Amitābha adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Kuzey tarafta Dundubhisvara adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Yukarı tarafta Guna-vaipulya adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Aşağı tarafta Gunaprabhāsa adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Ratna-kósa adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Samantaprabhā adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Gandha-rāśi adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Padma-vijaya adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Sama- darśana adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Ratnaśikhin adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Ratna-uttara adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Ratna-prabhā adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Vimala-prabhā adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. İyi konuşma (yeteneğine sahip) süsü düşüncesi (Skr. Pratibhānavyūhacintana) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Tertemiz ay tanrı parıltısı (ile) ünlü hükümdar (Skr. Viśuddhacandraprabhā-yaśolaksanarāja) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Lotus çiçeği süsü parıltılı (Skr. Kusumavyūhaprabha) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Parlak hükümdar (Skr. Dyutimadrāja) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Kirsiz parlaklıkla ünlü hükümdar (Skr. Vigatamalaprabhā) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. (Gerçekliği) görmede korkusuz muktedir (Skr. Bhāvanāvibhayeśvararāja) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Korkusuzlukla ünlü tanrı tanrısı (Skr. Abhayakīrti) adlı buddha kutuna secde ederim. Her şeyin üstünde (Skr. Paramavijaya) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Mücevher alâmetli (Skr. Satyaketu) adlı tanrı tanrısı buddha kutuna secde ederim. Derin düşünmede muktedir (Skr. Avalokiteśvara) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Yeryüzü hazinesi (Skr. Ksitigarbha) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Gökyüzü hazinesi (Skr. Ākāśagarbha) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Asil, kut sahibi (Skr. Mañjuśrī) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Vajra hükümdarlığı (Skr. Vajrapāni) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Her şeyden asil (Skr. Samantabhadra) bodhisattva mahāsattva kutuna secde

ederim. Tükenmez düşünce sahibi (Skr. Aksayamatibodhisattva) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Çok kuvvetli (Skr. Mahāsthāmaprāpta) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Merhametli aile mensubu (Skr. Maitreya) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Asil, hikmetli (Skr. Sādhumatī) bodhisattva mahāsattva kutuna secde ederim. Bu bütün bodhisattvalar mahāsattvalar kutuna secde ettikten sonra som altın adlı dhāranīyi söylüyorum. Dhāranīsi budur (Uçar, 2009, s. 270, 271):

360 (18) ögmiş bolgaylar .. ol burkanlar yene (19) ol tözünler oglınga tözünler kız-(20)-ınga burkan kutınga alkış birü y(a)rlıkamış (21) bolgaylar .. yene bo közünür ajunta (Kaya C. , 1994, s. 214, 215)

(18-21) O buddhalar yine o asiller oğluna, asiller kızına, buddha aydınlanma (Skr. Anuttara-samyaksambodhi) kehanetinde bulunarak buyurmuş olacak (Uçar, 2009, s. 272).

362 (10) ünsün .. ötrü ol kişining kutı buyanı (11) küçi küsüni asılur üstülür .. ne (Kaya C. , 1994, s. 215)

(10-11) O zaman, o kişinin sevabı {mutluluğu} (Skr. Punya), kuvveti çoğalır (Uçar, 2009, s. 272).

369 (16) altı p(a)ramıtda :: on orunug toş-(17)-gurup .. burkan kutın bütürdtüm :: yalanguz- (Kaya C. , 1994, s. 219)

(10-11) On yeri (Skr. Daśabhūmi) aşıp buddha aydınlanmasını (Skr. Anuttara-samyak-sambodhi) tamamladım (Uçar, 2009, s. 276).

376 (7) birök çın kirtü nom tözinte öngi (8) ermez bolup nom tözi bolguça erser :: (9) k(a)ltı kamag kut bulmaduk yalanguklar barça çın (10) kirtü nomug körüp üzeliksiz inçkü mengi (11) nırvan mengisinge teggeyler erti :: (12) kim bo edgüke teggeli umamakları üze (13) neng bir ermez tip titir :: birök öngi (14) ergüçe erser .. k(a)ltı kamag burkanlarnıng (15) bodıs(a)t(a)vlarnıng yorıgları b(e)lgüleri bolar (16) ok yere atkanmak yapşınmak bolup nız-(17)-vanılıg b(e)k bağın yörgeli şeşgeli umadın ötrü (18) üzeliksiz üstünki yig köni tüz (19) tuymak burkan kutın bulmagaylar erti :: ne (20) üçün tip tiser :: k(a)ltı kamag kut bulmış (21) tözünler yorıguluk yorımaguluk nomlar-(22)-nıng kirtü tözinge birikmiş üçün (23) anın öngi ermez tip titir :: anı üçün [377] (1) erser bar yme ermezler yok yme (2) ermezler :: neng avantlartın tılt-(3)-aglartın togdaçı ermezler :: neng avant-(4)-lartın tıltaglartın togmadaçı yme (5) ermezler .. kut bulmış tözünlerning (6) ök bilgülüki erürler :: adınlarnıng

… (14) uyurlar :: tözün t(e)ngri kızıya (15) birök kim kayu tözünler oglı töz-(16)-ünler kızı üzeliksiz üstünki (17) yig köni tüz tuymak burkan kutın tileser-(18)-ler inçip çınju tigme ertükteg (19) kirtü tözde :: adın yirtinçülüg yivek-(20)-de öngi tilegeli bultukmaz :: inçip (21) kut bulmaduk yalanguklarnıng kut (22) bulmış tözünlerning bil{W}gülüki tözi (23) titir .. bir yme ermez .. öngi yme ermez (Kaya C. , 1994, s. 222)

[376] (7-23) [377] (1-6, 14-23) (Eğer gerçek dharma aslından (Skr. Dharmadhātu) farksız olup -dharmanın aslı olsaydı, o zaman bütün aydınlanmamış insanların hepsi gerçek dharmayı (Skr. Paramârthasatya) görüp en üstün huzur nirvāna mutluluğuna ulaşacaklardı. (İnsanlar) ki bu erdeme (üstün huzur nirvāna mutluluğuna) ulaşamadıkları için, (Skr. Pañca-skandha) asla bir (tek) olmaz. Eğer (Skr. Pañca-skandha) farklı olacak olsa, bütün buddhaların bodhisattvaların değişimleri alâmetleri olacak, yine (eşyaya) bağlı kalacak (Skr. Abhiniveśa) (ve) kleśanın sağlam bağını çözemediklerinden ötürü, en üstün en doğru aydınlanma buddha mutluluğunu (Skr. Anuttara-samyak-sambodhi) bulmayacaklardı. Ne için dense, zira bütün aydınlanmış asiller (Skr. Ārya veya Skr. Sādhu sahibi kişiler) şekillenecek (Skr. Samskrta-dharma) ve şekillenmeyecek (Skr. Asamskrta-dharma) dharmaların gerçek aslı ile birleştiği (aynı olduğu) için, onlar (Skr. Pañca-skandha) farklı değildir. Onun için şöyle bilmek gerek: Bu beş yapılar (Skr. Pañca-skandha) ise, var da değildir, yok da değildir. Hiçbir sebepten (Skr. Hetupratyaya) meydana gelmiş değildir. Hiçbir sebepten (Skr. Hetupratyaya) meydana gelmemiş de değildir. (Skr. Pañca-skandha) sadece aydınlanmış asillerin (Skr. Ārya veya Skr. Sādhu sahibi kişiler) bilebileceği bir şeydir… Ey asil tanrı kızı! Eğer asiller oğlu (ve) asiller kızı en üstün en doğru aydınlanma buddha mutluluğunu (Skr. Anuttara-samyak-sambodhi) dilese, o zaman tathātā denilen öylelik hakiki esastan, başka dünyalık gereçlerinden (Skr. Sambhāra) farklı istenmesi mümkün değildir, zira (Skr. Anuttara-samyak-sambodhi) aydınlanmamış insanların aydınlanmış asillerinin bilebileceği asıldır. (Varlık) bir (tek) de değildir, farklı da değildir (Uçar, 2009, s. 280, 281).

379 (13) ukmazlar :: bo erser kut bulmış tözünler (14) bilgülüki erür :: yinçgede yinçge (15) artukrak alp bilgülük titir :: ançulayu (16) mini yme tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (17) burkan bo Montag osuglug tütrüm (18) tering nom yörüginte angsız uz inçkülüg-(19)-in mengiligin yaratu ornatu y(a)rlıkadı :: (20) bo mening sözlemiş savım birök çın kirtü (21) erser .. amtı m(e)n kut kolur m(e)n b(e)lgüsi ol (22) bolsun .. k(a)ltı bo biş çöpdik yavlak üd-(23)-teki kutı buyanı azumış egsümiş sansız [380] (1) sakışsız tınl(ı)g 89on om89r89

kamagun (2) barça bir yanglıg altun önglüg kırtış-(3)-lıg otuz iki lakşanlıg ertingü körk-(4)-lüg mengizlig bolsunlar .. 'eng mıntın (Kaya C. , 1994, s. 223, 224)

[379] (1-23) [380] (1-4) Bu ise aydınlanmış asillerin (Skr. Ārya veya Skr. Sādhu sahibi kişiler) bilebileceği bir şeydir, pek incedir ve bilinmesi çok daha zordur. Böylece, bana da tam bilge tanrı tanrısı buddha (Skr. Devātideva) bu gibi derin dharma yorumunda pek mükemmel huzur tesis edip buyurdu: Bu benim söylediğim sözüm eğer gerçek ise, ben şimdi dilerim ki o alâmeti olsun: Şöyle ki, bu beş bulanıklık (Skr. Pañca-kasāyāḥ) kötü zamandaki (Skt. Kali) sevabı {mutluluğu} (Skr. Punya) azalmış, sayısız canlıların bütün hepsi aynı şekilde, altın renkli, otuz iki alâmetli (Skr. Mahāpurusalaksana), pek güzel görünüşlü olsun (Uçar, 2009, s. 282).

381 (8) ne bo irü b(e)lgüler bolu birle ök ötrü (9) ol alokaçıntamanı atl(ı)g t(e)ngri kız-(10)-ının tişi et'özi tegşilip azrua (11)t(e)ngri et'özlüg boltı .. bodıs(a)t(a)v-(12)-larnıng kutı buyanı kedilti anı körüp (Kaya C. , 1994, s. 224)

(8-12) Bu alâmetler2 belirir belirmez, o Ālokacintāmani adlı tanrı kızının dişi bedeni değişip Brahman tanrı (Skr. Mahābrahman) bedenli oldu. Bodhisatavların sevabına {mutluluğuna} girdi (büründü) (Uçar, 2009, s. 283).

383 (1) azrua t(e)ngri yene ince tip ötünti :: töz-(2)-ünüme birök siz y(a)rlıkamış teg k(a)ltı (3) itiglig nomlar arasınta bir yme çın kirtü (4) atl(ı)g nom bultukmaz erser .. bo kamag kut (5) bulmaduk yalanguklarnıng et'özleri (6) köngülleri çınsız y(a)rpsız erür .. nız-(7)-vanılartın neçökin adırılıp barıp öngi kit-(8)-geli umazlar erki :: neçökin yme üz-(9)-eliksiz üstünki yig köni tüz tuymakıg tuyup (10) burkan kutın bulmazlar tip tidi:: az- (Kaya C. , 1994, s. 225)

(1-10) Brahman tanrı (Skr. Mahābrahman) yine şöyle arz etti: Ey asilim! Sizin buyurduğunuz üzere, varlığa bağlı olan dharmalar (Skr. Samskrtadharma) arasında bir ve gerçek adlı dharma mevcut olamıyor ise, (o zaman) bu bütün aydınlanmamış insanların bedenleri akılları hayalîdir. (O zaman), nasıl (oluyor da onlar) kleśalardan ayrılıp kurtulamazlar acaba? Nasıl da en üstün en doğru aydınlanmayı (Skr. Anuttarasamyaksambodhi) duyup buddha mutluluğunu bulmazlar, dedi (Uçar, 2009, s. 283, 284).

392 (9) bolgay tip y(a)rlıkadı :: t(e)ngri t(e)ngrisi (10) burkan bo monça y(a)rlıg y(a)rlıkadukda ötrü (11) ol alokaçıntamanı bodıs(a)t(a)v yme t(e)rkin (12) tavratı orunıntın örü turup t(e)ngri t(e)ngri-(13)-si burkanka yakın barıp çak<ı>r tamga-(14)-lıg adakınta yinçürü töpün yükünüp (15) suna yatıp ançaka tegi turmagay m(e)n t(e)ngrim .. (16) k(a)ltı siznidin burkan kutınga alkış (17) bulmagınça tip ötünti :: ötrü (18) tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan yme (19) b(a)yakı burkanlar törüsinçe külçirmek kılu (20) y(a)rlıkap :: mungadınçıg tanglançıg kuo kelig (21) edremler taşkarıp :: ötrü anga k(a)ltı (22) öngreki teg üzeliksiz üstünki yig (23) köni tüz tuymak burkan kutınga alkış (24) birü y(a)rlıkadı :: :: :: :: :: :: :: :: 393 (1) bo bir nom bölükinte üç ming ulug ming koltı bodı-(2)s(a)t(a)vlar üzeliksiz üstünki köni (3) tüz tuymak burkan kutınga evirilinçsiz (4) köngüllüg boltılar :: sekiz ming koltı (5) t(e)ngriler sansız sakışsız yalanguklar (6) birle atkanguluk atkangulartın (7) ırak tarıkıp nızvanılıg kkirler-(8)-tin öngi üdrülüp nomlug arıg közke (9) tegdiler .. elig koltı toyınlar bodıs(a)t(a)v-(10)-lar yorıgıntın köngülleri yangalı ug-(11)-ramış ertiler :: olar yene ikileyü burkan (12) kutınga y(arp k(a)tıg agınçsız bolup bodıs(a)t(a)v-(13)-larnıng yolınga kirtiler :: yene k(e)ntü (14) k(e)ntü tonların soçulup alokaçıntamanı (15) bodıs(a)t(a)vka agır aayag kıltılar :: anı körü (16) y(a)rlıkap tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (17) ol kamag toyınlarka yme burkan kutınga (18) alkış birü y(a)rlıkap ince tip y(a)rlıkadı :: (Kaya C. , 1994, s. 229, 230)

[392] (9-24) Tanrı tanrısı buddha (Skr. Devātideva) bu gibi buyruk buyurduktan sonra, o Ālokacintāmani bodhisattva da hemen yerinden ayağa kalkıp tanrı tanrısı buddhaya (Skr. Devātideva) yaklaşıp 91on o işaretli ayağında secde edip uzanarak yatarak sizden buddha aydınlanmasına dair kehanet almayıncaya kadar kalkmayacağım tanrım, diye arz etti. Sonra tam bilge tanrı tanrısı buddha (Skr. Devātideva), önceki buddhaların âdeti üzere gülmek suretiyle buyurdu. (Buddhanın) hayret verici sihir gücü (Skr. Abhijñā) dışarı çıktıktan sonra, ona, önceki gibi, en üstün, en doğru aydınlanma (Skr. Anuttarasamyaksambodhi) adlı buddha kutunu kehanet ederek buyurdu: Bu bir dharma bölümünde (?) üç yüz milyon koti bodhisattva en üstün doğru aydınlanma (Skr. Anuttarasamyaksambodhi) buddha kutunda dönüşsüz gönüllü (kararlı) oldular. (Onlar) sekiz bin koti tanrı sayısız insanlar ile birlikte algılanacak şuur objelerinden uzaklaşıp kleśaların kirlerinden uzaklaşıp dharmalı saf göze ulaştılar. Elli koti bhiksu, bodhisattvalar değişiminde gönülleri değişmeğe niyetlenmişti. Onlar tekrardan buddha kutunda (Skr. Anuttarasamyaksambodhi) pek katı dönüşsüz (kararlı) olup bodhisattvaların yoluna girdiler. Yine kendi giysilerini çıkarıp Ālokacintāmani bodhisattvaya saygılarını sundular. Tam bilge tanrı tanrısı buddha (Skr. Devātideva) onları

görerek o bütün bhiksulara da buddha kutu (Skr. Anuttarasamyaksambodhi) kehanetinde bulunarak şöyle buyurdu (Uçar, 2009, s. 288):

395 (4) üçün tip tiser .. k(a)ltı m(e)n öngre uzun (5) asankılıg yolta bodıs(a)t(a)vlar yorıgınta (6) yorıyur erken burkan kutınga katıglanur (7) ugurta k(a)ltı alp er çerigke (8) tegir teg isig özümin esirkençsiz-(9)-in titip ıdalap bo Montag sogançıg tatıg-(10)-lıg nom erdinig boşguntum tutdum ötrü yene (11) adınlarka okıtu nomladım .. ulug azruaya (Kaya C. , 1994, s. 230, 231)

(4-11) Ne için dense, şöyle ki ben önceden uzun asamkhyeyalı yolda bodhisattvalar değişiminde değişiyor iken buddha kutunu (Skr. Anuttarasamyaksambodhi) çabaladığım sırada, cesur erin orduya hizmet etmesi gibi özümle fedakârca vazgeçmeden, böylesi hoş tatlı dharma hazinesini öğrendim, tuttum, sonra başkalarına açıklayarak vaaz ettim (Uçar, 2009, s. 289).

397 (3) ötüntiler .. atı kötrülmiş ayagka (4) tegimlig t(e)ngrim .. biz kamagun arkası (5) bo altun-önglüg-y(a)ruk-y(a)ltırıklıg-(6)-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom (7) erdinig t(e)ngrim sizing y(a)rlıkamış (8) ıduk y(a)rlıgıngızça kılu tegingeli (9) kut kolu küsüş öritü teginür biz .. (Kaya C. , 1994, s. 231)

(3-9) Adı yüce (Skr. Lokajyestha), saygıdeğer (Skr. Arhat) tanrım! Biz bütün maiyetimiz, bu altın renkli, ışık parıltılı, her şeyin üstünde dharma hükümdarı adlı dharma hazinesini, tanrım sizin buyurduğunuz kutsal vaazlarınız doğrultusunda, dileriz, düşünürüz (Uçar, 2009, s. 290).

Altun Yaruk V. Tegzinç'in Erdem Uçar tarafından yapılan Türkiye Türkçesine aktarımında yetmiş dört yerde geçen *kut*'a verilen yedi farklı anlam söz konusudur. Bunlardan kırk sekiz ile en çok kullanılanı 'Tanrı'nın iyiliği, lütfu' anlamındaki *kut* olarak çevrilendir. Önceki kitaplarda da sıkça karşımıza çıkan 'Buda kutu' ifadesi bunların çoğunu oluşturmaktadır. Bunun arkasından on defa kullanımı ile dikkat çeken 'aydınlanma' anlamı gelmektedir. Daha önce *II ve IV. Tegzinç*'te verilen bu anlama bu kadar yoğun olarak *V. Tegzinç*'te rastlanmaktadır. Diğerlerindeki gibi burada da 'Buda kutuna ulaşmanın nihayetinde insanda gerçekleşecek olan aydınlanma' yani 'mutluluk, huzur hâli' kastediliyor görünmektedir. Sonrasında *kut*'un diğer kitaplarda hiç karşımıza çıkmamış olan 'niyaz' anlamı vardır. Metinde *kut kol-* biçiminde birleşik eylem olarak bulunan sözcüğe altı yerde

‘niyaz, niyaz etmek’ anlamı verilirken iki yerde de ‘dilemek’ anlamının verildiği görülmüş, bu iki anlamlar aynı kapsamda değerlendirilmiştir.

Diğer kitaplarda görmediğimiz bir farklılık da *V. Tegzinç*’te dört defa yer alan *kut buyan* ikilemesidir. Bunlardan üçü ‘sevap’ anlamı ile günümüz Türkçesine aktarılmış iken 348/3’te ‘kutluluk’ olarak aktarılmıştır. Oysaki Mehmet Ölmez’in ‘Eski Uygurca İkilemeler Üzerine’ adlı makalesinde de gördüğümüz gibi *kut buyan* bir ikilemedir ve ‘saadet, mutluluk’ anlamındadır (2017, s. 276). Bu ifadeler metinde kaşlı ayraç ({}) ile gösterilerek verilmiştir. Yine üç defa geçen ‘mutluluk’ anlamındaki *kut*’un ‘aydınlanma’ anlamının geçtiği bölümlerde olduğunu görüyoruz. Diğer kitaplardaki gibi burada da insanda Buda kutuna ulaşmak ile gerçekleşen aydınlanmanın verdiği mutluluk hâlinden bahsediliyor gibidir. *Kut buyan’*ın, ‘mutluluk’ ile oldukça yakın hatta eş anlamlı olduğunu bugün de dilimizdeki ‘kutlu mutlu olsun’ gibi birtakım birlikte kullanımlardan da hareketle söyleyebileceğimiz ‘kutluluk’ anlamında verildiği satırlarda bu anlamın bağlama uygun olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu satırlar için de ‘mutluluk’ anlamını taşıyan *kut*’tan bahsetmet daha doğru olacaktır.

Metinde *kut*’un bir defa yer verilen ‘şeref’ anlamına baktığımızda yine bir ikileme ile karşılaşmaktayız: *kut ülüg.* Clauson *ülüg* için ‘pay, hisse’ anlamını verir ve bu anlamından hareketle mecazen ‘kader, baht, talih, kısmet’ anlamlarını taşıdığını belirtir (1972, s. 142). Ahmet Caferoğlu da *ülüg* için ‘kut, saadet, pay, hisse’ anlamlarını vermiştir (1968, s. 272). 356/6’daki bu ikilemeyi yalın hâli ile Mehmet Ölmez’in yukarıda adını andığımız makalesinde bulamadık ancak yapım eki almış *kutlug ülüglüg, kutsuz ülügsüz* biçimlerini ‘talihli; talihsiz, şanssız’ anlamları ile bulduk (2017, s. 276). Burcu Uluç da *Tarihî Türk Şivelerinde İkilemeler* adındaki doktora tezinde Uygur Türkçesindeki *kut ülüg* ikilemesini ‘mutluluk, talih’ anlamı ile vermiştir (2024, s. 211). Bütün bunlardan hareketle *kut ülüg* ikilemesi için ‘talih’ anlamını vermemiz söz konusu satırlardaki bağlam için yerinde olacaktır. Bütün bunları birlikte değerlendirdiğimizde *Altun Yaruk V. Tegzinç’*te *kut’un* ‘mutluluk’ anlamı toplam yedi tanedir, diyebiliriz. Ancak yine anlam olarak *Kutadgu Bilig’*deki kavram çizgisinde değildir.

2.1.1.4.7. VI. Tegzinç

Altun Yaruk VI. Tegzinç, *tört m(a)haranca tengriler yirtinçüg küzetmek* ‘dört mahārāja Tanrıların yeryüzünü koruması’ adındaki on ikinci bölümden oluşmaktadır. Ceval Kaya’nın

yapıtın tamamını kapsayan çalışmasının ardından 2009 yılında doktora tezi olarak Özlem Ayazlı tarafından çalışılmıştır. Özlem Ayazlı'nın çalışmasının ana bölümü, Petersburg nüshasını esas alarak oluşturulan metnin günümüz Türkçesine aktarıldığı bölümdür. Bununla birlikte çalışmada Berlin fragmanlarının harf çevirisi ile çeviri yazısı, metnin Çince ve Uygurca karşılıkları ile ilgili açıklamalar ve dizin bölümleri de yer almaktadır. *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap* adındaki bu doktora tezi daha sonra aynı ad ile kitap olarak da basılmıştır (Ayazlı, 2009). Çalışmamız için esas yararlandığımız bölüm metnin esas bölümü yani Türkiye Türkçesine aktarıldığı üçüncü bölümdür. Burada Ayazlı, metni baştan numaralandırma yoluna gitmiştir ancak biz çalışmamızda karışıklık olmaması için metnin özgün biçimindeki numaralandırmayı esas almayı tercih ettik. Önceki kitaplarda yaptığımız gibi Ceval Kaya'nın kitabından aldığımız özgün metin ile Özlem Ayazlı'nın Türkiye Türkçesine aktarımını peşi sıra verdik.

Altun Yaruk VI. Tegzinç'te Buda'nın dört Mahārāja Tanrılara sesleniş ve öğütlerini görmekteyiz. Aydınlanmaya eren dört Mahārāja Tanrılar, saṃsara içerisindeki canlıları bu döngü içerisinden çıkarmaya çalışırlar. Bunun için de sahip olmaları gereken şey, üç ärdini adı verilen öğreti mücevherini gerçekleştirmektir. Bu öğreti mücevheri sayesinde edinilen sevaplarla açlık, kıtlık, huzursuzluk gibi türlü kötülüklerden uzak kalınabilecektir (Ayazlı, 2009, s. 15, 16).

Altun Yaruk VI. Tegzinç'te *kut*, on yedi defa yer almaktadır. Ayazlı'nın Türkiye Türkçesine aktarırken bunlara verdiği karşılıklar ise çoktan aza doğru 'kutsallık, mutluluk/saadet, ruh, baht ve kut'tur. Bu metinleri şöyle sıralayabiliriz:

409 (19) t(e)ngrilerke kim m(e)n öngre ertmiş (20) yüz ming koltı nayut sanınca (21) kalp üdlerte üç asankılar (22) içinte burkan kutınga katıglanıp [410] (1) tüü tüpi yokaru turgu teg yürek yarılın-(2)-çıg açıg tarka emgekler emgenip (3) ol emgekimning küçinte timin ök (4) bo alp bulguluk üzeliksiz üstünki (5) yig köni tüz tuymak burkan kutın (6) bulup .. tükel bilge biligke tegip (7) ötrü bo ıduk nom erdinig aça yada (8) okıtu nomladım .. anın birök kayu (Kaya C. , 1994, s. 238)

(19-22) [410] (1-8) Tanrılara şöyle deyip buyurdu. Ey dört Maharajalar dinleyin. Ben uzun zaman önce yüz bin Koṭi, Nayuta sayısınca Kalpa döneminde üç Asaṃkhyeya içinde Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalışıp tüylerim diken diken olurcasına yaralayıcı acılara, eziyetlere katlanıp bu zahmetim sayesinde, işte o an bu ulaşılması zor olan daha üstü olmayan, (en)

üstün mükemmel, doğru-düz sezmek Buda kutsallığına ulaşıp eksiksiz, mükemmel bilgeliğe erip sonra bu kutsal öğreti mücevherini açıklayarak anlattım. Dolayısıyla herhangi bir (Ayazlı, 2009, s. 159) …

419 (11) yene mang mang sayu adakların (12) irklemişçe bo közünür ajuntakı (13) kutı kıvı asılur .. ilinmeki erksinmeki (Kaya C. , 1994, s. 241)

(11-13) ve her bir adımda ayaklarını yere basmış gibi içinde olduğu dünyada mutluluğu çoğalır. Hakimiyeti (Ayazlı, 2009, s. 172) …

421 (1) y(a)rlıkar .. kim m(e)n ol nomug eşidser m(e)n .. (2) ötrü üzeliksiz üstünki yig köni (3) tüz tuymak burkan kutınga yanmaksız (4) evrilmeksiz bolgay m(e)n .. bo ok tıltag- (Kaya C. , 1994, s. 242)

(1-4) … lütfunda bulunur." "Eğer ben o öğretiyi işitirsem böylelikle daha üstü bulunmayan, (en) üstün mükemmel doğru sezme Buda kutsallığına ulaşmış olacağım. İşte bunlardan dolayı (Ayazlı, 2009, s. 174) …

424 (21)-mızny y(a)rutgay yaşutgay 'eng (22) mıntın azrua t(e)ngri ordusınga (23) tegi kayu erklig küçlüg baş başdıng [425] (1) t(e)ngrilerning luularnıng tişi irkek (2) kut vahşıklarnıng ordu karşılar-(3)-ı erser .. ince k(a)ltı azrua t(e)ngri-(4)-ning hormuzta t(e)ngrining sarasvatı (5) t(e)ngri kızınıng şırıkını kut (6) t(e)ngrisining vasundarı yir katunı-(7)-nıng sançanaçavı urungutnung (8) kamag sekiz otuz bak (?) t(e)ngrilerning (9) mahışvarı t(e)ngrinin v(a)çırapanı tonga (10) manıbadarı urungutnung .. karınınıng (Kaya C. , 1994, s. 243, 244)

[424] (21-23) [425] (1-11) -zı aydınlatacak. En azından Brahma tanrının sarayına kadar hangi güçlü en başta tanrıların (olmak üzere), ejderhaların, dişi erkek ruhların sarayları varsa, böylece Brahma Tanrı'nın, Indra Tanrının, sarasvatī Tanrının kızının, śrīkanya baht Tanrısının, vasuṃdhara yeryüzünün kraliçesinin, sançanaçaye komutanın bütün sülale Tanrıların maheśvara Tanrının, vajrapāṇi Maṇibhadra komutanın, kāriṇı'nın beş yüz topluluğun ve anavatapte (Ayazlı, 2009, s. 179, 180) …

428 (19) tiser .. ulug erenlerning töz-(20)-üniye .. birök kim kayu tınl(ı)glar (21) 95on om erdinig eşidserler .. ötrü (22) üzeliksiz üstünki yig köni (23) tüz tuymak burkan kutınga agınç-[429](1)-sız evrilinçsiz bolurlar .. anın amtı (Kaya C. , 1994, s. 245)

[428] (19-23) [429] (1) … denirse, Ey yüce beylerin asili, eğer bazı canlılar bu öğreti mücevherini dinlerlerse sonra daha üstü olmayan doğru düz sezmek Buda kutsallığına sebat etmiş olurlar. Onun için şimdi (Ayazlı, 2009, s. 184) …

429 (11) iliği m(a)habodı söğüt tüpinte (12) v(a)jırlıg v(a)çırasan örgün üze-(13)-sinte b(e)k bagdaşınu olurup şamnu (14) süüsin utup burkan kutın (15) bulup :: üç tegzinç iki y(i)g(i)rmi (16) bölüklüg :: darmaçk(ı)r nom (17) tilgenin evirip .. üzeliksiz (Kaya C. , 1994, s. 245)

(11-17) … hükümdarı Mahabodhi (adlı) ağaç dibinde elmas işlemeli taht üzesinde bağdaş kurup, oturup şeytan ordusunu yenip Buda kutsallığına erişip üç tomar 12 bölümlü öğreti tekerleğini çevirip, en üstün (Ayazlı, 2009, s. 185) …

431 (14)-gey biz .. bizingçileyü ök azrua (15) t(e)ngri hormuzta t(e)ngri sarasvatı (16) t(e)ngri şırıkını kut t(e)ngri-(17)-si vasundarı yir katunı (18) sançanaçavı yir urungutı sekiz otuz (19) bak (?) t(e)ngriler kuvragı .. ulug (Kaya C. , 1994, s. 246)

(14-19) -ceğiz. İşte bizim gibi Brahma Tanrı, Indra Tanrı, sarasvatī Tanrı, śrīkanya baht Tanrısı, vasuṃdhara yeryüzünün kraliçesi sançanaçaye yeryüzü komutanı 28 sülale Tanrılar topluluğu, ulu (Ayazlı, 2009, s. 188) …

435 (4) emgeklig bolgay :: öz yir suvda (5) ögirmeksiz sevinmeksiz bolgay [..] atı (6) kötrülmiş ayagka tegimlig t(e)ngrim (7) inçip biz kamag t(e)ngriler (8) tözün yavaş kut vahşıklar kayu (9) yir oruntın tezmiş üdte ok bo (10) Montag ada tudalar yavız artak (11) törüler üküş bolgay :: :: :: (Kaya C. , 1994, s. 247)

(4-11) zahmet çekecek. Kendi toprağında mutsuz olacak. Adı yüceltilmiş saygıdeğer efendim, böylece biz bütün Tanrılar, asil ruhlar o yerden kaçtığımız zaman bunun gibi tehlike(ler), kötü, bozuk yasalar artacak (Ayazlı, 2009, s. 192, 193).

[437] (21)-lar .. ötrü biz başın kamag t(e)ngri-(22)-ler çambudıvıp uluşdakı tözün [438] (1) yavaş kutlar vahşıklar bo ok (2) avant tıltag üze üzelik-(3)-siz nomlug noş tatıgıg tatgalı (4) bolup :: çog yalın küç küsün y(a)ruk (5) yaşuk üze egsüksüz bolu tegingey (6) biz .. yalanguklar oğlanı yme (7) inçke tınçka teggeyler :: (8) kinki kinki ajunlarta yme sakınu (9) sözleyü yitinçsiz edgü edgü mengig aşa-(10)-gaylar :: burkanlarıg tuşup edgü (11) yıltızlıg urugları g asıp üklitip (12) 'eng tüpinte yene alp bulguluk (13) üzeliksiz üstünki yig köni tüz (14) tuymak burkan kutın bulup :: biş (15) ajun tınl(ı)glarnıng umugı ınagı (16) bolgaylar :: bo Montag yanglıg (Kaya C. , 1994, s. 248)

[437] (21-22) [438] (1-16) -lar. Sonra biz başta bütün Tanrılar jambūdvīpa yerdeki asil ruhlar işte bu sebep ile daha üstü bulunma yan öğretisi tatlı, tat almayı sağlamak için bölüm: Alev, güç (ve) ışık ile eksiksiz olarak ulaşacağız. İnsanoğlu da rahata ulaşacak. Sonraki hayatlarında da düşünülüp söylenemeyecek kadar iyi bir huzura erecek. Budalara rastlayıp iyi soylu, nesilleri çoğaltıp en dipte yine bulunması güç olan daha üstü bulunmayan (en) üstün doğru düz sezmek Buda kutsallığını bulup beş varlık şeklindeki canlıların umudu olacaklar. Bunun gibi (Ayazlı, 2009, s. 196, 197) …

440ç (1) [tü]günçi bo [erür .. yükünür m(e)n üç] (2) erdiniler [kutınga .. yükünür m(e)n vayşıravanı m(a)har(a)nç]-(3)-ka :: ed tavar [üze] (Kaya C. , 1994, s. 250)

(1-3) Düğümü budur. Hürmet ederim üç mücevhere {kutsallığına} hürmet ederim. Vaiśravaṇa Maharaja (Ayazlı, 2009, s. 204) …

444 (17) soltın yıngak şırıkını kut t(e)ngri (18) katunı öngdün yıngak mening (19) körkümin kuvragımın birle tüken (20) bedizetsün .. kaçan bütügde (Kaya C. , 1994, s. 252)

(17-20) Sol taraftaki śrīkanya kut {baht} Tanrı hatunu, ön tarafta benim güzelliğimi, topluluğumu tamamıyla resmetsin. Bittiği zaman da (Ayazlı, 2009, s. 211) …

453 (15) mengilerning yiveki :: ançulayu yme (16) bar erser :: 97on om erdini kayu (17) ilte :: uyur birgeli iliglerke :: (18) yigedinçlig kut buyan :: k(a)ltı süz-(19)-ülmiş süzük suv :: sogıkınga tükel-(20)-lig .. uyur kanturgalı ozmakıg :: (21) esirkemek emgekig :: ançulayu yme bo (22) sudur :: kopda kötrülmiş ıduk nom :: 454 (1) uyur kanturgalı tınl(ı)glarnıng :: (2) kut buyan tileklig küsüşin .. k(a)ltı (Kaya C. , 1994, s. 255)

[453] (15-22) [454] (1- sevinç donanımı ortaya çıkar? Böylece bu öğreti mücevheri bazı ülkedeki hükümdarlara üstün saadet verebilir. Eğer arı tılmış temiz su soğukluğuna sahipse kurtuluşa, merhamet duyma zahmetine doyabilir. Böylece yine bu sutra, her şey(den) üstün kutsal öğreti(ye) doymuş olabilir. Canlıların saadet dilekli isteğine doymuş olabilir. Şayet (Ayazlı, 2009, s. 222, 223) …

[457] (13) montada ulatı ol tört m(a)haranca (14) t(e)ngriler başın ol kamag ülgüsüz (15) sansız ulug tirin kuvrag tükel bilge (16) biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi burkantın (17) bo ıduk nomlug y(a)rlıgıg eidü (18) teginip alkugun barça bir (19) yanglıg ulug bilge biligke ulug (20) tılangurmak edremke ulug buyan (21) edgü kılınça ulug süzülmekke (22) ulug ögirmekke sevinmek-[458](1)-ke tegip :: ünüşlüg ulug (2) yolka agtınıp :: ikileyü (3) yene

yanmaksız törülüg (4) bolup :: t(e)rk üdün (5) burkan kutın bulguluk (6) edgü edgülerke tegi (7) tegintiler :: :: :: (Kaya C. , 1994, s. 257)

[457] (13-22) [458] (1-7) Bundan başka diğer dört Maharaja Tanrılar başta olmak üzere o bütün sayısız ulu topluluk eksiksiz bilgili Tanrı Tanrısı Budadan bu kutsal öğretili buyruğu dinleyip bütünüyle aynı biçimdeki ulu bilgeliğe, güzel konuşma erdemine, ulu sevaplı davranışa, yüce temizliğe, yüce sevince, mutluluğa ulaşıp yükselmiş yüce yola çıkıp yeniden geri dönülmez yasalar bulup tez vakitte Buda kutsallığına bulmak için iyiliklere kadar ulaştılar (Ayazlı, 2009, s. 227, 228).

Altun Yaruk VI. Tegzinç'te on yedi defa kullanılan *kut*'un Özlem Ayazlı'nın Türkiye Türkçesine aktarımındaki karşılıklarına baktığımızda sekiz tanesinde 'kutsallık' anlamını görüyoruz. Bir yerde (440ç) anlamı verilmeyen *kut*'un da 'kutsallık' anlamı taşıdığını düşündüğümüzden onu da metinde kaşlı ayraç içinde göstererek buraya ekledik. 'Kutsallık' anlamı verilen *kut*'ların hemen hepsinin kullanımı *Burkan kutı* 'Buda kutsallığı' biçimindedir. Bu yapıları bağlamlarında incelediğimizde 'Tanrı'nın iyiliği, lütfu' anlamında olduğunu düşünmekteyiz.

Metinde üç defa verilen 'mutluluk/saadet' anlamları ise iki farklı ikilemede geçiyor görünmektedir. Ayazlı'nın çalışmasında yer alan ikileme dizininde, bunlardan ikisi olan *kut buyan* görünmekte iken bir defa kullanılan *kut kıv* görünmemektedir (Ayazlı, 2009, s. 279). Ancak Ayazlı'nın tezindeki 'Çince-Uygurca Dizin' bölümünde *kut kıv* ile *kut buyan*'ın yan yana verilmesi çalışma sırasında ikileme dizininde bir gözden kaçmanın olduğunu düşündürmüştür (Ayazlı, 2009, s. 468). Mehmet Ölmez, 'Eski Uygurca İkilemeler Üzerine' adlı makalesinde Eski Uygurcadaki *kut kıv* ikilemesi için 'şans, talih, sevinç' anlamını vermiştir (2017, s. 276). Zuhal Kargı Ölmez de 'Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2)' adlı makalesinde *kut kıv* ikilemesinin *Kutadgu Bilig*'de 'baht, talih' anlamını aldığını yazmıştır (1998, s. 242). Bu durumda Uygurcadan itibaren kullanılan bu ikilemenin Eski Türkçede de aynı anlamlarda ilerlediğini söylemek yanlış olmaz. Clauson da yine *kut* madde başında *kıv ile az ya da çok eşanlamlı görünür* (EDPT) demiştir. *Kut kıv* ikilemesi, günümüz Türkçesinde sıkça kullandığımız *doğru dürüst* gibi birbirine yakın anlamlı sözcüklerden oluşmuş bir ikilemedir.

Altun Yaruk VI. Tegzinç'in Türkiye Türkçesi aktarımında *kut*'un daha önceki kitaplarda verilmeyen bir anlamı ile de karşılaşmaktayız: 'baht'. Metinde *şırıkını kut t(e)ngrisi* yani

‘śrīkanya baht Tanrısı’ olarak yer alan iki kullanım oldukça dikkat çekicidir. *Kut* için Orhun Yazıtları’nda ve *Irk Bitig*’de Talât Tekin’in ‘baht’ anlamını adı geçen yapıtlarla ilgili bölümlerde yazmıştık. Yukarıda bahsettiğimiz makalelerde de bu anlam desteklenmekte görünmektedir. Yapılan okumalarda Ayazlı’nın metnin Türkiye Türkçesinde ‘kut’ anlamı ile verdiği 444/17’nin de aslında bu iki kullanımdan hiç farklı olmadığı görülmüştür. Metinde *şırıkını kut t(e)ngri katunı* yani ‘śrīkanya kut Tanrı hatunu’ olarak yer alan bu yapıya Ayazlı’nın neden ‘baht’ anlamını vermediği anlaşılamamıştır. Öyle ki Ayazlı söz konusu çalışmasında açıklamalar bölümünde *śrīkanya* için ‘iyi talihli Tanrı’ anlamını vermiş ve bu satırları da sözcüğün geçtiği yerlere eklemiştir (2009, s. 248, 249). Yine aynı çalışmanın ‘Uygurca-Çince Dizin’ bölümünde *śrīkanya,* ‘iyi bahtlı deva’lar’ anlamındadır (Ayazlı, 2009, s. 398). Ayazlı’nın gözünden kaçtığı anlaşılan 444/17’deki *kut*’un ‘baht’ anlamı kaşlı ayraç ile metinde yerini almıştır. Böylece *Altun Yaruk VI. Tegzinç*’te *kut*’un ‘baht’ anlamı ile üç defa yer aldığı görülmüştür. Ayrıca bu son ifadeden anladığımıza göre *śrīkanya* ‘iyi talihli Tanrı’, bir kadın yani Tanrıçadır. Daha önce sadece Kül Tigin Yazıtı’nda (D3) rastladığımız kadın için de ‘kut sahibi olma’ yani ‘Tanrı’nın iyiliğine erişmiş’ ifadesinin bir benzeri gibidir. Bu da bize Türklerde yüzyıllar içerisinde dini inanış değişse bile geleneğin değişmediğini, kut sahibi olmanın sadece erkeklere ait bir özellik olmadığını, kadınların da erkeklerle aynı biçimde kut sahibi yani Tanrı’nın iyiliğine erişmiş kimseler olabileceği düşüncesini taşıdığını göstermektedir. Elimizdeki yapıtın bir çeviri olması durumu değiştirmez. Öyle ki bu yapıttan yüzyıllar önce zaten bahsi geçen durum metinlerde yer almıştır. Kültürde böyle bir düşüncenin hâlihazırda olması sonraki farklı kültürün benimsenmesini de kolaylaştırmış olabilir.

Altun Yaruk VI. Tegzinç’te yine *kut*’un diğer kitaplarda rastlamadığımız bir anlamına daha rastlamaktayız: ruh. Ancak sözcüğe ‘ruh’ anlamının Talât Tekin tarafından Orhun Yazıtları’nda da (BK D35) verildiğini ilgili bölümü incelerken görmüştük. Clauson *kut* madde başında sözcüğün özellikle kuzeydoğuda bir ya da iki lehçede ‘ruh, yaşam gücü’ anlamlarını taşıdığını (EDPT) belirtmişti. Mehmet Ölmez de yukarıda adı geçen makalesinde *kut vahşık* için ‘ruh’ anlamını vermiştir (2017, s. 276). Metinde üç defa kullanılan *kut vahşık* ikilemesinin ‘ruh’ olarak çevrilmesi Ayazlı’nın çalışmasındaki ‘İkilemeler Dizini’ ve ‘Uygurca-Çince Dizin’ bölümüne de bakıldığında gayet yerinde görünmektedir. Şöyle ki adı anılan çalışmada ‘Uygurca-Çince Dizin’de Ayazlı’nın okuyuşu ile *vahşik*’in Soğdca ‘iyi ruh’ anlamında olduğu belirtilmiştir.

Son olarak özetle söylemek gerekirse *Altun Yaruk VI. Tegzinç'*te 'mutluluk' anlamı taşıyan *kut* üç kez, *kut buyan* ve *kut kıv* olmak üzere iki farklı ikilemede yer almıştır. Sözcüğün ikilemeler oluşturması, dildeki kullanımının yaygınlığını göstermesi açısından değerlidir. Bunun yanında çalışmamız için yaptığımız açıdan konuya bakarsak buradaki 'mutluluk' anlamlarının sözcüğün gerçek anlamında kullanıldığı ve *Kutadgu Bilig*'deki gibi kavram olarak kullanılmadığı anlaşılmıştır.

2.1.1.4.8. VII. Tegzinç

Altun Yaruk VII. Tegzinç, Ceval Kaya'nın tüm metni içeren yapıtından sonra Engin Çetin tarafından 2012 yılında kitap olarak basılmıştır. Söz konusu kitapta Berlin'deki yazmalar ile Petersburg yazmasının harf çevirisi ile çeviri yazısı verilerek bunların karşılaştırması yapılmış; metin Türkiye Türkçesine aktarılmış; metindeki kimi ses, biçim ve söz varlığı unsurları yazım, anlamlandırma gibi özellikleri açısından ele alınarak metne kaynaklık eden Çince çevirisi göz önünde bulundurularak açıklanmış; 'Uygurca Dizin' ile 'Uygurca-Çince Söz Karşılıkları' ve 'Çince-Uygurca Söz Karşılıkları' adlarıyla üç dizine yer verilmiştir (2012, s. V) . Çalışmamız için Çetin'in kitabında en çok kullandığımız bölüm, diğerlerinde olduğu gibi metnin Türkiye Türkçesine aktarıldığı bölümdür. Çetin, metni günümüz Türkçesine aktarırken anlam bütünlüklerine göre paragraflara ayırmıştır.

Altun Yaruk VII. Tegzinç metnin on üç, on dört ve on beşinci bölümlerini kapsamaktadır. On üçüncü bölümde Buda'nın Aziz Şariputra'ya tüm Budaların anası olarak tanımladığı *bağlanmama dharana*sını 'büyü sözü, dua sözleri'ni anlattığı görülür. On dördüncü bölümde Buda, tüm sıkıntıları giderecek ve şimşek düşmesini engelleyecek *çintamani* 'dilek mecevheri' adlı *dharani*yi Rahip Anant ve öğrencilerine anlatır. Ardından öğrencilerin her biri insanlara ve Tanrılara huzur vermesi; onları kötülüklerden koruması, zamansız ölümden kurtararak uzun ömürlü yapması; onların tüm isteklerini yerine getirerek insanlara huzur ve mutluluk verecek olan çeşitli *dharani'*leri okuyup bölümü bitirirler. On beşinci bölüm ise Tanrıça Sarasvati'nin bu töreyi yerine getirenlerin sıkıntılardan kurtulacağı, mutluluğa ulaşacağını belirttiği yıkanma ritüelini arzı ve sonrasında Kondini Brahman'ın Tanrıça'yı övmesi olarak iki kısımdan oluşur (Çetin, 2012, s. 10-13).

Engin Çetin metni oluştururken önceki bazı *tegzinç'*lerde de olduğu gibi satırları sıfırdan numaralandırmıştır, ancak yine karışıklık olmaması adına tarafımızca bu numaralandırma sistemi Ceval Kaya'nın çalışmasındaki özgün yazımına uydurularak verilmiştir. *Altun Yaruk*

*VII. Tegzinç'*te *kut* 'kut, baht, mutluluk, kutsal' anlamları ile yedi defa yer almıştır. Bu metinler şöyledir:

478 (15) turgursun .. ötrü ol tözünlerning (16) kutı buyanı asılgay .. yene kim kayu (17) kişi uzun iglep ne yme em kılıp (18) öngedmyapıt .. ötrü 101on om erdinig (19) okıtıp bo yunguluk törüg kılıp (20) yunsun arıtınsun .. igi agrıgı kitgey (21) adası tudası tarıkgay :: :: (Kaya C. , 1994, s. 267)

(15-21) Böylece o asillerin mutluluğu (ve) sevabı {mutluluğu} artacaktır. Ayrıca kim, uzun süre hasta olup da bir çare bulunarak iyileş(e)101on bu öğreti mücevherini okutarak bu töreni gerçekleştirerek yıkansın (ve) arınsın (Çetin, 2012, s. 192).

480 (16) [edgü edgü] tözün t(e)ngri kızıya (17) ko[ltı nayut 101on om101] kinki ogatmış biş çöpik (18) kelyük bulganyuk üdteki kutı (19) buyanı azumış irinç y(a)rlıg tınl(ı)g-(20)-larka ertingü k(e)rgeklig ötüg (21) ötüntüng :: anın s(e)n tözün t(e)ngri (Kaya C. , 1994, s. 267, 268)

(16-21) "Ey Asil Tanrıça, bundan sonra gelecek, baht ve sevaplardan {mutluluktan} yoksun zavallı canlılar için çok gerekli sözler söyledin (Çetin, 2012, s. 192).

484 (5) yangılmadın sözlesün .. anta basa (6) inansun .. üç erdini kutınga .. t(e)ngri-(7)-lerke yalvarıp .. küzetü bergüke (8) ötünsün .. yinçürü yükünsün (9) burkanka .. nom erdini kutınga .. (10) bodıs(a)t(a)vlar ulatı .. pratyıkab<u>d-(11)-lar arhantlarka .. anta basa (12) yükünsün .. azrua hotmuzta t(e)ngrilerke .. (Kaya C. , 1994, s. 269)

(5-12) … yanılmadan söylesin. Sonra inansın, üç mücevherin kutsallığına. Tanrılar'a yalvarıp gözetilip korunmayı dilesin. Eğilerek secde etsin Buddha'ya, öğreti mücevherine {kutsallığına}, Bodhisatvalara (ve) ayrıca Pratyikabutlara ve Azizlere. Sonra secde etsin (Çetin, 2012, s. 193) ...

485 (22) etinggiri üninli ıduk kutlug til-(23)-inli .. kut kolunmakın bulyuk ol .. [486] (1) burkan bahşımız bolarnı .. kirtgünç (2) köngülin ozsunlar .. korkınç siz-(3)-ik kılmadın .. yangku ün teg kurug-(4)-ın .. kök kalık teg ilinçsiz .. (5) yapşınmaksız tözlügin .. t(e)ngri burkan-(6)-nıng ol ünin til lakşanı-(7)-nıng ıdukın .. öyü sakınu kolulap .. (8) bütürgeli kut kolsun .. birök (9) körser m(e)n tapınmışın .. sarasvatı (10) t(e)ngrike .. azu körser m(e)n tıtsı-(11)-larıg .. bahşısı iyin boşgunmışıg .. (12) birgey m(e)n kizlençü törüg .. boşgun-(13)-galı kılgalı .. ayayu agırlayur köngül (14) iy(i)n .. işin barça bütürgey m(e)n .. (15) kayu kişi

küsyapıt .. kamagda yig (16) üstünki biligig .. bir uçlug köngül-(17)-in süzülüp .. tutmış k(e)rgek boo (18) törüg .. kutı buyanı asılgay .. (Kaya C. , 1994, s. 269, 270)

(22-23) [486] (1-18) Etkileyici sesiyle, kutsal diliyle, kut {mutluluk} isteğine eriştirendir. Buddha ustamız bunları, inançlı gönülle kurtarsın, korku (ve) kuşku duymadan. Öğretileri, bir yankı gibi kuru, gökyüzü gibi bağlantısız bir varoluş üzere buyurdu. Tanrı Buddha'nın o sesini, dil alametinin kutsallığını düşünerek, hesap ederek, (bunlara) ulaşmayı dilesin. Öyle ki, ben tapındığını görsem Tanrıça Sarasvati'ye ya da görsem öğrencileri, hocalarının (varlığı) nedeniyle öğrenmiş olanları, gizli kuralları vereceğim, öğrenmeleri için. Saygılı gönülleri nedeniyle, işlerini bütünüyle bitireceğim. Kim arzulasa, her şeyden üstün, tercih edilen bilgiyi, amaç edinmiş gönlüyle arınarak bu kuralları yerine getirmelidir. Kutu (ve) sevabı {mutluluğu} artacak (Çetin, 2012, s. 194) …

Engin Çetin'in metnin Türkiye Türkçesine aktarımında *kut*'a verdiği anlamların bazılarında, bağlama daha uygun olduğunu düşündüğümüzden birtakım değişiklikler yaparak bunları metinde kaşlı ayraç ({}) içinde gösterdik. Bunlardan ilki Çetin'in anlam vermediği ancak metnin üç sıra önündeki satırda da aynısı olduğunu düşündüğümüz 484/9'daki 'kutsallık' anlamını taşıyan *nom erdini kutınga* ifadesidir. Bununla birlikte *Altun Yaruk VII. Tegzinç*'te *kut*'un üç tane 'kutsallık' anlamı olmuştur.

Metinde üç defa geçen *kutı buyanı* ifadesinin üç yerde 'mutluluğu (ve) sevabı, baht ve sevaplar, kutu (ve) sevabı' anlamlarında karşılık bulduğu görülmüştür. Bağlamları da bu üç kullanımın birbirinden pek de farklı olmadığını düşündürmüştür. Bu durumda daha önceki kitaplardan ve *VI. Tegzinç*'te bahsi geçen Mehmet Ölmez'in ikilemeler ile ilgili makalesinden hareketle Çetin'in yaptığı gibi bir ikileme olan *kut buyan* ifadesindeki sözcüklerin tek tek anlamlandırılmasının pek uygun olmayacağı düşünüldüğünden metindeki bu ifadeler için 'mutluluk/saadet' anlamının verilmesi düşünülmüştür. Yine Çetin'in metinde 'kut' olarak anlamlandırdığı 485/23'te de 'mutluluk' anlamının daha uygun olduğu düşünülmüştür. Bu durumda *kut buyan* ikilemesinin yani dolaylı olarak *kut*'un 'mutluluk/saadet' anlamının dört defa olduğu görülmektedir.

Bütün bunların ışığında *kut*'un *Altun Yaruk VII. Tegzinç*'te yer alan 'mutluluk' anlamının oldukça baskın olduğu görülmektedir. Aslında metnin içeriğine baktığımızda insanı mutlu etmenin, huzura kavuşturmanın çeşitli yollarının değişik ritüeller çerçevesinde şekillendiği dile getirilmektedir. Bu bölümdeki *dharani*'lerin de hep bu konuda

yoğunlaşması genel olarak metnin içinde içten içe bir ‘mutluluğa ulaşma yolları’nın arandığını açıkça göstermektedir. Bu bağlamda metinde üçü *kut buyan* ikilemesi içinde, biri tek başına kullanılması olmak üzere dört kez geçen *kut* sözcüğü gerçek anlamında ‘mutluluk’ olarak kullanılmış, *Kutadgu Bilig*’deki kavram anlamı ile yer almamıştır.

2.1.1.4.9. VIII. Tegzinç

Altun Yaruk VIII. Tegzinç, müstakil olarak 2017 yılında Engin Çetin tarafından kitap olarak basılmıştır. Çetin’in ifadesi ile bu çalışma şöyledir:

> Altun Yaruk Sekizinci Kitap adlı yapıt, Altun Yaruk’un sekizinci kitabını oluşturan 15. (ikinci kısım), 16., 17., 18., 19. Ve 20. bölümlerinin tamamını karşılaştırmalı olarak ele alan, ana metnin Çince kaynak metinle karşılaştırıldığı, ilgili bölümlerdeki sözlerin karşılaştırmalı dizininin yapıldığı derli toplu bir çalışma oldu (2017, s. VII).

Metnin özgün biçiminde yine Ceval Kaya’nın çeviri yazısından, bu çalışmanın ise en çok Türkiye Türkçesine aktarıldığı bölümden yararlandık. *Altun Yaruk VIII. Tegzinç’*te *kut* sözcüğüne yalın ve çekim eki almış hâli ile kırk defa rastlanmıştır. Çetin’in Türkiye Türkçesi aktarımında bunlara çoktan aza doğru ‘kut, kutlu, dilemek, niyaz’ anlamlarının verildiği, bir yerde ise sözcüğe doğrudan bir anlam yüklenmediği görülmüştür. *Kut*’un bu kullanımları şöyle sıralanabilir:

501 (16) edreminge .. yükünür m(e)n tört (17) törlüg kutka katıglantaçı-(18)-larnıng sogançıg tatı{'}glıg tılangur-(19)-mak edreminge .. yükünür m(e)n tört (20) törlüg kutka tegmiş tözün-(21)-lerning sogançıg tatıglıg (22) tılangurmak edreminge .. yükünür m(e)n (Kaya C. , 1994, s. 275, 276)

(62-68) Dört türlü kuta (erişme yolunda zahmetlere) tahammül edecek olanların tatlı hitabet kabiliyetleri önünde saygıyla eğiliyorum. Dört türlü kuta erişmiş asillerin tatlı hitabet kabiliyetleri önünde saygıyla eğiliyorum (Çetin, 2017, s. 229).

505 (5) t(e)ngrike .. kim mini tıdıgsız (6) tilengü kıltaçıka :: kut kolur m(e)n (7) yalvaru .. küsemiş tilemiş işimin .. (8) t(e)rkin tavratı barçanı .. tüzü (9) tüketi bütürsün .. ürüg (10) uzatı inç esen .. igsiz kem-(11)-siz bolayın .. özüm yaşım üste (Kaya C. , 1994, s. 277)

(5-11) … Beni engelsiz hitabete ulaştıracak olan Sarasvati (Skr. Sarasvatī) tanrıça önünde saygıyla eğiliyorum. Ben yalvararak diliyorum ki arzuladığımız işimizi bir an önce eksiksiz olarak tamamlasın. Daima esenlik içinde hastalıksız olayım (Çetin, 2017, s. 236, 237) …

506 (3) egsüksüz .. kut kolur m(e)n (4) küseyü .. t(e)ngri kızı siz kelip .. (5) kılıng mini sevingiri .. tıdıgsız (6) ked tilengü .. t(e)rkin kirip (7) ornanıng .. 104on om için tilim-(8)-de .. titik y(a)ruk bolayın .. tılangurmak (9) edremke tükellig .. kut (10) kolur m(e)n küseyü .. bo mening tilim (11) tegşilsün .. 104on om tegeyin (12) burkanlarnıng .. ıduk arıg (13) tılangurmakınga .. antag osug- (Kaya C. , 1994, s. 277)

(3-13) Tüm arzumla diliyorum ki (ey) tanrıça siz gelerek beni engelsiz hitabete ulaştırın. Ağzımın içine, dilime girerek hemen oraya yerleşin. (Böylece) hitabet kabiliyetiyle tam olarak donanmış (ve) akıllı olayım. Tüm arzumla diliyorum ki Budaların kutsal, saf hitabet gücüne tamamıyla erişeyim (Çetin, 2017, s. 238, 239).

507 (17) yanglıg tözünlerning .. köni kirtü (18) savların .. kut kolur m(e)n küseyü .. (19) tükellig bolayın barçaka .. anın (Kaya C. , 1994, s. 278)

(17-19) … bunlara benzer asillerin ne kadar iyilik dolu sözü varsa (bunların) hepsiyle donanmak için tüm arzumla dilekte bulunuyorum (Çetin, 2017, s. 241) …

510 (19) kayu nece bar erser .. adın-(20)-lar köngülin bilteçi açuk (21) adırtlıg körteçi .. kut kolur (22) m(e)n olarka .. kuo kelig edremler-(23)-ig intürsün .. bikerü manga (24) birsünler .. tıdıgsız ulug [511] (1) (Kaya C. , 1994, s. 279)

(19-24) Ne kadar varsa başkalarının kalbindeki düşünceleri bilen, (her şeyi) açık (ve) ayrıntılı olarak gören, onlardan diliyorum ki olağanüstü güçlerini ortaya çıkarsınlar ve bana engelsiz yüce hitabeti versinler (Çetin, 2017, s. 249).

511 (8) t(e)ngri kızı kondını bramannıng (9) bo ötügin eşidip ince tip (10) tidi .. edgü edgü bramana birök (11) kim kayu tınl(ı)glar kim s(e)n söz-(12)-lemiş d(a)r(a)nıg .. d(a)r(a)nı üzeki <ögdi> şlök-(13)-lerig agızlarınta tutup .. nomça (14) törüçe üç erdinike inanıp (15) süzük kirtgünç köngül öritip (16) köni ögin köngülin 104on om erdinig (17) okıyu d(a)r(a)nılarıf sözleyü ne (18) törlüg kut kolunsarlar .. (19) barça köngül iyin kangay bütgey .. (20) antag küsüş yok kim kanmaguluk (21) bütmegülük .. öngi kiterser (22) kirtgünçsüz köngülüg tip tidi .. (Kaya C. , 1994, s. 279)

(8-22) Tanrıça (Sarasvati) Kondini Brahman'ın bu arzını işitip şöyle dedi: "İyi, iyi (seni kutlarım) ey Brahman! Hangi canlı, senin dediğin, söylediğin daraniyi (ve) darani içindeki şiirleri ağzından düşürmeksizin öğretiye uygun olarak üç mücevhere inanıp saf düşünceler besleyerek doğru düşünce (ve doğru) kalple bu öğreti mücevherini okuyup daranileri

söyleyerek ne istekte bulunsa bütün istekleri yerine gelecektir. Öyle ki samimiyetsiz düşünceleri bertaraf edip de yerine getirilmeyen bir arzu yoktur.” dedi (Çetin, 2017, s. 250, 251).

512 (16) altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-(17)-kopda-kötrülmiş-nom-iligi (18) atl(ı)g nom bitigde şırıkını (19) alt(ı)g t(e)ngri kızı ötüg ötün-(20)-mek atl(ı)g altı y(i)g(i)rminç bölük (21) ol üdün şırıkını atl(ı)g kut (22) t(e)ngri katunı olurmış orunıntın (23) örü turup t(e)ngri t(e)ngrisi [513] (1) burkan adakınta yinçürü töpün (2) yükünüp ayasın kavşurup agır (3) ayamakın ince tip ötünti .. (Kaya C. , 1994, s. 279)

(16-23) [513] (1-3) Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti(ler) hükümdarı adlı öğreti kitabında Şirikini (Skr. Śrī) adlı tanrıçanın arzı adlı on altıncı bölüm. O zaman Şirikini adlı kutlu tanrıça oturduğu yerden ayağa kalkıp Tanrılar Tanrısı [Sekizinci (bölüm) dokuz(uncu varak)] Buda’nın ayağına doğru eğildi (ve) avuç(larını) birleştirerek saygıyla şöyle arz etti (Çetin, 2017, s. 253, 254):

514 (13) tegşngey m(e)n .. kinki burkanlar-(14)-ka tuşguluk üç yavlak yoltakı (15) açıg tarka emgeklertin ozguluk .. (16) ‘eng kininte burkan kutın bulg-(17)-uluk tüşke utlıka tegürü (18) tegingey m(e)n .. ne üçün tip (Kaya C. , 1994, s. 280)

(13-18) Gelecek Budalar dönemine rastlayacak üç kötü yoldaki (Skr. Saṃsāra) ızdırap dolu sıkıntılardan kurtulmalarını (ve) en sonunda Buda kutunu bulmayı sağlayacak sonuca ulaşmalarını sağlayacağım (Çetin, 2017, s. 258).

517 (15) kanar .. tip tidi <anta> ötrü tükel (16) bilge t(e)ngri t(e)ngrisi burkan (17) ol şırıkını kut t(e)ngri katunın (18) öge alkayu ince tip (19) y(a)rlıkadı .. edgü s(e)n (Kaya C. , 1994, s. 281)

(15-19) Sonra eksiksiz bilge Tanrılar Tanrısı Buda o kutlu Şirikini tanrıçayı överek şöyle buyurdu: “İyi, iyi (Çetin, 2017, s. 265) …

518 (5) y(a)rlıkadı .. altun-ö<n>glüg-(6)-y(a)ruk-yaltrıklıg-kopda-(7)-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g nom (8) bitigde şırıkını kut (9) t(e)ngri katunı ed tavarıg (10) üstemek atl(ı)g yiti (11) y(i)g(i)rminç nölük :: :: :: (12) ol üdün şırıkını kut (13) t(e)ngri katunı yene{‘} t(e)ngri t(e)ngri-(14)-si burkanka ince tip ötünti .. (Kaya C. , 1994, s. 281, 282)

(5-14) Altın renkli, parlak ışıklı, her şeyden yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti kitabında kutlu Şirikini tanrıçanın malı mülkü artırması adlı on yedinci bölüm. O zaman kutlu Şirikini tanrıça Tanrılar Tanrısı Buda'ya yine şöyle arz etti (Çetin, 2017, s. 266, 267):

519 (22) yükünür m(e)n vaydurılıg altun-[520] (1)-lug erdinilig çeçek y(a)ruk (2) yaltrıklıg kutlug ülüglüg (3) edgü edremlig taluy ögüz (4) atl(ı)g ratnapuşpı <t(e)ngri> burkan kutınga (5) tip ötrü esringü hua çeçekler (6) alıp adruk adruk aş (7) içgüler tutup agır ayamak-(8)-ın <tapınsun ançulasun> yene adın yıdın yıparın … (17) tavratı ötürün m(e)n .. şırıkını (18) kut t(e)ngrisin .. kut (19) küsüş kolur m(e)n .. birök siz- (Kaya C. , 1994, s. 282)

519 (22) [520] (1-8) "Laciverttaşlı (Skri vaidurya), altınlı, mücevherli (Skr. Ratna), parlak ışıklı, kutlu, bereketli, faziletli, okyanus (kadar derin) adlı Ratnapuşpi Tanrı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum." Deyip türlü renkte çiçekler alıp başka başka yiyecek içecekler sunup büyük bir saygıyla ibadet etsin. … "Aceleyle arz ediyorum kutlu Şirikini tanrısına niyazda bulunuyorum (Çetin, 2017, s. 271, 273).

521 (12)-ler yükünür m(e)n üç üdki (13) ontın sıngar yirtinçüde erigme (14) alku kamag burkanlar kutınga .. (15) yükünür m(e)n ratnaşıkı atl(ı)g (16) burkan kutınga .. yükünür m(e)n (17) ratnadıvaçı atl(ı)g burkan (18) kutınga .. yükünür m(e)n suvar-(19)-nadıvaçı atl(ı)g burkan kutınga .. (20) yükünür m(e)n prab(a)nkoşı atl(ı)g burkan (21) kutınga .. yükünür m(e)n ratnaçandırı (22) atl(ı)g burkan kutınga .. yükünür m(e)n (23) dıpangkarı arl(ı)g burkan kutınga (Kaya C. , 1994, s. 283)

(12-23) Üç zamanın on yöndeki dünyalarında bulunan bütün Budaların kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Ratnaşiki (Skr. Ratnaśikhin) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Ratnadivaçi (Skr. Vimalojjvalaratnaketu) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Suvarnadivaçi (Skr. Suvarṇaraśmiśatagarbha) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Prabnakoşi (Skr. Suvarṇaratnākaracchatrakūta) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Ratnaçandari (Skr. Suvarṇapuṣpojjvalaraśmiketu) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Dipangkari (Skr. Mahāpradīpa) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum (Çetin, 2017, s. 275, 276).

522 (1) yükünür m(e)n m(a)hadıvaçı atl(ı)g (2) burkan kutınga .. yükünür m(e)n (3) akşobı atl(ı)g burkan kutınga .. (4) yükünür m(e)n ratnanımıtı atl(ı)g (5) burkan kutınga .. yükünür m(e)n (6) abıta atl(ı)g burkan kutınga (7) yükünür m(e)n dundubaşuvarı atl(ı)g (8) burkan kutınga .. yükünür m(e)n (9) somadıvaçı atl(ı)g bosıs(a)t(a)v (10) kutınga .. yükünür m(e)n

kançanaprabı (11) atl(ı)g bodıs(a)t(a)v kutınga <yükünür m(e)n kançanakoşı atl(ı)g bodıs(a)t(a)v kutınga> yükünür m(e)n (12) nırvau ? atl(ı)g bodıs(a)t(a(v kutınga .. yükünür m(e)n (13) darmaotarı atl(ı)g bodıs(a)t(a)v kut-(14)-ınga .. yükünür m(e)n somakışımı atl(ı)g (15) bodıs(a)t(a)v kutınga yinçürü töpün (16) yükünüp bo kamag burkanlar bodıs(a)t(a)v-(17)-lar kutınga .. antada basa (18) d(a)r(a)nı sözlep ötünü (19) okıyur m(e)n şırıkını kut t(e)ngri-(20)-sin küsemiş küsüşümin kantur-(21)-taçıg kılmış işimin bötürteçig (22) d(a)r(a)nısı bo erür .. T'TY'D' ''MW (Kaya C. , 1994, s. 283, 284)

(1-22) Mahadivaçi (Skr. Mahāratnaketu) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Akşobi (Skr. Akṣhobya) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Ratnanimiti (Skr. Ratnaketu) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Abita (Skr. Amitāyus) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Duntubaşuvari (Skr. Deva-Dundubhisvara) adlı Buda'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Somadivaçi (Skr. Ruciraketu) adlı Bodis(a)t(a)v'ın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Kançanaprabi (Skr. Suvarṇabhāsa) adlı Bodis(a)t(a)v'ın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Kançanakoşi (Skr. Suvarṇagarbha) adlı Bodis(a)t(a)v'ın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Nirvau (Skr. Sadāprarudita) adlı Bodis(a)t(a)v'ın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Darmautari (Skr. Dharmottama) adlı Bodis(a)t(a)v'nın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Somakeşimi (Skr. Supratiṣthita) adlı Bodis(a)t(a)v'ın kutu önünde saygıyla eğiliyorum. Bütün bu Budaların ve Bodis(a)t(a)vların kutları önünde saygıyla eğilerek darani söyleyip kutlu Şirikini tanrıyı arz ederek çağırıyorum. Dilemiş olduklarımı yerine getirecek, başladığım işi tamamlayacak (olan) darani budur (Çetin, 2017, s. 276-278):

524 (19) k(e)ntü kılmış ayıg kılınçların (20) aça yada kşantı kılıp yene (21) k(e)ntü özi üçün biş ajun (22) tınl(ı)glar üçün kut kolup (23) buyan evirsün bir arıg evde (Kaya C. , 1994, s. 284)

(19-23) Kendi kötü amellerini açıklayarak tövbe etsin (ve hem) kendi (hem) beş dünyadaki (Skr. Pancagati) canlılar için {dilekte bulunup} sevabı yönlendirsin (Çetin, 2017, s. 283).

526 (19) uzatı bon om erdinig okıtıp (20) tapıgın udugın üzmedin (21) kılmış buyanın burkan kutınga (22) evirsünler .. ötrü t(e)rk üdün (Kaya C. , 1994, s. 285)

(19-22) Her zaman bu öğreti mücevherini okutarak ibadete ara vermeksizin kazandık(lar)ı sevabı kutlu Buda'ya yönlendirsinler (Çetin, 2017, s. 288).

527 (1) teggeyler t(e)ngrim tip ötünti .. anta (2) ötrü tükel bilge t(e)ngri t(e)ngrisi (3) burkan şırıkını kut t(e)ngri katunı-(4)-nıng bo Montag ötügin eşidip (5) öge alkayu ınçe tip y(a)rlıkadı :: (6) edgü edgü kut t(e)ngri katunıy-(7)-a zöke adınaguka ikidin ulug (8) asıg tusu kıltaçı 108on om erdinig (9) kingürü yadılguluk ertingü k(e)rgeklig (10) ötüg ötüntüng t(a)rlıkadı :: (Kaya C. , 1994, s. 285)

(1-10) diye arz etti. Eksiksiz bilge tanrılar tanrısı Buda kutlu Şirikini tanrıçanın bu arzını dinledikten sonra övgüyle şöyle buyurdu: "İyi, iyi (seni kutlarım) ey kutlu tanrıça! İkinci kez, kendine ve başkasına, büyük fayda sağlayacak, bu öğreti mücevherinin genişçe yayılmasını sağlayacak çok gerekli arzda bulundun." diye buyurdu (Çetin, 2017, s. 289).

*Altun Yaruk VIII. Tegzinç'*in içeriği Çetin tarafından kısaca şöyle anlatılmıştır:

> Kitabın on altıncı ve on yedinci bölümlerinde Şirikini, on sekizinci bölümünde ise Vasundari adlı tanrıçaların söz alarak türlü sözlerle maharetlerinden bahsettiği görülmektedir. On beşinci bölümde Sarasvati adlı söz tanrıçasının üstünlüklerinin ele aldığı düşünüldüğünde bu kitabı oluşturan ilk dört bölümün birbiriyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Sekizinci kitabın on dokuzuncu bölümünde Sançanaçayi adlı tanrılar komutanın arzı, yirminci bölümde ise hükümdarların doğru öğretisinin ve bunun yararlarının anlatıldığı görülmektedir (2017, s. 3).

Çetin, metni Türkiye Türkçesine çevirirken yine baştan numaralandırma ve anlam bütünlüğüne göre parçalama yoluna gitmiştir. Ancak çeviriyi *Altun Yaruk VII. Kitap'*taki gibi sonrasında bütün hâlde değil, satırların bitiminde sayfanın en altında vermiştir. Okuyucu için metinle çevirisinin böylesine yakın olması kuşkusuz oldukça rahat olmuştur. Numaralandırmalarda daha öncekilerde olduğu gibi burada da Ceval Kaya'nın özgün numaralandırmasına bağlı kalarak aktarmayı tercih ettik.

Metinde yirmi üç defa 'kut' anlamı ile geçen *kut,* çoğunlukla *Burkan kutı* 'Buda kutu' ifadesi içinde görülmektedir. Daha önceki kitaplarda da sıkça karşımıza çıkan bu yapı için yazarların çoğu, buradaki gibi sözcüğü doğrudan kullanmayı seçmiştir. Bunun yanında 'Buda kutsallığı, Buda mutluluğu/saadeti, Buda aydınlanması' bu yapıya verilen diğer karşılıklardır. Buda'nın kutsallığına yapılan vurgu ile düşünüldüğünde *kut'*un burada yer alan anlamı Clauson'un işaret ettiği 'Tanrı'nın lütfu, iyiliği' gibi görünmektedir. Bu yapıda olmasına karşın Çetin tarafından 'kutlu Buda' olarak çevrilen 526/21'deki *Burkan kutı* ifadesinin yine 'Buda kutu' olarak çevrilerek diğerlerine eklenmesi daha uygun görünmektedir. Bu durumda metinde yirmi dört defa 'Tanrı'nın iyiliği, lütfu' anlamında *kut* sözcüğünün yer aldığını söyleyebiliriz.

Altun Yaruk VIII. Tegzinç'te sekiz defa yer alan 'kutlu' anlamındaki *kut* kullanımına baktığımızda ise karşımıza aynı ifade çıkmaktadır: *burkan şırıkını kut t(e)ngri katunı* 'Buda kutlu Şirikini tanrıçası'. 'Buda'nın kutsallığından kaynağını alan kutsallık ile donatılmış bir Tanrıça' söz konusudur. *VI. Tegzinç*'te Özlem Ayazlı'nın metninde karşımıza çıkan benzer ifadeler olmuştu. Ayazlı'nın 'iyi talihli Tanrı' olarak açıkladığı *Şırıkını*, Çetin tarafından da benzer ifadelerin yanında yeni kavramlarla da tanımlanmıştır. 'Uygurca Dizin'de baht ve zenginlik tanrıçası olmasının yanında erdem tanrıçası olduğu da belirtilmiştir (2017, s. 479). 'Açıklamalar' bölümünde ise daha ayrıntılı tanımlanan Çetin'in okuması ile *Şirikini* ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

> *Şirikini atl(ı)g t(e)ŋri kızı*. Uğurun, iyi şansın, bereketin tanrıçası olarak kabul edilir. Çince metinde burada [438c24] 大吉祥天女 da ji xiang tiān nü 'Büyük Tanrıça Śrī' biçiminde adlandırılmıştır. Sekizinci Kitabın on altıncı ve on yedinci bölümü Śrī'ye ayrılmıştır. Metnimizde toplam dokuz kez geçmiştir. Bu kullanımlarda Şirikini atl(ı)g t(e)ŋri kızı (320), Şirikini atl(ı)g kut t(e)ŋri hatunı (323), Şirikini kut t(e)ŋri hatunı (437, 451, 455, 657), Şirikini kut t(e)ŋrisi (506-507, 555) şeklinde adlandırılmıştır. Lakṣmī ile özdeşleştirilen Mahāśrī, sonraki dönem mitolojisinde sıklıkla Viṣṇu veya Nārāyaṇa'nın karısı olarak şans ve güzellik tanrıçası adıyla anılır. Aynı zamanda kaynaklarda Śrī Māhādevī olarak da geçer. Bazı Budist kaynaklar Śrī'yi Vaiśravaṇa'nın karısı kabul etmektedir (2017, s. 401).

Yapıtta 'dilemek, niyaz, dilekte/istekte bulunmak' anlamlarında da toplam sekiz defa kullanılan *kut* vardır. Daha önceki metinlerde de gördüğümüz bu anlam, *kut kolmak* gibi bir birleşik eylem yapısındadır. Caferoğlu, sözlüğünde *kut kolunmak* için 'and içmek' anlamını vermiş ancak *kut kolmak* gibi bir birleşik eylemi belirtmemiştir (1968, s. 189). 519/18'de 'niyaz' anlamı ile bulunan *kut küsüş kolmak* ifadesindeki 'arzu, istek' anlamındaki *küsüş* ile *kut*'un birbirinin anlamını pekiştirmek için yan yana kullanıldığı düşünülmektedir.

Görüldüğü üzere *Altun Yaruk VIII. Tegzinç*'te *kut,* 'mutluluk' anlamında hiç kullanılmamıştır.

2.1.1.4.10. IX. Tegzinç

Altun Yaruk IX. Tegzinç tek başına bir kitap olarak 2013 yılında Erdem Uçar tarafından yayımlanmıştır. Kitap özetle esas metin olarak alınan Petersburg nüshasının harf çevirisi ve çeviri yazısı ile her sayfadan sonra Türkiye Türkçesine aktarımları, Çince metnin Almanca karşılıkları, kavramlarla ilgili açıklamalar ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır (2013). Çalışmamızda asıl yararlandığımız yerler metnin günümüz Türkçesine aktarıldığı bölümlerdir. Uçar, burada satırları sıfırdan başlayarak numaralandırmıştır, ancak karışıklık olmaması adına biz yine çalışmamızda Ceval Kaya'nın yapıtındaki numaralandırmalara bağlı kaldık ve Ceval Kaya'nın çeviri yazısından yararlandık.

Altun Yaruk IX. Tegzinç'te *kut* kavramı tam altı yerde geçmektedir. Uçar, bunlara 'mübarek, saadet, *punya* 'sevap', arz etmek' anlamlarını vermiştir. Bir satırda (577/9) ise sözcüğe tam olarak hangi anlamın verildiği anlaşılamamıştır. Bu metinler sırası ile şöyledir:

577 (6) ögrünç sevinç yadıltı .. tört (7) yirtinçü iyesi .. suçatı beg ol (8) üdün .. tapıg udug kılgu küsüş-(9)-in .. bo nom erdini kutınga .. çıntamanı (10) atl(ı)g erdinig .. iki iliginte uz (11) turup .. b(e)k katıg köngülin kut (12) koltı .. yalanguk kamag 110on om (13) üçün .. amtı monta bo yirte .. (Kaya C. , 1994, s. 308)

(0170–0175) Dört dvīpanın (Skr. Catur–dvīpa) efendisi, hükümdar Sujāta, daha sonra bu dharma hazinesine {kutsallığına} hürmet duyan niyâzını, cintāmaṇi adlı mücevheri iki elinde dikkatlice tutmak suretiyle sağlam bir düşünceyle, bütün insanoğlu için arz etmiş (Uçar, 2013, s. 62):

580 (11) tengin kim bilgey .. bo buyan-(12)-larım küçide (!) .. bultum amtı (13) burkan kutın .. tegdim nomlug (14) et'özke .. ertükteg çın bilge (15) biligke tip y(a)rlıkadı .. .. (16) altun-önglüg-y(a)ruk-yaltrıklıg-(17)-kopda-kötrülmiş-nom-iligi atl(ı)g (18) nom bitigde t(e)ngriler yek-(19)-ler küzetmek atl(ı)g iki otuz-(20)-unç bölük .. ol üdün tükel (21) bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (22) burkan şırıkını atl(ı)g kut t(e)ngri (23) katunın okup ince tip [581] (1) [y(a)rl]ıkadı .. kut t(e)ngri katunı-(2)-ya .. birök kim kayu tözün-(3)-ler oglı .. tözünler kızı (Kaya C. , 1994, s. 309)

(11-22) Bu puṇyalarım sâyesinde şimdi ben Buddha saâdetini (Skr. Bodhi) buldum, dharma bedenine (Skr. Dharmakāya) ve öyle olan (Skr. Tathatā), hakiki hikmete (Skr. Bhūta–jñāna) ulaştım, diye buyurmuş. Altın renkli, parıltılı, her şeyin üstündeki dharmaların şâhı adlı sūtrada tanrılar ve yakṣaların muhâfazası adlı otuzikinci bölüm. Bir vakit, tam hikmet sahibi tanrılar tanrısı Buddha, Śrīkanyā adlı mübarek tanrı hatununu çağırıp şöyle buyurdu: [581] (1-3) Ey mübarek tanrı hatunu! (0258–0264) Eğer asiller oğlu (Uçar, 2013, s. 70, 72) …

599 (1) oglıya .. kim bizing isig öz-(2)-ümüzni uladıngız .. kutumuz buyanımız-(3)-nı üstedingiz .. çın kirtü erür siz (4) ulug küçlüg 110on om110r 110on o ulug (5) y(a)rlıkançuçı köngüllüg bodıs(a)t(a)v tip (Kaya C. , 1994, s. 317)

(1-5) Bizim ömrümüzü uzattınız, puṇyamızı {mutluluğumuzu} arttırdınız. Büyük güce sahip, hekimlerin hükümdarı [ve] yüce merhamete sahip (Skr. Karuṇā) bodhisattva olarak siz hakikisiniz diye (Uçar, 2013, s. 133) …

580 ve 581. satırlarda geçen *kut*'lara baktığımızda daha önceki kitaplarda da aynı ifade kalıplarına rastladığımız *Śrīkanyā/Şirikini* adlı tanrıçadan bahsedildiği görülmektedir. *VIII. Tegzinç*'te ayrıntılı olarak bahsettiğimiz baht tanrıçası *Şirikini* için 'kutlu' sıfatının daha uygun olduğu düşünülmektedir. Aslında yazarın verdiği 'mübarek' ile bizim önceki örneklerden hareketle daha uygun bulduğumuz 'kutlu' sözcükleri birbirine oldukça yakın anlamda, hatta günümüzde zaman zaman eş anlamlı gibi kullanılabilen sözcüklerdir.

Uçar'ın daha önce karşımıza sıkça çıkan özellikle VII ve VIII. kitapta bahsi geçen *kut buyan* ikilemesini çevirirken *puyan* yani 'sevap' anlamını tercih ettiğini görüyoruz. Yine Uçar'ın çalışması olan *Altun Yaruk V. Tegzinç'*te de aynı yapıya 'sevap' anlamının verildiğini, benzer durumun Türkiye Türkçesinden yararlandığımız başka çalışmalarda da olduğunu söyleyebiliriz. *Kut buyan* ikilemesinin daha önce adı geçen kaynaklardan hareketle 'mutluluk, saadet' anlamında verilmesi daha uygun gözükmektedir. Bunun yanında Uçar'ın 'saadet 'anlamını verdiği 580/13, metinde onlarca kez yer alan *Burkan kutı*'dır. Çoğu çalışmada 'Buda kutu' olarak günümüz Türkçesine aktarılan bu yapı, burada 'Buda saadeti' olarak yer bulmuştur. Buradaki *kut*'un 'Tanrı'nın iyiliği, lütfu' anlamında olduğu açıktır. Metni yorumlamak gerekirse 'Tanrı'nın iyiliği ile ulaşılan Buda mutluluğu' anlamına da ulaşılabilir. Dolayısıyla Uçar'ın burada verdiği 'saadet/mutluluk' anlamı ile *IX. Tegzinç*'te iki tane bu anlama yer verildiği söylenebilir. Ancak buradaki 'mutluluk'un *Kutadgu Bilig'*deki 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamında olmadığı açıktır.

Altun Yaruk IX. Tegzinç'te anlam verilmeyen 577/9'daki *bo nom erdini kutınga* ile benzer birkaç ifade önceki kitaplarda da vardır ve buralarda 'kutsallık' anlamının bağlama uygun olarak yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla burada da aynı anlamın olması yerinde, diyebiliriz. 'Arz etmek' anlamı ile verilen *kut kolmak* birleşik yapısı diğer kitaplarda üzerinde konuşulduğu gibi yerinde ve anlamında kullanılmış gözükmektedir.

2.1.1.4.11. X. Tegzinç

Altun Yaruk X. Tegzinç, Ceval Kaya'nın bütüncül çalışmasından sonra çeşitli araştırmacılar tarafından farklı bölümleri ele alınarak incelenmiştir. Ancak 10. kitabın tamamını Zemire Gulcalı, 2015 yılında doktora tezi olarak yayımlamıştır. Biz de yaptığımız çalışmada daha derli toplu olması açısından sonradan kitap olarak da basılan bu doktora tezini kullandık. Söz konusu tezde *Altun Yaruk X. Tegzinç*; giriş, Berlin fragmanları ile esas metin olarak ele alınan Petersburg nüshasının harf çevirisi ve çeviri yazısı, günümüz

Türkçesine aktarımı, bazı kavramlarla ilgili açıklamalar ve Uygurca – Türkçe – Çince – Çağdaş Uygurca söz dizininden oluşan bölümlerde incelenmiştir (2015, s. v).

Tezin en çok kullandığımız bölümü yine metnin günümüz Türkçesine aktarıldığı bölüm olmakla birlikte açıklamalar bölümünden de yararlanılmıştır. Diğer birçok çalışmadaki gibi Gulcalı da özgün numaralandırmayı değil, sıfırdan başlayarak numaralandırmayı tercih etmiştir. Kafa karışıklığı olmaması adına baştan beri yaptığımız gibi Ceval Kaya'nın çalışmasını esas alarak ona göre numaralandırmaya devam ettik.

Altun Yaruk X. Tegzinç'te on sekiz defa geçen *kut* için çoktan aza doğru 'saadet/mutluluk, kut, şeref, kutsallık, arzu ve iyi' anlamları verilmiş, bir yerde de sözcüğe doğrudan bir anlam verilmediği görülmüştür. Metinlerin özgün yazımları ile Gulcalı'nın yaptığı günümüz Türkçesine aktarımları şöyledir:

615 (20) sav sözledi :: m(e)n amtı tolp sansar-(21)-takı tınl(ı)glar üçün üzeliksiz üs-(22)-tünki yig burkan kutı küsüşin [616] (1) teprençsiz yayılmaksız ulug y(a)rlıkançuçı (2) köngül turgurup bo mening sever amrak et'öz-(3)-ümin titer m(e)n ıdalayur m(e)n .. bozulmaksız (4) çolmaksız burkan kutın tileyür m(e)n (5) kim kamag bilgelerke sevgülük taplaguluk (6) üç uguş yirtinçüdeki emgeklig taluy-(7)-dakı tınl(ı)glarıg örü tartıp ozgurup inç (8) mengilig kılayın tip tidi :: (Kaya C. , 1994, s. 324)

[615] (20-22) [616] (1-8) söyledi: "ben şimdi bütün dünyadaki canlılar için en üstteki (daha yukarısı olmayan) mükemmel buda şerefine erişmek arzusuyla tereddütsüz büyük (bir) merhametle bu sevdiğim vücudumu terk ederim, bozulmaz çürümez Buda kutunu (şerefini) dilerim, ki (Buda kutsiyeti) bütün bilginlerce sevilen, seçilendir. Üç alemin eziyetli denizindeki canlıları çekip kurtarıp (onları günahlarından kurtarıp), mutlu edeyim dedi (Ahmet, 2009, s. 107, 108).

618 (6) t(e)rkkeye üdün teggey siz .. tenggeşi-(7)-siz burkan kutınga .. yanmaksız-(8)-ın tanuklap .. inçkü mengi tapgay siz .. (Kaya C. , 1994, s. 325)

(6-8) kısa zamanda erişeceksiniz eşsiz Buda kutına; tereddütsüz tanıklayıp (şehadet getirerek) mutluluk bulacaksınız, (dedi) (Ahmet, 2009, s. 108, 109).

639 (2) üze ugrayu .. üzeliksiz yolug küseyü .. (3) kut koluntı bir köngülin .. kutgargu-(4)-ka kinki üdte .. kamag tınl(ı)glar 112on o-(5)-ın sakınçıg b(e)k ornatıp .. burkan (6) kutılıg yig tüşde .. taluy ögüz (7) teg king alkıg .. tüpsiz terinng tüz (Kaya C. , 1994, s. 333)

(2-7) Daha yukarısı olmayan yolu arzu ederek gelecekte bütün canlıları kurtarmaya canı gönülden niyaz etti; (bu düşünceyi) Buddha kutsiyetli mükemmel semerede, okyanus gibi geniş (ve) derin asıl öğretide iyice yerleştirdi (Gulcalı, 2015, s. 223).

643 (9)-[lar] yorıgınta .. burkan kutın (10) tıltaglarta yorıdım .. bodıs(a)t(a)v[lar yorıgınta] (11) yorımışda .. .. ol üdte [m(e)n] (12) öz köngülümde öritdim .. ulug bedük (13) kut kolmak .. bo et'özüm süngüki .. (14) kaltı erser bo yirte .. kin keligme (15) üdlerte .. asıg kılsun tınl(ı)glarka (16) tip :: :: una amtı bi[1]-(17)-ing toyınlara .. et'özümin [tut]mış (18) süngüg yiti erdinin itiglig .. (19) [ert]miş (?) bo astup .. ertmekinge ülgü-(20)[süz erür] üküş üd kolu .. erü erü (21) [kömülti tering] batıp toprakda .. ol (22) [üdlerte bir uçlug] kut kolmışım (23) [içinte tılta]gı iy(i)n tınl(ı)glarıg .. [644] (1) özgürü kutgaru birgüke .. anın amtı (Kaya C. , 1994, s. 335)

(9-23) … yolunda, Buddha şerefini bulacak sebeplerden dolayı uyguladım. Bodhisattvalar yolundan yürürken, Bodhisattva iken vücudumu terk ettiğim o vakit, ben kendi gönlümde büyük kut isteme (arzusunu) yükselttim; bu vücudumun kemikleri bu yerde kaldı ise, gelecek zamanlarda canlılara fayda sağlamasını istedi(ğim içindi). İşte şimdi biliniz ey rahipler! Vücudumun terk ettiği kemiği, yedi mücevherin süslemesiyle meydana gelen bu stupa, sayısız zamanın geçmesiyle, yavaş yavaş toprak (altına) derince batıp gömüldü, (çünkü) o zamanlarda bir yönlü kut dilememin gücü sayesinde canlıları kurtarıvermek içindi (Gulcalı, 2015, s. 224).

644 (5) tükel bilge biliglig t(e)ngri t(e)ngrisi (6) burkan bo çetikig nomlayu y(a)rlıkamışda (7) ol kamag ulug tirin kuvrag üstün (8) t(e)ngri altın yalanguk alkugun barça (9) yiringüyü açıyu ögirip sevinip adın (10) mungadıp üzeliksiz üstünki yig (11) köni tüz tuymak burkan kutınga b(e)k (12) katıg köngül öritfiler .. monı monçulayu (Kaya C. , 1994, s. 335)

(5-12) Kâmil bilge tanrılar tanrısı Buddha bu (yeniden) doğum efsanesini (Skr. Jātaka) vaaz edip buyurduktan sonra, o bütün büyük cemaat, yukarıdaki tanrılar alttaki insanlar hepsi üzülerek, sevinerek ve ayrıca hayret ederek, en yüksek mükemmel, doğru (ve) düz kavrayışlı Buddha kutsallığına sıkı gönül bağladılar (Gulcalı, 2015, s. 224, 225).

648 (4) ögdümüz .. t(e)ngrim sizing yitinç-(5)-siz .. edgülüg taluy içinte .. (6) bir tamızımk(a)ya ülüşin .. (7) bo buyanıg evirip .. alku (8) tınl(ı)glarka birür biz .. (9) kut kolur biz t(e)rk üdün .. (10) burkan kutın bulsunlar .. (11) tip monçulayu ögdiler :: (Kaya C. , 1994, s. 337)

(4-11) Tanrım, sizin sınırsız fazilet okyanusunuz içinden (sadece) bir damlacık kısmını övdük; bu (zikrimizinin) sevabını (Skr. Puṇya) çevirip bütün canlılara bağışlıyoruz; kut dileriz/niyâz ederiz, (bütün canlılar) en kısa zamanda Buddha saadetinini (Skr. Bodhi) bulsunlar." Diye (on yönden gelen Bodhisattvalar Buddha'yı) böylece övdüler (Gulcalı, 2015, s. 226).

657 (11) küledüng bo buyan edgü kılınçıng (12) içinte t(e)rk üdün burkan kutın (13) bulgay s(e)n .. adın kim kayu tınl(ı)glar (14) yme birök bo ögdi üze mini (15) ögserler .. olar barça nom tatıg-(16)-lıg menggü mengi togmaksız nom (17) tatıgınga kirgeyler tip y(a)rlıkadı :: (Kaya C. , 1994, s. 341)

(11-17) Bu sevaplı amelinin gücüyle, hemencecik Buddha saadetini bulacaksın. Diğer bütün canlılar da şayet bu övgü ile beni överlerse, onlar hepsi öğreti tadındaki ebedi mutluluk olan, doğmayan öğreti kapısına girecekler." diye buyurdu (Gulcalı, 2015, s. 228).

660 (10)-üngüz ol .. t(e)ngrim <köngülüm> küçk(e)yesi (11) yitmişçe edgülüg taluyunguznu(ng) (12) tamızımça ülüşin öge tegin-(13)-tim .. ince k(a)ltı çibinkeye (14) taluy suvın içmiş teg .. evire <ötünü> k[ut] (15) kolu teginür m(e)n .. bo buyan edgü kılınç[ı] (16) yme tamag tınl(ı)g oglanınga .. togmak (17) ölmek emgekdin birtem ozup kut-(18)-rulup tenggeşisiz yig tüş<ke> utlu<ka> (19) <t(e)rk>keye üdün tegmekleri bolsun t[(e)ngrim tip] (20) tidi :: <anta> ötrü uluş ulug[ı tükel] (Kaya C. , 1994, s. 342)

(10-20) ... Tanrım, gücümün yettiği kadar fazilet denizinizin bir damlasını övmeye çalıştım; ancak (bu övgü) tıpkı küçük (bir) sineğin deniz suyunu içmesi gibidir. Bu sevabı yine bütün canlılara tevcih ederek, '(bütün canlıların) doğum ölüm ızdırabından tamamen kurtulup emsalsız mükemmel semereye hızlıca ulaşmaları gerçekleşsin' diye niyaz ederim." Diye konuştu (Gulcalı, 2015, s. 228) …

662 (6) y(a)rlıkadı :: sizler kamag (7) ulug tirin kuvrag ince bilingler .. (8) kim m(e)n ülgüsüz sansız asankı (9) kalp üdlertin berü tüü tüpi yokaru (10) turgu tek yürek yarılınçıg açıg (11) tarka emgek emgenip ol emge[kler]-(12)-ning tüşinte bulmış tanuklamış (13) tütrüm tering ıduk nomug bo[dı] (14) tigme burkan kutının ugrayu (15) tıltagın sizlerke aça yada nom-(16)-layu birtim .. sizlerning ara kayu- (Kaya C. , 1994, s. 343)

(6-16) … "Sizler, bütün büyük cemaat şöyle biliniz! Ki ben sayısız devirlerden beri tüyleri diken diken olacak kadar yürek parçalayan ağır acı(ları) yaşayıp, o acıların sonucunda bulup

tanıklamış olduğum derin (ve) kutsal öğretiyi, bodhi denilen Buddha saadetinin doğrudan sebebini sizlere açarak vaaz ediverdim (Gulcalı, 2015, s. 229) …

663 (5) ötüntiler :: :: atı kötrülmiş (6) ayagka tegimlik t(e)ngrim biz kamag-(7)-un sevig taplag köngülümüz üze (8) [teng]siz ülgsüz sansız asankı (9) [kalp] üdlertin berü tüü tüpi (10) [yokaru] .. turgu teg yürek yarılınçıg (11) açıg tarka emgek emgenip ol (12) emgekingizning küçinte bulmış tanuklamış (13) [tüt]rüm tering bo ıduk bodı tigme (14) burkan kutının ugrayu tıltagın (15) et'özümüzni esirkemedin agır (16) ayag köngülin küyü küzetü tutup (17) t(e)ngrim siz nırvanka kirü y(a)rlıkamışda (18) [kin] bon om erdinig kingürü (19) yadıp nomlug şasınıngıznı yirtinçü-(20)-[de] uzun turguru tegingey (21) [biz t(e)ngrim] tip ötünü teginip (22) şlök takşutın ince (23) [(tip ötünti]ler :: :: (Kaya C. , 1994, s. 343)

(5-23) "Adı yüceltilmiş saygı değer tanrım, biz hepimiz meyilli gönlümüz ile ölçüsüz sayısız devirlerden beri tüyleri diken diken eden yürek parçalayıcı acı eziyete katlanıp o acıların sonucunda bulmış (ve) tanıklamış olduğumuz derin (olan) bu kutsal öğretiyi, bodhi denilen Buddha saadetinin doğrudan sebebini, canımızı esirgemeden saygılı gönülle koruyup, tanrım siz nirvaṇa'ya girdikten sonra bu öğreti cevherini genişçe yayarak dinî öğretinizi yer yüzünde uzun (süre) yaşattıralım." Diye arz edip şiir okuyarak (yine) şöyle söylediler (Gulcalı, 2015, s. 229):

665 (8) [115on om] erdinig turkaru .. yağız yirte (9) [turta]çı .. kök kalıkka tayaklıg .. san-(10)-[sız] sakışsız kolusuz .. kut vahşık-(11)-[lar]nıng kuvragı .. uzun üdün (12) [y(a)r]lıgıngıznı .. ayayu agırlayu tut-(13)-mışka .. anın küyü küzetü tutgay biz (14) bon om erdinig turkaru .. tört azrua (Kaya C. , 1994, s. 344)

(8-14) … Yağız yerde yaşayanlar, gökyüzüne dayanan sayısız iyi ruhlar topluluğu, uzun süre emrinizi saygı göstererek tutageldiği için biz bu öğreti cevherini daima koruyacağız (Gulcalı, 2015, s. 229).

666 (13) birök bar erser kim kayu .. 115on om erdinig (14) tutdaçı .. burkan kutınga avant (15) tıltag .. kılgalı udaçı tıltagıg .. (16) ürüg uzatı bir yanglıg .. törtdin (17) yıngak tegriglep (18) küyü küzetü tutgay biz .. tip (19) tidiler .. ol üdüdn t(e)ngri [kanı] (Kaya C. , 1994, s. 344, 345)

(13-19) Şayet kim var ise bu öğreti cevherini devam ettiren, Buddha saadetine yol açan sebebi gerçekleştirebilen, sürekli aynı şekilde dört tarafı sararak (onu) saygıyla tapıp koruyacağız." dediler (Gulcalı, 2015, s. 230).

667 (5) b(e)lgürüp .. nomladılar bo nomug .. anın (6) amtı m(e)n özüm .. ol burkan (7) kutınga .. sevinç bilmek törüsinçe .. (8) [uza]tı tapıg kılgalı .. küyü küzetü (9) [tutay]ın .. monçulayu bo nomug .. bon om erdi-(10)-[ni]g tutdaçı .. tözünlerig yme (11) [a]nçulayu ok tip tidi :: :: :: (Kaya C. , 1994, s. 345)

(5-11) Ondan dolayı, şimdi ben bizzat o Buddha saadetine minnetkâr olma adetince, daima ibadet etmek için bu böylesi öğretiyi koruyayım; bu öğretiyi devam ettiren azizleri de aynı şekilde (koruyayım)." dedi (Gulcalı, 2015, s. 230).

671 (6) ince tip y(a)rlıkadı :: monı monçulayu (7) [yangın] sizler tözünler üstün (8) [t(e)ngri] altın yalanguk bon om erdinig (9) [yadgu]k aküyü küzetü tutguka (10) [küsüş] öritmekingizler tıltagınta (11) [uza]tı yene m(e)n nırvanka kirmiş-(12)-de kin bo üzeliksiz yig ıduk (13) burkan kutının ugrayu tıltagı .. bo (14) nom erdinig saçılgalı yokadgalı (15) ıdmamakıngızlartın ötgürü k(a)ltı (16) gang ögüzdeki kum sanınca kalp üd-(17)-lerke tegi sözlep nomlap alkmagu-(18)-luk ulug buyan edgü kılınçıg kaz-(19)-[gantıngız]lar .. anın birök kim- (Kaya C. , 1994, s. 347)

(6-19) "Böylelikle, sizler azizler, üstteki tanrılar alttaki insan(lar), bu öğreti cevherini yaymaya, koruyup sahip çıkmaya niyet ettiğinizden dolayı; ve ayrıca özellikle ben Nirvaṇa'ya erdikten sonraki bu en üstün kutsal Buddha saadetinin nedeni (olan) bu öğreti cevherini dağılmaya (ve) yok olmaya terk etmediğinizden ötürü; tıpkı Ganj nehrindeki kum sanı kadar (sayısız) devirler boyu vaaz edip, bitmeyecek sevap kazandınız (Gulcalı, 2015, s. 231).

Zemire Gulcalı'nın Türkiye Türkçesine aktardığı *Altun Yaruk X. Tegzinç*'te on sekiz kez yer alan *kut*'lardan yedi tanesi 'saadet/mutluluk' anlamındadır. Bu satırlar daha önce de karşımıza sıkça çıkan *burkan kutı* ifadesinin yer aldığı satırlardır. Bu kitaplarda *burkan kutı* ifadesinin Türkiye Türkçesindeki karşılığı 'Buda kutu/ kutsallığı/ saadeti/ mutluluğu' olarak verilmiştir. Metindeki bağlamlarında Clauson'un sözcük için verdiği 'Tanrı'nın iyiliği, lütfu; mutluluk' anlamını da düşündüğümüzde bu satırlar yerinde bir çeviri olmuş gibidir. Ancak 'mutluluk' ile kastedilen yine gerçek anlamı olup aradığımız *Kutadgu Bilig'*de kavramlaşan anlam değildir.

X. Tegzinç'te *kut,* Türkiye Türkçesine aktarılırken dört kez yine 'kut' olarak verilmiştir. Bu satırlardaki *kut*'un 'Tanrı'nın iyiliği, lütfu' anlamını taşıdığı görülmektedir. Gulcalı tarafından yapılan aktarmada üç kez 'şeref', bir kez de 'kutsallık' anlamı ile verilen *burkan kutı* ifadelerinin bağlamda 'Tanrı'nın iyiliği, lütfu' anlamının etrafında olduğu, bundan pek de farklı anlam taşımadığı düşünülmüştür. Bu ifadelerin hepsinin 'kut' anlamında toplanabileceği öngörüldüğünden metinde sekiz kez 'kut' anlamı yer almaktadır, diyebiliriz.

X. Tegzinç'te birer kez 'iyi, niyaz' anlamları yer alırken 660/14'teki *kut* için çeviride doğrudan bir anlamın verilmediği görülmüştür.

2.1.1.4.12. Buyan evirmek

"Asıl AY, Çince paralelinde olduğu gibi, 10 kitap (Uyg. *Tegzinç*) içine dağılmış 31 bölümden (Uyg. *Bölük*) ibarettir. Petersburg nüshasına, ayrıca, giriş (Uyg. *Süü ülüş*) ile sevap yöneltimi (Uyg. *Buyan evirmek*) bölümleri eklenmiştir" (Kaya C. , 1994, s. 14). "Yazma, Tai-ts'ing sülalesinin K'ang-hi devrinde 26. Yılda [=1687] istinsah edilmiştir. AY'a ait olmayan *Buyan evirmek* bölümü ise 1688 tarihinde yazılmıştır. Ele geçirildiğinde dağınık durumda olan yazma düzenlenerek dökme Uygur harfleriyle yayımlanmıştır" (Kaya C. , 1994, s. 17, 18).

Günümüz Türkçesine 'sevap/ iyilik yöneltimi/ aktarımı' gibi çevrilebilen *buyan evirmek* bölümünün ilk kısmında Burkancılıktaki maddi ve manevi unsurlar sayılarak onlara saygı gösterilmiştir (678-683/16). Daha sonra vakıfçıların *Altun Yaruk*'u yazdırma nedenleri açıklanıp yazdıran kişilerin adları anılmış ve *Altun Yaruk*'un yazdırılmasında ortaya çıkan sevap yöneltilmiştir (Tekin Ş. , 1962, s. 240). Bu bölümün diğer bölümlerdeki gibi kendi başına Türkiye Türkçesine aktarımına ulaşılamamış, ancak Şinasi Tekin'in 'Uygurlarda Sevab Tevcihi Âdeti ve İslâmlıktaki Mevlid Duâsı' adlı makalesinde bir kısmının çevirisine erişilmiştir. Burkan'ın vasıflarının anlatıldığı 681. yaprakta ise başka kaynaklardan bulduğumuz kısmi çeviriler ile açıklamaları birleştirerek, diğer kitaplardaki ifadelerden de hareketle bir çeviri yaptık. Bu bölümde üç defa karşımıza çıkan *kut* sözcüğünün geçtiği satırlar şöyledir:

681 (5) kutın buyanın kolulap koduru ülgülegülüksüz (6) koşar koşar buyanlıg yiti erdinilig kut (7) tagda .. kutlug kıvlıg v(a)çırasan v(a)jırlıg (8) örgünnüng .. kutulu (?) mantılu (?) turur kop kamag-(9)-nıng atı manggalı bolmış :: :: (Kaya C. , 1994, s. 350)

(5-9) “Mutluluklarını, meditasyon yaparak bütünüyle karşılaştırılamaz çifter çifter talihli, yedi mücevherli” kutsal dağında talihli elmas işlemeli tahtın mutluluk içindedir, bütün hepsinin adı mutlu olmuş (Kasai’den aktaran Karaman, 2023, s. 64) (Zieme, 1991, s. 276).

684 (19) altın yagızka tayaklıg luu kanlarınıng .. (20) anta basa irkek tişi kut vahşıklarnıng (21) asılıp üstelip nomlug küçleri .. (Kaya C. , 1994, s. 352)

(19-21) Aşağıda kara toprağa dayanan ejder hükümdarlarının, ondan sonra erkek ve dişi iyi ruhların din güçleri artıp bu temiz ülkeyi daima korusunlar (Tekin Ş. , 1962, s. 241).

Buyan evirmek ‘sevap yöneltmek’ bölümünde yer alan *kut*’lardan biri *kut buyan* ‘mutluluk’, biri *kut vahşık* ‘iyi ruh’ ikilemesinde, diğeri ise ‘kutsal’ anlamında olduğunu düşündüğümüz biçimdedir. *Kut buyan* ‘mutluluk’ anlamlarının yine öncekilerde olduğu gibi *Kutadgu Bilig’de yer alan ‘devlet yönetiminde mutluluk’ anlamında olmadığı saptanmıştır.*

Altun Yaruk’u *kut* bağlamında yaptığımız bu incelemede*, kut* yalın ve çekim eki almış olarak üç yüz otuz bir defa yer almaktadır. Bunlardan yüz altı tanesinde ‘mutluluk’ anlamının olduğunu düşünmekteyiz. Belki daha ayrıntılı yapılan incelemelerde, *Altun Yaruk’*un ele geçirilebilecek farklı nüshaları ile bu anlama sahip satırların sayısı gittikçe artacaktır.

Kut sözcüğünü tarihi metinlerimizden başlayarak günümüze kadar anlamsal boyutta ayrıntılı olarak ele aldığımız bu bölümde, sözcüğün yalın ve çekim eki almış durumlarının yanında yapım eki alarak yeni anlamlar kazanmış olduğu sözcükleri de inceledik. Ancak *Altun Yaruk*’ta çok fazla geçen bu sözcüklerin bağlamları ile birlikte yer aldığı satırları burada vermenin çok hacimli olacağını ve çalışmamızın asıl konusunu dağıtabileceğini düşündüğümüzden kullanım sayılarının çokluğundan başlayarak bunları birkaç paragrafta ele alacağız.

Kutlug ‘kutlu’ sözcüğü, *kut* ad köküne *+lug* ‘sahiplik bildiren’ addan ad yapma ekinin gelmesi ile oluşmuş, bugün de ‘uğurlu, mübarek’ (GTS, KA) anlamlarında kullandığımız sözcüklerdendir. Sözcük, bu anlamı ve ekinde oluşan çok küçük bir değişim ile Eski Türkçeden beri dilimizde yaşayan sözcüklerimizden biridir. *Altun Yaruk*’ta kırk dokuz kez geçen sözcük, çoğu zaman bugünkü gibi ‘kutlu’ anlamında kullanılmış gözükmektedir. Bunun dışında sözcüğe ‘kutsal, saadetli, güçlü’ gibi anlamlarının verildiği de görülmektedir. Daha önce metinde sözcüğün kökü *kut*’un ikileme oluşturduğunu gördüğümüz *buyan, kıv,*

ülüg sözcüklerinin aynı biçimde *+lıg/ +lig/ +lug /+lüg* addan ad yapma ekini almış biçimleri *buyanlıg, kıvlıg, ülüglüg* ile ikileme oluşturduğu yapıları da görmekteyiz. Bu ikilemelere bazı çalışmalarda ikileme gözüyle bakılmayarak her iki sözcüğe de ayrı ayrı anlam verildiğine denk geldik. Daha önce başka ikilemelerde de karşılaştığımız bu durum için Mehmet Ölmez'in Uygur Türkçesindeki ikilemeleri topladığı makalesinde verdiği anlamları esas almayı seçmiştik. Yine aynı biçimde buradaki ikilemeler için de şu anlamları vereceğiz: *kutlug buyanlıg* 'sevaplı, şanslı', *kutlug kıvlıg* 'talihli, mutlu', *kutlug ülüglüg* 'talihli' (2017, s. 276). *Altun Yaruk*'ta bu ikilemelerden *kutlug buyanlıg* iki yerde, *kutlug kıvlıg* bir yerde ve *kutlug ülüglüg* yedi yerde geçmektedir. Bunların dışında ikişer yerde de 'kutsal ve saadetli' anlamlarını taşıyan *kutlug*, kalan otuz beş yerde 'kutlu' anlamındadır. Bu ifadelerden biri de bugün dahi aynı biçimde kullanmaya devam ettiğimiz 'uğurlu olsun, bolluk ve iyilik getirsin, hayırlı olsun' (GTS, KA) anlamındaki *kutlug olsun* 'kutlu olsun'dur. Sözcüğün geçtiği satırlarda *Kutadgu Bilig*'deki kavramlaşan anlamın olmadığı görülmüştür.

Kutılıg < *kut* ad kökü + *ı* üçüncü tekil kişi iyelik eki *+lıg* addan ad yapım eki biçiminde çözümlendiğini düşündüğümüz 'kutlu, saadetli' gibi anlamlara gelerek *kutlug* ile benzer yapıda olduğunu düşündüğümüz sözcük, *Altun Yaruk*'ta beş kez geçmektedir. Ancak bu sözcükle ilgili Clauson'da, Wilkens'te, Hamilton'da ve Caferoğlu'nda bir bilgi bulamazken Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri* adlı kitabında, 'Kut kavramı' başlığımızın altında da dile getirdiğimiz gibi, yukarıdaki çözümlemenin yapılarak 'azametli' anlamı verildiğini ifade etmek isteriz (Caferoğlu, 1968) (Clauson, 1972) (Gabain, 1988) (Hamilton, 1998) (Wilkens, 2021, s. 47, 71). Sözcüğe *Altun Yaruk*'ta verilen anlamlara baktığımızda iki yerde 'kutsallık' olmak üzere 'kutsallık, kutsiyetli, sevinç ve saadetli' anlamları ile karşılaşıyoruz. Aslında metinleri ele aldığımızda hepsinde 'kutsallık sahibi olma' gibi bir anlamın olduğunu düşünüyoruz.

Kut ad köküne *-ad* addan eylem yapma eki eklenerek türetilen *kutad-* eylemi için Clauson, geçişsiz eylem olarak kullanımında 'ilahi lütuf veya talihli bir durumdan yararlanmak, kutlu olmak, uğur bulmak', geçişli eylem olarak kullanımında ise 'kut vermek, uğur veya ilahi lütuf bağışlamak/vermek' anlamlarına gelecek biçimde yer aldığını belirtir (1972, s. 597). Yani hem kişinin kendisi hem de kuta sahip kişi sayesinde başkaları kut bularak tanrının iyiliğine, mutluluğa, talihe erişecektir. *Altun Yaruk*'ta iki kez yer alan *kutad-* eylemine hangi anlamda kullanıldığı için baktığımızda, bunlardan birinde metin oldukça

eksik olduğundan metne anlamlandırma yapılamamıştır. Diğerinde ise ‘kutlu kılmak’ anlamı verilmiş ve bunun bağlama göre yerinde bir anlamlandırma olduğu düşünülmektedir.

Kutsıra- eylemi ise *Altun Yaruk*’ta bir defa geçen, *kut* kökünden gelen sözcüklerimizdendir. *Altun Yaruk VII. Tegzinç*’te yer alan bu sözcükle Clauson’un ve Caferoğlu’nun sözlükleri, Gabain’in Eski Türkçe dil bilgisi ile ilgili çalışmasında karşılaşılmazken Wilkens’in sözlüğünde karşılaşılmaktadır (Caferoğlu, 1968) (Clauson, 1972) (Gabain, 1988) (Wilkens, 2021, s. 433). Her ne kadar Orhun Yazıtları’nda *kutsıra-* eylemi ile karşılaşmasak da eklendiği sözcüğe ‘…sızlaşmak’ anlamı katan *+sIrA-* addan eylem yapma ekinin başka örneklerini görüyoruz: *ilsire-, kagansıra-, urugsırat-. Altun Yaruk* 471/20’de yani *VII. tegzinç* 7a’da geçen *kutsıra-,* bu kitap üzerinde çalışan Engin Çetin tarafından da ‘mutsuz kılmak’ olarak anlamlandırılmıştır (2012, s. 245). *Kut* ile ilgili *kutsıra-* eyleminde özellikle dikkatimizi çeken, buradaki olumsuz anlamdır. Öyle ki *Altun Yaruk*’ta *kut* ve türevi sözcükler toplamda üç yüz seksen sekiz kez kullanılmıştır. Bunların hiçbirinde sözcükle ilgili olumsuz anlama rastlanmamıştır. *Kutsıra-* eylemini çeşitli çalışma ve sözlüklerde aradığımızda ise ilginç bir sonuçla karşılaştık. Clauson’da, Caferoğlu’nda, Gabain’de ve Hamilton’da göremediğimiz bu sözcük, ‘mutsuz olmak, mutluluğu elinden alınmış olmak’ diye verilen anlamı ile yalnızca Wilkens’in sözlüğünde yer almaktadır (Wilkens, 2021, s. 433). Üstelik *kutsıra-* eyleminin yanında madde başı olarak *kutsıramak* adı ile ve *kutsıratıl-* eylemi de vardır.

Kut’un olumsuz anlamlı türevlerinden olan *kutsıra-* eyleminden konu açılmışken sözcüğün en çok karşılaştığımız olumsuzluk eki almış biçimi olan *kutsuz*’dan bahsetmemek olmayacak. Her ne kadar *kutsuz*’u bugüne kadar incelediğimiz Orhun Yazıtları’nda, *Irk Bitig*’de, *Altun Yaruk*’ta göremesek de çeşitli sözlük ve makalelerde yaptığımız incelemelerde, *kutsuz*’un hem tek başına hem de ikilemeler içinde yer aldığını biliyoruz. Sözcüğe verilen anlamlara baktığımızda ise *kutlug*’un tersi ‘kut sahibi olmama’ yani ‘uğursuz, kutsuz, saadetsiz, ilahi lütfa erişememiş, talihsiz, şanssız, kurtuluşsuz, sevapsız, mutsuz, karizmasız, bahtsız, mutsuzluk, talihsizlik’ anlamları ile verilmiştir. Ölmez de *kutsuz buyansız, kutsuz kıvsız, kutsuz kovı, kutsuz ülügsüz* ikilemelerini ‘sevapsız, şanssız, talihsiz’anlamlarında vermiştir (Caferoğlu, 1968, s. 190) (Clauson, 1972, s. 606) (Ölmez, 2017, s. 276) (Wilkens, 2021, s. 433). Bu çalışmalardaki örneklerin hepsi Paul Pelliot’nun çalışmasına, Turkische Turfantexte ve Berliner Turfantexte metinlerine dayanmaktadır. Clauson’un açıklamalarına daha ayrıntılı olarak sözcüğün geçtiği bölümlerde değineceğiz.

Ceval Kaya'nın 73992 olarak verdiği toplam sözcük sayısı içinde 3560 madde başı yer almaktadır (Kaya C. , 1994, s. 828). Toplamı 688 yaprağı bulan *Altun Yaruk* gibi oldukça geniş bir yapıtta, *kut* ve onun türevi olan *kutlug, kutılıg, kutad-* ve *kutsıra-* sözcüklerinin tamamı 388 kez kullanılmıştır. Bu kadar çok kullanım ile *kut* ve türevleri sıklık dizininde *kut*'un 331 kez kullanımı ile 37. sırasını 26. sıraya taşımıştır. Böyle bir yapıtta *kut* ve türevlerinin bu denli çok bulunması, metin içinde önemli sözcüklerden olduğunu göstermesi bakımından çok değerlidir. *Altun Yaruk*'ta bu sözcüğün tam bir kavram olarak kullanılıp kullanılmadığını bilemiyoruz. Bunun için Uygur Türkçesinde, belki de metnin Çincesi ile karşılaştırmalı olarak çok daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekecektir. Şu an için hâlâ *kut*'un 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamını karşılayan bir kavram olarak kullanılması ilk kez Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig*'indedir, düşüncesini devam ettirebiliriz. Çünkü yaptığımız incelemeler sonucunda Uygur Türkçesi ile yazılmış *Altun Yaruk*'ta da Kök Türkçede olduğu gibi, *kut* sözcüğünün *Kutadgu Bilig*'de kazandığını savunduğumuz 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamında olmadığı, gerçek anlamında kullanıldığı, dolayısıyla tezimizde ortaya attığımız savımızı destekleyici kanıtlara erişildiği saptanmıştır.

2.1.1.5. Dîvânü Lügâti't-Türk

Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te *kut* 'kut, uğur, devlet, baht, talih, saadet' anlamlarında yer almaktadır. Yine bu sözcükten türemiş 'mesut olmak' anlamındaki *kut almak/kutalmak*; 'kutlu olmak, ulu nasipli olmak' anlamındaki *kutanmak*; 'kutlu olmak, baht ve devlet sahibi olmak' anlamındaki *kutatmak*; 'baht bulmak' anlamındaki *kut bulmak*; 'kutlu' anlamındaki *kutlug*; 'kutsuz, işleri ters giden adam' anlamındaki *kutsuz* sözcükleri bulunmaktadır (Kâşgarlı, 1972, s. 77). Bu sözcüklerin bir kısmının günümüze kadar gelebildiği ancak bir kısmının Eski Türkiye Türkçesinde bile oldukça az kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle buradaki *kutalmak/kut almak, kutanmak, kutatmak* eylemlerinin dildeki kullanımının son bulmasına karşın *kutlu, kutsuz* ad/önadlarının kullanımının devam etmesi dikkat çekicidir.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te yalın durumda ve çekim eki almış olarak *kut* sözcüğü on beş kez geçmektedir. Bunlar için Kâşgarlı Mahmut'un verdiği Arapça tanımlamalarını da inceleyerek sözcüğün tam olarak hangi anlamlarda kullanıldığını karşılaştırmalı olarak ele almak istedik. Aşağıda *kut* geçen bu satırlar ile ifadelerin Arapça çevirisinde ve açıklamasında *kut* yerine hangi sözcük ya da sözcüklerin kullanıldığına değindik:

55/2-3 bardı eren ḳonuḳ körüp ḳutḳa saḳar / ḳaldı yavuz oyuḳ körüp evni yıḳar: cadd

59/3-4 üme kelse ḳut kelir: el-cadd ve'l-yumn

92/5 anın ḳutı uçdı: davla

109/6 anın ḳutı uḍundı: cadd

139/12-14 yıġlap uḍu irtedim / bağrım başın ḳartadım / ḳaçmış ḳutuġ irtedim / yaġmut küni ḳan saçar: el-cadd

152/9-11 begim özin oġurladı / yaraġ bilip uġurladı / uluġ Teŋri aġırladı / anın ḳut ḳıv tozı toġdı: ed-davla ve'l-baḫt

154/4-5 uluġnı uluġlasa ḳut bolur: el-baḫt

161/11-12 ḳut ḳıvıġ birse idim ḳulıŋa / künde ışı yüksepen yoḳar aġar: el-davla

189/6 Terken ḳatun ḳutıŋa tegür mindin ḳoşuġ / ayġıl siziŋ tapuġçı ötnür yaŋı tapuġ: -

193/4-5 bardı eren ḳonuḳ bulup ḳutḳa saḳar / ḳaldı ayıġ oyuḳ körüp evni yıḳar: cadd

215/12 ḳut belgüsi bilig: ed-davla

329/7-8 ḳutaldı er: el-cadd

355/10-13 toḍġurmadı ıtımnı / torġurġalır atımnı / sürdi meniŋ ḳutumnı / ḳaz taḳı ḳordayımı: davla

381/7-8 erdemsizden ḳut çertilür: el-cadd ve'l-davla

551/1-2 buġday ḳutında sorḳıç suvalur: bereketü'l-cadd

Bu satırlarda *kut* için verilen Arapça karşılıklar *davla* 'şans, kısmet, baht', *cadd* 'talih', *baraka* 'bereket' ve *yumn* 'uğur' anlamındaki sözcüklerdir. Oysaki eski Yunan kaynaklardan beslenerek kendince benzer bir devlet düzenini sunan Farabi de *Devlet*'teki 'mutluluk' karşılığında bu sözcükleri değil, *sa'âda* sözcüğünü seçmiştir. Bu durumda Kâşgarlı Mahmut'un da 'mutluluk' anlamı için Türkçe *kut* karşılığında *sa'âda* sözcüğünü kullanması beklenirken *davla, cadd, yumn* ve *baraka* sözcüklerini seçmesi tesadüf müdür? Yoksa Türkçede Platon'daki, Farabi'deki 'mutluluk' anlamının karşılığında önceden türetilen veya

kavramlaştırılan bir sözcük olmadığından bu anlamı *kut* sözcüğüne hiç vermemiş midir? Yoksa Kâşgarlı Mahmut Clauson'un dediği gibi *kut*'a sadece 'Tanrı'nın iyiliği, talih, şans' anlamlarını mı vermiştir? *Kutadgu Bilig*'in 1069-1070 yılları arasında yazıldığını doğrudan metnin içerisinden anlıyoruz. *Dîvânü Lügâti't-Türk'*ün de son yıllarda yapılan araştırmalar ile 1072-1077 yılları arasında yazıldığı saptanmıştır. Aralarında bu kadar kısa bir zaman farkı varken ve günümüzün bin yıl öncesinde, Kâşgarlı Mahmut'un *Kutadgu Bilig*'e erişip onu okuması ve *kut* sözcüğüne Yusuf Hâs Hâcip'in verdiği yeni anlamı yapıtına alması pek olası gözükmemektedir. Nitekim yukarıdaki ifadeler de bunun bir göstergesidir. O hâlde bizim tezimizdeki savımızı Kâşgarlı Mahmut *kut* sözcüğünü Arapça *davla, cadd, yumn ve baraka* ile karşılayarak kanıtlamıştır.

Bunların yanında bir de *kut* kökünden türediği neredeyse kesin olan sözcükler vardır: *kutal-/kut al-, kutan-, kutat-, kutlug, Kutlug, kutlug tigin, kutsuz, kutul-*. Bu sözcükler için de Kâşgarlı'nın verdiği Arapça karşılıklara bakarsak yukarıda ifade ettiğimiz tümcelerimizi daha sağlam dayanaklara oturtacağız.

54/3-4 ḳışḳa itin kelse ḳalı ḳutluġ yāy / tün kün keçe alḳınur ödlek bile āy: el-mübarek

161/10 Kutlug (buradan Kutlug ismi çıkar):

208/14 ḳutluġ tigin: mübarek

230/9-10 ḳutsuz ḳuḍuġḳa kirse ḳum yaġar: cadd

233/4-6 tumlıġ kelip ḳapsadı / ḳutluġ yāyıġ tepsedi / ḳarlap ajun yapsadı / et yin üşüp emrişür: mübarek

233/17 ḳutluġ neŋ: mübarek. Ḳutluġ (erkek adı)

329/7-8 ḳutaldı er: el-cadd

329/9 uraġut ḳutuldı: cedd

344/9 ḳutandı neŋ: mecdūd

415/13 er ḳutattı: cadd va davla va baḫt

470/14-15 (yaġmur yaġdı) ḳutluġḳa ḳoşa yağar: el-cadd, davla

Dîvânü Lügâti't-Türk'te yer alan *kut* türevi sözcüklerin geçtiği bağlamlar kısaca yukarıdaki gibidir. Bunların Arapça açıklamaları yapılırken hangi sözcüklerle karşılandığına baktığımızda çoğunda yine *davla, cadd, baht, mübarek* kullanımlarının olduğunu gördük. *Kut* için de bu karşılıklar kullanılmış idi. Her ne kadar birkaç yerde saptayamadığımız sözcükler olsa da daha önce elde ettiğimiz verilerle bunları birleştirirsek Kâşgarlı Mahmut'un *kut* ve türevlerini Arapça *davla, cadd, baht, yumn, baraka/mubarak* sözcükleri ile karşılayarak çevirilerini yapmıştır. Bu da bize, hemen yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, *kut* sözcüğünün *Kutadgu Bilig* öncesinde *Devlet*'teki gibi bir mutluluk anlamında kullanılmadığı hatta doğrudan 'mutluluk' anlamında bile kullanılmadığı, 'şans, talih, baht, uğur, bereket, zenginlik' anlamlarında kullanıldığı görülmüştür. Bununla birlikte Kök Türkçe ve Uygur Türkçesi ile yazılmış metinlerde yaptığımız taramalarda da *kut*'un her ne kadar 'mutluluk' anlamında kullanıldığı satırlar olsa da *Kutadgu Bilig'deki* kavram anlamı ile yer almadığı elimize geçen bu somut veriler ışığında gözler önüne serilmiştir. Bu durumda tezimizde ortaya attığımız, *kut* sözcüğünü Türkçede ilk kez Platon'un *Devlet*'indeki 'mutluluk' anlamı ile kullanarak bu kavramı dilimize kazandıran kişinin Yusuf Hâs Hâcip olduğu savımızı kanıtlamış bulunuyoruz. Yine bazı tarihi metinlerimizde *kut*'un kullanımını irdeleyerek bölümümüzü sona erdireceğiz.

2.1.1.6. Atebetü'l-Hakâyık

İslami Türk edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonra yazıya geçirilmiş en eski ikinci yapıtı olarak bilinen *Atebetü'l-Hakâyık*, günümüz Türkçesinde 'Gerçeklerin Eşiği' anlamı ile karşılık bulmuştur. 12. yüzyılda Edip Ahmed Yüknekî tarafından kaleme alınan *Atebetü'l-Hakâyık*'ta 'kut, saadet' anlamı verilen *ḳut* ile ondan türemiş *ḳutluġ* ve *ḳutsuz/ḳutsız* sözcüklerinin ikişer kez metinde yer bulduğu görülmektedir (1951, s. XLI). Özgün metni okuduktan sonra aynı yapıt içerisinde onlara günümüz Türkçesinde anlam da veren Reşid Rahmeti Arat, *kutlug* için 'kutlu', *kutsuz/kutsız* için de 'kutsuz' anlamlarını vermiştir. Sözcüklerin bağlamına bakarsak 23. dizede bulunan *kutlug* için 'kutsal, Tanrı'nın iyiliğine erişmiş' gibi bir anlamda kullanıldığını düşünmekteyiz. Çünkü bu dizeler, *Peygamberin Medhi Hakkında* 'Peygamberin Övgüsü Hakkında' başlığını taşıyan, yapıtın ikinci bölümüdür.

23 Ol ol halk talusı kişi kutlugı
24 Törütmişte yok bil anga tuş teŋge (Edip Ahmed Yüknekî, 1951, s. 43)

23 O yaradılanların (en) seçkini ve insanların (en) kutlusudur
24 Bil ki yaradılanlar arasında onun eşi ve dengi yoktur (Edip Ahmed Yüknekî, 1951, s. 83)

Yapıttaki ikinci *kutlug* da cömertlik ve onun karşıtı olan hasislik ile söz açılan bölümde bulunmaktadır. Ahlaki ve didaktik yapıt olması yönüyle bir nasihatname de olan *Atebetü'l-Hakâyık*'ta bu dizeler gibi iyi ve kötü olarak kabul gören davranışlar sıkça dile getirilir. Bu dizelerdeki *kutlug* sözcüğü için dörtlüğün bağlamına uygun olarak 'bereketli' gibi bir anlam verilebileceği düşünülmüştür. Aynı dörtlükte *akılık* 'cömertlik' için *kutlug* 'kutlu' karşılığı verilirken bu kavramların karşıtı olarak ifade edilen *buhul* 'cimrilik' için *kutsuz* 'kutsuz' kullanılmıştır. Yani iki karşıt kavram için yine iki karşıt kavram kullanılmıştır. Buradaki *kutsuz* için de bağlama ve karşıt sözcüğü *kutlug'*a verdiğimiz anlama uygun olacak biçimde 'bereketsiz' diyebiliriz.

249 Tabiʿatṭa yigi ʿadeṭ ʿaybsuzı
250 Akılık erür bil buhul körksüzi
251 Eliglerde kutlug birigli elig
252 Alıp birmegen ol elig kutsuzı (Edip Ahmed Yüknekî, 1951, s. 60)

249 Tabiatlerin en iyisi ve âdetlerin ayıplanmayanı
250 Cömertliktir; bil ki hasislik (bunların en) çirkinidir.
251 Ellerin en kutlusu veren eldir,
252 Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur (Edip Ahmed Yüknekî, 1951, s. 91)

*Atebetü'l-Hakâyık'*taki ikinci *kutsuz* aşağıdaki dizelerde dünyanın önadı olarak yer almıştır. Dünyanın yetenekli insanlara eziyet çektirip cimrileri yükselttiğini belirten Edip Ahmed Yüknekî, dünyanın 'talihsizliği, dönekliği, mutsuzluğu' üzerinde duruyor olabilir. Dörtlükte dünyanın iyilere kötü, kötülere iyi davrandığı yaşlanmış da bunamış olmasına bağlanmıştır. Bu karşıtlıklarla ifade edilen durumu biz de dünyanın kötüye yüz çevirip iyiye sırt döndüğü yönüyle 'dönekliği' üzerinden durduk. Başka bir yorum daha yaparsak, bu kötü davranışından dolayı Tanrı'nın iyiliğine erişemeyen dünyanın 'kutsuzluğu' da söz konusu olabilir. Yani Tanrı ondan elini çekmiştir ki o mutsuzdur, talihsizdir; böyle olduğu için de Tanrı ondan elini çekmiştir.

445 Ne yazdı ajunḳa bu ṣaḥib hünər
446 Negüke bu anı ulaşu ḳınar
447 Haṣislerni kötrüp nefîsini çalıp

448 Azu kutsuz ajun ḳarşmu munar (Edip Ahmed Yüknekî, 1951, s. 76)

445 Hüner sâhibi dünyaya karşı ne (gibi bir) kusûr işlemiştir
446 Niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir
447 Hasisleri yükselterek kıymetlileri yere vuruyor
448 Yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı? (Edip Ahmed Yüknekî, 1951, s. 98)

*Atebetü'l-Hakâyık'*ta ikişer kez *kutlug* ve *kutsuz* kullanımı ile yer bulan *kut,* 'mutluluk' anlamından hele ki *Kutadgu Bilig'*de*ki* kavramlaşan anlamından uzaktadır. Yapıtın *Kutadgu Bilig*'den sonra yazılmasına ve benzer konuyu işlemesine karşın içinde *kut* sözcüğünün bu kadar az geçmesi ve ondaki kullanımından uzak olması oldukça dikkat çekicidir. Bunun nedeni Edip Ahmed Yüknekî'nin *Kutadgu Bilig*'i henüz görmemiş ya da okumamış olması olabilir.

2.1.1.7. Satır altı ilk Kur'an çevirisi

Türklerin devlet dini olarak İslamiyet'i kabul etmesi 10. yüzyıldır. Yeni bir dini benimseyen halk için nasıl daha önce Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık gibi dinleri anlatan kitaplar yazılmış ise İslamiyet için de yazılan çeşitli kitaplar olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz elimizdeki bu ilk yapıtların yanında bir de din kitabı Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrildiği örnekler vardır. Daha çok satır altı olarak çevrilen ve ilk örneklerinin Karahanlı Türkçesi ile yazıldığını gördüğümüz bu Kur'an çevirilerinin elimizdeki ilki Rylands nüshası olarak adlandırdığımızdır. Bu yapıt ile ilgili en kapsamlı çalışma olduğunu düşündüğümüz Aysu Ata'nın hazırladığı kitabı konumuz *kut* ve ondan türeyen sözcükler açısından inceledik. Karahanlı döneminde yazılan bu ilk Kur'an tercümesinde yalnızca 'mübarek' anlamında verilen *ḳutluġ* sözcüğünün üç değişik surede yer aldığını görüyoruz.

Sâd Süresi 38:29

Bitig indürdümiz sa͡nga ḳutluġ tedbirler ḳılsunlar üçün anın͡g belgülerini pend alsun üçün ʿaḳl iḍileri (Ata, 2013, s. 100).

Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır (2008, s. 454).

Kasas Suresi 28:30

Ḳaçan keldi erse an͡ga ündenildi ḳolnun͡g on͡g yanındın, mübarek orun içinde / ḳutluġ orun içinde yıġaçdın kim: ey Mūsā men men Tan͡grı ʿālemnün͡g iḍisi (Ata, 2013, s. 76).

Mûsâ ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım (2008, s. 388).

Meryem Suresi 19:31

Hem ḳıldı méni ḳutluġ namāzlı zekātlı, ḳayda bolsam hem buyurdı man͡gar namāznı hem zekātnı tirig bar erginçe (Ata, 2013, s. 61).

Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti (2008, s. 306).

Aysu Ata'nın günümüz Türkçesine 'mübarek' diye aktardığı yukarıdaki ayetlerde yer alan *kutlug* sözcüklerinin Arapça özgün biçimlerine baktığımızda da yine Arapça مُبَارَكٌ *mübârek* sözcüğü ile karşılaşıyoruz. 'Bereket verilmiş, hayır getiren, uğurlu, kutlu' anlamları olan bu sözcük, بَرَكَ *bereke* eyleminden çekimlenmiştir. *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te de *kut* için bu anlamların verildiğini incelemiştik. Konumuz çerçevesinde değerlendirecek olursak sözcüğe Yusuf Hâs Hâcip'in verdiği anlamda 'mutluluk'un burada yer almadığını görüyoruz.

2.1.1.8. Divân-ı Hikmet

İslami dönem ilk Türkçe yapıtlarımızdan bir diğeri de *Divân-ı Hikmet*'tir. Ahmed Yesevî tarafından yazılan yapıt, *hikmet* adını verdiğimiz dörtlüklerden oluşmaktadır. Dini-tasavvufi bir içerik taşıyan ve İslamiyet'i yeni benimseyen Türklere dinin esaslarını öğretmeyi kendine erek edinen kitapta sade ve anlaşılır bir dil kullanılmasına karşın ne *kut* ne de ondan türemiş başka bir sözcüğe denk gelinmiştir (Hoca Ahmed Yesevî, 2009).

2.1.1.9. Nehcü'l-Ferâdis

Harezm Türkçesinin önde gelen yapıtlarından olan *Nehcü'l-Ferâdis,* Mahmud bin Ali tarafından 1358'de yazılmıştır. Yapıtın temel amacı İslami emir ve yasakların öğretilmesi, dini duyguların güçlendirilmesi olduğundan sanatlı söyleyişten uzak dili sadedir. Yapıtın dili 14. yüzyıl Harezm Türkçesini yansıtması ile oldukça değerlidir (Bilgin A. A., 1988).

Harezm Türkçesi için önemli yapıtlardan olan Nehcü'l-Ferâdis'i *kut* ve ondan türeyen bir sözcük için taradığımızda elimiz boş döndüğümüzü söylemeliyiz (Maḥmūd bin ʿAli, 2014).

2.1.1.10. Oğuz Kağan Destanı

Uygur Türkçesi ile yazılmış, bugün Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunan Oğuz Kağan Destanı, M.Ö. 201-126 yılları arasında büyük bir göçebe devlet kuran Hiung-nu'larla ilgilidir. Oğuz Kağan'ın da bu devleti kuran Mete olduğu ileri sürülmektedir (Onay İ. , 2013, s. 33). Kökü bu kadar eskiye dayandırılabilen Uygur Türkçesi ile yazılmış Oğuz Kağan Destanı'nı *kut* ve türevi sözcükler için incelediğimizde üç yerde *kud* yazımı ve 'saadet' olarak Türkiye Türkçesine aktarımı ile karşılaşıyoruz (Bang & Rahmeti, 1936, s. 61).

(190) biz-ning kud-ı(bız) sen-ning

(191) kud-ung bolmuş, biz-ning uruğ-

(192)-(ı)bız sen-ning ığaç-(u)ng-nung

(193) uruğ-ı bolmuş bolup durur. dengri sen-

(194)-ge yir birip buçurmuş bolup durur. men senge

(195) başum-nı kud-um-nı bire men. Bigü

(196) birip, dosd-luk-dın çıkmaz dur(ur men),

(197) dep dedi. oğuz kağan igid-ning (Bang & Rahmeti, 1936, s. 20, 22)

(190-191) Bizim saadetimiz senin saadetindir; bizim uruğumuz

(192-193) senin ağacının (?) yemişindendir. Tanrı sana

(194) yer vermek lutfunda bulunmuş; ben sana

(195) başımı ve saadetimi veriyorum; sana vergi

(196-197) veririm ve dostluktan çıkmam" dedi. Oğuz Kağan yiğitin (Bang & Rahmeti, 1936, s. 21, 23)…

Metnin bu bölümünde Oğuz Kağan Urum Kağan ile vuruştuktan sonra, Urum Kağan'ın kardeşi Uruz Beg'in korumak üzere oğlunu gönderdiği şehre yönelir. Uruz Beg'in oğlu Oğuz Kağan'la vuruşmak yerine ona çokça altın ve gümüş göndererek bağlılığını dile getirir. İşte *kut* sözcüğünün geçtiği bu dizeler, Uruz Beg'in oğlunun Oğuz Kağan'a bağlılığını ifade

ettiği dizelerdir. Dizelerin günümüz Türkçesine aktarımında bazı sözcükleri tamamlamamız daha açıklayıcı olması açısından gereklidir. Bunun için önce *uruk* sözcüğünün anlamına bakmamız gerekir. Sözcük, Eski Türkçede 'tane, tohum', Eski Türkiye Türkçesi ile Anadolu ağızlarında da 'soy, aşîret kabîle' (KA) anlamlarına gelir. Bununla birlikte dizeleri günümüz Türkçesine tekrar şöyle aktarabiliriz:

"Bizim mutluluğumuz senin mutluluğun olmuş, bizim tohumumuz senin ağacının tohumu/tohumundan olmuştur. Tanrı sana yer (vatan, ülke, toprak) verme lütfunda bulunmuştur. Ben sana başımı, mutluluğumu veriyorum; sana vergi veririm ve dostluktan (egemenliğinden) çıkmam, dedi."

Bu sözler üzerine Oğuz Kağan şehri iyi koruduğu ve kendine ganimetler gönderdiği için ona Saklap adını verir. Metnin bağlamı içinde baktığımızda Saklap'ın Oğuz Kağan'a söylediği sözler oldukça dikkat çekicidir. Şehrini teslim alan Oğuz Kağan'a gönderdiği hediyeler ve açıkça ifade ettiği sözler üzerine onun Oğuz Kağan'ın egemenliğini koşulsız kabullendiği görülmektedir. Tam da bu bağlılığını yukarıdaki dizelerde açıklamaktadır. O andan sonra Saklap, şehrinin mutluluğunun Oğuz Kağan'ın mutluluğu olduğunu söyler. Yani şehirdeki insanlar ne kadar mutlu ise onun bağlı olduğu kağan da o kadar mutludur. Bu ifade Orhun Yazıtları'nda karşımızda tekraren çıkan 'çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kılmak; ölecek halkı diriltip doyurmak, az halkı çoğaltmak' (KT-G10, KT-D16, KT-D26, KT-D29, BK-K7, BK-D14, BK-D23 vb.) ifadelerini anımsatmaktadır. Öyle ki Bilge Kağan, kardeşi Kül Tigin için diktirdiği anıtta kardeşi ve iki şad ile birlikte gece uyumadan, gündüz oturmadan babası ve amcasının bir araya getirdiği Türk halkının varlığını devam ettirebilmek için çalışmış çabalamıştır (KT-D26-27). Refah seviyesi yüksek yaşayan bir halk elbette mutlu olacaktır. Bütün bu ifadeler, halkının mutluluk ve bolluk içerisinde yaşamasını isteyen bir hakanın yaptığı eylemlerdir. Dolayısıyla halkı böyle bolluk ve mutluluk içerisinde yaşayan hakan da mutlu olacaktır. Çünkü yazıtlarda sıkça dile getirilen hakanın Tanrı'nın verdiği güç yani kut ile gerçekleştirmesi gereken görevi budur. Yani hakan halkı için, halkın mutluluğu için vardır. Bilge Kağan'ın bunu yapmasının nedeni Türk halkının mutlu olmasını sağlamaktan başka ne olabilir? Burada şehirdeki mutluluk, saadet kavramının ifadesi ilginçtir. Her ne kadar *Kutadgu Bilig*'deki anlam ile oldukça yakın görünse de düşüncemize göre buradaki 'mutluluk', sözcüğün gerçek anlamındadır.

Sözlerine devam eden Saklap, kendi tanelerinin, tohumlarının Oğuz Kağan'ın ağacının taneleri, tohumları olduğunu söyler. Burada Saklap, tane, tohum sözcükleri ile kendi

kazandıkları her şeyin, daha önce gönderdiği altın ve gümüşlerde olduğu gibi Oğuz Kağan'a ait olduğunu vurguluyor görünmektedir. İki tümce ardı sıra düşünüldüğünde Saklap'ın şehrinin mutluluğu Oğuz Kağan'ın mutluluğu, kazandığı şeyler de hem Oğuz Kağan'dan hem de Oğuz Kağan'ındır. Willi Bang ve Reşit Rahmeti Arat, yaptıkları Türkiye Türkçesi aktarmasında 'bizim uruğumuz senin ağacının (?) yemişindendir' diyerek Saklap'ın şehrinin hem insanlarının kökeninin hem de kazançlarının Oğuz Kağan'dan geldiğini vurguluyor gibi gözükmektedir.

Kut'un Oğuz Kağan Destanı'ndaki üçüncü kullanımı ise "Tanrı sana yer verme lütfunda bulunmuştur. Ben sana başımı, mutluluğumu vereyim." anlamındaki dizelerdedir. Burada kağanlığın Oğuz Kağan'a Tanrı tarafından verildiği yani tanrısallığı vurgulanmış ve Saklap'ın buna karşı çıkmaksızın boyun eğişi ifade edilmiştir. Saklap, Tanrı tarafından lütuflandırılarak devlet sahibi olan Oğuz Kağan'ın hakimiyetini Tanrı'nın bir buyruğu gibi görmüştür. Oğuz Kağan'a teslim olan Saklap, ona başını yani canını verdiğini söyler.

Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda *kut*, 'mutluluk' anlamı taşımaktadır ancak bu, sözcüğün gerçek anlamıdır. Sözcüğün Platon'da, eski Yunan'da, Farabi'de ve *Kutadgu Bilig*'deki gibi 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamında olmadığı yaptığımız incelemelerde saptanmıştır. Böylece *kut* sözcüğü için Uygur Türkçesinde ele aldığımız *Irk Bitig, Altun Yaruk* ve *Oğuz Kağan Destanı* yapıtları çerçevesinde, yine Kök Türkçedeki gibi *Kutadgu Bilig*'deki kavramlaşan anlama denk gelinmemiştir. Tezimizdeki savımızı kanıtlayan bu görünüm, bizim için oldukça önemlidir. Yalnız bir de *Kutadgu Bilig*'den sonraki yapıtlara bakarak *kut*'un Yusuf Has Hâcip tarafından verilen bu yeni anlamını ve *kut* kökünden türettiği sözcüklerin kullanım durumunu inceleyeceğiz.

2.1.1.11. Gülistan Tercümesi (Kıpçak Türkçesi)

Ünlü Fars şairi Sâdî Şirazî'nin en çok bilinen yapıtlarından *Gülistan* 14. yüzyılda Kıpçak ve Çağatay Türkçesine, 15. yüzyılda da Eski Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Yapılan çevirilerde şairlerin metni zaman zaman kısalttığı ve metne eklemeler yaptığı belirtilmiştir (Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, 1993, s. 2, 3). Bizim çalışmamız kapsamında bu nüshaları incelemeye çalıştık.

Seyf-i Sarayî'nin Kıpçak Türkçesine yaptığı çeviride sadece 'kutlu, mübarek' anlamları ile karşılanan *ḳutlı/ḳutlu/ḳutluġ* sözcüğünü gördük (Seyf-i Sarâyî, 1978, s. 313). Altı yerde kullanılan bu ifadeler ve Türkiye Türkçesine yaptığımız çeviriler şöyledir:

123 (13) [124] (1-2) 13 tutup muḥaḳḳıḳlar ṣuḥbetine kitürdü alarnıŋ ḳutlı [124] (1) ḳademi dağı mübārek nefesi berekātında anıŋ yaman (2) aḫlāḳı yaḫşı sīretke mübeddel boldı dağı dünyeniŋ (Seyf-i Sarâyî, 1978, s. 61)

[123] (13) … onların kutlu (mübarek) [124] (1) ayağı ve mübarek nefesi bereketinde (bereketi sayesinde) onun kötü (2) ahlakı iyi ahlaka dönüştü …

[88] (1) ol ayttı ay sözi tatlı yüzi ḳutlı özi kāmil (2) menim ʿaybım iŋ͡gen köp-tür meni men tig kişi bilmes (Seyf-i Sarâyî, 1978, s. 43)

(1-2) O söyledi: Ey sözü tatlı, yüzü kutlu, özü kâmil (olgun) (kişi), benim ayıbım pek çoktur beni ben gibi kimse bilmez.

[13] (7) bedr-i devlet ʿāleme ḳutlu yüzüŋ͡
kim bilig baḥri özüŋ͡ cevher sözüŋ͡ (Seyf-i Sarâyî, 1978)

(7) (Senin) kutlu yüzün âleme (dünyaya) bahtın dolunayı(dır)
Ki (senin) özün bilgi denizi, sözlerin (ise) cevherdir.

[161] (3) anıŋ͡ ẕikrin ḳılıp-men ḳutlu pīşe
ümidim luṭf irür ḥaḳ-dan hemīşe (Seyf-i Sarâyî, 1978)

(3) Onun zikriyle/adını anarak kutlu iş(imi) yapıyorum/iş(imi) kutlu yapıyorum
(Bunu yaparken) Ümidim Hak'tan her zaman lütuftur (iyiliktir).

[57] (12) ayttım şiʿr mübarek ḫıdmetiŋ͡-dur ḳutlu rayım (13) ḳoyuŋ͡ ḳul-lar ṣafında olturayım (Seyf-i Sarâyî, 1978, s. 28)

(12) söyledim şiir (bu) mübarek hizmetindir, kutlu görüşüm, koyun (beni) kullar safında oturayım.

[70] (12) ʿizzet tapḳay dağı bu memleket-niŋ͡ uluġları özi-(13)-niŋ͡ ḳutluġ cemāline müştāḳ bolup bu ḥurūf-nıŋ͡ [71] (1) cevabına munṭaẓır bolup közleri yolda turur ḫôca (Seyf-i Sarâyî, 1978, s. 34, 35)

[70] (12-13) [71] (1) … ve bu memleketin büyüklerinin (onun) kendisinin kutlu yüzünü özleyip, bu sözlerin yanıtını bekleyip gözleri yoldadır…

Kıpçak Türkçesine çevrilen *Gülistan*'da Türkçe kut'ların yanında bir de onunla aynı yazılışa sahip Arapça 'gıda, azık' anlamındaki *ḳût* vardır. Elbette bu sözcük bizim aradığımız sözcük değildir, ancak karıştırılmaması adına yazmaya gerek duyduk. Türkçe *kut*'a gelirsek sözcüğü yalın ya da çekim eki almış durumu ile bulamasak da *+lu/+lu(ġ)* 'sahip olma' bildiren bugünkü *+lU* ekini almış olarak altı yerde görüyoruz. 14. yüzyıl Kıpçak Türkçesinde bu ekin hem eski *+luġ* hem de yeni *+lu/+lı* biçimi bir aradadır. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde bugünkü *kutlu*'nun en yaygın biçiminin *kutlu* olduğu, bunun yanında *kutlı*'nın yalnızca *Gülistan Tercümesi*'nde ve *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de, *kutlug*'un ise sadece *Gülistan Tercümesi*'nde yer aldığı bilgisine ulaşıyoruz (Toparlı, Vural, & Karaatlı, 2014, s. 165). Böylece Kök Türkçe, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde *+lIġ* olarak kullanılagelen 'sahip olma' bildiren ekimizin, 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yerini *+lI* biçimine bıraktığı gibi, Kıpçak Türkçesinde de benzer değişim sürecine girdiğini anlıyoruz.

Kıpçak Türkçesindeki *Gülistan Tercümesi*'nde yer alan yukarıdaki *kutlu/kutlı/kutlug* sözcüklerinin altı yerde önad (bir yerde belirteç?) görevinde, 'mübarek, kutsal' anlamının yanında *yüz* ve *cemal* sözcükleri ile birlikte geçtiği üç yerde 'nurlu' anlamında bulunduğu saptanmıştır.

2.1.1.12. Kıpçak Türkçesi sözlükleri

Kıpçak Türkçesi, Türkçenin 13-17. yüzyıllar arasında Kumanca, Memlük Türkçesi ve Ermeni Türkçesi olarak üç koldan birbirinden değişik alanlarda yayılan Türkçenin tarihi dönemidir. Bu dönemde yazılan yapıtlar taranarak elde edilen *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*'nde *kut* ve türevi sözcüklerin anlamları ile birlikte geçtiği yapıtlar şöyledir: *ḳut* 'bereket, saadet' (İH, Kİ, TZ), *ḳutla-* 'kutlamak' (TZ) = *ḳutlula-* 'kutlamak' (TA), *ḳuṭlı* 'kutlu, mübarek' (DM, GT) = *ḳutlu* 'kutlu, mübarek' (BM, CC, GT, Kİ, RH, TA) = *ḳuṭluġ* 'kutlu, mübarek' (GT), *ḳutsız* 'kutsuz, uğursuz' (TA) (Toparlı vd., 2014, s. 165).

Görüldüğü üzere Kıpçak Türkçesinde de aynı dönemlerde Anadolu'da yayılan Eski Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *kut* sözcüğünün gerçek anlamı ile 'mutluluk' olarak yer aldığı açıktır.

2.1.1.13. Marzubân-nâme

Marzubân-nâme de Kenzü'l-Küberâ gibi 15. yüzyılda Eski Türkiye Türkçesiyle Şeyhoğlu tarafından Marzubân bin Rüstem tarafından kaleme alınan Farsça yapıtın Türkçeye çevirisidir. Şeyhoğlu, Germiyan beyi Süleyman Şah'ın buyruğu ile çevirdiği bu yapıta Türkçede *Destûr-ı Şâhî* adını verdiğini yapıta eklediği son bölümde yazmıştır (Yavuz, 1988). Yapıtla ilgili en kapsamlı çalışmayı Zeynep Korkmaz yapmıştır. "… Şeyhoğlu, bu eseri hikmet ve nasihatlarla dolu bir eser olarak kabul etmekten öteye, aynı zamanda şahlar için yol gösterici bir 'siyasetnâme' olarak da kabul etmiştir. Eserin tercümesine kendisinin *Destûr-i Şâhî* adını vermiş olması da bu anlayışla ilgili bulunmaktadır" (Korkmaz, 2017, s. 53).

Marzubân-nâme'yi *kut* ve türevleri yönünden incelediğimizde sadece aradığımız *kut* ile bir bağı olmayan Arapça *ḳūt* 'gıda' sözcüğüne rastlanmıştır.

2.1.1.14. Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ

> Osmanlılar'ın bir taraftan Avrupa'ya açıldığı fetihler devrinde, diğer taraftan Ankara Savaşı'nın eşiğine gelindiği bir zamanda kaleme alınan Kenzü'l-küberâ, Yûsuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig'inden sonra yazıldığı bilinen ikinci siyâsetnâme olması yanında devlet ve toplum idaresiyle ilgili verdiği bilgiler açısından kuruluş devri için önemli bir kitaptır (Yavuz, 1988, s. 89).

"Şeyhoğlu şeriatın unutulduğunu, büyüklerin yoluna uyulmadığını ve âlimlerin sustuğunu görerek eserini yazma ihtiyacı duyduğunu belirtir. Eserde peygamberlerden ve geçmiş padişahlardan örnekler verilmiş, devlet idaresiyle ilgili terim ve deyimler kullanılmıştır". Yapıtının herkes tarafından okunması, anlaşılması, üstelik belki de uygulanması için öğretici yönü ağır basan *Kenzü'l-Küberâ*'nın açık ve içten dili, daha sonra gelişecek olan Türk düzyazısına temel oluşturması ile değerlidir. Ayrıca bu düzyazı yapıt için Necmeddîn-i Dâye'nin yapıtının çevirisi olduğu savları ortaya atılmıştır. Her ne kadar bu doğru bir sav ise de yapıtın söz konusu kitaptan bire bir çeviri olmadığı ve yazarın Germiyan ile Osmanlı saraylarında bizzat edindiği deneyimleri aracılığıyla zenginleştirilip geliştirildiği açıktır (Yavuz, Şeyhoğlu, 1988).

*Kutadgu Bilig'*den sonra Türkçemizde onun çizgisinde siyaset felsefesi, ahlakı üzerine yazılan bu kitap, bizim çalışmamız özelinde de oldukça önemlidir. Ancak aradan üç yüzyıldan fazla zaman geçmiş olması aklımıza bazı soruları getirmektedir: Geçen bu zamanda Türkler tarafından *Kutadgu Bilig* okunmamış mıdır? Yoksa okunup aşılamayacağı düşünülerek üstüne benzeri yazılmamış mıdır? Yoksa geçen bu zaman içerisinde Osmanlı

başta olmak üzere Türk devletlerinin yönetiminde siyasetname yazmayı gerektirecek olumsuz bir gidişat olmamış mıdır?

Kafamızı kurcalayan bu soruların yanıtlanması doğrudan konumuz olmayan çalışmalar gerektirdiğinden şimdilik bu konuya nokta koyuyoruz. Ne kadar düzyazı biçiminde yazılmış olsa da içerik yönünden *Kenzü'l-Küberâ*'yı *Kutadgu Bilig*'in izinde siyaset felsefesi, ahlakı konusunda yazılmış bir yapıt olması yönü ile inceleyeceğiz. Bu nedenle bu yapıtta, yazıldığı dönem dili Eski Türkiye Türkçesinde de 'mutluluk' anlamı taşıyan *kut* ve ondan türeyen türlü sözcüklerin olduğunu bildiğimizden *Kutadgu Bilig'*in izini umutla süreceğiz.

Kenzü'l-Küberâ'da *kut* ve türevi sözcükler için dizinine bakarsak yalnızca *ḳutlu*'nun 'kutlu ve mübârek' anlamları ile iki yerde geçtiğini görürüz (Yavuz, 1991, s. 350). Daha önce başka yapıtlarda da gördüğümüz Arapça *ḳūt* 'gıda' sözcüğü de vardır ancak bu sözcük bizim konumuz çerçevesinde değerlendirebileceğimiz bir sözcük değildir.

15a (8) *Ve ṣāliḥleri müteberrek ve ḳutlu bile, tā ṭāʿata ve ṣalāḥa daḥı (9) rāġıbıraḳ olalar* (Yavuz, 1991, s. 49).

(8-9) Sâlih kimseleri üstün tutup, kutlu bilerek onları ibadet, emniyet ve huzurda daha fazla teşvik etmelidir (Yavuz, 2013, s. 69)

107b (1) *Ḳutlu bayram oldı sāḳī ṣun berü ḫamru'l-ḥayāt*
(2) *Hādimü'l-leẕẕāt elinden cānumuz bulsun necāt* (Yavuz, 1991, s. 143)

(1-2) Saki! Kutlu bayram geldi, bize hayat şarabını sun da
Lezzetleri yıkan azrail'in elinden canımız kurtulsun (Yavuz, 2013, s. 182)

Kenzü'l-Küberâ'da geçen *kutlu'*ların anlamları sözlükte verildiği gibi 'mübarek' yani 'bekeketli ve kutsal' anlamlarında kullanılmış gibidir. *Kutadgu Bilig'*den sonra onun çizgisinde yazılan bir yapıt olan *Kenzü'l-Küberâ*'da *kut* ve türevi sözcükleri çok daha fazla ve Yusuf Hâs Hâcip'in kazandırdığı 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamında bulmayı bekliyorduk.

2.1.1.15. Dede Korkut Hikâyeleri

Dede Korkut Kitabı, Orta Asya'daki Oğuzlar ile onların Anadolu'ya gelmiş boylarının yaşamını birçok yönüyle anlatan hikâyelerle dolu edebiyatımızın en önemli

kaynaklarındandır. Dolayısıyla içindeki on iki hikâyede Türk toplumunun hem göçebe hem de yerleşik yaşama ilişkin unsurları bir arada bulunmaktadır. 15. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülen *Dede Korkut Hikâyeleri,* özellikle Türklerin İslamiyet öncesi yaşamlarına ilişkin verdiği bilgiler ile önemlidir. Verdiği bilgiler göstermektedir ki bu hikâyeler sözlü gelenekte yüzyıllardır aktarılmaktadır.

Türk edebiyatı, kültürü için bu kadar önemli bir yapıtı çalışmamız kapsamında da ele almayı uygun gördük ve *kut* ile ilgili gerekli incelemeleri yaptık. Buna göre yapıtta üç yerde *ḳutlu olsun* 'kutlu olsun'*,* birer yerde özel ad içerisinde kullanılan *Ḳutlu* 'Kutlu Melek' ile önad görevinde bulunan *ḳutsuz* 'kutsuz, uğursuz' yer almaktadır. Hikâyelerin dili bugün için de anlaşılır olduğundan günümüz Türkçesine çevirmeye gerek duyulmamıştır. *Ḳutlu olsun* deyişi, aynı bugün kullandığımız gibidir. Hikâyelerden *Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*'nda yer alan satırlar ve dizeler şöyledir:

75-13 *Ḳalın Oğuz bigleri el götürdiler duʿā ḳıldılar, bu ad bu yigide ḳutlu olsun didiler* (Ergin, 2008, s. 121).

80-3 *Beyrek üç öpdi, bir dişledi, dügün ḳutlu olsun ḫan ḳızı diyü parmağından altın yüzügi çıḳardı ḳızuñ parmağına kiçürdi* (Ergin, 2008, s. 123).

110-12 …

Düpde oturan ḫaṣ bigler
Ḳutlu olsun devletüñüz (Ergin, 2008, s. 145)

Bamsı Beyrek'e Dede Korkut'un adını vermesi, Bamsı Beyrek'in Banu Çiçek'le tanışması ve Bamsı Beyrek'in Oğuz beyleri arasında tebdil-i kıyafet dolaşması sırasında söylenen tümcelerdeki *ḳutlu olsun,* 'uğurlu olsun, bolluk ve iyilik getirsin' (GTS) anlamının yanında 'şans getirsin, mutluluk versin' gibi anlamlara da gelecek biçimde kullanılmış gibidir.

8-13 ...*Ḳutlu Melek*... (Ergin, 2008, s. 77)

Ḳutlu Melek adı, *Dede Korkut Kitabı*'nın giriş bölümünde kadınların anlatıldığı satırlarda *Çan Kız, Zübeyde* gibi kadın adlarının arasında sıralanmıştır. Orhun Yazıtları'nda da *Dîvânü Lügâti't-Türk'*te de özel adların başına geldiğini gördüğümüz *Ḳutluḳ/Ḳutluġ'*un

devamı niteliğindeki bu kullanımda da sözcük ‘uğurlu, şanslı, mutlu’ anlamlarında gözükmektedir.

262-2 *Ḳız aydur: Ḳademi ḳutsuz gelin diyinçe udsuz gelin disünler, ḳayın atama ḳayın anama aydayım didi* (Ergin, 2008, s. 229).

*Uşun Ḳoca Oğlı Segrek Boyı’*nda geçen *ḳutsuz* da bugünkü gibi ‘uğursuz’ anlamındadır. Tarihi metinlerimizde fazla rastlamadığımız sözcüğün bu olumsuz anlamı metnin bağlamında incelendiğinde tam anlamında olduğu görülmüştür.

Oğuz Türkçesinin özelliklerini yansıtan *Dede Korkut Hikâyeleri’*ne genel olarak baktığımızda her ne kadar *kut*’u tek başına göremesek de ondan türeyen *kutlu, kutsuz* sözcüklerini gördük. Anlamsal olarak baktığımızda ise bu sözcüklerin özellikle *Kutadgu Bilig* öncesindeki anlamlarını taşıdığını gördük. 15. yüzyılda yazıya geçirilmiş olsa da araştırmacıların eski bir sözlü gelenekten geldiğinde hemfikir olduğu *Dede Korkut Kitabı* için bu beklenen bir durumdur. Bunun yanında sözcüklerin bağlamlarında *Kutadgu Bilig*’de kazandığı ‘mutluluk’ anlamına da gelecek biçimde yer aldığı düşünülmektedir. Bu da metnin yazıya geçirildiği dönemin etkisi ile olmuştur, diyebiliriz.

2.1.1.16. Gülistan Tercümesi (Eski Türkiye Türkçesi)

Eski Türkiye Türkçesine çevrilen mensur *Gülistan Tercümesi*’nde *kut* ve ondan türeyen sözcüklerin hiçbirine rastlanmamış, yalnızca aynı yazılıştaki Arapça ‘gıda, azık’ anlamındaki *ḳût* sözcüğü görülmüştür (Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, 1993, s. 376). Aynı metnin 14. yüzyılın sonundan 15. yüzyılın ortalarına kadar Türkçenin değişik coğrafyalardaki değişik şivelerine çevirilerinin söz varlığında bu kadar ayrışım olması, daha önce dile getirdiğimiz gibi, çeviricilerin Sadî Şirâzî’nin özgün *Gülistan*’ının bire bir eşlemi olmamasından kaynaklanmaktadır.

2.1.1.17. Tarama sözlüğü

13. yüzyılda Anadolu’da kullanılan Eski Türkiye Türkçesi adını verdiğimiz yazı dilinin birçok yapıtının taranması ile oluşturulan *Tarama Sözlüğü*’ne baktığımızda *kut* ile ilgili bugün dahi kullandığımız birçok sözcüğe rastlamaktayız. Bu sözlükte *ḳut,* ‘uğur, talih, baht, mutluluk’ anlamındadır. Yine *kut*’tan türemiş bugün de Türkçe sözlüğümüzde yer alan ‘uğurlu, hayırlı, mübarek’ anlamındaki *ḳutlu/ḳuṭlu/[ḳutlı, ḳuṭlı]*, ‘saadet, mutluluk’ anlamındaki *ḳutlulıḳ*, ‘tebrik etmek’ anlamındaki *ḳutlulamaḳ*, ‘uğursuz’ anlamındaki

ḳutsuz/[ḳudsuz], ‘uğursuzluk’ anlamındaki *ḳutsuzlıḳ;* bugün Türkçe sözlüğümüzde yer almayan ‘aziz, uğurlu, mübarek saymak’ anlamındaki *ḳutlu/ḳuṭlu/[ḳutlı, ḳuṭlı] eylemek*, ‘tebrik etmek’ anlamındaki *ḳutlu/ḳuṭlu/[ḳutlı, ḳuṭlı] itmek* ve ‘Hüma kuşu’ anlamındaki *ḳutlu/ḳuṭlu/[ḳutlı, ḳuṭlı] ḳuş* sözcükleri vardır (Dilçin, 2013, s. 161). Bugün kullanılmayanlar yapılardan *kutlu etmek* yerine onun anlamını taşıyan *kutlu olsun* ifadesi bulunmaktadır.

Artık *kut*’un ‘mutluluk’ anlamının da diğer anlamları gibi 13. yüzyıldan metinlerimizde tamamen yer aldığını görüyoruz. Yine bu kökten türeyen *kutlulık* da ‘saadet, mutluluk’ anlamı ile tam olarak bugünkü *mutluluk* sözcüğünü karşılamaktadır. Belki de bugünkü *mutluluk* da türetilirken tıpkı *mutlu* türetilirken *kutlu* sözcüğünden esinlenilmiş olabileceği gibi *kutlulık* sözcüğünden esinlenilmiştir.

2.1.1.18. Gülistan Tercümesi (Çağatay Türkçesi)

Sibicâbî tarafından Çağatay Türkçesine çevrilen *Gülistan*’ı 2012 yılında doktora tezi, 2017 yılında da kitap olarak yayımlayan Oğuz Ergene ayrıntılı olarak çalışmıştır. Çalışmanın dizininde metinde bir defa geçtiğini gördüğümüz *ḳut* için ‘kut, mutluluk, devlet’ anlamlarını vermiş olmasına karşın metin içerisinde ‘sevinç’ ile sözcüğü günümüz Türkçesine aktarmıştır (Ergene, 2012, s. 828). Ergene’nin yaptığı bu çeviri yerinde gözükmekte, aşağıda verdiğimiz bu dizelerde sözcüğün ‘mutluluk’ anlamının da oldukça uygun olacağı düşünülmektedir. Bu anlamı ile sözcük, gerçek anlamındadır. Kıpçak Türkçesi çevirisindeki gibi aynı yazıma sahip Arapça *ḳūt* burada da ‘yiyecek’ anlamı ile yer almıştır.

[21b] (4) … *ḳayu ḳul bolsa ḳoldaş faḳr otı*
ḳoynı köydürüp (5) kiter ḳutı
uldurur ḥayretde bagrın her zaman
öltürür (6) her laḥẓa renc ü miḥneti (Ergene, 2012, s. 245)

(4-6) hangi kula dost olsa fakirliğin ateşi
göğsünü kavurup da (5) yok eder sevincini
çürütür yüreğini şaşırtarak her zaman
öldürür onun (6) her an zahmeti, eziyeti (Ergene, 2012, s. 368).

Sonuç olarak, birbirine yakın zamanlarda değişik yerlerde kullanılan Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Türkiye Türkçesine çevrilerek Türkçede yeniden kaleme alınan *Gülistan*’lar içerisinde *kut* ve türevi sözcükler oldukça azdır. Olanların anlamları içerisinde

her ne kadar ‘mutluluk’ da olsa buradaki anlamın gerçek anlamda olduğu, *Kutadgu Bilig’*deki anlamı ile yer almadığı görülmüştür.

2.1.1.19. Çağatay Türkçesi sözlükleri

Günümüzde Yeni Uygur ve Özbek Türkçesi ile kendini devam ettiren Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıl başından 20. yüzyıl başına dek kullanılan bir edebi dildir. Bu kadar uzun süre kullanılan bir dilde edebi yapıtların sayısı da elbette çok olmuştur. Bu yapıtlardaki *kut* sözcüğünü incelemek için Ersin Teres’in Çağatay Türkçesi ile yazılmış birçok yapıtı taradığı çalışmasından yararlandık (2007). Bu çalışmaya göre *kut* ve türevi sözcükler şu yapıtlarda geçmektedir: *ḳut* ‘talih, saadet’ [BV, LM, HBD, SS], *ḳutluḳ/ġ* ‘kutlu, mutlu’ [MKb, BV, SD, LD, FK, GD]. Bunun yanında anlamsal bağı olabileceğini düşündüğümüz *ḳutanla-* ‘ayın hâle tutması, hâlelenmek’ [LD] sözcüğü vardır. Bir de incelediğimiz *kut* ile anlam bağını kuramadığımız ancak sadece burada karşımıza çıkan sözcüğün eylem biçimi *ḳut-* ‘yurt kurmak, yerleşmek’ [ŞHD] da dikkatimizi çekmiştir.

Bu sözcüklerden *Lutfî Divanı*’nda geçen *ḳutanla-* ile daha önce karşılaşmadık yalnız benzeri olan bir sözcük *Dîvânü Lügâti’t-Türk’*te karşımıza çıkmıştır: *ḳutanmak* ‘kutlu olmak, ulu nasipli olmak’ (DLT 344/9). *Lutfî Divanı*’nda ‘ayın hâle tutması, hâlelenmek’ anlamı ile *ḳutanla-* sözcüğü her iki beyitte de yazarın verdiği anlamda ay için kullanılmıştır. **Ḳutanla-* eylemi, *ḳut* ad köküne *+An* addan ad yapım eki ve *-lA* addan eylem yapım ekini alarak türemiş olabilir. Eski Türkçede çokluk eki olarak da kabul gören *+An* için Gabain, ‘sadakat ifadesi ve kuvvetlendirme’ demiştir (1988, s. 44). Necmettin Hacıeminoğlu da Gabain’in ekin anlamı ile ilgili bu düşüncesine, bu ekin *+A* addan eylem yapım ve *-n* eylemden ad yapım ekinin birleşmesi ile oluştuğunu söyleyerek görüşlerini belirtir (2013, s. 14). Lutfî’nin *Divan*’ında sözcüğün ‘ayın hâle tutması, hâlelenmek’ anlamında kullanılması ile *Kutadgu Bilig*’de *kut*’u simgeleyen Ay Toldı’nın adının ‘ay’dan gelmesi arasında bir anlam bağı olabilir mi? Doğrusu *Kutadgu Bilig*’de talihin bir görünüp bir kaybolması, yuvarlak olması ile aya benzetilmesi ile buradaki ‘ayın hâlelenmesi’ anlamı arasında bağın olduğunu düşünmekteyiz.

Ḳutan- eylemi ise *ḳut* ad köküne *+A* addan eylem yapım eki ve *-n* eylemden eylem yapım (edilgenlik) ekini alarak türemiş olabilir. Kâşgarlı’nın verdiği ‘kutlu olmak, ulu nasipli olmak’ anlamı ile sözcüğün *ḳut* kökünden geldiği açıktır.

Şiban Han Dîvânı'nda *ḳut-* 'yurt tutmak, yerleşmek, durmak' anlamında verilen sözcüğün, bizim incelediğimiz zaman içerisinde 'Tanrı'nın iyiliği, talih, mutluluk, ruh' gibi anlamları taşımış *ḳut* olmadığı açıktır (Karasoy, 1998, s. 526). Bu *ḳut-* eylemi 'Tanrı tarafından verilen devlet yönetme yetkisi' *ḳut* ile ortak kök olabilir mi diye bizleri düşündürmüştür. Ancak konumuzu dağıtmamak için bu konuyu burada noktalıyoruz.

Kut ve türevlerini incelediğimiz türlü yapıtlardan derlenen çalışmada, sözcüğün hem kök olarak 'talih, mutluluk' hem de *+lUḳ/ġ* yapım ekini almış biçimi *ḳutluḳ/ġ* olarak 'kutlu, mutlu' anlamı ile Çağatay Türkçesinde yer aldığını görüyoruz. Bu durum, *Kutadgu Bilig*'in yazılmasından yüzyıllar sonra edebi dil olarak kullanılan Çağatay Türkçesinde de sözcüğün 'mutluluk' anlamı ile yer aldığının görülmesi yönüyle değerlidir. Ancak bu metinlerdeki 'mutluluk' anlamının sözcüğün gerçek anlamında olduğunu düşünmekteyiz.

2.1.1.20. Günümüzde kut

*Kutadgu Bilig'*de Yusuf Hâs Hâcip'in *kut*'u, Platon'un *Devlet'*indeki 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamı ile kavramlaştırdığı savımıza ilişkin veriler bulmak için Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından bu yana tarihi metinlerimizdeki *kut* ve türevi sözcükleri inceledik. Yaptığımız incelemeler sonucunda gerçekten sözcüğün *Kutadgu Bilig'*den önce dolaylı olarak 'mutluluk' anlamını kazandığı metinler olmasına karşın doğrudan 'mutluluk' özellikle de 'devlet yönetiminde mutluluk' anlamı ile kullanılmadığını saptadık, diyebiliriz. Özellikle *Kutadgu Bilig* ile hemen aynı yıllarda yazılan *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ün *kut* için verdiği Arapça karşılıkların Clauson'un da sözlüğünde belirttiği gibi *davla, cadd, baraka, yumn* 'şans, kısmet, talih, baht, bereket, uğur' olması, sözcüğün *Kutadgu Bilig*'den, 11. yüzyıldan sonra ise bu anlamlarının yanında etkin biçimde 'mutluluk' anlamını taşıması savımızın gerçekliğini kanıtlayan durumlardır.

'Kut kavramı' başlığının altında, metin incelemelerini yapmadan hemen önce *kut* sözcüğünün Eski Türkçe ile ilgili kaynaklarda nasıl yer aldığına ilişkin bilgileri verdik. Clauson'un kapsamlı çalışmasında *kut* madde başının altındaki tüm bilgileri daha derli toplu olması için burada vermeyi daha uygun gördük. Şimdi de sözcüğün bu tarihi dönemlerin sonunda, 18. yüzyıldan itibaren oluşturulmaya başlanan yeni sözlüklerimizde nasıl yer aldığını irdeleyeceğiz.

Osmanlı döneminde yazılan Türkçe ilk sözlüğümüz *Lehcetü'l-lügat*, 1725-1732 yılları arasında yazılmış, 1800-1801'de de basılmıştır (İskit, 2000, s. 31). Şeyhülislam

Ebuishakzade Mehmet Esat Efendi tarafından yazılan bu sözlükte 3661 Türkçe madde başı vardır (1999, s. vıı). Sözlük, Türkçe sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıklarının yanında Türkçe açıklamaları da içerdiğinden Türkçeden Türkçeye ilk sözlüğümüz olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu sözlükte *kut* sözcüğünü madde başı olarak göremesek de ondan türeyen *kutlu, kutluluk, kutsuz, kutsuzluk* sözcüklerini görebilmekteyiz. *Kutlu* Ar. 'saʿîd, esʿad, mesʿûd, meymûn, iymn', Fr. 'sepid-pâ, bâbâd, humâyûn, ḫuceste'; *kutluluk* 'kutlu olma durumu', Ar. 'saʿd, bereke, teberrük, yumn, meymene', Fr. 'sepid-pâ'; *kutsuz* 'meş'ûm, meşûm', Fr. 'sebz-pâ'; *kutsuzluk* Ar. 'şe'm, şe'mum, şe'ûm, şe'ame', Fr. 'vârûnî (Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, 1999, s. 638, 639). Her ne kadar *kut*'u göremesek de *kutlu* sözcüğündeki 'uğurlu, mübarek, mutlu, hayırlı' anlamları ile sözcüğün hem eski Türkçe dönemindeki hem de sonraki dönemlerde kazandığı 'mutlu' anlamı yer almaktadır.

Bazı araştırmacılar tarafından Türkçeden Türkçeye yazılan ilk sözlüğümüz olarak da değerlendirilen *Lehçe-i Osmânî*, 1876 yılında yayımlanmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın yazdığı bu sözlüğümüzde *kut* 'saʿâdet, taliʿ, baht-yâr, ikbâl' anlamlarını taşırken aynı madde başının içinde bulunan bu kökten türeyen *kutlu* 'mesʿûd, mebrûr, merhûm, makbul, talihli', *kutsuz* 'menhûs, uğursuz, kutlanmak' ve *kutlanmak* 'istisʿâd' sözcüklerine de yer verilmiştir (1293=1876, s. 934). Yani *kut* için 19. yüzyılda da 'talih' anlamlarının yanında 'saadet/mutluluk' anlamı verilmeye devam etmiştir.

1890 yılında İngiliz Sir James William Redhouse tarafından yazılan Türkçe-İngilizce sözlükte de *ḳut* 'şans, talih, refah, mutluluk' anlamları ile madde başı olarak yer almaktadır. Bunun yanında ondan türeyen *ḳutlu* 'şanslı, talihli; uğurlu, hayırlı; müreffeh, refah içinde', *ḳutlanmak* 'şans elde etmek' sözcükleri de madde başı olarak yer almıştır (1987, s. 1480).

1901 yılında yayımlanan Türkçenin ilk modern sözlüğü *Kâmûs-ı Türkî*'de de *kut*'un *mut* ile eş anlamlı, 'ikbâl, ṭāliʿ, baḫt, sa'ādet' anlamlarını taşıyan bir sözcük olduğu yazmaktadır. *Kâmûs-ı Türkî*'de bu kökten türemiş şu ek 'uğurlu, meymenetli, sa'îd, mesud, mübârek' (Şemseddin Sami, 2012-2015, s. 897).

Görüldüğü üzere Türkçenin 20. yüzyılda yazılan en önemli sözlüklerinden *Kâmûs-ı Türkî*'de *kut*'un bugünkü 'mutlu' sözcüğünün kökü olan *mut* ile eş anlamlı olduğu yazmaktadır. Bazı araştırmacılar *mutlu* sözcüğünün yakın anlamlı olduğu ve sıkça *kutlu mutlu* ikilemesi biçiminde birlikte kullanıldığı *kutlu* sözcüğünden hareketle *mut* köküne *+lu* ekinin getirilmesi ile türetildiğini belirtir. Bu düşüncenin ortaya çıkmasında *kutlu'*nun artık

‘mutlu’ anlamı ile kendinden esinlenilerek aynı anlamda yeni bir sözcük oluşturacak kadar dile kök salmış olduğu gerçeği vardır.

Dil bilimci Sevan Nişanyan tarafından yazılan ve ilki 2002’de *Sözlerin Soyağacı* adıyla basılan sözlüğün son olarak gözden geçirilmiş ve genişletilmiş sekizinci basımı *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi* adıyla 2020’de gerçekleştirilmiştir. Nişanyan, bu sözlüğü oluştururken “Sadece 1960’tan bu yana Türkçe yazılı kaynaklarda yeterli sıklıkta rastlanan sözcüklere yer verilmiştir.” diyerek sözlüğü oluşturan sözcükleri neye göre seçtiğini belirtir. *Kut* sözcüğü için “Eski Türkçe *kut* ‘baht, tanrısal rahmet, mutluluk’ sözcüğünden evrilmiştir.” diyerek *kutlu* ve *kutsuz* ile de benzer olduğunu söyler. Ayrıca Nişanyan **kudur- (kuduz), kurtar-, kurtul-, kutla-, kutsa-, kutsal* sözcüklerinin de *kut*’tan türeme sözcükler olduğunu sözlerine ekler (2025). Bu sözcüklerden *kudur-, kurtar-* ve *kurtul-* için yapılan çözümlemelerde *kut* köküne inilmesini anlamsal olarak çok bağlantılı bulamadığımızdan bunları *kut*’tan türemiş sözcükler sınıfına almayı gerekli görmedik. Yaptığımız taramalarda da bu sözcükleri ele almadık.

Nişanyan’a göre Eski Türkçede ‘*baht, tanrısal rahmet*’ anlamındaki *kut* ile ondan türemiş ‘*deli*’ anlamındaki *kutuz* eşzamanlı olarak yer almıştır. Aradaki anlam evrimini ise Fransızca ‘*tanrısal rahmet, baht*’ anlamındaki *grâce* sözcüğünün ‘*deli*’ anlamındaki *gracieux*e dönüşümü ile karşılaştırma yaparak açıklamıştır. Ayrıca Moğolca aynı anlamdaki *kutuğ*’un Türkçeden alıntı olduğunu sözlerine eklemiştir (Nişanyan, 2025). Nişanyan’ın emin olmamakla birlikte *kut* köküne dayandırdığı *kutur-* için Clauson, “Çeşitli kullanımlarda ‘aşırı olmak, makul sınırları aşmak’ anlamında kullanılır. Biçimbilimsel olarak belirsizdir, ancak *kutuz* kelimesiyle akrabadır.’ der. Clauson *kutuz* için ‘*deli*’, özellikle de ‘*deli köpek*’ anlamını vermiş, sözcüğün kökeninin *kudur-* ile bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre güneydoğu Osmanlı’dan kaynağını alan bu sözcük hayvanlar, insanlar ve hatta bazı bitkiler için ‘*deli, kontrolsüz*’ anlamlarında kullanılmaktadır. Sözcük bu anlamı ile Karahanlı, Çağatay, Harezm ve Kıpçak Türkçelerinde de takip edilebilmiştir (1972, s. 608). Clauson’un yönlendirdiği *kutur-* eylemi ise ‘*çeşitli eylemlerde aşırı olmak, makul sınırları aşmak*’ diye anlamlandırılmıştır. *Kutur-* eylemi yapı olarak belirsizliğini korumasına karşın *kutuz/kuduz* ile aynı köktendir. Ancak çoğunlukla sözcüğün anlamı ‘*çıldır-, delir-*’tir. Sözcük bu anlamları ile Uygur, Karahanlı, Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde de kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 605). Eski Türkçedeki bu iki sözcüğün kökeni ile ilgili Gülensoy, Clauson ile aynı düşüncededir. Ona göre Eski Türkçedeki *kutur-* ile *kutuz* sözcüklerinin *kut* ile bir bağı

yoktur. Hatta '*yaban sığırı'* anlamındaki *kutuz* ile *'kuduz köpek'* anlamındaki *kutuz it* de farklı anlamlar taşır. *Kutur-* ile *kutuz*'da *-r* > *-z* değişimi vardır. *Kutur-* eyleminin anlamı *'haddini aşmak, kudurmak, azmak'*tır. Ayrıca Gülensoy Nişanyan'ın *kutur-, kutuz* ile *kut* arasında oluşturmaya çalıştığı bu kök birliğini soru işareti ile karşılamak gerektiğini belirtir (Gülensoy, 2007, s. 582). *Kubbealtı Lugatı* da Clauson ve Gülensoy gibi *kuduz* sözcüğünün Eski Türkçedeki *kutur-* eyleminden geldiğini ifade eder (2025). Nişanyan'ın Fransızca bir sözcükteki benzer anlam değişimini örnek alarak ortaya attığı bu görüş, Türkçede pek karşılık bulmuşa benzememekte. Aynı zamanda Nişanyan'ın Türkçeden bu savını destekleyici somut veriler de sunmamış olması ikna ediciliğini düşürmekte, aradaki anlam bağının hiçbir biçimde kurulamamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu sözcüklerin *kut* ile bağının olmadığı hem yapısal hem de anlamsal olarak kabul edilebilir değildir.

Nişanyan'ın *kut* köküne dayandırdığı diğer iki sözcük de bugünkü *kurtarmak* ve *kurtulmak*'tır. Clauson *kutar-* ve *kutgar-* sözcüklerini de *kurtgar-* madde başında açıklayarak bu sözcüğün kökeni ile ilgili şunları söyler: " 'Kurtarmak' ve benzeri anlamlara gelir. Bu eylem açıkça *kurtul-* fiiliyle akrabadır; *kurtul-* ise *kurt-* kökünden türetilmiş oldukça düzenli bir edilgen eylemdir. Ancak *-gar-* eki düzenli bir ettirgen ek değildir ve *kurtul-* eyleminin etkin biçiminin neden bu şekilde oluştuğu açık değildir" (1972, s. 649). Clauson, yukarıda *kurtgar-/kutar-/kutgar-* ile akrabalığını ifade ettiği *kurtul-* eyleminin *kurt-* ve *kurtgar-* eylemlerinin edilgen biçimi olduğunu, 'kurtarılmak', 'kurtulmak' gibi anlamlara geldiğini açıklar (1972, s. 650). Doğrusu bizim için de Clauson'un bu madde başlarında yaptığı açıklamalar ve örneklemeler daha uygun görünmüştür.

Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kökenli Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde *kut,* 'uğur, baht, talih, mutluluk' anlamında verilirken Hamilton'un çok da emin olmadığını belirttiği, sözcüğü *ḳu-* 'akıtmak, akmak, çıkmak, yayılmak' eylemine dayandırdığı çözümlemeye yorum yapmadan yer verildiği; Nişanyan'ın yine çok da emin olmadan yaptığı *kudur-* < *kut* ad kökü + *u* yardımcı ses + *r* addan eylem yapma eki çözümlemesine karşı çıkıldığı görülmektedir (2007, s. 581-583). Ayrıca Gülensoy, *kurtar-* eyleminin kökeni için Hamilton'un yaptığı *ḳutġar-* < *ḳut* 'selâmet' + *ġar* addan eylem yapım eki çözümlemesine soru işareti ile yaklaşmıştır.

Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde ne *kut* ne ondan türeyen ne de yukarıdaki sözlüklerde onun türevi olduğu ortaya atılan *kuduz, kurtar-, kurtul-* vb. sözcükler yer almaktadır (1999). Zaten bu sözlük hazırlanırken dilde çok fazla kullanılan ve bilinen

sözcüklerin köken bilgisine değil de daha özel sözcüklere yer verilmesi düşünülmüştür. Bu nedenle *kut* ve türevlerinin bu sözlükte olmaması bizi şaşırtmadı.

Kubbealtı Lugatı, kut için şu üç anlamı verir: 1. Uğur, baht, tâlih. 2. Mutluluk, saâdet. 3. (Eski Türklerde) İlâhî feyiz, ilâhî tecellî, ilâhî lütuf (2025). Ancak verilen bu üç anlamdan üçüncüsü Eski Türkçedeki kullanımını göstermektedir. 1 ve 2. anlamlar sözcüğün daha sonraki dönemlerde kazandığı anlamlar olarak belirtilmiş olmalıdır. Bu sözlükte de Nişanyan gibi *kurtar-* ve *kurtul-* sözcüklerinin kökü *kut* olarak kabul edilmektedir.

Kut kavramı *Güncel Türkçe Sözlük*'te ise;

1. Devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç.

2. Mutluluk.

3. Mit. İlahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket.

olmak üzere üç anlamda yer almaktadır (2025). Sözcüğe verilen ilk iki anlam temel anlam olarak gözükmekte, üçüncüsü ise mitolojide bir terim olarak karşımıza çıkan sözcüğün Eski Türkçedeki anlamıdır. Sözcüğün eski Türk yönetim biçimiyle ilgili metinlerde bolca rastladığımız ilk anlamının günümüzde fazla kullanılmadığı, ancak ikinci anlamının özellikle türevlerinin bolca kullanıldığı görülmektedir: *kutlama, kutlamak, kutlanış, kutlanma, kutlanmak, kutlatma, kutlatmak, kutlayabilme, kutlayabilmek, kutlayış, kutlu, kutlulama, kutlulamak, kutlulanma, kutlulanmak, kutluluk, kutlu olsun, kutsal, kutsallaşma, kutsallaşmak, kutsallaştırış, kutsallaştırma, kutsallaştırmak, kutsallık, kutsama, kutsamak, kutsuz, kutsuzluk*. Bu sözcüklerden *kutsuz* ile ilgili bir de 'talihsiz kişi, her an kendisine saldıracak güçlü kimselerle yan yana bulunur' anlamındaki *kutsuz kuşun yuvası doğan yanında olur* atasözü vardır.

Çeşitli addan ad ve eylem yapım ekleri alarak *kut* kökünden türeyen bu sözcükler, kök ile aradaki anlam bağını üzerinde taşımaktadır. Tek başına *kut* sözcüğü bugün Türkçeyi ana dili olarak kullanan insanların dahi doğrudan anlam veremeyeceği bir sözcük iken, bu kökten türeyen yukarıda sıraladığımız sözcükleri akla getirecek ve onlardan hareketle bir anlam çıkarmak yolu seçilecektir. Özellikle günlük yaşantımızda bolca kullandığımız aynı kökten gelen *kutlu* sözcüğünün *ol-* yardımcı eylemi ile birleşmesi sonucu oluşan *kutlu olsun* ifadesi, ilk akla gelen yapılardandır. *Kutlu, kutsuz* sözcükleri *Dîvânü Lügât'it-Türk*'ten yani 11. yüzyıldan; *kutluluk, kutsuzluk, kutlulamak* sözcükleri de Eski Türkiye Türkçesinden yani 13.

yüzyıldan itibaren kullanılagelmektedir. *Kut+lu+la-* (ad kökü + addan ad yapım eki + addan eylem yapım eki) sözcüğü bugün ağızlarda hâlâ yaşamakla birlikte yerini büyük oranda *kutlamak* eylemine bırakmıştır

Türkçenin ilk yazılı belgeleri Orhun Abideleri'nden beri karşımıza her dönem sıkça çıkan bu sözcük, Cumhuriyet döneminde tekrar canlandırılmak istenmiş ve bu kökten yeni sözcükler türetilmiştir: *kutlamak, kutsal, kutsamak*. Sözcüğün yukarıda verdiğimiz ikinci ve üçüncü anlamları üzerinden yapılan bu türetmeler dilde kabul görmüş ve bugün günlük yaşantımızda kullandığımız sözcükler arasında yer edinmeyi başarmıştır. Bu türetilen sözcüklerden de zaman içerisinde birtakım türetmeler yapılmıştır. Bunlar *kut* adına *+lA* addan eylem yapım eki getirilerek türetilen *kutla-* eyleminden *kutlama, kutlamak, kutlanmak, kutlanma, kutlanış, kutlayış*; *kut* adına *+sAl* addan ad yapım eki getirilerek türetilen *kutsal* adından *kutsallaşmak, kutsallaşma, kutsallaştırmak, kutsallaştırış, kutsallaştırma, kutsallık;* yine *kut* adına *+sA* addan eylem yapım eki getirilerek türetilen *kutsama, kutsamak* sözcükleridir.

Bu sözcüklerden *kutla-* eylemi, *Güncel Türkçe Sözlük*'te '1. Mutlu bir olaya sevinildiğini söz, yazı veya armağanla anlatmak, kutlulamak, tebrik etmek. 2. Önemli bir olayın gerçekleşmesinin yıl dönümü dolayısıyla tören yapmak, tesit etmek.' biçiminde anlamlandırılmıştır (2025). *Kutla-* eylemi çağdaş lehçelerden Türkmen Türkçesinde *gutlamak*, Özbek Türkçesinde *kutlamak, täbriklamàk*, Uygur Türkçesinde *kutluklimak, täbriklimäk*, Tatar Türkçesinde *kotlav täbrik itü*, Başkurt Türkçesinde *kotlav täbrik itiv*, Kazak Türkçesinde *kuttıktav*, Kırgız Türkçesinde *kuttukō* olarak karşılık bulmuştur. Yalnızca Azerbaycan Türkçesinde bu anlamda *kut* sözcüğünden türeyen bir ifadeye rastlanmamış ve *täbrik etmäk* eyleminin kullanıldığı görülmüştür (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 2025). Bu sözcük türetilirken Anadolu'da 13. yüzyıldan beri kullanılagelen *kutlulamak* eyleminin daha kolay söyleniş ile karşılanacağı gerçeği de göz önünde tutulmuş olmalıdır.

'1. Kutsallaştırmak. 2. Kutluluk dilemek, takdis etmek. 3. Kutlu ve aziz kılmak.' (GTS) (KA) anlamlarındaki *kutsa-* eyleminin *kut* ad köküne *+sA* addan eylem yapma ekinin getirilmesi ile türetildiği görülmektedir (Gülensoy, 2007, s. 582). Ancak bu konuda Nişanyan, sözcüğü türetmede kullanılan Türkçede 'eksiklik, isteme' ifade eden *+sA* ekinin buradaki işlevinin meçhul ve *kutsa-* sözcüğünün Arapça *kuds* ile *takdis* sözcüklerinden serbest çağrışım yoluyla türetildiğinin açık olduğunu ifade eder (2025). Yalnız *kutsa-*

eyleminin yukarıdaki ikinci anlamında *+sA* ekinin kattığı 'istemek' anlamını taşıdığı görülmektedir. Bunun yanında sözcük 'bir şeyin/kişinin kutlu olmasını istediği için onu kutlu duruma getirmek istemek' olarak anlamlandırılabileceğinden bu ekin işlevinin bu sözcük türetilirken de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sözcüğün anlamının diğer çağdaş lehçelerde farklı kökten türetilmiş farklı sözcükler ile karşılanması sonucunda *kutsa-* bugün yalnızca Türkiye Türkçesinde kullanım alanı bulmuştur (KTLS).

Yine Cumhuriyet döneminde türetilen bir sözcük olan *kutsal* için Türk Dil Kurumu şu anlamları vermiştir: *1. din bilgisi Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes. 2. Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kutsi, mukaddes, lahut. 3. Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen. 4. felsefe Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan* (GTS). *Kut* adına *+sAl* addan ad yapım eki getirilmesi ile türetilen sözcüğün kökenine ilişkin şöyle farklı düşünceler ortaya atılmıştır: sözcük her ne kadar yapı bakımından *kut'*tan türetilmiş gibi görünse de anlam bakımından Arapça *kuds* > *kudsî*'den etkilenmiştir ve *kudsî'*nin anlamını taşımaktadır (Kubbealtı Lugatı, 2025). Nişanyan, sözcüğe *kut+sAl* çözümlemesi yapmış ve sözcüğün köken itibarıyla Türkçe *kut* sözcüğüyle ilgisiz olan Arapça *ḳuds* ile *ḳudsī* biçimlerinden çağrışım yoluyla üretilmiş Yeni Türkçe bir sözcük olduğunu söylemiştir (2025). Tuncer Gülensoy ise Nişanyan'ın bu düşüncesini sözcüğün Türkçe *kut* adına o dönemlerin modası Fransızca *+sAl* eki getirilerek yapılan 'uydurma bir sıfat' olduğu iddiası ile karşı çıkmıştır (2007, s. 583). Çağdaş lehçelerde bu anlamda kullanılan sözcüklere baktığımızda *kut* kökünden türeme olarak yalnızca Özbek Türkçesindeki *kutluğ, mukaddäs* (KTLS) ifadesinin yer aldığını görüyoruz. Bu durumda *kutsal* da *kutsa-* sözcüğü gibi çağdaş Türk lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesinde kendine kullanım alanı bulmuştur. Ortaya atılan bütün bu düşünceleri de göz önüne alarak *kutsal* sözcüğünün kökeni ile ilgili şunları söyleyebiliriz: *Kut* sözcüğünün *Güncel Türkçe Sözlük*'teki üçüncü anlamı 'İlahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket'i göz önüne alarak *+sAl* addan ad yapım eki ile türetilen 'kutsi, mukaddes' anlamında bir Türkçe sözcüktür, diyebiliriz. *+sAl* eki dilimizde Arapça *+î* nispet ekinin yerini tutmak üzere Latin kökenli Fransızca *+Al 'nispet bildirme, ait olma'* ekinin Türkçeye uyarlanmış hâlidir (Korkmaz, 2014, s. 139). Sözcük türetilirken aradaki ses benzerliklerinden de yararlanılmış olabilir ancak sözcüğün hem kökünün ve hem de aldığı ekinin bir araya geldiğinde '*ilahi bir kaynaktan gelen rahmet, berekete ait/bereketle ilgili*' anlamını kazandığı düşünülmektedir. Sözcüğün bugün yaygın olarak kullanılması aynı zamanda yapılan türetmenin insanlar arasında kabul gördüğünün bir sonucudur.

Çalışmamızın kavramsal alt yapısını oluşturan *kut* sözcüğünün geçmişten günümüze kadar geçen süreçte ne kadar ve hangi anlamlarda kullanıldığını saptamanın yanı sıra *kut* kökünden türeyen sözcükleri de ele aldık. Böylece sözcüğün *Kutadgu Bilig*'den önceki ve sonraki anlamlarını ortaya koyduk. Bunun sonucunda sözcüğün öncesinde 'ilahi iyilik, ihsan' anlamlarında kullanılırken *Kutadgu Bilig* ile 'mutluluk' özellikle de 'devlet yönetimine ilişkin mutluluk' anlamını yüklendiğini gördük. Üstelik Yusuf Hâs Hâcip'in daha önce dilde olan *kut* kökünden türemiş *kutad-* eyleminden, yazdığı yapıta ad olarak koyduğu *kutadgu* sözcüğünü türettiğini de biliyoruz. Bu durumda çalışmamızda ortaya attığımız *kut* sözcüğünün *Kutadgu Bilig* ile 'mutluluk, devlet yönetimine ilişkin mutluluk' anlamını kazandığı savı, kanıtlanmıştır. Bu da Yusuf Hâs Hâcip'in Platon'u, Aristo'yu, Farabi'yi okuduğunu ve onlarla benzer çizgide Türkçede ilk olarak böyle bir yapıtı oluşturduğu düşüncesinin doğruluğunu göstermektedir. Bundan sonraki ana bölümümüzde de konularına göre ayırdığımız türlü başlıkların altında bu metinlerdeki örnekleri ele alacağız.

2.2. Eski Yunan Edebiyatında Mutluluk Kavramı

'Mutluluk'un Yunanca karşılığı *eudaimonia* sözcüğü 'iyi' anlamındaki ön ek *eu-* ile 'koruyucu, deha' anlamındaki *daimon* sözcüğünün birleşmesi ile oluşmuştur (Online Etymology Dictionary, 2025). Bu sözcük ile gelişen *eudaimonizm* yani *evdemonizm, mutçuluk*, *mutlulukçuluk* olarak Türkçede yer bulan felsefe kavramı, 'Hayatın anlamını mutlulukta bulan, insan davranışlarının mutluluk isteğiyle belirlendiği görüşüne dayanan ahlak öğretisi.' olarak tanımlanmıştır (Güncel Türkçe Sözlük, 2025). Bu anlayış, antik Yunan felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Esasında Antik Çağ Yunan felsefesi bu anlayış üzerine oturmuş, filozoflar gerçek mutluluğun ne olduğunu ve insanın buna nasıl ulaşabileceğini bulmaya çalışmıştır. Bu yönde ortaya atılan düşüncelerin birçoğunda, en genel anlamda insanın bilgiye ulaşmanın erdemi ile gerçek mutluluğa ulaşabileceği üzerinde durulmuştur.

Sokrates'e göre mutluluk, bilgi ve erdemle elde edilir. Ona göre insanlar, gerçekte neyin iyi olduğunu bilmedikleri için kötü davranışlarda bulunurlar. Başka bir deyişle insanlar, iyi/doğru davranışlarda bulunmak için iyi/doğru bilgiye sahip olmalıdır. Çünkü bilgi, insanın sahip olduğu, duygulara yenik düşmesi olanaksız olan en büyük güçtür. Sokrates, mutluluğu bilgelik ve ahlakla doğrudan ilişkilendirerek erdemli bir yaşamın mutluluğun anahtarı olduğunu savunur. Bu mutluluk, genel anlamda iyiyi kötüden, hazzı acıdan düzgün biçimde

ayırt edebilme erdemine sahip olmaktır. Bu erdeme sahip olan insan hem kendini hem çevresini daha iyi anlar. Kendisini ve çevresini ve dahi buna bağlı olarak istekleri daha iyi bilen insan, davranışları daha iyi hâle getirecektir.

Sokrates'in öğrencisi Platon, için de mutluluk insanın nihai amacıdır. O, mutluluğu ideal bir toplum düzeni ve bireysel ruhun uyumu ile ilişkilendirmiştir. *Devlet* adlı yapıtında, bir insanın mutluluğa ulaşabilmesi için ruhun üç kısmının (akıl, cesaret, istek) uyum içinde olması gerektiğini belirtmiştir. Platon'a göre en yüksek mutluluk insanın ancak 'iyi' ideasına ulaşmasıyla mümkündür.

Platon'un öğrencisi Aristoteles de mutluluğu insan yaşamının en yüksek hedefi olarak tanımlar ve mutluluğun bireyin 'iyi' bir yaşam sürmesiyle gerçekleştiğini savunur. *Nikomakhos'a Etik* adlı yapıtında, mutluluğun erdemlerle uyum içinde yaşamak ve insanın doğasına uygun bir yaşam sürmekle elde edileceğini vurgular. Ona göre mutluluk, bireyin potansiyelini gerçekleştirmesi, akıl ve erdemle yaşaması ile mümkündür.

Epikür'ün geliştirdiği ahlak felsefesinin ana düşüncesi mutluluktur. O, mutluluğa ulaşmanın ölçütü olarak haz ve acı kavramları üzerinde durur. Ona göre haz neşe ve eğlence gibi kısa vadeli zevklerden ibaret değil, uzun vadede iç huzuru ve acıdan kaçınmayı içerir. Epikür ve onu takip edenler için mutluluk, gereksiz arzuları sınırlamak ve basit bir yaşam sürmekle elde edilir. Yani mutluluk 'beden sağlığı ile ruhsal dinginliğe ulaşmak'tır.

Stoacılara göre mutluluk, kişinin dış koşullara bağlı olmadan iç huzuru sağlaması ve doğa ile uyumlu bir yaşam sürmesiyle elde edilir. Sağlık, mal mülk gibi şeylerin değeri yoktur. Onlar, mutluluğun gerçek kaynağının 'tek iyi erdem' olduğu düşüncesini ortaya atar. Stoacılar, mutluluğun, insanın kontrol edemediği şeylere bağlı olmaması gerektiğini savunur. Onlara göre tek gerçek olan erdem, bütünüyle bireyin elindedir. Dolayısıyla insanın mutluluğu da kendine bağlıdır.

Farklı filozoflar, mutluluğun doğasını ve elde edilme yollarını çeşitli açılardan ele almış olsa da Antik Çağ'da mutluluk, bireyin kendi doğasına ve evrensel düzene uygun bir yaşam sürmesiyle özdeşleştirilmiştir. Mutluluk sadece kısa süreli haz almak ya da keyif duymak değil, bireyin erdemli bir yaşam sürmesi ve gerçek gücünün tamamını yaşama geçirmesi ile ilişkilendirilmiştir. Bunun yanında mutluluk kavramı, ahlak, erdem, akıl ve bireyin kendini gerçekleştirme süreci sonunda elde edilen en iyi sonuç olarak görülmüştür. Yani eski Yunan filozofları, özetle mutluluğun doğasını, onun nasıl elde edileceğini ve bireysel mutluluğun

toplumsal bağlamını incelemişlerdir. Çünkü antik Yunan felsefesinde mutluluk, insanın hep ulaşmaya niyet ettiği insan yaşamının nihai amacı ve en yüksek değeri olarak görülmüştür.

2.2.1. Platon'un devlet anlayışı

"Platon mükemmel bir ögrenci, coşkulu bir hayran, dikkatli bir izleyici, birinci sınıf bir yazar, büyük bir eğitimci ve gerçek bir felsefe dehasıydı" (Cevizci, 2015, s. 30).

Platon, *Devlet* (*Politeia*) adlı yapıtında ideal bir toplum düzeni ve adalet kavramını ele alarak devletin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair kendince bir örnek sunar. Bu örnek, bireyin mutluluğunu sağlamak amacıyla toplumun her bir bireyinin yeteneklerine uygun olarak organize edildiği, adaletin merkezde olduğu bir yönetim anlayışını temel alır. Platon'un ideal devleti, bireylerin ve toplumun mutluluğunu sağlamayı hedefler. Bu mutluluk anlayışı, bireyin kendini gerçekleştirmesi ve toplumla uyum içinde yaşaması ile mümkündür. Platon'a göre, bireysel mutluluk ve toplumsal düzen birbirini tamamlar. Platon'un devlet anlayışı, insan ruhunun yapısı, toplumun sınıflandırılması ve eğitim gibi birçok bileşenden oluşur.

Platon, insan ruhunun üç parçadan oluştuğunu savunur. Birincisi gerçeği arayan ve bilgelik peşinde koşan kısım akıldır. İkincisi ruhun onur ve cesaretle ilişkili kısmı cesaret veya iradedir. Üçüncüsü ise bedenin ihtiyaç ve hazları ile ilgilenen kısım olan arzu veya istektir.

Platon'a göre, her sınıf kendi yeri içinde durup sadece kendi işi üzerinde yoğunlaşırsa, sınıflar arası çatışma olmaz. Yani sadece kendi işlevlerini layıkıyla yerine getirmek için çalışanlar -bencillik başkalarının alanına müdahale etmekten, kişinin kendi işini bırakıp başkalarının işine göz dikmekten meydana geldiğine göre- asla bencil olamazlar (Cevizci, 2015, s. 105). Böyle düşünen Platon, insanı meydana getiren üç parçalı yapı gibi, insanın oluşturduğu toplumun da üç sınıfa ayrılabileceği anlayışını ortaya atar. Ona göre toplum şu üç kesimden oluşur:

1. Yöneticiler (Filozof Krallar): Ruhun akıl kısmını temsil eder ve bilgelik ile adaleti sağlamak için toplumun liderleri olurlar. Onlar, hakikati bilme yetisine sahip oldukları için toplumu yönetmeye layıktırlar.
2. Koruyucular (Askerler): Cesareti temsil eden bu sınıf, devleti savunmakla görevlidir. Onurlarını koruma ve toplum düzenini sağlama sorumluluğunu taşırlar.

3. Üreticiler (Çiftçiler ve Zanaatkârlar): Toplumun maddi ihtiyaçlarını karşılayan bu sınıf, arzuları temsil eder.

Platon'a göre, her sınıf kendi görevini yerine getirirse toplumda adalet sağlanır. Ona göre adalet 'kendi işini yapmak ve başkasının işine karışmamak'tır. Platon'un devlet anlayışında adalet hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir uyum durumudur. Bu uyum, bireysel düzeyde, ruhun her bir parçasının kendi işlevini yerine getirmesi; buna bağlı olarak da toplumsal düzeyde, her sınıfın kendi görevine odaklanması ile sağlanır. Bu tanım, devletin düzenini ve bireyin rollerini korumayı hedefler.

Platon'un ünlü sözü 'Ya filozoflar kral ya da krallar filozof olmalı.' ifadesi onun yönetici yani filozof kral düşüncesini özetler. Platon'a göre bir devleti yönetecek kişiler, bilgelik ve erdem sahibi filozoflar olmalıdır. Çünkü filozoflar, 'iyi' ideasını bilir ve buna bağlı olarak doğru kararlar verebilir. Platon, filozofların hakikati kavrama yeteneği sayesinde toplumu hem adaletle hem de bilgiyle yönlendirebileceğini savunur. Adaletli bir bilgiyle yönetilen toplumda insanlar, görevlerini bilerek hareket ettikçe nihai amaç olan toplumsal düzen ve mutluluk yakalanmış olacaktır.

> Bütün vatandaşlara, en iyi yöneticinin kim olduğunu sezdiren eğitim, ruhî bir yükseliştir. Üst bilgiye ulaşan ruh, şehri yönetebilir, ama diğerlerinden daha iyi bir insan olarak kendisini yargılamamalıdır. Aksine bu ruh, onların yaşadığı gölge dünyaya geri dönmeli, tam görüşünü kullanarak onların karanlıkta açıkça görmelerine yardım etmelidir. Bu yüzden filozof-kral (yahut kraliçe), bilgeliğinin onurlandırılması veya prestij ve sağlığı elde etmesi için mutluluğu yönetici gücünün başarısı olarak düşünmez, pozisyonundan da gurur duymaz. O (Kral/Kraliçe), vatandaşlarını daha iyi erkekler ve kadınlar yapmak için yöneten kişi, şehrin en büyük eğitimcisi olduğu için mutludur (de Oliveira, 2024, s. 301).

Platon'un devlet anlayışında eğitim, toplumun temel yapı taşlarından biridir. Platon, yöneticilerin uzun bir eğitim sürecinden geçmesi gerektiğini belirtir. Şehrin yöneticisi olması gereken filozofların hakikati kavramasını mümkün kılan diyalektik eğitim oldukça önemlidir. Bunun yanında halkın hepsi için de eğitim olmazsa olmazdır. Platon, çocukların eğitiminde devletin sorumlu olması gerektiğini savunur. Eğitim sistemi, bireylerin yeteneklerini keşfetmesini sağlar ve onları toplumdaki uygun role hazırlar. Böylece bireyler, yalnızca kendi mutluluklarını değil, toplumun mutluluğunu da göz önünde bulunduracak şekilde yetiştirilir. Bu eğitimleri alan çocuklar yeteneklerine göre keşfedilerek uygun mesleğe yönlendirilir. Buna bağlı olarak eğitim, küçük yaşlarda ruhun ve bedenin dengeli bir şekilde gelişmesini sağlayan müzik ve jimnastik eğitimi ile başlar.

Platon'un devlet anlayışı, birey ve toplum arasındaki dengeyi sağlamayı ve adalet temelli bir düzen kurmayı hedefler. Bu anlayış hem bireysel erdemlerin hem de toplumsal uyumun önemini vurgular. Platon'un devlet modeli, idealist bir yaklaşım sergiler ve genellikle bir ütopya olarak değerlendirilir. Bu konuda eleştirilere maruz kalır. Eleştirmenler, bu devlet modelinin toplumların karmaşık yapısını yeterince dikkate almadığını, bu nedenle de gerçek dünyada uygulanabilirliğinin sınırlı olduğunu savunur. Bütün bu eleştirilere karşın Platon'un devlete dair fikirleri, Batı siyaset felsefesinin temellerini atmış ve sonraki dönem düşünürlerini derinden etkilemiştir. Onun düşünceleri, siyaset felsefesi alanında yüzyıllar boyunca tartışılmış ve günümüz yönetim anlayışlarına da ışık tutmuştur.

2.2.2. Aristo'nun devlet anlayışı

Aristoteles'in devlet anlayışı, insanın doğası gereği toplumsal bir varlık olduğunu ve mutluluğa ancak toplumsal bir düzen içinde ulaşabileceğini savunan bir felsefeye dayanır. *Politika* adlı yapıtında Aristoteles, devletin amaçlarını, yönetim biçimlerini ve birey-devlet ilişkisini ele almıştır. Ona göre devlet, bireylerin erdemli bir yaşam sürmesi ve nihai amaç olan mutluluğa ulaşması için var olan doğal bir organizasyondur.

> I. Devlet, doğada varolan şeyler sınıfına giren doğal bir varlıktır. II. İnsan yine 'doğası gereği toplumsal ve siyasal bir hayvan'dır. Toplumsal olmayan veya devleti olmayan bir kişi ya insanlığın altında veya onun üstünde olan biridir. Aristoteles'in ünlü ve daha veciz sözleriyle böyle bir varlık ya hayvandır veya Tanrı. Ama her halükârda insan değildir (Arslan A. , 2007, s. 279)

Aristoteles, insanın doğası gereği 'zoon politikon' (politik bir hayvan) olduğunu ifade eder. Bu, insanların yalnızca toplum içinde yaşayarak gelişebileceği anlamına gelir. Ona göre devlet, doğal bir gelişimin sonucudur ve ailenin birleşerek köyü, köylerin birleşerek kenti yani devleti oluşturmasıyla ortaya çıkar (Aristoteles, 1975, s. 8, 9). Ona göre, doğa hiçbir şeyi gelişigüzel ya da amaçsız yapmaz ve doğadaki bütün süreçler bir amaca hizmet eder. Doğal süreçte meydana gelen devletin temel amacı da bireylerin mutluluğunu ve iyi yaşamını sağlamaktır. Bu mutluluk, bireyin erdemli bir yaşam sürmesi ve potansiyelini gerçekleştirmesiyle elde edilir. Bireyin mutluluğu, ancak toplumsal düzenin bir parçası olarak mümkün olabilir. Aristoteles, birey ve devlet arasında koparılamaz bir bağ olduğunu vurgular: Birey, devletin bir parçasıdır ve devlet, bireylerin mutluluğunu sağlamalıdır.

İnsanın kendini gerçekleştirmesinin sonucu olan mutluluk bütün insanların her şeyden çok peşine düştükleri bir hedef olmak durumundadır. Bu hedef doğrultusunda insanlar iyi yaşama ulaşmış olacaktır. İyi yaşam genel olarak şu üç biçimde ifade edilebilir: Mutluluğun

dayandığı iki ana unsur vardır: akıl ve erdem. Mutluluğu akla uygun erdemli etkinliğin belirlediği bir yaşam olarak tanımlamak mümkündür. Aristoteles, etiğinde dostluk konusuna çok fazla yer ayırdığından; dostlarla geçen, topluluğa katılımla belirlenen bir yaşam ifade edilmektedir. Son olarak da bir şeylere ulaşmaya dayalı, felsefi tefekkür etkinliğinin belirlediği bir yaşam anlatılmaktadır. Burada insanın sürekli bir hareket hâlinde, etkinlik içerisinde olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bu etkinlik ve hareket hâlinden kasıt, akıl yolu ve öğrenme ile elde edilen erdemlerin dışa vurulduğu eylemlerdir (Cevizci, 2015, s. 132-135).

Aristoteles, devlet yönetimlerini iyi ve kötü yönetimler olarak ikiye ayırır. İyi yönetimler, halkın ortak yararını gözetirken; kötü yönetimler, yöneticilerin kendi çıkarlarını ön plana koyduğu yönetimlerdir. Ona göre üç ayrı yönetim biçimini bu bağlamda değerlendirdiğimizde her birinin doğru ya da ideal ile kötü ya da sapkın olmak üzere iki ayrı biçimi vardır.

> Sözgelimi tek kişinin doğru ve adil yönetimine monarşi ya da krallık; buna mukabil onun adaletsiz ve kötü yönetimine tiranlık adını veren Aristoteles, birkaç kişinin iyi ya da ideal yönetimine aristokrasi, oysa onların kötü ya da adaletsiz yönetimine oligarşi; çoğunluğun yönetimi söz konusu olduğunda, doğru ve adil yönetim biçimine cumhuriyet (politeia), aynı çoğunluğun kötü ve ideal olandan sapmış yönetimine demokrasi adını verir (Cevizci, 2015, s. 139).

Aristoteles, kent-devletinin nihai amacının soylu ve erdemli eylemlerin biçimlendirdiği iyi bir yaşam olduğunu savunur. Bu yüzden, önceleri doğru politik adaletin aristokratik olması gerektiğini ileri sürüp aristokrasiye meyleder. Ancak gerçek aristokrasiyi oluşturacak erdemli insanın çok az bulunduğu gerçeğini de göz önüne alarak en ideal yönetim biçiminin politeia yani cumhuriyet olduğunu savunur. Çünkü cumhuriyet hem bireylerin hem de toplumun çıkarlarını dengeler.

Aristoteles, adaleti devletin temel ilkesi olarak görür. Ona göre adalet dağıtıcı ve düzeltici adalet olarak iki biçimde gerçekleşir. Devlet düzeni içerisinde esas ölçüt dağıtıcı adalet olmalıdır. Dağıtıcı adalet, devlet kaynaklarının bireyler arasında hak ettikleri ölçüde dağıtılması iken düzeltici adalet, insanlar arasındaki haksızlıkların giderilmesidir. Devlette adaletin sağlanması, devletin uyum içinde işlemesi ve ana amaç olan bireylerin mutluluğu yani iyi yaşamı biçimlendirir.

Aristoteles, devletin ideal boyutları hakkında da görüşler sunar. Burada ölçüt aslında yine Aristoteles'in altın orta düşüncesidir. Çok büyük bir devlet, vatandaşlar arasında iletişim eksikliğine ve düzenin bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle, devletin boyutları

makul bir büyüklükte olmalı ve vatandaşlar, aktif bir şekilde siyasal yaşama katılmalıdır. Ona göre ideal vatandaş hem kendini hem de toplumu düşünebilen ve ortak yarar için çalışan bireydir. Bu bireylerin oluşumunda rolü büyüktür. Devlet, vatandaşlarının erdemli bireyler olarak yetişmesini sağlamakla yükümlüdür. Erdeme sahip olan insan aklıyla iyiye ulaşacak, mutlu yaşama erişecektir. Eğitim, yalnızca bireyin kendi mutluluğu için değil, aynı zamanda devletin sağlıklı işleyişi için de gereklidir.

"Aristoteles insan olarak iyi bir yaşama sahip olmanın iyi bir toplumsal yaşama sahip olmakla gerçekleşebileceğini, bunun da en iyi şekilde polisin vatandaşı olmakla sağlanabileceğini gösterirken bütün ahlaki teorilerinin siyaset teorileriyle bağlantılı olduğunu da açığa vurur" (Özyıldırım, 2019, s. 204).

Aristoteles'in devlet anlayışı, bireyin mutluluğunu ve erdemli yaşamını merkeze alır. Ona göre devlet, insanlara bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir düzen sunmalıdır. Devletin amacı, bireylerin yalnızca fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak değil, aynı zamanda onların ahlaki ve entelektüel gelişimlerini desteklemektir. Batı'da 'büyük usta' anlamındaki *Magister Primus* lakabından hareketle Doğu'da, İslam felsefesinde *Muallim-i evvel* lakabıyla anılan Aristoteles hem Batı hem de Doğu dünyasını derinden etkilemiştir. Onun devletle ilgili düşünceleri, Batı siyaset felsefesinin temellerini atmış ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

2.3. Abbasiler Dönemi İslam Edebiyatında Mutluluk Kavramı

> Müslümanlar nazarında felsefe, eşyanın gerçekten oldukları gibi hakiki sebeplerini bulma ve insana has melekelerle de olsa, bunları araştırıp ortaya çıkarmanın bilgisine varmak mânasına gelmektedir. Esas itibariyle Müslümanların felsefesi, hüküm altına sokulan milletlerin düşünce sistemleri ve diğer Doğulu tesirler altında değişikliklere tâbi tutulmuş, İslâm'ın kendine has mantıki eğilim ve havasına uydurulmuş, Arapçanın aracılığıyla ifade edilmiş Grek temeller üzerine oturur. Bu Müslüman düşünürler, Galen'inkiler nasıl Grek Tıb ilminin tamamını temsil ettiğine inanıyorlarsa, Aristo'nun eserlerinin de aynı şekilde Greklerin felsefi bilgi ve irfanlarını temsil ettiğine inanıyorlardı (Hitti, 1980, s. 565).

Bu bağlamda 9. yüzyılda el-Kindî gibi önemli düşünürlerin ortaya çıkmaya başladığı İslam felsefesinin birincil kaynakları Kur'ân-ı Kerim, hadis ve kelam olmuştur. Antik Yunan felsefesinin yanında coğrafi konum itibariyle Doğu kültürü ile dirsek teması olan İslam dünyasının diğer kaynakları Hindistan, İran, Mezopotamya ve Mısır olmuştur. Bu durum İslam felsefesine büyük bir zenginlik katmıştır.

> İran ve Hindistan'dan gelen dinle karışık felsefi eserler, Hindistan'dan gelen Brahman ve Buda dinleri, İran'dan gelen Zerdüşt ve Mazdaizrn dinleri ile Zend-Avesta gibi yarı dinî yarı ahlaki eserler,

> yeni gelişmekte olan İslam düşüncesi için önemli bir kaynak meydana getirmiş ve ona daha sağlıklı bir sentez yaratma imkânı sağlamıştır (Cevizci, 2015, s. 227).

İlk İslam filozofu kabul edilen Kindî, Orta Çağ Avrupası'nda Alchindus/Alkindus adıyla bilinmekte idi. Kindi, felsefenin yanında astroloji, meteoroloji, matematik, geometri, kimya, tıp, optik, müzik, siyaset, ahlak gibi birçok farklı dal ile yakından ilgilenmiştir. Bu alanlarla ilgili verdiği çok sayıdaki yapıtlarının bir kısmı döneminde Latince ve İbraniceye çevrilmiştir. "Eklektik bir sisteme sahip olarak, el-Kindî, Platon ve Aristo'nun görüşlerini bir araya getirmek üzere Neo-Platonik bir tarzda çalışmalarını yürütmüş ve Neo-Pisagorien matematiğine bütün ilimlerin temeli gözüyle bakmış bir düşünürdü" (Hitti, 1980, s. 566). 'Arapların filozofu' ünvanını alan Kindî'nin, daha önce İslam coğrafyasında pek de konuşulmayan insanın mutluluğu ile ilgili düşüncelerinde Platon ve Aristo etkisi açık biçimde görülür. Kindî için ahlakın amacı verimli, huzurlu ve mutlu bir yaşam sürüp bu mutluluğa gölge düşürecek her şeyden uzak durmak, hatta gerekli hâllerde onlarla mücadele etmektir. Ona göre içinde yaşadığımız dünyada değişmezlik ve süreklilik diye bir şey yoktur. Dolayısıyla doğadan olmayan bir şeyi istemek budalalıktır. Bu durumda hiç kimsenin her isteğini elde etmesi ve sevdiği her şeyi sonuna kadar elde tutması olanaklı değildir. Bu durumda insan huzur ve mutluluğu; değişmeyen, pörsümeyen ve çürüyüp yok olmayan akli ve manevi hazlarda aramalı, güç ve iradeyi aşan olgu ve olayları doğal sayıp istekler gerçekleşmiyorsa olabileni istemeli ve elinde olanla yetinmelidir. Böylece insan üzüntüye gark olmak yerine sevinçle dolacaktır. Mutlu ve huzurlu bir yaşam için güzel alışkanlıklar edinmek ve her hâli gönül hoşnutluğuyla karşılamak gerektiğini vurgulayan bu düşünce biçimi, sonraki İslâm ahlâkçıları üzerinde oldukça etkili olmuştur (Kindî, 2003).

İlk İslam filozoflarının içindeki en önemli isimlerden biri kuşkusuz Farabi'dir. İslam felsefesinde *Muallim-i Evvel* adıyla anılan Aristoteles'ten sonra *Muallim-i Sani* yani ikinci öğretmen olarak anılmıştır. Kimi kaynaklar Fars kimi kaynaklar Türk kökenli olduğunu iddia etse de tam olarak etnik kimliği bilinemeyen Farabi'nin yapıtları dönemin felsefe dili Arapçada yazılmıştır. "Onun felsefi sistemi Platonizm, Aristotelianizm ve Sufizmin bir senkretizminden (yani her üçünün de bir tek sistemde birleştirilip uzlaştırılmış bir şeklinden) ibarettir" (Hitti, 1980, s. 567). Platon ve Aristo'nun mutluluk düşüncesinden etkilendiği görülen Farabi, insanın nihai amacının mutluluk olduğunu söyler. İyiye ve kötüye aynı oranda yatkın olarak doğan insanın eğitim ve alışkanlıklar ile iyiye yönelmesi söz konusudur. Nihai amaç olan mutluluğa ulaşmak için insanın iyi davranışları huy edinmesi gerekir. Edinilen bu erdemli davranışların da sürekli korunması gerekir. Yani insan durağan

değil, sürekli etkinlik içerisinde olan bir varlıktır. Bu konuda Aristo gibi o da insanın sürekli bir devinim hâlinde olması gerektiğini düşünmektedir.

> Gerçekten de Fârâbî'ye göre, felsefi düşünebilen, felsefi tefekkür içinde olan akıl, entelektüel gelişiminin en son ve en yüksek evresinde, Etkin Akıl'la birleşir, daha doğrusu kendisinin formu olan Etkin Aklın maddesi haline gelir. İşte burası insanın mutluluğunun doruk noktası, insan için mümkün olabilecek saadetlerin en büyüğüdür (Cevizci, 2015, s. 248).

İlk İslam filozoflarının en önemli isimlerinden bir diğeri İbn Sina'dır. İbn Sina'ya göre mutluluk, ruhun bilgeliğe erişmesi ve dünya hayatını ahiret saadeti için bir araç olarak kullanmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, ruhun ebedi mutluluğu, akıl ve imanla birleşen bir yaşamda bulunur. Platon ve Aristoteles benzeri büyük Yunan filozoflar, ondan etkilenen İslam filozofu Farabi gibi İbn Sina da insanın nihai amacının uygun ya da doğru bir politik düzen içinde kendini gerçekleştirmekten, doğasına uygun olarak yetkinleşmesinden geçtiğini düşünür (Cevizci, 2015, s. 251, 260, 261).

İlk İslam filozoflarından Kindi, Farabi ve ve İbn Sina İslam felsefesi için büyük çığır açan isimler olarak kabul edilir. Hem kendi dönemlerinde hem de sonraki dönemlerde açtıkları bu düşünce ufukları etrafında birçok ismin toplanmasının yanında, karşıt görüşlerin de ortaya çıkmasına araç olmuşlardır. Yazdıkları yapıtlar yaşadıkları yüzyıllarda ve dahi günümüzde birçok dile çevrilmekte, bu sayede günümüzde de çok sayıda öğrenci yetiştirdikleri söylenebilecek önemli düşünürlerdir.

> Gerçekten de İslam felsefecileri İslam düşünce tarihinde kelamdan felsefeye geçişi sağlayanın Kindî; bu felsefeyi terminoloji, yöntem ve problemler açısından sistemleştirenin Fârâbî; kendi dönemine kadar gelen bu zengin birikimi yeni baştan işleyerek büyük bir külliyat halinde değerlendirenin ise İbn Sînâ olduğunu öne sürerler (Cevizci, 2015, s. 249).

Gazali'ye göre mutluluk, insanın yaratılış amacına uygun bir şekilde Allah'a yaklaşmasıyla mümkündür. O, mutluluğu 'Hakikat bilgisine ulaşmak ve bu bilgiyi eyleme dönüştürmek.' olarak tanımlar. İnsanın bu dünyada sahip olacağı en büyük mutluluğa onu ulaştıracak olan araç ise bilgidir. Bu nedenle bilgi/bilim son derece önemli ve değerlidir.

> Üstelik ilim âhiret saâdetine vesîle ve Allah'a yaklaştıran bir vâsıta olması bakımından da gayri için sevilir. İnsanoğlunun en büyük rütbesi ve arzu ettiği şey de bu saâdet ve bu saâdete ulaştıran vâsıtadır. Bu da ilim ve ilme dayanan ameldir. Amel de ilimsiz olamayacağına göre, dünya ve âhiret saâdetinin aslı ve bütün ibâdetlerin efdali ilimdir. Nasıl olmasın ki, her şeyin kıymeti netîcesiyle ölçülür. İlmin netîcesi ise yüksek makamlara ermek, melekleşmek ve Allâhu Teâlâ'ya yaklaşmaktır (İmâm Gazâlî, 2016, s. 155, 156).

Gazali, dünyevi mutluluğun geçici olduğunu, ancak ahirete yönelik mutluluğun kalıcı ve asıl hedef olması gerektiğini vurgular. Böyle düşünen Gazali; Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi antik Yunan düşünürlerinin felsefelerinin İslam ile bağdaşmayan inançlar

içerdiğini savunduğu ‘Al-Munqidh min ad-Dalâl’ adlı yapıtında bu konudaki düşüncelerini doğrudan isim vererek açıklar. İslam filozoflarından özellikle İbn Sina’nın ve Farabi’nin adlarını zikrederek sözlerine başlar. Eleştirilerini onların özelinden bu Yunan düşünürlerden etkilenen tüm Müslüman filozoflara kadar genişletir. Gazali’ye göre, kendilerini Aristoteles’in öğretilerine çok fazla adamış olan bu Müslüman filozoflar küfürle itham edilmelidir. Onların düşünceleri üçe ayrılabilir: İslam’ın öğretilerine tamamen karşı olduğundan küfürle damgalanması gereken bir kısım; daha önce İslam geleneğinde yer almayan, sapkın yenilikler olarak nitelendirilen yeni kavramlardan oluştuğundan bidatle itham edilmesi gereken bir kısım ve İslami öğretilerle çelişmediği için kabul edilebilir, hiçbir şekilde reddedilmesi gerekmeyen bir kısım (al-Ghazâlî, 1980, s. 8).

Gazâli bu noktada Fârâbî-İbni Sinâcı, yani aslında Platon-Aristoteles-Yeni-Platoncu felsefeye ve bu felsefenin ana tezlerine şu iki can alıcı noktada karşı çıkmıştır:

> Bu felsefe, önce, aklın Tanrıyı ve evreni algılamakta tek modeli değildir. Aynı akıl bu felsefede temsil edildiği biçiminden farklı ve çeşitli Tanrı ve evren tasarımlarına imkân vermektedir. Öte yandan bu felsefe, ileri sürdüğü gibi, dinle tam bir ıyum içinde de değildir. Tersine belli başlı noktalarında İslâm’ın vahyine karşıdır. Kısaca bu felsefenin ana tezleri ile İslâm’ın ana tezleri arasında tam bir örtüşmeden çok, taban tabana zıtlıklar vardır (Arslan A. , 1999, s. 24).

İlk İslam filozofları, antik Yunan’dan okumalar yaparak İslam felsefesinin temellerini atarken bu konuda hem dönemlerinde hem de yukarıda Gazali’de gördüğümüz gibi kendilerinden sonraki dönemlerde oldukça büyük eleştirilerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu eleştirilere neden olan düşüncelerinden biri de mutluluk konusunda söylediklerdir. Onların mutluluk düşüncelerinin İslam’daki mutluluk düşüncesi ile farklılıklarını Mahmut Kaya şöyle ortaya koyar:

> Öte yandan Fârâbî’nin mutluluk anlayışının İslâm’daki mutluluk telakkisiyle de bağdaşır bir yanının bulunmadığına işaret etmek gerekir. Zira İslâm’a göre bir mümin için en yüce mutluluk Allah’ın rızâsını kazanmaktır. Bunun sonucunda mümin cennete ve Allah’ın cemâlini müşahedeye nâil olacaktır. Bu da ancak ilâhî emir ve yasakları titizlikle uygulamak, ahlâkî faziletleri hayatın vazgeçilmez ilkesi saymak ve takvâ ölçüsünde samimi bir dinî hayat sürmekle gerçekleşir. Bu şekilde davranan kimsenin sosyal ve kültürel statüsü ne olursa olsun din onu hem dünyada hem de âhirette mutlu saymaktadır (1988a, s. 153).

Buna göre İslamiyet’te mutluluk kavramı hem bu dünya hem de ahiret yaşamını kapsayan, bireyin ruhsal ve fiziksel yönlerini içine alan bir anlayışa sahiptir. İslam, mutluluğu insanın yaratılış amacına uygun bir yaşam sürmesi, Allah’ın rızasını kazanması ve ahiret hayatında sonsuz mutluluğa ulaşması olarak tanımlar. Bu bağlamda, mutluluk iki ana düzeyde ele alınır: Dünyevi mutluluk (saadet-i dünyeviyye) ve uhrevi mutluluk (saadet-i uhreviyye).

İslamiyet'e göre dünyevi mutluluk, bireyin bu dünyadaki huzurunu, içsel barışını ve sosyal uyumunu ifade eder. Ancak bu mutluluk, sadece maddi refahla sınırlı değildir. Ahlaki değerler, erdemli davranışlar ve Allah'a olan bağlılık dünyevi mutluluğun anahtarıdır. Kur'an-ı Kerim'de mutluluk, kişinin Allah'a itaat etmesi, onun yasalarını takip etmesi ve diğer insanlarla uyum içinde yaşamasıyla ilişkilendirilir. Örneğin Nahl suresi 97. ayette bu durum vurgulanır: "Erkek veya kadın, kim mü'min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz" (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2008, s. 277).

Uhrevi mutluluk, İslam'ın nihai mutluluk anlayışıdır ve ahiret yaşamında cennete ulaşmakla özdeşleşir. Bu, Allah'ın rahmetine erişerek ebedi huzur ve saadeti yaşamayı ifade eder. Ahiret mutluluğu, bu dünyada yapılan iyi ameller, yapılan ibadetler, Allah'a olan bağlılık ve ahlaki erdemlerle doğrudan ilişkilidir. Kur'an-ı Kerim'de Bürûc suresi 11. ayette mutluluk şu şekilde tanımlanır: "İman edip salih amel işleyenlere gelince; onlara içinden ırmaklar akan cennetler vardır. İşte bu büyük başarıdır" (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2008, s. 589).

İslamiyet mutluluğu yalnızca bir hedef değil, aynı zamanda erdemli bir yaşam sürecinin sonucu olarak görür. "İslâm düşünce tarihinde erdemler yaygın olarak hikmet, şecaat, iffet ve adalet gibi dört merkezî kavram üzerinden ifade edilir. Bunlar her türlü aşırılıktan korunmuş ideal bir insanın tutum ve davranışlarını özetleyen kavramlardır" (Altuntaş, 2008, s. 6). Bunun yanında bireyin sahip olması gereken bazı dini, manevi değerler vardır. Bunları şöyle özetleyebiliriz: Tevhit yani Allah'a inanmak ve yalnızca ona kulluk etmek, şükür yani Allah'ın verdiği nimetlerle yetinmek, sabır yani zorluklar karşısında metanetli ve dayanıklı olmak, tevekkül yani her şeyin Allah'ın kontrolünde olduğuna inanmak ve elinden geleni yapıp ona sığınıp güvenmek. Buna göre bu özellikleri haiz olan bir insanın hem iç huzuru yerinde olur hem de içinde bulunduğu topluma yararlı bir insan olur. Yani mutlu bireyler mutlu toplumları oluşturur.

Bu mutluluğa ulaşmayı sağlayan İslam'daki temel kaynakları ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Kur'an ve Sünnet: İslam'ın temel ilkeleri, bireylere nasıl mutlu bir yaşam süreceklerini öğretir.

2. İbadetler: Namaz, oruç, zekât gibi ibadetler, bireyin manevi huzurunu artırarak mutluluğa katkı sağlar.
3. Dua ve Zikir: Allah ile sürekli bir bağ kurmak, bireyin ruhsal dinginliğini yani iç huzurunu sağlar.
4. Toplumsal İlişkiler: İslam, insanlarla iyi ilişkiler kurmayı, yardımlaşmayı ve adaleti emreder. Bu, bireyin ve toplumun mutluluğunu destekler.

Bu anlatılanlardan hareketle diyebiliriz ki İslamiyet'te mutluluk, bireyin hem dünyevi hem de uhrevi hedeflerini dengede tutarak erdemli bir yaşam sürmesiyle ilişkilidir. Allah'a itaat, ahlaki değerler ve diğer insanlarla uyum içinde yaşamak, mutluluğun temel unsurlarıdır. Bu kapsamlı mutluluk anlayışı bireyin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönlerini bir bütün olarak ele almakla birlikte yaratılış amacına uygun bir yaşam sürmesi için yönlendirici olur.

2.3.1. Farabi'nin devlet anlayışı

> Erdemin iyi nitelenmesinin biricik nedeninin, onun mutluluğa olan katkısı olduğunu öne süren Fârâbî'ye göre, insan, tecrit edilmiş bir halde değil fakat iyi yönetilen bir toplumda başkalarıyla iyi ilişkiler içinde yaşadığı ve doğru yönlendirildiği zaman ancak erdemli olur. Başka bir deyişle, erdemli olabilmek için insanın iyi düzenlenmiş ve doğru yönlendirilen erdemli toplumlarda yaşama zorunluluğu bulunmaktadır (Cevizci, 2015, s. 247).

Farabi'ye göre bu ideal devletin temel amacı, bireylerin nihai mutluluğa ulaşmasını sağlamaktır. Bununla kastedilen hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir nihai mutluluktur. Bireysel mutluluk, insanın ruhsal ve zihinsel erdemlere ulaşmasıyla mümkündür. Bireyin kendini gerçekleştirme süreci olarak da düşünebileceğimiz bireysel mutluluk, toplumsal mutluluk için de gereklidir. Toplumsal mutluluk ise bireylerin uyum içinde yaşadığı, erdemlerin hâkim olduğu bir düzenle sağlanır. Aslında bir kar topunun çığa dönüşmesi gibidir erdemli bireylerin erdemli toplumları ve sonunda erdemli devletleri oluşturması.

> Farabi'nin siyasi öğretisinde en belirleyici kavramlardan birisi erdemdir. Bu tabire sadece ahlaki bir terim olarak bakılmamaktadır. Dolayısıyla erdemli şehir sadece ahlakî olarak mükemmel donanımlara sahip insanların buluştukları bir yer değil, nazarî, kozmik ve metafizik temellere dayalı, her türlü meslek, zanaat, sanat, görüş ve düşünme şeklinin mükemmelleştiği, böylelikle en yüksek saadetin kazanıldığı bir şehir tasavvurudur (Korkut, 2008, s. 14).

Farabi, İslam dünyasında siyaset ve felsefeyi birleştirerek ideal bir devlet modelini ortaya koyan önemli bir filozoftur. *El-Medinetü'l-Fazıla* (*İdeal Devlet/Erdemli Şehir*) adlı yapıtında, toplumun mutluluğa ulaşmasını sağlayacak düzenin nasıl olması gerektiğini ayrıntılı bir biçimde aşağıda özetle aktaracağımız gibi açıklamıştır (Fârâbî, 2015, s. 97-109).

Farabi'nin ideal devlet anlayışı, Platon'un *Devlet* adlı yapıtındaki düşüncelerden etkilenmiş olmakla birlikte, İslam düşüncesi çerçevesinde yeniden şekillendirilmiştir. Ona göre ideal devlet, bireylerin mutluluğunu sağlayan, ahlaki ve entelektüel erdemlerin ön planda tutulduğu bir yapıdır. Bu yapı, her parçası bütünün işlevselliğini sağlamak için birlikte çalışan bir organizma gibi düşünülür. Bu bütünün ana parçası olan insan, bilginler ve yöneticiler; güvenliği sağlayan askerler; tarım, ticaret ve zanaat alanında çalışan üreticiler sınıfından oluşmaktadır. İşte bu sınıfların her biri kendi görevlerini yerine getirerek toplumun genel mutluluğuna katkıda bulunur.

Farabi, şehirleri erdemli ve erdemli olmayan şehir olarak ikiye ayırır. Onun ideal devleti, *erdemli şehir'*dir. Bu *erdemli şehir'*de insanlar, akıl ve bilgi yoluyla erdemlere ulaşır. Erdemli insanlardan oluşan bu şehir adalet, iyilik ve hakikatin egemen olduğu bir toplum yapısına sahiptir. Erdemli bir yöneticinin yasalaştırdığı sistemde adalet, herkesin kendi görevini en iyi şekilde yapması ve toplumun uyum içinde çalışması ile sağlanır. Bunu en başta göstermesi gereken kişi elbette yöneticidir. *Erdemli şehir*de adalet hem bireylerin hem de devletin temel değeridir. Bu nedenle bireylerin kendi yeteneklerine uygun şekilde sınıflandırılması ve bu doğrultuda görev yapmaları, toplumsal düzenin korunmasını sağlar. Kısaca Farabi'nin ideal devlet modeli olan *erdemli şehir,* her kesimde mutluluğu amaçlayan ideal bir düzendir. Bunun tam tersi erdemli olmayan şehir ise genel anlamda adaletin ve erdemin terk edildiği yozlaşmış düzen olarak tanımlanabilir. Bu erdemli olmayan şehirlerin kendi içinde cahil, bozuk (fasık), karakteri değişmiş, doğru yolu bulamamış (dalla) yani sapkın şehir gibi çeşitlendirmeleri de yapılmıştır.

İdeal devlet düşüncesini 'erdemli şehir-tam sağlıklı beden' kavramı ile anlatmaya çalışan Farabi, mükemmel toplumları büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayırır. Büyük toplum, yaşanabilen dünyanın tümündeki bütün devletlerin bir araya getirdiği toplumdur. Orta toplum, yaşanabilen dünyanın bir parçasında tek bir milletin meydana getirmiş olduğu toplumdur. Küçük toplum ise herhangi bir milletin oturduğu topraklar üzerinde tek bir şehir halkının bir araya gelmesiyle oluşan toplumdur.

Farabi'ye göre bir yönetici için şu iki temel şart geçerlidir: 1. Tabiatı ve yaradılışı itibari ile yöneticiliğe yetenekli olmalıdır. 2. Yöneticilikle ilgili iradi alışkanlık ve tutumları kazanmış olmalıdır. Onun ideal yöneticisi ise faal akla sahip, bir başka insanın yönetimi altına girmeyecek insandır. O insan, insanlığın ve mutluluğun en üst derecesindedir. O insan, kendisiyle mutluluğun elde edilebileceği her eylemin farkında olan insandır. Öyle ki ulaştığı

bu mutluluğa insanları da ulaştırmak hedefindedir. Onları, kendisiyle mutluluğun elde edilebileceği eylemlere yöneltme gücünü kendinde bulan bir insandır. Bütün bunların yanında bedenen sağlıklı olmalı, savaşla ilgili gerekli bedensel yeterliliklere sahip olmalıdır.

Farabi'nin ideal devletini de Platon'daki gibi bilge ve erdemli yönetici yani filozof-kral yönetir. Çünkü bu yönetici hem lider hem de rehberdir. Yöneticinin evrenin amacına, kaynağına ve anlamına yönelik bilgiye sahip olması gerekir ki insan için doğru yasalar yapabilsin. Platon'un ve Aristoteles'in öğrencisi olduğu kadar Tanrı'ya iman eden bir Müslüman filozof olan Farabi'ye göre ideal devletin yöneticileri hem felsefi bilgiye hem de dini bilgilere sahip olmalıdır. Bu düşünce ekseninde "felsefi ilkeleri şeriatın hükümleriyle bir araya getirmek durumunda kalan Fârâbî'de, *felasife* ile *hikmet*, felsefi bilgelikle dinî hikmet birleşir ve filozofla peygamber özdeş olup çıkar" (Cevizci, 2015, s. 247). Ona göre ideal devleti yönetmesi gereken ya peygamberdir ya da filozof.

Platon'un ideal devlet ile ilgili düşüncelerinden etkilendiği düşünülen Farabi'nin ideal devlet anlayışı, bireylerin mutluluğunu ve toplumun düzenini temel alan bir yapıdır. Erdemli liderlik, adalet, bilgi ve ahlak, bu düzenin vazgeçilmez unsurlarıdır. Farabi'nin bu modeli hem İslam dünyasında hem de Batı'da siyaset felsefesine önemli katkılar sağlamıştır. Günümüzde hâlâ üzerinde çok fazla çalışma yapılmakta, onun öğretileri çeşitli değişkenler ile incelenmektedir.

2.4. Kutadgu Bilig Adı Nereden Geliyor?

Kutadgu Bilig'e adını bizzat şairin kendisi vermiştir. Bu husus *Kitāb atı Yörügin Yime Ayuçġalıḳnı Ayur* (Kitabın adı, anlamı ve yaşlılığı söyler) adlı bölümde şöyle ifade edilmektedir:

Kitāb atı urdum Ḳutadġu Bilig
Ḳutadsu oḳıġlıḳa tutsa elig

Sözüm sözledim men bitidim bitig
Sunup iki ajunnı tutġu elig

Kişi iki ajunnı tutsa ḳutun
Ḳutadmış bolur bu sözüm çın bütün

"Kitap adını *Kutadgu Bilig* koydum. Elinden tuttuysa (yardım edip yol gösterdi ise) okuyanı mutlu etsin. Sözümü söyledim ve kitabı yazdım. (Bir kişi) elini uzatıp iki dünyayı tutmalı. Kişi eğer iki dünyayı tutarsa mutluluğunu kazanmış olur. Bu sözüm tamamen doğrudur" (KB 350-352).

Şairin bu dönemde yazdığı siyasetnameye *kutadgu bilig* adını vermesi ilginçtir. Çünkü Eski Türkçede *kut* 'Tanrı'nın inayeti, ihsan, baht, talih' anlamlarına gelmektedir. Yusuf Hâs Hâcip'in çağdaşı olan Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvânü Lügâti't-Türk* adlı yapıtında da *kut* sözcüğü 15 kez geçmektedir. Yapıtta her bir yerde geçen *kut* sözcüğüne Kâşgarlı Mahmut tarafından Arapça olarak bazen *davla* 'şans, kısmet, baht', bazen *cadd* 'talih', bazen *baraka* 'bereket' ve bazen *yumn* 'uğur' anlamlarının verildiği görülmektedir. Bilindiği üzere Kâşgarlı'nın sözlüğü bir dilden başka bir dile çeviri olduğu için Eski Türkçe sözcüklerin en doğru anlamlarını bu sözlükte bulabilmekteyiz. Yapıtta *kut* sözcüğü Arapça *davla, cadd, baraka, yumn* anlamlarına geldiğine göre burada geçen Arapça *davla* anlamının Farabi'nin eski Yunan kaynaklarında mutluluk kavramını karşılamak amacıyla kullandığı *saʿāda* ile bir ilişkisinin olduğunu düşünebilir miyiz? Kâşgarlı'nın verdiği örneklere bakılırsa *kut* sözcüğü ile eski Yunan kaynaklarında geçen mutluluk kavramı arasında bağlantı kurmanın oldukça güç göründüğünü söyleyebiliriz. Çünkü Yusuf Hâs Hâcip, Eski Türkçede 'Tanrı'nın inayeti, ihsan, talih' anlamına gelen, Kâşgarlı'da da Arapça olarak 'baht, şans, talih, uğur, bereket' anlamları verilen *kut* sözcüğünü, eski Yunan kaynaklarında geçen, Farabi'nin de Arapça *saʿāda* sözcüğü ile karşıladığı mutluluk kavramını yansıtacak biçimde yeni bir anlamda

kullanmıştır diyebiliriz. Buna göre Eski Türkçedeki *kut*'un anlamı genişlemiş, farklı kullanım, onun yeni bir anlam kazanmasına yol açmıştır.

Fuad Köprülü'ye göre Yusuf Hâs Hâcip, Farabi okuluna mensup İbni Sina'nın öğrencisidir (2009, s. 194, 195). Eski Yunan kaynaklarında geçen ideal devlet ile ilgili düşünceler Farabi tarafından da kullanılmıştı. Aristo'nun mutluluk kavramı ile yazdıkları Farabi'nin yapıtlarında da bulunmakta idi. Demek ki bu yeni düşünceler İbni Sina aracılığı ile Yusuf Hâs Hâcip'e de ulaşmıştır. Hâcip'in eski Yunan kaynaklarında geçen ve Arapçaya da *saʿāda* 'saadet, mutluluk' sözcüğü ile çevrilen mutluluk kavramını, daha önce kendi dilinde 'ihsan, talih, baht, bereket, uğur' anlamlarında kullanılan *kut* sözcüğüne yüklediği anlaşılmaktadır. Bu durum, *kut*'un bu dönemden itibaren 'mutluluk' anlamını kazanmasında da etkili olmuştur. Nitekim günümüzde kullandığımız *mutlu* sözcüğündeki *mut* kökünün de, farklı kökenden geldiğini belirten kaynaklar varsa da, *kut*'tan geldiğini düşünebiliriz (Nişanyan, 2025).

Yusuf Hâs Hâcip, eski Yunan kaynaklarından gelen mutluluk kavramını kendi dilindeki *kut* sözcüğü ile ifade ettikten sonra siyasetname için de *kutadgu bilig* terimini türetmiştir. Buna göre yapıtta *kutadgu bilig* teriminin 'mutlu olma bilgisi, mutluluk vermesi gereken bilgi' anlamında kullanıldığını belirtmek yanlış olmaz. *Kut* kökünün bir türevi olan *kutad-* eylemi Uygur Türkçesinden beri dilimizde bulunmaktadır: *İtmiş, yaratmış yaŋı ev barḳ iyesiŋe ḳutadur* 'Düzenlemiş, yapmış yeni ev bark sahibine talih getirir, mutluluk verir' (TT VI: 100). *Kut* kökünden +*ad-* addan eylem yapım ekiyle türetilmiş olan *kutad-* eylemi, 'talih getirmek, ilahi lutfa mazhar olmak, Tanrı'nın inayetinden yararlanmak, Tanrı'nın rızasını kazanmak' anlamıyla, şairin yaşadığı çağdan çok daha önce de kullanılan bir eylemdir. Demek ki *kutad-* eylemi şair tarafından türetilmiş bir eylem değildir. Ancak *kutadgu* sözcüğü daha önce hiçbir tarihi dönemde geçmemiştir. *Altun Yaruk* adlı yapıtın *Süü* Ülüş bölümünde geçen 28 numaralı parçanın 7. satırında *saḳunu ḳutad-* ibaresi bulunmaktadır. Bu ibarede geçen *kutad-* sözcüğü *kutad[ġu ol]* 'yararlanmalı' biçiminde tamamlanmaktadır (Kaya C. , 2021, s. 103). Tabii bu ibare, Zieme tarafından doldurulduğu için Yusuf Hâs Hâcip'ten önce *kutadgu* sözcüğünün varlığının kanıtı olamaz. Bu sözcük bize göre *kutad-* eylemine, 'mutluluk vermek, mutlu olmak' karşılığı da eklendikten sonra 'mutluluk veren, mutluluk vermesi gereken' anlamında şair tarafından türetilmiştir. Ardından gelen *bilig* sözcüğü de Eski Türkçede 'bilgi' anlamında sık kullanılan bir sözcüktür.

Şu hâlde şair tarafından siyasetname karşılığında türetilen ve yapıtta da ad olarak kullanılan *kutadgu bilig* Yusuf Hâs Hâcip tarafından türetilmiş Türkçe bir terimdir. Bu terim metin tamamlandıktan sonra Yusuf Hâs Hâcip tarafından yapıtına başlık olarak da verilmiştir. Biz ne yazık ki 12. yüzyıldan itibaren, daha sonraki dönemlerde, Türkçe yazılmış yapıtlarda, terim ya da kitap adı olarak Türkçe sözleri hiç göremeyeceğiz. Bundan sonraki dönemlerde Türkçe yazılmış hemen bütün kitapların adları Arap ya da Fars dilindedir. Nitekim *Kutadgu Bilig*'den bir yüzyıl sonra, yine Karahanlılar döneminde yazılan bir Türkçe yapıtta, kitabın adı *Atebetü'l-hakâyık*'tır. Yine, Dede Korkut hikâyelerini içinde barındıran, çok fazla Arapça ve Farsça sözcüğün geçmediği yapıt bile *Kitâb-ı Dedem Korkud alâ lisân-ı Tâife-i Oğuzân* adını taşımaktadır.

Şairin, *kutadgu bilig* adını siyasetname karşılığında türettiğini yapıtın nazım ve nesir mukaddimelerinden de açıkça anlamaktayız. Nazım mukaddimede bu husus şöyle dile getirilmektedir:

Çinīler Edebü'l-mülūk tip ayar
Māçīnler Enīsü'l-memālik atar

Bu maşrıḳ ilinde uluġlar munı
Zīnetü'l-ümerā tiyürler köni

Īrānlıġlar Şāh-nāme tirler muŋar
Tūrānlıġ Ḳutadġu Bilig tip uḳar

"(Bu siyasetnameye) Çinliler 'Meliklerin Edebi', Maçinler 'Ülkelerin En Yakın Dostu' Maşrık ülkesinde 'Emirlerin Süsü', İranlılar 'Şâhnâme', Turanlılar *Kutadgu Bilig* 'Mutluluk Vermesi Gereken Bilgi' anlamını vermişlerdir" (KB 28-30).

Nesir mukaddimenin asıl yapıttan bir iki yüzyıl sonra yazıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü nesir mukkaddimenin dilinde yapıtın aslına göre, sonraki yüzyıllara ait, yeni dil özellikleri bulunmaktadır. Bu mukaddimede de nazım mukaddimeye benzer şekilde *kutadgu bilig* teriminin diğer dillerde neye tekabül ettiği şöyle anlatılmaktadır:

... Çīnlıġlar Edebü'l-mülūk atadılar. Māçīn melikiniŋ ḥukemāları Āyīnü'l-memleke tidiler. Maşrıḳlıġlar Zīnetü'l-ümerā tip aydılar. Īrānlıġlar Şāh-nāme-i Türkī atamışlar. Baʿżıları ma Pend-nāme-i mülūk timişler. Tūrānlıġlar Ḳutadġu Bilig tip aymışlar.

"(Bu siyasetnameye) … Çinliler 'Meliklerin Edebi', Maçin melikinin bilginleri 'Ülkenin Yasası', Maşrıklılar 'Emirlerin Süsü', İranlılar 'Türk Şâhnamesi', bazıları 'Meliklerin öğüt kitabı', Turanlılar *Kutadgu Bilig* 'Mutluluk Vermesi Gereken Bilgi' adını vermişlerdir" (KB 19-23).

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma deseni kullanılacaktır. Nitel araştırma 'gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma' olarak tanımlanabilir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 37). Nitel araştırma araştırmacıya veri toplamada ve analizde esneklik sağlamakta, verileri derinlemesine betimleme ve yorumlara olanağı sunmaktadır.

Araştırmada tarama modeli kullanılacaktır. Tarama modeli kişilerle yapılan gözlem, görüşme vb. ile elde edilen verileri kapsadığı gibi daha önceden oluşturulmuş kitap, video gibi çeşitli dokümanların incelenmesini de kapsamaktadır.

3.2. Çalışma Grubu

Çalışmamızın evrenini *Devlet, İdeal Devlet* ve *Kutadgu Bilig* adlı yapıtlar oluşturmaktadır. Çalışma örneklemini ise bu yapıtlardaki 'mutluluk' kavramı ile eğitim ve yönetime ilişkin görüşler oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilecektir. Bu çalışmada dokümanlar yazılı ve basılı yapıtlardan oluşmaktadır.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler iki aşamada toplanacaktır. Öncelikle asıl merkeze alacağımız yapıt *Kutadgu Bilig* incelenecektir. Okumalar sırasında yapıttan eğitim ve yönetime dair önceden oluşturulan birtakım konu başlıklarıyla ilgili verilere ulaşılmaya çalışılacak, okuma sırasında ortaya çıkan yeni konu başlıkları da bu listeye eklenecektir.

Bu ilk aşamanın ardından Platon'un *Devlet* adlı yapıtı ile Farabi'nin *İdeal Devlet* adlı yapıtı başta olmak üzere 'mutluluk' kavramına vurgu yapan *Tahsîlu's-Sa'âda 'Mutluluğun Kazanılması', Mutluluk Yoluna Yöneltme* adlı yapıtları okunacaktır (2013) (2014) (2015). Bu yapıtlarda da -daha önce *Kutadgu Bilig*'de bulduğumuz kodlara göre- kodlamalar yapılacaktır. Daha önce *Kutadgu Bilig*'de oluşturulan kodlar bu yapıtlardaki daha doğru

ifadelere göre değiştirilebilecek, inceleme sırasında ortaya çıkan yeni kodlar bu listeye eklenecektir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde içerik analizi uygulanacaktır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. İçerik analizi yoluyla verileri tanımlamaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışılır. Çalışmamızda genel olarak tümevarımcı analiz kullanılacak iken tümdengelimci analizden de zaman zaman yararlanılacağını söylemekte yarar var. İçerik analizi yapılırken şu aşamaların izlenmesi gerekir (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 239-257):

1. Verilerin Kodlanması: Elde edilen bilgiler incelenerek anlamlı bölümlere ayrılır ve bu bölümlerin kavramsal olarak ne anlam ifade ettiği bulunmaya çalışılır. Toplanan verilerin farklı bölümlerinde benzer anlamlara sahip veriler, bu yolla aynı kodlarla isimlendirilir ve bu şekilde farklı bölümlerde yer alan ve anlam bakımından ilişkili olan verilerin bir araya getirilmesi ve ilişkilendirilmesi mümkün olur. Kodlamalar daha önceden belirlenen kavramlara veya verilerden o anda çıkarılan kavramlara göre yapılabileceği gibi genel bir çerçeve içinde her ikisi kullanılarak da oluşturulabilir. Biz çalışmamızda, genel çerçeve oluşturup bazı kodlamaları önceden oluşturacak, bazılarını ise doküman taraması yaparken belirleyeceğiz.

2. Temaların Belirlenmesi (Tematik Kodlama): Temaların bulunması için önce kodlar bir araya getirilir ve ayrıntılı bir biçimde incelenir. Verilerden elde edilen kodlar arasındaki ortak yönler ve farklılıklar bulunmaya çalışılır. Bu ortak yönler dâhilinde tematik bir kodlama yapılarak veriler sınıflandırılmış olur. Böylece kodlar daha genel temaların çerçevesine yerleştirilmiş olur.

3. Verilerin Kodlara ve Temalara Göre Düzenlenmesi ve Tanımlanması: Bu aşamada daha önce elde edilen veriler kod ve temalara göre düzenlenir. Bunlar, okuyucunun anlayabileceği bir dille tanımlanmalı, açıklanmalı ve sunulmalıdır. Aynı tema ve kod altındaki veriler birbirleriyle ilişkilendirilerek verilmelidir. Bu aşamada yorum yapılmaksızın toplanan verileri işlenmiş bir halde okuyucuya sunmak gerekir.

4. Bulguların Yorumlanması: Nitel araştırmalarda araştırmacı bilgi toplama sürecinin doğal bir parçası olduğundan onun incelenen konuyla ilgili düşünceleri son derece

önemlidir. Ancak bu düşünceler bir önceki aşamada ortaya koyulan verilerle tutarlı olmalıdır. Araştırmacı bu aşamada topladığı verilere anlam kazandırmak ve bulgular arasındaki ilişkileri açıklamak, neden-sonuç ilişkileri kurmak, bulgulardan birtakım sonuçlar çıkarmak ve elde edilen sonuçların önemine ilişkin açıklamalar yapmak zorundadır.

BÖLÜM IV: BULGULAR VE YORUM

4.1. Kutadgu Bilig'de Mutluluk Kavramı Kapsamında Eğitim Anlayışı

Yusuf Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig* adlı yapıtında, mutluluğun bireyin içsel uyumu, toplumun düzeni ve adaletin sağlanmasıyla mümkün olabileceğini vurgular. Bu mutluluğa ulaşmada, bilginin ve eğitimin önemli bir araç olduğunu ifade eder. Yusuf Hâs Hâcip, mutluluğu sağlayacak bireylerin yetiştirilmesinde eğitimi temel alarak bilginin yalnızca bireysel başarı için değil, aynı zamanda toplumsal gönenç ve yöneticilik için de gerekli olduğunu savunur. Burada eğitim ile söylenmek istenen, hem bireyin doğumu ile başlayan süreçte evde annesi babası tarafından verilecek eğitim hem de sonrasında topluma karışması ile alacağı eğitimdir. Şu hâlde *Kutadgu Bilig*'de eğitim anlayışı bir insanın doğumundan ölümüne kadar yaşam boyu devam eden bir süreci ifade eder.

Kutadgu Bilig'de, toplumdaki tüm bireylerin aileden iyi bir eğitim alarak büyümesi onun sonraki yaşantıları için önemli bir unsur olarak dile getirilmiştir. İnsanın her şeyi en temelden, çocukluktan başlayarak öğrenmesi daha kalıcı ve sürekli olacağından çocukluktan itibaren iyi bir eğitim alan, erdemleri ve doğru bilgiyi öğrenen bir çocuk, yetişkin olduğunda da bunları devam ettirecektir. Çocuğun bu ilk eğitiminde en önemli görev elbette anneye ve babaya düşmektedir. *Kutadgu Bilig*'de çocuk eğitimi ile ilgili öğütler verilirken anneye değil de daha çok babaya hitap edildiği görülmüştür. Bunun sebebi metinde çizilen karakterlerin hep erkek olması, aynı zamanda bir baba olan Ay Toldı'nın metinde bu babalık tarafının da görülmesi ya da döneme ve metne hâkim eril unsurların çok önde olması olabilir. Aktarıcı kim olursa olsun yapıtın verdiği iletilere bakarsak çocuğun daha küçük yaşlardan itibaren aileden erdemleri, iyi davranışları, bilgiyi öğrenmesinin öncelikle kendi yaşamında başarılı ve mutlu olması için bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır. Böyle büyüyen bir çocuk hem ailesi hem yaşadığı toplum hem de devleti için bir övünç, mutluluk kaynağıdır.

Kısa tutsa oġlın ata ögretü
Uluġ bolsa sevnür oġul ḳız yetü

Oġuluġ ḳısa tut ata bolġuçı
Sa͡nga külmesüni kiḍin kelgüçi

Oġul ḳızḳa ögretgü erdem bilig
Bu erdem bile bolsu ḳılḳı silig

“Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetişip büyüyünce sevinir. Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmesinler. Çocuklara fazilet ve bilgi öğretmeli ki onlar iyi ve güzel yetişsinler” (KB 1226-1228).

Kiçig erken öğret oġulḳa bilig
Kiçigde bilig bilse kötrür elig

“Oğula bilgiyi henüz küçük iken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse hayatta muvaffak olur” (KB 1493).

Kiçiglikte bilse oġul ḳız neni
Ḳarıp ölmegince unıtmaz anı

“Oğul kız küçüklükte ne öğrenirse yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz” (KB 1495).

Bu beyitlerin arasında Yusuf Hâs Hâcip’in çocuk eğitimi ile ilgili dile getirdiği bir unsur daha vardır: dayak. Bunu bir koşul olarak ifade etmemişse de gerekli olduğu sürece dayak ve şiddete başvurulabileceği, bunun da çocuk üzerinde öğretici bir unsur olduğu sözleri şöyledir:

Ayama oġul ḳızḳa berge yitür
Oġul ḳızḳa berge bilig ögretür

“Gerekirse oğula-kıza acımadan dayak at, dayak oğula-kıza bilgi öğretir” (KB 1494).

Günümüz çağdaş eğitim ve anne-babalık anlayışı ile bu ifadeye baktığımızda oldukça sıkıntılı bir durum söz konusudur. Ancak yapıtın 11. yüzyılda yani milletlerin varlıklarını savaşarak devam ettirdiği bir dönemde yazılmış bir metin olduğunu düşünürsek bu düşüncenin çok da yadırganamayacağını söyleyebiliriz.

Okuyana kutlu olması ve yol göstermesi için kitabının adını Kutadgu Bilig koyan (KB 350) Yusuf Hâs Hâcip, yapıtının *her iki dünyayı tutan bir el* olduğunu (KB 351), *insanın her iki dünyayı devletle elinde tutarsa mutlu olacağını* (KB 352) yani *Kutadgu Bilig*’in iki dünyada mutluluğun açarı olduğunu anlatır. Ona göre insanın mutluluğu hem bu dünyada mutlu yaşaması hem de buna bağlı olarak ahirette mutlu olması yani cennetle müjdelenmesi ile olacaktır. İnsanın bu dünyada mutlu olması için her zaman iyi olması gerekir. Bu iyilik insanın davranışlarında, sözlerinde, yaşantısında kısaca her hâlinde olmalıdır. Yukarıda

bahsettiğimiz gibi iyi bir eğitim alan birey, akıl ve bilgi sayesinde iyi ve kötüyü ayırt edebilir. Bu ayırımda her zaman bilinçli ve istekli bir biçimde iyiden yana olur. Yusuf Hâs Hâcip'e göre bilgi, erdemli bir yaşamın temelidir. Erdemli yaşam, insanın mutluluğunun da en önemli unsurlarındandır. Erdem, öğrenilebilir bilgilerdendir. Yani erdemli olmayı ve olmamayı aslında insanın kendisi seçer. Burada insanın iradesi devreye girer, doğru olana yönelmek ve zor olsa da hep doğrudan yana olmak insana her zaman kazandıracaktır. İşte bu kazanım, Yusuf Hâs Hâcip'in daha yapıtını yazarken neden bu adı verdiğini açıkladığı dizelerde gizlidir: *Kitabın adını Kutadgu bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersin.* Buradan hareketle yapıtın temel amacının insanın mutluluğa ulaşması olduğunu söylersek yanlış olmaz düşüncesindeyiz.

Uçuz tutma erdemni, ögren oġul
Bu erdem yorıḳı örüng̑ ḳuş teg ol

Örüng̑ ḳuş, ḳutı teg bu erdem ḳutı
Yorı ḳuş ataġıl, sen erdem atı

Ne güter eşitgil örüng başlıġ er
Ajunuġ ḳarıtmış, uzun yaşlıġ er

Bilig, erdem öğren, aġır tut anı
Aġır ḳılġay aḫır ol, erdem sini

Bilig bil uḳuş uḳ yorıma yava
Öḍi kelse eḍgü birür ol küni

"Ey oğul fazîleti kıymetsiz sayma, öğren; bu fazîletin tabiatı akkuşa benzer. Bu faziletin saadeti ak kuşunki gibidir; haydi, sen fazilete kuş adını ver. Dünyayı ihtiyarlatmış, çok yaşamış, ak saçlı insan ne der, dinle. Bilgi ve fazîlet öğren, ona hürmet et; bu fazîlet sonra sana da hürmet te'min eder. Bilgi edin, anlayış sâhibi ol, vaktini boş geçirme; vakti gelince, o sana iyilik getirir" (KB 3010-3014).

Hakan Kün Togdı ile Ögdülmiş arasında insanın bilgiye nasıl sahip olacağı konusunda konuşmalar geçmektedir. Hakan Kün Togdı'nın "*İnsan anadan mı âlim olarak doğar, yoksa yaşı ileriledikçe mi öğrenir?*" (KB 1678) sorusu ile başlayan karşılıklı konuşma, Ögdülmiş'in verdiği şu cevaplarla devam eder: İnsan doğuştan bilgisiz doğar. Onun bu görüşü, 17. yüzyılda yaşamış olan İngiliz filozof John Locke'un ortaya attığı *tabula rasa*

düşüncesi ile benzerdir. Anneden hiçbir bilgiye sahip olmadan doğan insan, yaşam içerisinde akıl aracılığıyla her erdeme ve bilgiye ulaşabilir. İnsanın bilgiye ulaşması için en önemli araç akıldır. Akıl, insanın doğuştan getirdiği ve sonradan çalışmakla ya da öğrenmekle elde edemeyeceği bir şeydir. Doğuştan akıl ile doğan bir insan, zamanı geldiğinde her bilgiye erişme yeterliliğine sahip olacaktır. Akıl ile doğan insan, bunu iyiye kullandığında erdem ve bilgiye ulaşacak, bunun sayesinde başarı, mutluluk ve saygınlık kazanacaktır. Hakan, Ögdülmiş'e sorduğu soru karşısında aldığı bu yanıtlardan memnun kaldığını sevinci ile göstermiştir.

Yanut birdi, ögdülmiş bilig ḳutı
Bilig hem uḳuş ol, bu erdem atı

Bilig siz toġar, ol turu ögrenir
Bilig bilse ötrü, ḳamuġ iş önür

Anadın toġuġlı, biligsiz toġar
Bilig ögrenür ötrü, törke aġar

Uḳuş ol anı, yal͡nguk ögrenmedi
Tadu birle katlıp, törü turıdı

Uḳuşta adın, barça erdemlerig
Kişi ögrenür ötrü, yetlür bilig

"Öğdülmiş cevâp verdi: Ey devletli hükümdar, bu faziletin bir adı da bilgi ve akıldır. İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sâhibi olunca, her işinde muvaffak olur. Anadan doğan bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylelikle itibar kazanır. Çalışmakla elde edilemeyen şey akıldır; Tanrı onu insanın hamuruna katar. İnsan akıldan başka bütün faziletleri öğrenir ve böylece bilgisi gelişir" (KB 1679-1683).

Ögdülmiş ile söyleşisine devam eden hakan Kün Togdı, ilerleyen beyitlerde yukarıdakine benzer bir soru daha sorar: *İnsan öğrenerek mi hakîm olur, yoksa doğuştan mı böyle doğar?* (KB 1816). Ögdülmiş'in yanıtı açıktır: İnsan ancak akıl ve gönül ile doğarsa bilgi sahibi olabilir. Ögdülmiş'in yanıtları, insanın bilgi sahibi olması için doğuştan akıl sahibi olması gerektiğini vurgulayan yukarıdaki beyitlerin ekseninde devam eder. Bilge olmak için iki koşul vardır. Bunlardan birincisi doğuştan akıl ve gönül ile doğmak, ikincisi çocukluktan itibaren bilgi öğrenmeye başlamak. Doğuştan akıl ve gönül sahibi olmak ile

kastedilen akıllı, zeki ve merhametli, vicdanlı olmak kastediliyor görünmektedir. Akıl insan için her yolu açan büyük bir kapıdır yalnız gönül ile birlikte bulunmayan akıl, bir yerde kötüye yönelebilir. İşte aklın iyiye, doğruya yönelmesi için gönülle bir olması ve ortaklaşa hareket etmesi gereklidir. Akıl ve gönül ile doğan insan, yeterli seviyeye geldikçe elde edebileceği bilgilere erişecektir. Bu erdem ve bilgi sayesinde hem kendisi mutlu olacak hem de yaşadığı toplumun yararına işler yaparak onların mutluluğuna aracı olacaktır.

Törütürde birse bayat ög kön͡gül
Tükel maye buldı biligke oġul

Küninge ten͡gedür turu öglenür
Negüni tilese bilür ögrenür

Biligke tegir ötrü bilge bolur
Bu bilig bile asġı ilke tolur

Törütür öḍinde kön͡gül birmese
Tilekke tegümez bu anda basa

"Tanrı yaratırken, akıl ve gönül ihsan ederse, çocuk bilgi için tam bir sermâye elde etmiş olur. O günden güne gelişir, gittikçe aklı tekâmül eder ve her istediğini öğrenir, bilir. Böylece bilgiye erişir ve bir gün âlim olur; bu bilgi ile memlekete çok faydası dokunur. Tanrı yaratırken, gönül vermezse, insan hiçbir dileğine erişemez" (KB 1818-1821).

Bilgelik için ikinci koşul, çocuğun küçük yaşlardan itibaren eğitilmesi gerekliliğidir. Çocuk ne kadar ufakken eğitimine başlanırsa o kadar iyidir. Tabii çocuğun gelişim dönemini, yeterliliğini dikkate alarak. Bu doğrultuda çocuğa verilen erdem ve bilgi, tüm yaşamı boyunca ona yol gösterici olacaktır. *Kutadgu Bilig*'in yazılış amacında insanın mutluluğa erişmesi vardır. Erdemi ve bilgiyi öğrenen çocuk büyüdüğünde kendinden kaynaklı bir mutluluk sahibi olacak, bu da onun insan olarak ana dileğine kavuşmasını sağlayacaktır.

Taḳı bir sebeb ḳolsa oġlan bilig
Kiçigde tegürgü biligke elig

Kiçig oġlan erken bilig ögrenür
Uluġ bolsa ötrü tilekke tegür

“Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeğe küçük yaştan başlamalıdır. İnsan, küçük çocuk iken bilgi öğrenir ve büyüyünce dileğine kavuşur” (KB 1822, 1823).

İnsan için akıl, Tanrı tarafından ihsan edilen en büyük iyiliklerden biridir. Öyle ki akıl sonradan öğrenmekle, anlamakla, çabalamakla elde edilemez bir şeydir. Doğuştan Tanrı’nın verdiği akla sahip olan akıllı insan, toplumun içinde en saygınıdır. Çünkü aklı sayesinde bilgi, erdem, iyi tavır ve davranışları öğrenerek kendini yüceltir. İnsanın sahip olacağı bu erdemler ve iyi huylar, bilgi birikimi onu her yerde toplumun içindeki akılsız insanlardan ayırır ve öne çıkarır. Her şeyden öte kendi farkındalığı yüksek bir birey olarak yaşamına devam eder ve içsel mutluluğunu yakalar. Dizelerde belirtilen akıllı insanın sahip olacağı kısmet ve nimet de bunlar olsa gerektir. Çünkü akıllı insan geçici olana değil, sonsuz olana ulaşmaya çalışır hep.

Bilig erdem eḍgü ḳılınç yaḳılıḳ
Kişi ögrenür ötrü tüzlür yorıḳ

Bilig tut ya erdem kişi ögrenür
Meger bu uḳuş ol tadudın önür

Mun͡gar men͡gzetü keldi Türkçem çeşel
Oḳıġıl munı sen asıġ özke al

Kişi ögrenür bilig artar öküş
Neçe ögrenip uḳsa bolmaz uḳuş

Bayattın erür bu uḳuş bolġusı
Tadu birle kirse bolur belgüsi

Bayattın çata ol uḳuş belgülüg
Uḳuştın bulur er min͡g eḍgülüg

Kişide uluġrak uḳuşluġ kişi
Uḳuş boldı erke min͡g erdem başı

“Bilgi, fazîlet, iyi tavır ve hareketi insan öğrenir ve böylece gidişi düzelir. Bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise insan ile birlikte doğar. Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu oku ve istifâde et. İnsan çok şeyler öğrenir ve bilgisi artar; fakat ne

kadar öğrense ve anlasa bile yine aklı elde edemez. Akıllı olmak Tanrı vergisidir; ancak buna doğuştan sâhip olursa aklın emâreleri kendisini gösterir. Akıl şüphesiz, Tanrının ihsanıdır; insan akıl ile bin türlü iyi kısmet ve nimete nâil olur. Akıllı insan insanların büyüğüdür; akıl insan için bin türlü faziletin başıdır" (KB 1824-1830).

Hakan Kün Togdı'nın, Odgurmış'ın kendi hizmetine katılarak toplum için yararlı işler yapmasını istediği ve doğrudan kaleme aldığı mektubunda şu dizeler vardır:

Bilig ögren aşnu tapuġḳa öküş
Biligsiz tapuġ asġı bolmaz ülüş

Kişi iki türlüg kişi atanur
Biri ögretigli biri ögrenür

İkide naru barça yılḳı sanı
Tilese munı tut tilese anı

Sen emdi ḳayu sen manga ay aça
İkide biri bol üçünçte ḳaça

Bilig bildinga erse tükel ögrenip
Anı işlet emdik kör emgek ıḍıp

Ḳalı bilmedinga erse ögren bilig
Tapuġlarḳa ötrü tegürgil elig

Negü tire eşitgil bilig birgüçi
İlig birle ṭaʿạt tapuġ ḳılġuçı

Bilig birle yaḳġıl bayat tapġınga
Bilig tamġa bolur tạmu kapġınga

Bilig birle ṭaʿạt muyanı tümen
Biligsiz tapuġ ḳılsa bulmaz muyan

"İbâdet etmek için, önce çok bilgi edin, bilgisiz ettiğin ibâdet fayda gelmez. İki türlü insana insan derler: biri öğreten, biri öğrenen. Bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et; hangisini istersen onu seç. Şimdi sen hangisisin, bana açıkça söyle; ikisinden biri ol,

üçüncüsünden kaçın. Zahmetle öğrenerek, bütün bilgilere sâhip oldun; şimdi bunları zahmet çekmeden işlet. Eğer henüz öğrenmedin ise, bilgi öğren ve ibâdetlere de ondan sonra başla. Bilgi veren ve bilgi ile tâat ve ibâdet eden ne der, dinle. Tanrı ibâdetine bilgi ile yaklaş; bilgi cehennem kapısını mühürler. Bilgi ile yapılan ibâdetin sevâbı çoktur; bilgisiz kimse ibâdet ederse sevap kazanamaz" (KB 3216-3224).

Kün Togdı için insanlar ikiye ayrılır: öğreten ve öğrenen. Ona göre bilgi sahibi olmayan insan değil, hayvandır. Gerçek bir insan ya bilgi sahibi olmaya çalışan ya da sahip olduğu bu bilgileri birilerine aktarandır. Burada bilgiyi öğretmenin öğrenmek kadar önemli olduğunu görüyoruz. Kün Togdı kendini gerçekleştirme seviyesine geldiğini düşündüğü Odgurmış'ın dağ başında tek başına ibadet edip yaşayarak değil, toplumun içine girip kendi bilgilerini, erdemlerini onlara aktararak daha yararlı olacağına inanır. Onun kendi başına iken yaptığı ibadetler de kısıtlıdır. Ancak toplum içerisinde öğretmenliğin yanında başka türlü bir sürü ibadeti de gerçekleştirebilir. Çünkü ibadete dahi bilgiyle yaklaşmak gerekir ki sevap kazanılabilsin. Yani insan bilgisizce yaptığı her şeyden, ibadetten bile istediği iyi sonucu alamaz. Bunun için insanın her şeyden önce bilgi sahibi olmaya çalışması, sonra işe girişmesi gerekir. Tanrı'ya yapılan ibadetlerde de diğer dünya işlerinde de bu gereklidir. Zira *bilgi cehennem kapısını mühürler*. İnsanın ahirette mutluluğu yakalaması da işte tam olarak budur, yani cennete gitmek. Bu dünyada yaptığı her iyi şeyin amacı önce bu dünyada iyiyi, doğruyu, erdemi ve bilgiyi bularak mutluluğu yakalamak; sonra bu dünyada sahip olduğu erdem ve bilgi mutluluğunun aracılığı ile ahirette de mutluluğa ulaşmak.

Kutadgu Bilig'de bilgi, yöneticiler için diğer insanlardan daha fazla hatta yaşamsal bir önem taşır diyebiliriz. Çünkü bir toplumda yönetici nasıl ise insanlar da öyle olur, ona göre biçim alır. 'Balık baştan kokar.' atasözümüzdeki gibi eğer bir devlette yöneticiler kötü ise halk da kötü olacaktır. Bu nedenle bir devletin olmazsa olmazı adalet, ancak bilge bir yöneticinin egemenliğinde söz konusudur. Bilgisiz bir yöneticinin hem kendi hayatında hem de toplum düzeninde mutluluğu sağlaması mümkün değildir. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig'*de çizilen yönetici resmi, Platon'un *Devlet*'te ve Farabi'nin *İdeal Devlet'*te çizdiği resme oldukça benzemektedir. En genel anlamda söylemek gerekirse bu üç yapıtta da adaletli ve bilge bir yönetici resmi çizilmektedir.

Kutadgu Bilig'de mutluluğa ulaşmak için eğitim ve bilginin sadece birer araç değil, aynı zamanda yaşamın merkezinde yer alan değerler olduğu belirtilir. Eğitimin özellikle belli değerler üzerine kurulması gerektiği vurgulanır. Bu değerlerin en başında doğruluk ve adalet

gelir. Adalet, eğitimde bireylere kazandırılması gereken temel bir değerdir. Çünkü birey adalet bilinci verilerek büyütülür ve bunu özümserse toplum içerisinde hangi işi yaparsa yapsın, hangi konumda olursa olsun bunun getirdiği her tür sorumluluğu en iyi ve dürüst biçimde yüklenecektir. Yusuf Hâs Hâcip *Kutadgu Bilig'*inde özellikle halka yönelik iş yapanların, bunların en başında bulunması dolayısıyla yöneticilerin adaletli olmasının bir zorunluluk olduğunu ifade eder. Halka hizmet eden yönetici ve diğer insanların, bu adalet duygusunu kazanması eğitim ile olacaktır.

Bilgi, *Kutadgu Bilig*'de üzerinde durulan bir diğer değerdir. Bilgi akılla birleşerek en iyi seviyeye ulaşır. Akıl ve bilgi sayesinde gerek kişi kendi için gerekse yönetici önderlik ettiği toplum için en doğru kararı alabilir ve uygulayabilir. Buna bağlı olarak yöneticinin ve bireyin bilge olması mutluluğun açarıdır. Bu mutluluk, hem bireyin kendi içindeki mutluluğu hem de içinde yaşadığı topluma kattığı mutluluktur. Yönetici de halkının gönencini, dirliğini sağlayarak onları mutluluğa kavuşturmayı amaçlar. Bunu gerçekleştiren bir yönetici zaten mutluluğa erişmiş olacaktır.

Erdem de *Kutadgu Bilig'*de en çok üzerinde durulan unsurlardandır. 'Ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı' (GTS) olarak tanımlanan erdem, insanın daha küçüklükten itibaren aileden aldığı eğitimle ulaşabileceği bir şeydir. İnsanın doğru, dürüst, güvenilir yani en genel anlamda 'iyi' olması, iyiliklerle donanmış bir birey olması eğitimin en önemli sonuçlarından biridir. Bu 'iyi' yetiştirilen bireylerden oluşan toplum ve dahi yönetici de iyi olacak, dolayısıyla iyilikler üzerine kurulan bir devlet düzeni insanların mutluluğunu sağlamayı amaçlayacaktır.

4.1.1. Yusuf Hâs Hâcip'in eğitim ve anlatım yöntemleri

Yusuf Hâs Hâcip'e göre, eğitim aklın doğru kullanılmasını sağlamalıdır. Öyle ki aklı doğru kullanmayı öğrenen birey, erdem ve doğru bilgiye ulaşır. Elde edilen erdem ve doğru bilgi, insanı bilgeliğe yükselterek ona kendini gerçekleştirme ve içsel mutluluğunu tamamlama olanağı verir. Bunu yakalayan insan hem kendine hem de içinde bulunduğu topluma yararlı olan insandır. Bu yararlı insan sadece kendine değil, topluma da yararı olacak, toplumun da mutluluğunu sağlayacak insandır. *Kutadgu Bilig*, insanın mutluluğa ancak eğitim yoluyla erişebileceğini vurgularken eğitimin bireysel gelişim ve toplumsal uyum, dolayısıyla da devlet düzeni arasındaki bağlayıcı rolüne dikkat çeker. *Kutadgu Bilig*, eğitimi bireylerin ve toplumun mutluluğu için vazgeçilmez bir araç olarak ele alır. Bunu

yaparken de mutluluk kavramını merkezine alarak eğitimin etik, fikri ve uygulamalı yönlerine ışık tutar.

Kutadgu Bilig, öğütlerini dümdüz sıralayıp insana yapılması gerekenleri anlatan kuru ve düz bir yapıt değildir. Öyle olsa idi metin çok daha kısa ve doğrudan söylenen ifadelerle dolu olacaktı. Oysaki metnimiz edebî yönü oldukça yüksek, anlatımı anlaşılır olmakla birlikte çeşitli ögelerle bezenmiş, felsefi konuşmaların yer aldığı, karşılıklı konuşmalardan oluşan kurgusal bir yapıttır. Bu yönüyle *Kutadgu Bilig*, dile getirdiği erdemlerin uygulamada nasıl yapılması gerektiği konusunda zaman zaman yol göstericidir. Bu yol göstericiliği eğitim yöntemi olarak anlamlandırmanın doğru olduğunu düşündük. Öyle ki bu eğitim yöntemlerinin içinde anlatıma ilişkin ögeler de vardır. Alegorik anlatım gibi bazı anlatım yollarını benimseyen şair, bunlar aracılığı ile vermek istediği iletiyi hedef kitlesine ulaştırmak amacındadır. Bu anlatım yollarını ve eğitim yöntemlerini günümüzdeki bazı eğitim yöntemleri ile karşılayabildiğimiz *Kutadgu Bilig'*de karşımıza çıkan bazı eğitim yollarını örnekleri ile ele alacağız.

Kutadgu Bilig'de kullanılan anlatım yöntemi alegorik anlatımdır. Edebiyatımızın ilk siyasetnamesi olan *Kutadgu Bilig,* alegorik özelliği ile de ilklerden olup önemli bir yer tutmaktadır.

> Alegori, bir varlık ve olayı, başka varlıklar aracılığıyla ve onlara ait özelliklerle 'boyayarak' anlatmaktır. Konuyu daha canlı ve vurgulu bir şekilde anlatmak, okuyucu ve dinleyiciye zihinsel bir zevk vermek, sosyal ve siyasal baskılardan kaçınmak vb. gibi nedenler, bu tür dil kullanımlarının temel kaynaklarıdır. … Alegoride iki anlam vardır: Birincisi yüzeysel anlam, ikincisi ise bunun altında yatan derin ve genel bir sembolik anlam. … Alegoride çoğunlukla altta yatan anlamın ahlaki, toplumsal, dini ya da politik bir önemi vardır ve karakterler hayırseverlik, açgözlülük, kıskançlık gibi soyut kavramların kişileştirilmiş temsilleri olarak karşımıza çıkarlar (Karaağaç, 2013, s. 87).

Genellikle ahlaki, dini, felsefi amaçla yazılan uzun soluklu metinlerde kullanılan alegori, *Kutadgu Bilig*'de devlet yönetimine ilişkin soyut bazı düşünceleri anlatmak için kullanılmıştır. Yusuf Hâs Hâcip, metinde devlet yönetimini insan ve insanın içinde yaşadığı toplum bağlamında ele alıp anlatmak istediği soyut düşünceleri kişileştirerek somutlaştırmıştır. *Adalet* Kün Togdı, *mutluluk* Ay Toldı, *akıl* Ögdülmiş ve *kanaat/akıbet* Odgurmış kişiliğinde anlatım bulmuştur. Şair yaptığı bu yönteme alegori adını vermese de metnin nazım ön sözünde kullandığı bu anlatımı kısaca şöyle açıklamıştır:

Yana bu ḳıtabnıng͡ beyanın ayur
Bu tört nik şerifler özele ḳılur

Birisi meʿạdl ol könilik öze
İkinçi bu dẹvlẹt ḳut iḳbal tüze

Üçünçi ḫịrẹd ol uluġluḳ bile
Törtünçi ḳạnaʿạt ve ʿafyẹt bile

Bu tegme biriṅge at urmış öṅgin
Bu yaṅglıġ atını atamış kiḍin

ʿAḍịlḳa kün toġdı ilig tip atar
Anı kör mẹlịklik ḳurıṅga tutar

Bu ay toldı dẹvlẹt atanur köni
Vẹzirlıḳ yiriṅge tutar kör munı

Ḫịrẹdḳa atadı bu ol ögdülmiş
Munı ma vẹzirniṅg oġlı tip timiş

Ḳạnaʿạtḳa oḍġurmış atı birür
Muṅgar ma vẹzirniṅg yaġuḳı tiyür

Munıṅg ḥịkmẹti kör bu tört neṅg öze
Ḳịtabnı tüketmiş bularnı tüze

"Yine bu kitabın içindekileri söyler; bunu şu dört iyi temel üzerine kurar. Bunlardan biri adâlet olup, doğruluk üzerinedir; İkincisi devlet olup, saâdet ve ikbâl demektir. Üçüncüsü akıl olup, ululuk ifâde eder; dördüncüsü ise kanâat ve âfiyettir. Bunların her birine ayrı ayrı adlar vermiş ve bundan böyle bunları bu adlar ile zikretmiştir. Adâlete Kün-Togdı adını verir ve onu hükümdar yerine koyar. Devleti Ay-Toldı ismi ile zikreder ve bunu onun veziri sayar. Akıla Ögdülmiş adını vermiş ve buna da vezirin oğlu demiş. Kanâate Odgurmış adını verir ve buna da vezirin akrabası der. Bunun hikmeti, bak, bu dört temel üzerinedir; bunları tanzim ile kitabı tamamlamıştır" (KB 64-72).

Yusuf Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig*'de bilginin hem sözlü öğretilerle hem de yazılı yapıtlarla aktarılması gerektiğini savunur. Sözlü eğitim aracı olarak ninni, masal, bilmece, şiir, öykü, destan gibi birçok tür kültürümüzde binlerce yıldır varlığını sürdürmektedir. Bu denli gelişen sözlü kültürün zaman içerisinde yazılı kültüre aktarımı gerçekleşmiştir. 8.

yüzyıldan itibaren açık biçimde Türkçemizin yazılı kültürünün gelişimini izleyebiliyoruz. İşte Yusuf Hâs Hâcip diliyle, biçemiyle, seçtiği konusunu ele alış biçimi ile bu köklü sözlü kültürü mükemmellik derecesinde temsil eder. Öyle ki onun kitabının bu mükemmelliği araştırmacılarda kesinlikle öncülü olarak yazılı yapıtların bulunduğunu düşündürmüştür.

Yusuf Hâs Hâcip kitabının kuru bir ezberden oluşan öğütlerden çok daha öteye geçerek doğrudan yaşamın içinde olmasını ister. Bu nedenle de bu isteğini, yapıtının başında da sonunda da insanlar tarafından okunmasını dileyerek ifade eder. Böylece onun *Kutadgu Bilig*'i somut bir eğitim aracı olarak gördüğünü açık olarak anlıyoruz. Yazılı anlatımın istendiğinde yine başvuru yapılabiliyor olması, aradan geçen zamana karşı dayanıklı olması ve hiç göremediğimiz dönemleri gözümüzün önüne sermesi onu öne çıkaran yönleridir. Yusuf Hâs Hâcip'in verdiği öğütlerin sadece kulakta kalıp zaman içerisinde unutulup gitmesini istemediğini, gelecek kuşakların ihtiyaç anında açıp okuyabileceği doğru yolu gösteren bir kitap altında birleştirmesinden anlıyoruz. Şair, insan, toplum ve devlet yöneticileri için bir baş ucu başvuru kitabı yazmıştır.

Atı eḍgü bolmış atanmış aḳı
Aḳı ölse atı tirig tip uḳı

Ölürin bilip ḳılmış özke itig
Bitip ḳoḍmış atın tirigke bitig

Bu kün kim oḳısa olarıġ bilir
An͡gar ötgünür andın eḍgü kelir

"İyi ad kazanmış, cömertlik ile şöhret bulmuştur; bil ki, cömert insan ölse bile onun adı yaşar. Öleceğini bilerek kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek yaşayanlara bırakmıştır. Bugün bu kitapları kim okursa, onları tanır; onlara benzemeğe çalışır ve bundan kendisine iyilik gelir" (KB 257-259).

Hakan ile ilgili yukarıdaki beyitlerde onun iyi bir yönetici olması ile adının kitaplara geçerek her çağda kendisini okuyanlara yol göstereceği anlatılır. Yazılı anlatımın kalıcılığı ve yüzyıllar boyu değişik kuşaklara aktarılabilir olması dolayısıyla çağlar ötesine geçmesi söz konusudur. Bin yıl öncesinde yazılan ve bugün hâlâ elimizde olup yararlandığımız *Kutadgu Bilig* gibi hakanı anlatan bu kitaplar da özellikle yöneticiler için örnek oluşturacak yapıtlardır.

(8) ... bu kitab yav-(9)-lak ʿaziz turur çin hukemalarınıng emsalleri birle bezen-(10)-miş maçin ʿulemalarınıng͡ eşʿarları birle araste kılınmış tu-(11)-rur bu kitabnı okıġlı bu beyitlerni maʿlum kılıġlı kitab-(12)-dın yakşı ʿazizrak turur çin-ü maçin ʿalimleri ve hakim-(13)-leri kamuġ ittifak boldılar kim meşrik vilayetinde kamuġ (14) türkistan illerinde buġra han tilinçe türk luġatinçe bu ki-(15)-tabdın yakşırak hergjz kim erse tasnif kılmadı bu kitab (16) kayu padjşahka ya kayu iklimka tegdi erse ġayet uzlu-(17)-kındın nihayettin keçe körklüglükindin ol illerning hakim-(18)-leri ʻalimleri kabul kılıp tegme biri bir türlüg at lakab (19) urdılar ...

"Bu kitap çok aziz bir kitaptır. Çin hakimlerinin hikmetleri ile bezenmiş ve Maçin âlimlerinin şiirleri ile süslenmiştir. Bu kitabı okuyan ve bu beyitleri başkalarına bildiren bu kitaptan daha iyi ve daha azizdir. Meşrik eyâletinde, bütün Türkistan memleketlerinde, Buğra Han dilinde, türkçe olarak, bu kitaptan daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğunda Çin ve Maçin âlimleri ile hakimlerinin hepsi ittifak etmişlerdir. Bu kitap hangi padişaha veya hangi diyâra erişti ise, fevkalâdeliğinden ve sonsuz güzelliğinden dolayı, o memleketlerin hakimleri ve âlimlerince makbul görülerek, her biri ona bir türlü ad ve lekap verdiler."

Yime bu ḳıtab ol iḍi ök ʿaziz
Biligligke bolġay biligdin teng͡iz

Bezenmiş aġırlıġ biligler bile
Ḳalı kim şüküür ḳıl, ḳanaʿat tile

Ḳamuġ barçasın͡ga bügüler sözi
Tizip yinçüleyü ḳamuġ tüp tüzi

Bu meşrıḳ meḷiki maçinlar begi
Biliglig uḳuşluġ ajunda yigi

Ḳamuġ bu ḳıtabnı alıp özlemiş
Ḥazinę içinde urup kizlemiş

Birindin birin͡ge miraslar ḳalıp
Aḍınlarḳa birmez özin͡ge alıp

Asıġlıġ turur bu yoḳ ol hiç yası
Öküş türkler uḳmaz munıng̃ maʾnisi

Ḳıtabdın eşitgen bilür uş anı
Oḳıġan bitigen uḳumaz munı

Elig köz tutar kör ḳıtab sözleri
İkigün ajunda iter işleri

Maçinlar ḥaḳimi, bu çin yumġısı
Tözü barça aymış munıng̃ yaḳşısı

Bu meşrıḳ ilinde ḳamuġ türk-ü çin
Munı teg ḳıtab yoḳ ajunda aḍın

Ḳıtab ḳadrini me biliglig bilir
Uḳuşsuz kişidin aḍın ne kelir

Ay tegme kişike ḳıtab birmegü
Apang̃ dostung̃ erse imin bolmaġu

Neteg kim biligsiz bilümez munı
Uḳuşluġ uḳupan küzetür anı

Bu buġra ḫan vaḳıtı içre anı
Yime ḫan tilinçe bu aymış munı

Munı teg ḳıtabnı kim aymış oza
Kiḍin me kim ayġay munı teg uza

Kim erse munı teg itermü ḳanı
İtigli bar erse öger men anı

“Yine bu kitap çok aziz bir kitaptır; bilen için bir bilgi denizidir. Değerli bilgiler ile süslenmiştir; artık sen şükret ve kanâatkâr ol. Bunların her birine birçok hakîmlerin sözlerini inciler dizer gibi sıralamıştır. Meşrük hükümdarı, maçinliler beyi, bilgili, anlayışlı, dünyanın ileri gelenleri, hepsi bu kitabı benimsemişler ve hazînelerine koyup saklamışlardır. Birinden birine miras olarak kalır, bunlar da kendilerine alıp başkalarına vermezlermiş. Bu faydalı bir

kitaptır ve hiçbir zararı yoktur; fakat birçok türkler bunun mânasını anlamazlar. Her okuyan, yazan bunu anlayamaz; bunu ancak kitabın izâhım duyan bilir. Bu kitabın sözleri insana yardım eder ve yol gösterir; her iki dünyadaki işleri düzenler. Çin ve Maçin hakimlerinin hepsi hep bunun güzelliğini öğmüşlerdir. Türk, çin ve bütün maşrik illerinde, dünyada bunun gibi başka bir kitap yoktur. Kitabın kadrini de ancak bilgili bilir, akılsız kimseden zâten ne beklenir. Kitabı herkese vermemeli; dostun olsa bile, emin olmamalı. Çünkü bilgisiz bunu takdir edemez, anlayışlı anlar ve onu muhafaza eder. Müellif bunu Buğra Han zamanında ve han dili ile söylemiştir. Böyle bir eseri daha önce kim söylemiştir, bundan sonra da bu kadar ustalıkla kim söyleyebilir. Bunun gibi bir eser vücuda getirecek kimse nerede; yapan varsa, ben onu da öğerim" (KB 9-25).

Kutadgu Bilig'in düz yazı ve nazım biçimindeki her iki ön sözünde de benzer ifadeler geçmektedir. Elimizdeki bu kitabın oldukça değerli olduğu, değerinin içindeki bilgilerden kaynaklandığı ve bunları anlayanın değerini bileceği dile getirilir. Bu nedenle yapıtın bilgiden yoksun, anlayışsız insanların eline geçmemesi özellikle istenir. Her şey değerini bilenin yanında değerli olduğundan bu yapıt da öyledir. Ayrıca şair, bu nitelikçe çok üstün yapıtın bir benzerinin henüz yazılmadığını, yazılırsa onu da aynı sözlerle hiç çekinmeden öveceğini sözlerine ekler. Bu son cümle, şairin sadece kendi yazdığı değil, genel olarak içeriği nitelikli tüm yazılı kaynaklara değer verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Negü tir eşitgil bu şiʿr ayġuçı
Sözüg maʿni birle tizip ḳoḍġuçı

Yorıġlı körür men yaraġlısı yoḳ
Yaraġlı bulunsa yorıġlısı yoḳ

Ḳalın boḍ ḳara baş yorıġlı telim
Telimde tilese tusuġlısı yoḳ

"Şiir söyleyen ve sözü mâna ile birlikte dizip, bize bırakan insan ne der, dinle. Etrafımda dolaşanları görüyorum, fakat işe yarayanı yok; işe yarayanı da bulunursa, benim etrâfımda dolaşmaz. Hizmetkâr kılığında dolaşan kalabalık çok; bu kalabalık arasında, istediğim zaman, bir faydalısı bulunmaz" (KB 1620-1622).

Mun͡gar men͡gzer emdi bu bẹytig oḳı
Uḳa barsa maʿni açılġay taḳı

Ḳamuġ bolgu nen͡gke bolur belgü ten͡g
Kiçigde beḍüginçe ol bolġu ten͡g

"Şimdi buna benzeyen şu beyti oku; düşününce, mânası da anlaşılır. Bütün olacak şeylerin olacağını gösteren bir belirtisi vardır; küçüklükten itibâren büyüyünceye kadar belirti hep kendisini gösterir" (KB 1649-1650).

Sevitmiş negü tir bu beytig oḳı
Sevüglüg yüzü ol kön͡gül toḳluḳı

Kön͡gül kimni sevse körür közde ol
Közün ḳança baḳsa uçar yüzde ol

Kön͡gülden negü erse arzu tilek
Aġız açsa barça tilin sözde ol

"Şu beyti oku, kendisini sevdirmiş insan ne der; gönlü doyuran, sevgilinin yüzüdür. Gönül kimi severse, göz dâimâ onu görür; göz nereye bakarsa, orada o uçar. Gönülde arzu ve dilek ne ise, insan söze başlayınca, dâimâ ondan bahseder" (KB 3479-3481).

Kutadgu Bilig'de sözlü kaynaklardan özellikle şiirle ve atasözleri ile ilgili örnekler verilmiştir. Yukarıda şair, metnin içinde şiirlerden dizelere yer vermiştir. Şiirin kendine özgü ahengi ile ezberde kalması kolay bir tür olmasından dolayı sözlü kültürde en çabuk ve belki de en çok yayılan türdür. Şiirin en eski türlerin başında olduğu bilinmektedir. Yusuf Hâs Hâcip şiir gibi sözlü unsurları da yapıtına ekleyerek onların öğreticiliğinden yararlanmıştır. *Mun͡gar men͡gzetü sözni şaʿiṛ ayur / bu şaʿiṛ sözi tutsa sözke bayur* "Şâir buna benzer bir söz söylemiştir; şâir sözüne değer veren insanın ifâdesi zenginleşir" (KB 2065) diyen Yusuf Hâs Hâcip bu nedenle yapıtında şair sözlerine sıkça yer vermiş olmalıdır.

Tetiglik bile bilse türlüg bitig
Bitig bilse ötrü bolur er tetig

Bitise oḳısa eşitse sözüg
Anın ötrü bilge ḳılur er özüg

Ḳamuġ türlüg erdem bu bilse tükel
Bu erdem bile er men͡giz ḳılsa al

Kı̣tablar oḳır hem bilir erse söz
Uḳar erse şı̣ʿr hem ḳoşar erse öz

“Elçi zekâ ile birlikte bir de inşanın nev’ine vâkıf olmalı; inşa bilen insan zâten zeki olur. Yazmalı, okumalı ve başkalarının sözünden de istifâde etmelidir; insan bu suretle âlim olur. O her türlü faziletleri tam olarak bilmelidir; bu faziletler ile insan yüzünü ağartır. Çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli; şiirden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalıdır” (KB 2628-2631).

Elçinin sahip olması gereken özelliklerinin sıralandığı bölümde yer alan bu dizeler, elçinin hem yazma hem okumada hem de ezberden şiirler, sözler söylemesini bilmede yetenekli bir kişi olması gerektiğini vurgular. Elçi, hakanın sözlerini taşıyan kişi olması dolayısıyla dili iyi kullanabilen ve kendini ifade etme yeteneği güçlü bir insan olmalıdır. Buradan anlıyoruz ki sözlü iletişim için okumanın yanında yazmak, üstelik ezbere şiirler söylemek gereklidir. İnsanlar arasında iletişimde ve bilgi aktarımında bunun önemli bir yeri vardır.

İḍi kiçki söz ol mę̲ṣ̲elde kelir
Ata ornı atı oġulḳa ḳalır

“Çok eski bir atasözü vardır: babanın yeri ve adı oğula kalır” (KB 110).

Mę̲ṣ̲el keldi türkçe mun͡gar men͡gzetür
Anı sözledim men muu yan͡gzatur

Uḳuş körki til ol bu til körki söz
Kişi körki yüz ol bu yüz körki köz

“Buna benzer türkçe bir atasözü vardır; işte onu söylüyorum, şöyle der. Akıl süsü dil, dil süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür” (KB 273, 274).

Negü tir eşit emdi türkçe mę̲ṣ̲el
Başında keçürmiş bu kökçin saḳal

Küv̇enme ḳıv̇ı ḳutḳa ḳutluġ kişi
Inanma özün͡g ḳutḳa atlıġ kişi

Aḳar suv̇ yorıḳ til bu ḳut turmadı
Ajun tezginürler yorıp tınmadı

Inançsız turur ḳut veḳasız yayıġ
Yorırda uçar terk aḍaḳı tayıġ

"Şimdi dinle, türkçe bir atasözü, başından çok şeyler geçmiş olan bu ak sakallı ne der. Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme; ey namlı, sen bu devlete inanma. Akar su, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup-dinlenmeden, dünyayı dolaşırlar. Saadete inanılmaz, o vefasız ve dönektir; yürürken, hemen uçar, ayağı kaygandır" (KB 667-670).

Negü tir eşitgil ötüken begi
Sınap sözlemiş sözni yetrüp ögi

Buḍunḳa begi artuḳ öḍrüm kerek
Kön͡gül til köni ḳılḳı öḍrüm kerek

"Tecrübeli, sözünü düşünerek söylemiş olan Ötüken beyi ne der, dinle. Halk için beyin çok seçkin olması lâzımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır" (KB 1962, 1963).

Negü tir eşitgil böke yav̇ġusı
Uḳuş birle yaḍmış ajunḳa küsi

Kön͡gül arzulasa yıraḳ yir yaġuḳ
Bolur terk tilekin bulur ol anuḳ

"Aklı ile dünyaya şöhretini yaymış olan Böke yavgusı ne der, dinle. Gönülden arzulanırsa, uzak yer yakın olur ve insan dileğini, kendisi için hazırlanmış gibi, derhâl elde eder" (KB 5043, 5044).

Kutadgu Bilig'de şair, anlatımını güçlendirmek ve vermek istediği iletiyi daha etkili kılmak için yukarıda verdiğimiz örneklerde yer alan atasözü, öz deyiş gibi büyük bilginlerin deneyimleri sonucu dile getirdikleri sözlerine ve alanında önderlik eden kişilere sıkça yer vermiştir. Onların deneyimlerinden gelecek kuşakların da yararlanması ve kendi sözlerinin doğruluğunu kanıtlamak için bu sözleri metninde bolca işlemiştir. Çünkü *ölügdin tirigkö kumaru söz ol / kumaru sözüg tutsa aşğı yüz ol* "Ölüden diriye kalan miras sözdür, miras kalan sözü tutmanın yüzlerce faydası vardır" (KB 270).

Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig'*de gösterdiği bir diğer eğitim yöntemi de örneklerle eğitimdir. Örneklerle eğitim, hemen bütün kültürlerde sözlü ve yazılı gelenekte gelişen bir eğitim yöntemidir. Yusuf Hâs Hâcip, metinde verdiği öğütlerini örnekler aracılığıyla daha etkili kılmıştır. Metnin içine geçmişten, dilden, kültürden yerleştirilen türlü örnekler ve şairin anlatmak istediği soyut düşünceleri somutlaştırması bunun en güzel örnekleridir. Bunun yanında hemen yukarıda işlediğimiz, anlatımı güçlü kılmak için verilen atasözü, şiir ve büyük bilginlerin deneyimleri sonucu dile getirdikleri sözlerden oluşan sözlü ürünler örneklemenin içine de alınabilir. Bunun yanında *Kutadgu Bilig'*de geçmişte yaşamış kişilerin kendilerine ilişkin özellikleri ve davranışları ile örnek verildiği görülmüştür. Bunlar genelde olumlu örneklendirmelerden oluşmaktadır.

Körü barsa emdi bu Türk begleri
Ajun beglerinde bular yigleri

Bu Türk beglerinde atı belgülüg
Tonga Alp Er erdi ḳutı belgülüg

Beḍük bilgi birle öküş erdemi
Biliglig uḳuşluġ buḍun köḍrümi

Ne öḍrüm ne köḍrüm ne ersig eren
Ajunda tetig er yidi bu cịhan

Tejikler ayur anı Ẹfrasiyab
Bu Ẹfrasiyab tuttı iller talap

"Eğer dikkat edersen görürsün ki dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir. Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbâli ayan beyan olanı Tonga Alp-Er idi. O, yüksek bilgiye ve çok fazîletlere sahipti; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkiniydi. Ne seçkin ne yüksek ne yiğit bir adamdı; zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur. İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp ülkeler zapt etmiştir" (KB 276-280).

Bu beyitlerde dünyadaki en iyi beylerin Türklerden, onun içindekilerden biri olarak da Alp Er Tunga'dan bahsolunur. Alp Er Tunga, bugün *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te ve Şehname'de adının geçmesi ile öğrendiğimiz Türk beylerindendir. Özellikle *Alp Er Tunga Sagusu* ile ortaokuldan beri bildiğimiz Alp Er Tunga, bilge, akıllı, erdemli ve yiğit bir beydir. *Kutadgu*

Bilig'de yapılan bu örneklemede, onun bu özellikleri ile topraklarına toprak kattığı, üzerinde kurduğu iyi devletler anlatılır.

Mun͡gar bütmese kör bu nuşin rẹvan
Uḳuş közi birle yaruttı cịhan

Törü tüz yorıttı bayudı bụun
Atın eḍgü ḳıldı ol eḍgü öḍün

Man͡gar tegdi mundaġ bilgilig sözi
Tamudın yırar tip tamuluḳ özi

"Buna inanmazsan, Nûşin-Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı. Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nâm bıraktı. Bilgili bir insanın onun hakkında şöyle dediğini duydum: kendisi cehennemlik iken, cehennem azabından kurtuldu" (KB 290-292).

Yusuf Hâs Hâcip'in verdiği bir başka örnek İran beylerinden Nûşin-Revân'dır. Ona 'ölmez ruhlu' anlamına gelen bu önad halkı tarafından verilmiştir. Gerçek adı Hüsrev olan beyin lakabı ise Âdil'dir. Bundan da anlaşılacağı üzere gerek ülkesinde gerek dünya üzerinde adaletiyle ün salmıştır. Bunun yanında akıllı, tedbirli, dirayetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültüre değer veren bir hakandır (Pala, 2002, s. 375). Onun adı edebiyatımızda divan edebiyatı ürünlerinde bolca geçmektedir. Burada da şairimiz Yusuf Hâs Hâcip, onun adaleti sayesinde cehennemden kurtulduğunu dile getirir. Yani hakanın ülkesinde kurduğu doğru kanun, adalet sadece bundan yararlanan devletindeki insanları mutlu etmekle kalmaz, kendisini de ahiret yaşamında mutlu eder.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Hâs Hâcip'in eğitim ile ilgili olarak ortaya attığı bir diğer yöntem toplum içinde eğitim yani bir tür sosyal öğrenmedir. Çünkü bireyin kendini geliştirmesi önemli olduğu kadar toplum içinde nasıl davranması gerektiğini öğrenmesi de önemlidir. Ayrıca insan diğer insanları, akranlarını rol model alarak özellikle sosyal yaşamda gerekli etkinlikleri öğrenir. Bu nedenle yapıtta insanın toplum içinde olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Toplum içindeki insanın insanlarla ilişkilerini, iletişimini ve davranışlarını nasıl düzenlemesi gerektiği birçok bölümde değişik beyitlerle anlatılmıştır. Çağdaş yöntemlerden olan sosyal öğrenmenin bir tür benzeri olabilen bu düşüncenin kökenini çok gerilere, eski Yunan'a kadar götürmek olanaklıdır. Çünkü Platon'da, onun

öğrencisi Aristo'da da insanın toplum içerisinde yer alarak etkin olması ve topluma, devlete katkı sağlaması vurgulanır. Dolayısıyla burada yaşayan insanlar birbirlerini örnek alarak ona göre davranır. Zaten bir toplumdaki ortak kültür, davranış da böyle oluşmaz mı?

Özellikle Odgurmış'ın anlatıldığı bölümlerde, insanın onun gibi dağ başında tek başına değil de toplumun içinde etkin bir biçimde var olma gerekliliği vurgulanır. Bu görüşlerde Aristo'nun insanın toplum içerisinde ve hep etkin kalma düşüncesinin izlerini görürüz. Aynı biçimde onun hocası Platon'un da insanın toplum içerisinde, topluma katkı sağlayarak yer alması gerektiği düşüncesine de rastlarız. İnsan çok eski dönemlerden beri adları ve kişi sayısı değişen birçok topluluk oluşturma gereği duymuştur. Böylece, kendini bu toplum içerisinde daha iyi gerçekleştiren insanın yaşam boyunca devam ettirdiği eğitim süreci daha etkin olmuştur. İşte ilk olarak eski Yunan kaynaklarında karşılaştığımız bireyle oluşan toplum, toplumla gerçekleşen devlete ilişkin düzen düşüncesi, Türk edebiyatında da *Kutadgu Bilig*'de kendini göstermiştir.

Ögdülmiş'in Odgurmış'ı saraya hakanın yanına getirmek için dil döktüğü beyitlerde Ögdülmiş, onu toplum içine çıkarmak için türlü ikna yollarını dener. İnsanın toplum içerisinde yaşamasının gerekliliğini anlatan en güzel beyitler bunlar olduğundan bu bölümden uzunca örnekler alıp inceleyeceğiz.

Ḳatılsa ḳarılsa tutup eḍgü iş
İşi eḍgü bolsa ḳılur eḍgü iş

Kişi asġı bolsa kişike ḳatıl
Kişike tusulmaḳ kişi asġı bil

Bu yaln͡guz yorıġlı kişi ḳıv̇çaḳı
Kişike tusulmaz bolur ay aḳı

Kişike tusulmaz kişi ol ölüg
Tusulġıl ölüg bolma ersig külüg

Telim bolsa erke adaş ḳoldaşı
Yaḍıldı atı ilke itti işi

Bu dünya içinde bulur bu tilek
Ḳalı ʿuḳbi ḳolsa bu ol hem yülek

Saḳınç ḳaḍġu bolsa yuluġlar özüg
Sevinç bolsa sevnür yarutur közüg

Yaḍar erdemin barça ḫalḳḳa ayur
Münin körse kizler til açmaz tuyur

"İyi arkadaş edinerek, onlarla düşüp kalkmalı; insanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur. Başkalarına faydalı olabileceğin yerde insanlara karış; bil ki, insanlara faydalı olmak insanın kendi menfaatidir. Ey cömert, bu tek başına yaşayan yabanî adamın başkalarına faydası dokunmaz. Başkalarına faydası dokunmayan insan ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit. Bir kimsenin arkadaş ve ahbâbı ne kadar çok olursa, onun adı o nisbette memlekete yayılır ve işi yoluna girer. O bu dünyada dileğine kavuşur; eğer âhiret saadeti isterse, onu da bununla temin eder. Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını fedâ ederler, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar. Onun faziletini herkese söyler ve yayarlar; kusurunu görünce de, ağızlarını açmazlar, gizlerler" (KB 3405-3412).

Ögdülmiş, Odgurmış'a insanlardan uzak tek başına yaşayan birinin kimseye yararının olmayacağını, üstelik bunun sonunda kendine de yararı olmayan bir şey olduğunu anlatır. Çünkü insanlara yararı olmayan insan ölü gibidir, yok gibidir. İnsan başkaları ile birlikte yaşayıp kendinden başka birileri için de bir şeyler yaptığında tam bir insan olur. Böyle insanların arkadaşı, eşi dostu da çok olur. Bu dostlar onu iyi gününde de kötü gününde de yalnız bırakmaz. Onun iyilikleri, yaptığı işler dostları aracılılığıyla ülkede yayılır ve insanların gözünde karşılık bulur. Kara gününde ise yalnız kalmaz, dostları yanında olur ve onun sıkıntısını gidermeye çalışır. Ögdülmiş'e göre insanın dostlarının iyi ve kötü olması onu da iyi veya kötü yapar. Bu düşünce tam olarak sosyal öğrenme kuramını ve "Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim." (ADS) atasözümüzdeki görüşü ifade eder. Hemen bu beyitlerin devamında ise düşman sahibi olmak anlatılır.

Yaġı ol erig yatsa oḍġurġuçı
Münin erdemin ilke bildürgüçi

Yaġı bolmaġınça er ersigliki
Ḳaçan belgürer ilde atı köki

Öküş bolsa emdi bu erdem kimi͡ng
Öküş boldı ten͡gsiz yaġısı anı͡ng

Kimiŋ erdemi bolsa aşlı aġı
Yetiz il kişisi ol erke yaġı

Keḍ erke bolur kör yaġı belgülüg
Yaẏuzḳa yaġı yoḳ yaẏuz er ölüg

Ḳayu erke duşman yumıtsa ḳalın
Ol er erdemi erde artuḳ bilin

Yaġı birle tegşip er atı beḍür
Yaġısız kişi atı ḳopmaz yatır

Negü tir eşitgil kör erdemlig er
Bu erdem bile er tilek arzu yir

Negü er bolur kör miŋ er duşmanı
Miŋer sözlemese küniŋe anı

Börimü bolur körgil itte ḳayar
Uḍula işitse miŋ itler üni

"İnsanı gaflet uykusundan uyandıran düşmandır ve yine düşmandır ki, onun kusur ve faziletlerini memlekete ilân eder. Düşmanı olmazsa, insanın mertliği, adı ve aslı ne zaman belli olur. Kimin fazileti çok olursa, onun dengi olmayan düşmanı da o kadar çok olur. Kim faziletli ve asil nesepli olursa, memleketin her tarafında birçok kimseler ona düşman olurlar. İyi insanın düşmanı belli olur; kötünün düşmanı yoktur; kötü adam zâten ölüdür. Hangi insanın etrafına bir düşman kalabalığı toplanmış ise, bil ki, o insanın fazileti diğerlerinden fazladır. Düşman ile çarpışa çarpışa insanın adı büyür; düşmansız kimsenin adı yükselmez, yerde kalır. Faziletli insan ne der, dinle; bu fazilet ile insan dilek ve arzusuna nâil olur. Bin tâne düşmanı olup da, hakkında her gün bin defa konuşulmayan insana insan denir mi. Bak, arkasından binlerce köpeğin sesini duyunca, kaçana kurt mu denir" (KB 3413-3422).

Ögdülmiş'e göre insanın düşmanının olmaması onun kötülüğündendir. Çünkü "Meyve veren ağaç taşlanır." (ADS) atasözümüzdeki gibi kötü olanı kimse eleştirmez, kıskanmaz ve alt edip geçmeye kalkmaz; herkes iyi olanı eleştirir, kıskanır, geçmeye çalışır. İnsan ne kadar iyi olur ne kadar çok iyilikler yaparsa o derecede de düşman sahibi olur. Ve iyi insan iyilikleri ile bu düşmanları alt edip yendikçe dünyadaki dileklerine kavuşur. Aslında insanın

düşmanının olması onun için kötü değil, tersine iyidir. Çünkü düşmanla savaşan insan kendi erdemini, iyiliğini, yiğitliğini gösterme olanağı bulur. Bir yandan da düşmanı olan insan hep kendini kollama gereği duyduğundan hiçbir zaman iyiliklerden ayrılmadan uyanık durur. Ögdülmiş'in burada yaptığı anlatımda dünyadaki her şeyin karşıtı ile var olduğu ve anlam kazandığı görüşü söz konusudur. İyi olmasa kötü diye bir tanımlama belki yapamazdık, daha doğrusu yapmaya ihtiyaç duymazdık. Güzel olmasa çirkini, uzun olmasa kısayı, fazla olmasa azı bilemez ve değerlendiremezdik. Yani aslında her şeyi bir başka benzerinin değişik biçimi ile karşılaştırarak öğreniyor ve ayırt edebiliyoruz.

Kişig sonḡdamaz men tidinḡ yalnḡuzun
Ḳuruġ sözlemez men tidinḡ til sözün

Kimi sözlegey sen kişi bolmasa
Kişiler arala özünḡ turmasa

Er ol er turur kör kişiler ara
Yorıp til küḍezse bu bulsa töre

İrig sözke yumşaḳ yanut ḳılsa öz
Açıġ sözleseler süçig tutsa söz

Kişi yüki yüḍse yüḍürmese yük
Cẹfa ḳılsalar bu vẹfa ḳılsa şük

Könḡülde kiterse kör öç keklerin
Tilinde yonıtsa könḡülde barın

Negü tir eşitgil kişi eḍgüsi
Bu eḍgü bile yaḍmış atı küsi

İrig sözlemegil kişike tilin
İrig sözke aġrır könḡül kiç yılın

Sini kim söker erse öggil anı
Otun ol bolur sen tüzünler sanı

Cẹfa ḳılġuçıḳa ḳılu tur vẹfa
Vẹfa er ḳılur ol isizler cẹfa

Kesilse seninḡdin yaḳın ḳa ḳadaş
Yaḳınlıḳ ula sen anḡa ay adaş

Sanḡa küç ḳılur erse küçkey ḳalı
Keçürgil anı sen bu ol din yolı

Yazuḳ ḳılsa ḳul küng keçür ol yazuḳ
Bu yazuḳ keçürmiş muyan ḳıl azuḳ

Bu ol erlik anın eren yük yüḍüp
Yorır ṣaḅrı birle ölümüg küḍüp

"Yalnız olunca, insanları çekiştirmem; dilimi lüzûmsuz ve boş lâflar ile günaha sokmam, dedin. Ortada kimse yoksa ve kendin insanlar arasında oturmuyorsan, kimin hakkında konuşacaksın. Bak, yiğit o kimsedir ki, insanlar arasında gezer, fakat dilini muhafaza eder ve böylece baş köşeye geçer. Kaba söze yumuşak cevap vermeli ve acı sözlere de tatlı sözle mukabele etmelidir. Başkalarının yükünü yüklenmeli, fakat onlara yük yüklememeli; cefâ edenlere karşı, ses çıkarmadan, vefâ göstermelidir. Öç ve kibiri gönülden atmalı, gönlünde ne varsa, dilinde de o olmalıdır. İyilik ile nâm ve şöhret kazanmış olan, insanların iyisi ne der; dinle. İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker. Sana kim söğerse, sen onu öğmelisin; böyle olursa, o küstahlardan sayılır, sen de asillerden sayılırsın. Cefâ edene karşı vefâ göstermekte devam et; yiğit olan vefâ gösterir; kötüler ise, cefâ ederler. Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsalar bile, ey arkadaş, sen onlara karşı dâimâ yakınlık göster. Eğer zâlim sana zulüm ederse, sen onu affet, din yolu budur. Kul ve câriye suç işlerlerse, sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlama sevabını, âhiret için, kendine azık et. Yiğitlik budur; bunun için er olanlar zahmete katlanıp, sabırla ölümü bekleyerek dolaşırlar" (KB 3423-3436).

Ögdülmiş'in Odgurmış'a neden insanların içinde olmasını bizce en iyi anlatan beyitler buradadır. Çünkü o kısaca der ki insan sınanmadı bir şeyden uzak kalarak onun sınavını geçmiş olmaz. Metinde Odgurmış insanlardan uzak kalarak günaha, kötülüklere bulaşma olasılığını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Oysaki Ögdülmiş'e göre aslolan insanın günahı, kötülükleri görüp bunları ayırt edip ondan bilinçli olarak uzaklaşmasıdır. Bu düşünce biçimi eski Yunan kaynaklarındaki düşünce biçiminin ta kendisidir. Çünkü insan bu dünyada edilgin bir varlık değil, etkin bir varlıktır. Platon'daki, Aristo'daki bu düşünce biçiminin *Kutadgu Bilig'*de aklı ve bilgiyi simgeleyen Ödgürmiş'in ağzından toplum yaşamından

kaçıp tek başına dağda yaşayan Odgurmış'a söylenmesi elbette anlamlıdır. Çünkü onların ve dahi Yusuf Hâs Hâcip'in düşüncesinde insan akıl ile hep etkindir. Onun aklını bir köşeye bırakıp kendince kalması, hiçbir şey yapmaması ancak ölümünü gösterir. Yaşam için etkin bir akıl vardır.

Ögdülmiş'e göre asıl iyi insan kendine kötü sözler söylendiğinde güzel sözler ile karşılık veren, kötü davranıldığında iyi davranan, suç işlendiğinde affeden, uzak davranana yakınlık gösteren ve daha türlü güçlüklere katlanıp bunlara dayanç gösterendir. O iyi insan, insanların arasında gezer ve onlarla konuşur da kimsenin dedikodusunu yapmaz. Bunu büyük bir istenç ile yapmalıdır. İşte insan bu kötülükleri, kötüleri görüp buna aynı biçimde karşılık vermeyerek, üstelik tam tersine iyilikler yaparak iyiliğe kavuşur. Bu iylik de insanı hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa vardrıracak olandır.

Bu kün sen bir ev̇ke kirip yal͡nguzun
Ne eḍgü bulun sen ay ḳılḳı tüzün

Erej arzu niʿmet közün körmedi͡ng
Kümüş gẹvhẹr altun baḳır bulmadı͡ng

Saṛay ḳarşı yir suv̇ sini birle yoḳ
At üstem ḳız oġlan ḳanı birle yoḳ

Kişiler öze yoḳ san͡ga erk elig
Özü͡ng yıġsa sen bolsa atı͡ng silig

Ḳayu nen͡g bulun ḳoḍtun͡g emdi anı
Ḳayu tilv̇e zahịd atadı sini

Öküşüg ḳoḍup er azıġ taplasa
Bu er ötrü zahịd bolur ḳur basa

Tilep bulmasa barça zahịd bolur
Ṣaḅırda adın ḥilẹ bulmaz turur

Er ol er bolur kör mi͡ng arzu bulup
An͡gar yüz ev̇ürse eren teg bolup

“Bugün sen tek başına bir eve kapanmakta ne gibi bir fayda umuyorsun, ey yumuşak huylu. Huzur, arzu ve nimeti gözünle görmedin; gümüş, mücevher, altın ve bakıra da hiç sâhip olmadın. Senin sarayın, köşkün, yerin ve yurdun yok; at, koşum, çoluk çocuk hani; bunlardan hiçbiri sende yok. İnsanlar üzerinde de senin hiçbir kuvvet ve hâkimiyetin yok ki, onu kötüye kullanmayasın ve temiz nâm kazanasın. Ne buldun ki, sonra ondan vazgeçtin; hangi mecnûn sana zâhid adını taktı. Erkek olan, çoğu elde edebildiği hâlde, az ile iktifâ eder; böyle bir insan zâhidlik mertebesine erişir. Yoksa, aradığını bulamayan herkes zâhid olur; sabırdan başka bir çâre bulamadığından, elindeki ile yetinir. Erkek o kimsedir ki, bin arzusunu bulur ve ondan mertçe yüz çevirir” (KB 3437-3444).

Daha önceki beyitlerde insanlar arasındaki davranışlar daha çok dile getirilirken bu beyitlerde daha çok dünyadaki varlıklardan, güzelliklerden yararlanmaktan bahsedilir. İnsanın varlık elde etmesi, aile kurması, çocuk sahibi olması, belli bir kata erişmesi gibi. Ögdülmiş, yine Odgurmış’ın bunların hiçbirine sahip olmadığını, sahip olmadığı şeylere yüz çevirmenin de ona iyilik getirecek bir şey olmadığını anlatır. İnsan bir kata sahip olmalıdır ki onu kötüye kullanmasın, adil olup işini en iyi biçimde yapsın; aile kurup çocuk çocuğa karışmalıdır ki onların tüm sorumluluğunu üstüne alıp bundan yakınmasın; mal varlığı elde edip bununla daha iyi yaşamayı görmelidir ki yoksullara yüz çevirmeden onlara hep yardım etsin, kibre kapılmasın, eli açık davransın. Yani insanın aradığını bulamayıp buna dayanç göstermesi gerçekten bunu seçtiği için değil, buna zorunlu kaldığı için olduğundan bu içten bir dayanç ve zahitlik değildir. Bu nedenle Ögdülmiş, Odgurmış’a hakanın çağrısına kulak vererek kente gelmesini, insanların içinde olarak onlara doğru bildiklerini öğretmesini, kötülere ve kötülüklere dayanç gösterip iyi karşılık vermesini öğütler. Toplumun içine girmek ve insanlara yararının dokunduğunu görmek onu hem içsel olarak mutlu edecek, içini aydınlatacak hem de ahirette ona sevap getirecektir. Yararının dokunduğu insanlar ona dualar edecek, onu iyilikle karşılayacak ve mutlu olacaktır. İşte kişinin iyiliklerle hem kendinin hem toplumun hem de devletinin mutlu olması böyle gerçekleşmektedir. Eski Yunan’da karşımıza çıkan bu düşüncelerin aynısı *Kutadgu Bilig’*de de karşımıza çıkmaktadır.

4.1.2. Yusuf Hâs Hâcip’te ahlak eğitimi

Ahlak sözcüğü Arapça ‘yaratılış, tabiat, huy’ anlamındaki *hulk* sözcüğünün çoğul biçimidir (KA). Türkçede ‘1. Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları, aktöre, sağtöre 2. Huylar’ anlamlarında kullanılmaktadır (GTS).

Coşkun Can Aktan'a göre de 'ahlak, insan ilişkilerinde 'iyi' ya da 'doğru' veyahut 'kötü' ya da 'yanlış' olarak adlandırdığımız değer yargılarını ifade eder' (2009, s. 39).

Cavit Binbaşıoğlu'na göre ahlak, öncelikle kişilerin toplumsal davranışlarıyla ilgilidir. Ahlak kuralları, çocuk dünyaya gelmeden önce de vardır. Çocuk doğduktan sonra bu kuralları önce sezmeye, sonra anlamaya ve daha sonraları da yorumlamaya ve uygulamaya çalışır. Bu da bir eğitim sonucudur. O hâlde çocuğun ahlak kurallarına uyması bir eğitim sonucudur. Bu davranışların bireye kazandırılması ancak eğitimle mümkün olabilecektir (2000, s. 221). Buna göre ahlak eğitimi kavramı doğal süreçte ortaya çıkmaktadır. Ahlak eğitimi en basit anlamda 'bireyin ahlaki davranışlarında değişiklik oluşturma süreci' olarak tanımlanabilir. Ahlak eğitiminin nihai amacı 'insanın gerek kendisinin gerekse başkalarının mutluluğuna ve mükemmelliğine yardımcı olacak şekilde hareket eder hâle getirilmesi'dir diyebiliriz (Aydın, 2003, s. 51). Buna göre kişiden kişiye değişebilen bazı kişilik özelliklerinin en iyi şekilde yönlendirilmesi ile bireylerde toplumda kabul gören ahlaki değerler meydana getirilebilir. Ahlakın insanı ve insanın oluşturduğu toplumu ilgilendirmesi ile ahlak eğitiminin bireysel yönünün yanında toplumsal yönü de ortaya çıkmaktadır. Çocuk, ahlak eğitimini de ilk olarak her şeyin temelini aldığı en küçük toplumsal yapı olan ailede almaya başlayacaktır. Sonrasında çeşitli sosyal ortamlarda karşılaştığı yetişkinlerden veya yaşıtlarından hangi durumda nasıl davranılması gerektiği öğrenilmektedir. O hâlde bireyin kazandığı bu ahlaki davranışların kaynağı ilk başta toplum (aile, okul, akranlar, yetişkinler vs.) iken sonrasında kendi olmaktadır da diyebiliriz. Şöyle ki bireyin büyüme ve yetişme sürecinde bir bireyin ona rehberlik etmesi gerekecektir, ancak birey yetişkin olduğunda artık kendini yönlendirebilecek hatta başka bir bireye yol göstericilik edebilecek duruma gelecektir. Ahlaki davranışların kaynağı ile ilgili kimi araştırmacılar insanın içinden geldiği kimileri de toplumdan öğrenildiği düşüncesini ortaya atmaktadır. Aslında bu iki görüş Psikoloji ve Sosyoloji alanlarının 'ahlak' kavramına bakışına göre oluşmuş görünmektedir. Georg Kerschensteiner da eğitimin insanın doğuştan sahip olduğu yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olacağını ve özellikle çocuğun çevresinin onun gelişimine daha uygun bir hâle getirilerek düzenleneceğini belirtir (Kerschensteiner, 1977, s. 17).

Ahlak ve karakter eğitiminin yanında bugün daha çok duymaya başladığımız bir de *değerler eğitimi* kavramı vardır. Giriş bölümünde tanımını yaptığımız bu kavramlar esasen birbirine oldukça yakındır. Hatta *ahlak eğitimi* ve *karakter eğitimi* kavramları bugün yerini daha güncel ve geliştirilmiş hâli diyebileceğimiz *değerler eğitimi* kavramına bırakmış

görünmektedir (Keskin, 2008, s. 19). Adı ister *ahlak eğitimi* ister *karakter eğitimi* ya da *değerler eğitimi* olsun hepsinin ortak yönü ana unsur olarak ele aldığı bireyi kendi en iyi biçimine ulaştırarak topluma uyumlu bir insan hâline getirmeyi istemesidir.

İnsan sözcüğünün anlamı için Türkçe Sözlük'te '1. Toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı 2. Âdemoğlu, âdem evladı 3. Huy ve ahlak yönünden üstün nitelikli (kimse)' denilmiştir (GTS). İslam inancında insan, 'eşref-i mahlukat' yani 'yaratılanların en şereflisi'dir. Çünkü insan, diğer canlıların sahip olmadığı konuşma ve düşünme yetisine sahiptir. İnsan sahip olduğu bu düşünme yetisinin yönlendirilmesi ile tüm evreni değiştirebilme gücüne sahiptir. Bu yönlendirmeyi yapan da eğitimdir. Genel anlamda *eğitim* kavramı ise 'Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği' olarak tanımlanabilmektedir (Eğitim Terimleri Sözlüğü, 2025). Diğer canlılardan hayvanlar da belli oranda eğitilebilmektedir ancak insan aldığı eğitimi kendi kişisel süzgecinden geçirerek özümsemekte ve bunu bir davranış, söz hâline getirmektedir. Kişinin aldığı eğitimin sonuçları bu davranışlar ile kendini göstermektedir.

Kutadgu Bilig'in asıl metin kısmında sırasıyla Tanrı'ya, Hz. Peygamber'e, dört sahabeye ve dönemin hakanı Tabgaç Buğra Han'a övgü içeren bölümler yer almaktadır. Edebiyatımızın ilk mesnevisi olarak kabul edilen *Kutadgu Bilig*'deki bu sıra, sonrasında ortaya koyulacak tüm yapıtler için ortak bir özellik olacaktır. Değer derecesine göre yapılan bu sıralama aynı zamanda insan için uzak olandan yakına doğru bir sıralama olarak da görülebilir. Öyle ki bu bölümlerden sonra dünyanın yaratılışı ile evrenin varlığından, ardından ise bu evrenin en önemli parçalarından olan insandan söz edilmektedir. *Yalnguḳ Oġlanı Aġırlıḳı Bilig Uḳuş Birle Erdükin Ayur* 'İnsanoğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiğini Anlatır' başlıklı bu bölümde, insanın kaynağını bilgi ve akıldan aldığını davranışları ile gösterdiği ölçüde değerli olduğu ifade edilir.

Yusuf Hâs Hâcip, yapıtının yazılma nedenini "Bu kitabın sözleri insana yardım eder ve yol gösterir, her iki dünyadaki işleri düzenler." (KB 17) olarak açıklamıştır. İnsana 'mutlu olma bilgisi'ne nasıl ulaşacağını vermek amacıyla yazılan bu yapıt, insanın dünyadaki temel amacının 'mutluluk' olduğunu da vurgulamak ister gibidir. Bu beyit ile yapıtın adını göz önüne aldığımızda her iki dünyada da işlerini düzene koyan insan, mutluluğa ulaşmış

olacaktır. Yusuf Hâs Hâcip'in mutluluğa ulaştırmayı amaçladığı insan, Kur'an-ı Kerim'de "Ant olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." diye anlatılan insandır (İsrâ 70). Yapıtta bu ayetin anlatmak istediğine benzer beyitler şöyledir:

Törütti öḍürdi seçü yalng̑uḳuġ
Ang̑ar birdi erdem bilig ög uḳuġ

Köng̑ül birdi ḥem me yorıttı tilig
Aẇut birdi ḳılḳ ḥem ḳılınçı silig

Bilig birdi yalng̑uḳ beḍüdi bu kün
Uḳuş birdi ötrü yazıldı tügün

Bayat kimke birse uḳuş ög bilig
Öküş eḍgülükke uzattı elig

Biligni beḍük bil uḳuşnı uluġ
Bu iki beḍütür öḍürmiş ḳuluġ

"Tanrı insanı yarattı, onu seçerek yüceltti; ona fazilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi. Ona gönül verdi ve dilini açtı; ayrıca güzel bir biçim, tavır ve davranış ihsan etti. Ona bilgi verdi ve insan bu sayede yükseldi; anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü. Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o kişi birçok iyiliklere ulaşır. Bilgiyi büyük, anlayışı yüce bil; çünkü bu iki şey insanı yükseltir ve değerli kılar" (KB 148-152).

Beyitlerde görüldüğü gibi insanın diğer canlılar arasından Tanrı tarafından seçilerek yükseltildiği, bunun için de ona erdem, akıl, bilgi ve anlayış verildiği dile getirilmiştir. İnsanı diğer canlılardan üstün kılan, insanın onlar arasından ayrılmasını sağlayan işte bu 'akıllı' ve 'bilgili' oluştur. İnsanlar arasında bir kişiyi özel kılan yani onu diğerlerinden ayıran ve kendi başına bir kişilik yapan da tam olarak bu özellikleridir. Bir kişi ne kadar akıllı ve bilgili ise insanlar arasında o kadar seçkin hâle gelmiş, dolayısıyla yaratılışına uymuş olur.

Her ne kadar insanın yaratılışında iyi yönler olsa da bazı kötü yönler ya da insanın kötüye döndürebileceği özellikleri de vardır. İşte kıskançlık bunlardan biridir. Bu kıskançlık hâli insanı dedikodu yapmaya sevk eder. İnsanın bu dedikoduya maruz kalmasının nedeni

yanlış bir şeyler yapması ya da söylemesidir. Bu yüzden insan hem dili hem de eli ile eyleme geçerken her şeyi sahip olduğu akıl ile ölçüp tartmalıdır. Çünkü insanlar, yaratılıştan gelen bu kıskançlık ile bir diğerinin yanlışını gördü mü, duydu mu onu acımasızca eleştirmeye başlar. Bu eleştiri Kur'an-ı Kerim'de 'ölü kardeşinin etini yeme'ye benzetilen dedikodudur. Yusuf Hâs Hâcip de bu ifadeye beyitlerinde yer vermiştir:

Uḳuş keldi utru ayur bütrü kör
Sözüŋ bolsa yalŋuḳ saŋa bolġa ḳor

Buḍun tili yaẏlaḳ sini sözlegey
Kişi ḳılḳı kirtüç etiŋni yigey

"Anlayış karşı geldi ve 'İyice dikkat et, sözün yanlış olursa sana zararı dokunur.' dedi. Halkın dili kötüdür, seni çekiştirir; insanın tabiatı kıskançtır, etini yer" (KB 193-194).

İnsanlar tarafından bir yanlışı bulunan kişi, çekiştirilmeye ve dedikodusu yapılmaya başlar. Bunun için Yusuf Hâs Hâcip, anlayışlı kişiyi söylediklerine dikkat etmesi ve yanlış yapmamaya çalışması yönünde uyarır. Ancak insanın yaratılışında kıskançlık gibi yanılmak da vardır. Herkes yanılabilir ve yanlış bir şeyler yapabilir ya da söyleyebilir. Bu durumda sözlerine devam eden Yusuf Hâs Hâcip, insanlara da bunu üstü kapalı biçimde öğütlemiş olur. Bu nedenle yaptıklarında ve söylediklerinde yanlış olmamasını isteyen insan, her şeyden önce anlayışla düşünmeli ve oldukça dikkatli olmalıdır. Ancak bu demek değildir ki insan yararlı sözleri ve davranışları için de diğerlerinin eleştirmesinden çekinsin ve onlardan uzak dursun. Aksine, akıllı ve bilgili insanlar, diğer insanların yararına olacak sözlerini doğru bir biçimde söylemekten vazgeçmemelidir. Nitekim Yusuf Hâs Hâcip'in kendisi de yapıtının daha başında böyle yapmakta ve devamındaki yaklaşık 6500 beyiti insanların dikkatine sunmaktadır.

Bu yalŋuḳ atı boldı yalŋuḳ üçün
Bu yalŋuḳ uruldı bu yalŋuḳ üçün

Yaŋılmaz kişi kim ayu bir maŋa
Yaŋılmış tümen miŋ ayayın saŋa

"Bu yalnguk (insan) adı insana yanıldığı (yangluk) için verildi; yanılmak (yangluk) insan (yalnguk) için yaratıldı. Sen bana yanılmayan bir kimse söyleyebilir misin? Ben sana yanılan binlerce insan göstereyim" (KB 197, 198).

Ay Toldı'nın hakan Kün Togdı ile tanışmasına aracı olan arkadaşı Küsemiş'in Ay Toldı'ya hakanın has hâcibine ulaştığı bilgisini verdiği bölümde yer alan bu öğüt, insanın düşüncesini, sıkıntısını kendisinden başka kimsenin daha iyi ifade edemeyeceğini belirtmektedir. Bunlardan hareketle insanın kendisini en iyi bilenin de yine kendisi olduğu ve bunun için de insanın elden gelen her işini doğrudan halletmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Kişi sözler ök kör kişiniŋ sözi
Kişide bağırsaḳ öz işke özi

Neçe keḍ kişi bolsa özke yaḳın
ÖziŋgdeBağırsaḳ bolurmu saḳın

Bağırsaḳ tilese özüŋgke özüŋg
ÖzüŋgdeBağırsaḳ yoḳ ol kes sözüŋg

"Bir kimsenin arzusunu anlatmaya bir başkası da tavassut edebilir fakat insanın kendisi kendi işine başkasından daha yakındır. Ne kadar iyi ve yakın bir insan olursa olsun düşün, insana başkası kendisinden daha candan olabilir mi? Eğer kendine candan bağlı birini arıyorsan, sözün kısası, kendinden daha candan birini bulamazsın" (KB 516-518).

Hakan Kün Togdı ile Odgurmış'ın karşılıklı konuşmalarından birinde Odgurmış, insanın dışardan görünen hâlinin aldatıcı olduğunu kendinden örnek vererek açıklar. Kendisine 'zahit' dendikten sonra nefsine yenik düştüğünü belirten Odgurmış, sadece dışını süsleyen bir insanı rengi, kokusu ve şekli çok güzel olan ancak tadı olmayan bir kavuna benzetir. İnsan bedenini güzel göstermek gibi bir zahmete girişmektense içini güzel göstermeye uğraşmalı, süslemelidir. Çünkü insanın esas güzelliği içinde olandır. Başka bir deyişle insan kendini ne kadar iyi insan yapabildiği ölçüde güzeldir.

Taşın körmegil sen ay ilig kişig
Kişiniŋg için kör yaşutluġ işig

Neçe körklüg erse ḳaġun taş yüzi
Yıḍı ya beḍizi ya meŋgzi tözi

İçinde tatıġ bolmasa ol kaġun
Anı taştın atġu bolur ay sıġun

Negü tir eşit emdi kön͡gli oḍuġ
İçin͡gni beze tutma taş sır boḍuġ

Ḳamuġ nen͡g kötürgüsi içtin bolur
İçi bolmasa taş yaramaz ḳalur

"Ey hükümdar, sen insanın dışına bakma; insanın içine, onun gizli emellerine bak. Kavunun dışı, kokusu, şekli veya rengi ne kadar güzel olursa olsun, içinde tadı yoksa o kavunu kaldırıp atmak icap eder, ey dağ keçisi gibi çevik insan! Dinle, şimdi uyanık insan ne der: içini süsle, dışını boyayıp cilalama. Her nesneyi yükselten şey onun içinden gelir; içi yoksa, dışı hiçbir işe yaramaz" (KB 5109-5113).

Ögdülmiş'in Kün Togdı'ya verdiği öğütler arasında yer alan bu beyitler, insanın bu dünyada geçici bir yaşam sürdüğünü bilmesi esasına dayanır. Gerçek değilmiş gibi hızlıca geçecek olan yaşamda insan bir yolcu olduğunu bilmeli ve gördüklerinden ibret alarak yaşamalıdır.

Et öz semrir erse yılan ḳurt anuḳ
Özün͡g sevnür erse keçigli ḳonuḳ

Tüşün͡g teg keçer bu tiriglik barır
Tiriglik kėçerke keçer kün tanuḳ

"Vücut semirirse, onu yiyecek kurtlar ve yılanlar hazırdır; kendi sevincine gelince, sen ancak konup geçen bir yolcusun. Bu ömür rüyan gibi geçer gider, hayatın geçeceğine her geçen gün delildir" (KB 5844, 5845).

Ögdülmiş'in Odgurmış'ın ölümünden sonra büyük bir üzüntü içerisine girmesinin ardından yaşadıklarının anlatıldığı bölümde yer alan beyitler, belli bir zaman sonra onun eski yaşantısına tekrar nasıl döndüğünü anlatmaktadır. İnsan yaşamına ne kadar büyük ve derin acılar sığdırırsa sığdırsın zamanla bunların hepsinin geçtiği, hafiflediği ve insanın eski yaşantısına tekrar döndüğü görülmektedir. Bu dünyada yaşanan tüm acılar ve güzellikler gün gelip geçecek, zaman içerisinde ilk anki etkisini yitirecektir. Bunun içindir ki insanı karşısına çıkan hiçbir zorluk yıldırmamalı, o umudunu hiç kaybetmeden yoluna kaldığı yerden devam etmelidir.

Unıttı bu ḳaḍġu saḳınçıġ yime
Yidi içti küldi sevindi yana ile

İḍi yaḳşı aymış buḍun başlar er
Bilig birle il kün işin işler er

Neçe ḳaḍġu saḳınç sini bulnasa
Yana oḳ küler köz neçe yıġlasa

Ajun öng͡disi bu telimde berü
İsiz eḍgü erter neçe yıllaşa

Saḳınçın keçürdi kör ögdülmişe
Tapuġḳa baḳa turdı itti işe

Ḥarişlıḳ bile ol tapuġ başladı
Kiçe tang͡da bardı işin işledi

"Bu kaygı ve kederleri de unuttu, tekrar yedi içti, sevindi ve yüzü güldü. Halkın başında bulunan ve halkın işini bilgi ile idare eden insan çok güzel söylemiş. Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün tekrar gülecektir. Bu dünyanın çok eski bir kanunudur; kötülük veya iyilik ne kadar uzun sürerse sürsün bir gün geçer. Ögdülmiş de yasını geçirdi; vazifesine başlayarak işine devam etti. Büyük bir gayret ile işe sarıldı, sabah erkenden akşam geç vakte kadar işi ile meşgul oldu" (KB 6341-6346).

4.1.2.1. İyilik ve iyi insan

İyilik, Türkçe *Sözlük*'te 'Karşılık beklenilmeden yapılan yardım, kayra, lütuf, kerem, ihsan, inayet.' olarak tanımlanmıştır (GTS). Yusuf Hâs Hâcip, yapıtının yazılma nedenini insanın iki dünyadaki işlerinin düzenlenmesi olarak açıklarken bunun nasıl yapılacağını belirtmiştir: iyilik yapmak. Ona göre insan ancak iyilikler yaparak her iki âlemde de mutluluğa ulaşabilir. Metnin tamamında bu *erdemli olmak* 'iyi olmak', *erdemsiz olmak* 'kötü olmak', *erdemlilik* 'iyilik', *erdemsizlik* 'kötülük' olarak tanımlanmıştır. Platon'un *Devlet'*indeki 'doğruluk' ve 'eğrilik' diye anlatılan işte *Kutadgu Bilig'*de 'iyilik' ve 'kötülük' olarak karşılık bulan kavramlardır.

Apan͡g iki ajun ḳolur erse sen
Otı eḍgülük ol ḳılur erse sen

Yarınlıḳ orun eḍgü ḳolsa özün
İsiz ḳılmasunı bu iki ajun

İsiz ḳılmaġıl sen ay ḳılḳı tüzün
Bu kün eḍgü ḳılġıl ḳılınçın sözün

"Sen her iki dünyayı arzu ediyorsan bunun çaresi iyilik yapmaktır. Kim ahiretini mamur etmek isterse her iki dünyayı harap etmesin. Ey yumuşak huylu insan, kötülük etme; hem hareketin hem de sözünle bugün iyilik et" (KB 226, 1147, 1148).

Kutadgu Bilig'in 57 beyitten oluşan *Eḍgülük Ḳılmaḳ Ögdisin Asıġların Ayur* 'İyilik Etmenin Övülmesini ve Faydalarını Söyler' adlı 9. bölümü iyiliğe ayrılmıştır. Bu bölümde iyiliğin insana yararları kötülükle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. İyiliklere ve kötülüklere bağlı olarak ortaya çıkan iyi insan ve kötü insan tipleri çeşitli örneklerle ifade edilmiştir. Bu bağlamda iyilik kapsamına giren beyitler aşağıda değerlendirilmiş olup kötülük, iyi insan, kötü insan ve yöneticilik ile ilgili olması gerekeni vurgulayan beyitler ilerleyen bölümlerde ilgili konu başlıkları altında verilecektir.

Atasözümüzde dendiği gibi "iyilik eden iyilik bulur". Bu nedenle iyilik görmek isteyen de buna uygun yani iyilikle davranmalıdır.

Ḳalı eḍgü bolmaḳ tilese özün͡g
Yorı eḍgülük ḳıl kesildi sözün͡g

Kim eḍgü tiler erse eḍgü ḳılur
Basınçaḳ ya satġaġḳa baḳmaz bolur

Kim erse bu künlük tilese sevinç
İsizlik ḳılur ol yarın yir saḳınç

Bu eḍgü tilegli negü tir eşit
Ḳamuġ eḍgülük ḳıl özün͡gke iş it

Yas ermez bu eḍgü bu künlük san͡ga
Yarın bolġa asġın͡g bu kün büt mun͡ga

Asıġ körnür erse isizlik bu kün
Yarın yas ḳılur anda uḳġıl ögün

“Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hacet. Kim iyilik dilerse, iyilik eder; çatışmaya veya zayıflığa bakmaz. Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse o kötülük yapar; fakat yarın kaygı çeker. İyilik dileyen insan ne der, dinle; daima iyilik et; o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun. İyiliğin sana bugün hiçbir zararı yoktur; fakat bugün inan ki yarın onun faydasını göreceksin. Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını görürsün; bunu düşünüp idrak et” (KB 227, 912-916).

Kutadgu Bilig’in 57 beyitten oluşan *Eḍgülük Ḳılmaḳ Ögdisin Asıġların Ayur* ‘İyilik Etmenin Övülmesini ve Faydalarını Söyler’ adlı 9. bölümü iyiliğe ayrılmıştır. Bu bölümde iyiliğin insana yararları kötülükle karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Yazara göre iyilik etmek insanın kendini ölümsüz kılmasının tek yoludur. Dünyada soluk alıp veren her canlı gibi insan da bir gün ölecektir. İnsanın geride bırakacağı ancak iyi veya kötü bir ad olacaktır. Bu adın iyi veya kötü olmasının seçimi insanın kendi elindedir. İnsanın iyiliği ve kötülüğü yapması kendi iradesindedir. İnsan adının öldükten sonra övülmesini ve iyi anılmasını istiyorsa iyilikler yapmalı, iyi insan olmalıdır. Bunları yapmayan, kötülükler yapan insanın adına ise sövülecek ve adı hep kötü anılacaktır. Yapılan iyilikler kişinin ölümünden sonra adının iyi anılmasını sağlamanın yanında bu dünyada yaşarken de kendisine iyilik olarak geri dönecektir. Yani insan ne ekerse onu biçer.

Tiriglikni mün ḳıl asıġ eḍgülük
Yarın bolġa eḍgü yigü keḍgülük

Negü tir eşitgil kişi eḍgüsi
Yorıp tın toḳıġlı aḫır ölgüsi

Ajunda ne yan͡glıġ eren toġdı kör
Bir anca yorıdı yana öldi kör

Kerek beg kerek ḳul ne eḍgü isiz
Özi öldi erse atı ḳaldı iz

San͡ga tegdi emdi kezigçe orun
Ḳamuġ eḍgülük ḳıl sen eḍgü burun

Tirig ölgü aḫır töşengü yirig
Kişi ölse eḍgün kör atı tirig

İki türlüg at ol bu tilde yorır
Bir eḍgü bir isiz ajunda ḳalır

İsizke söküş eḍgü ögdi bulur
Özüng͡ke baḳa kör ḳayusın ḳolur

"Hayatı sermaye yap, bunun faizi iyiliktir; bu sana yarın için iyi yiyecek ve giyecek sağlar. Dinle, insanların iyisi ne der: yürüyen ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir. Dünyaya nice erler geldi, düşün; bir müddet ömür sürüp yine göçüp gittiler. Gerek bey gerek kul, iyi veya kötü; kendileri öldü fakat izleri olarak yalnız adları kaldı. Şimdi bu yere sahip olmak sırası sana gelmiştir; sen herkesten iyi ol ve hep iyilik yapmaya çalış. Her yaşayan er geç ölecek ve toprağa düşecektir; kişi iyi nam ile ölürse adı yaşar. İnsanların dillerden düşmeyen iki türlü adı vardır: biri iyi, biri kötü; bunlardan biri dünyada kalır. Kötüye sövülür, iyi övülür; kendine bak, gör, canın hangisini ister" (KB 232-239).

Yapılan bir iyilik nasıl o insanı ölümsüzleştiriyorsa kendini de aynı biçimde ölümsüz kılar. İyilik, son kullanma tarihi olmayan ve insanın adını da birlikteinde sonsuza taşıyan bir araçtır. Bazen iyiliği yapanın adı bazen ise yapılan iyilik arka planda kalabilir ancak hangisi sonsuzluğu yakalarsa yakalasın bunun nedeni tektir: iyilik. İyilik hiç yaşlanmayacağı gibi kötüye dönme olasılığı da yoktur. Bu durumda Yusuf Hâs Hâcip iyiliğin eskimeyen, evrensel, zaman ve mekânın çok üstünde bir yapıya sahip olduğunu ifade etmiştir.

Bu eḍgü ḳılu tur ay eḍgü kişi
Ḳarımaz bolur eḍgü meng͡ü yaşı

Bu eḍgü ḳarımaz yime opramaz
Yaşı keḍ uzun ol atı artamaz

"Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedîdir. İyilik ihtiyarlamaz ve yıpranmaz; onun ömrü çok uzundur; iyiliğin kötü olmak ihtimali yoktur" (KB 1639, 1640).

Kutadgu Bilig'in 26. bölümü hakan Kün Togdı'nın Ögdülmiş'e seslendiği *Ögdülmiş Kün Tugdı İlig Tapunġın͡ga Kirmişin Ayur* 'Ögdülmiş'in Hükümdar Kün Tugdı'nın

Hizmetine Girişini Anlatır'dur. Bu bölümde hakan Kün Togdı, Ay Toldı'nın ölümünden sonra onun oğlu Ögdülmiş ile görüşerek babasının kendisine fazlaca yararı dokunduğunu ancak bunlara karşılık ona olan borcunu ödeyemediğini; Ögdülmiş'i yanına, hizmetine alarak ona olan borcunu ödemek istediğini belirtir. Kitapta hakan Kün Togdı, Ay Toldı'nın kendisine devlet yönetiminde çok yardımcı olduğunu daha önceki beyitlerde dile getirmiştir. Buna karşı hakan bile olsa kendini kişisel olarak borçlu hissetmekte, bunu bir töhmet altında kalmak olarak görmektedir. Tüm devlet idaresi emrinde olan, bir sözü ile yapabileceği çok fazla şey olan hakan ölmüş vezirine karşı kendini suçlu, onun iyiliklerinin altında kalmış hissetmektedir. Bu durum onun egolarından arınmış, kendi ifadesi ile 'insanlık' görevini yerine getirmeye çalışan sıradan bir insan gibi davrandığını göstermektedir. Hakanın 'insanlık' yapmak konusunda kendini diğer insanlardan ayrıcalıklı görmemesi oldukça önemlidir. Bu konuya daha ayrıntılı olarak 'İdeal Devlet Eğitimi' başlığı altında durulacaktır. Ona göre insan kim olursa olsun kendisine yapılan iyiliklere daima aynıyla yanıt vermelidir. Hatta karşıdakinin yaptığından daha fazlasını yapmalıdır. Kün Togdı için bu bir başkasının emeğini görme, bunu takdir etme ve iyiliklere karşılık verme insanlıktan gelmektedir. İyiliğe karşılık aynıyla davranan kimse insanların iyisi, halkın seçkini ve insanlığı üzerinde taşıyandır. Bunu görmeyen ve yapmayan kişi insanlıktan uzak bir öküzdür. Burada öküz ifadesinin kullanılması, böyle davranmayan insanların artık insanlıktan çıkmış, adeta bir hayvan olduğunu vurgulamak için olmalıdır.

> İnsana dair üretilen tüm felsefeler ve hümanist çağrılar, Kutadgu Bilig dünyasında çoktan dile gelmiş olmakla birlikte henüz milletimiz ve insanlığın adına bilgi ve eylem düzeyinde yansıyabilmiş değildir. 'İnsanlık' olarak isimlendirilen ve kavramlaşan bu felsefe, son derece kapsayıcı ve geçerli bir ad ve kavramlaştırma olmasına rağmen, zaman üstü duruşu ve ideolojiler üstü oluşuyla medeni düzeyde fevkalade önemli bir müşterek kaynağı olabilecekken hâlâ halk dilinin sıradan bir yakarışı olmanın ötesine geçememiştir. Bu özelliği en sade insandan en yüksek makamların sahiplerine kadar herkeste karşılık bulabilecek bir anlayıştır. Sınıf çatışmaları, ideolojik gerilimler, liyâkatsızlık karanlıklarında, kifayetsizliğin girdaplarında çalkalanan çağımız için son derece önemli anlayıştır (Çetin, 2013, s. 41).

İlig aydı munda naru ay oġul
Manga tapnu turġıl çökürme köngül

Atang tapġı bar erdi artuḳ telim
Öteyümedim bardı ḳaldı birim

Ötegü kerek men bu ḥaḳlar sa͡nga
Kişiler tili bolmasa bir ma͡nga

Kişi emgek ıḍsa sa͡nga belgülüg
Unıtma ol emgekni bolma ölüg

Kişilikni ḳoḍma ay aşlı kişi
Kişilik ḳılu tur kişike tuşı

Kimi͡ng emgeki kirse kimke birer
Yanutın öküş ḳıl sen ötrü a͡ngar

Kişi emgekini bilümez kişi
Tükel uḍ bolur bu ay ilçi başı

Yorı uḍ atanma kişilik ḳıla
Kişike kişi bol kişilik bile

Kişilik üçün at urundı kişi
Kişilik bile at kötürdi kişi

Könilik bütünlük bile ḳıl bu iş
Kişilik bile ḳıl ḳamuġ türlüg iş

Yanutluġ kişi ol kişi eḍgüsi
Buḍunda talusı kişi belgüsi

“Hükümdar: Ey oğlum, dedi, bundan sonra benim hizmetimde bulun, artık gönlünü ferah tut. Senin babanın çok büyük hizmeti vardı; hakkını ödeyememiş ve ona borçlu kalmıştım. Suçlama altında kalmamak için bu borcu şimdi sana ödemem gerekir. Sana bir kişinin gerçekten emeği geçmiş ise bu emeği unutma ve ona karşı ölü gibi hareketsiz kalma. Ey asil kişi, insanlığı bırakma; insanlara karşı daima insaniyetle davran. Kimin sana biraz emeği geçerse sen ona karşı daha fazlasını yapmalısın. Başkasının emeğini takdir etmeyen kişi tam manası ile bir öküz olur; ey devlet adamı. Yürü, adın öküze çıkmasın, insanlık yap; insanlara karşı insaniyetle hareket ederek insan ol. İnsana insanlığından dolayı bu ad verilmiştir; insan insanlık ile adını yükseltir. Bunu doğruluk ile kendine eş edin, her türlü işi insanlık ile yap.

İyiliği karşılıksız bırakmayan kimse, insanların iyisi, halkın seçkini ve insanlık nişanesini taşıyandır" (KB 1591-1600, 1750, 5791).

Kutadgu Bilig'in *Könilikke Könilik Kişilikke Kişilik Ḳılmaḳın Ayur* 'Doğruluğa Karşı Doğruluk ve İnsanlığa Karşı İnsanlık Gösterilmesini Anlatır' adlı 75. bölümünde Odgurmış ile Ögdülmiş arasında geçen karşılıklı konuşmalar yer almaktadır. Bölümde iyiliğin ve iyi insanın nasıl olması gerektiği ile ilgili Odgurmış'ın Ögdülmiş'e verdiği birçok öğüde rastlanmaktadır. İyiliğin vefa ve sadakat duyguları ile de iç içe geçtiği bu beyitlerde insanın kendisine yapılan iyiliklere her zaman misliyle karşılık vermesi dile getirilmiştir. Bir insanın bize yaptığı iyilik hiç unutulmamalı ve bunun karşılığı o kişiye hep gösterilmelidir. Bir insandan gördüğümüz iyilik sayesinde önümüzde kapılar açıldığında bunu unutmamalıyız. Öyle ki insan kendisine yapılan iyiliğe iyilikle yanıt vermek için hazırlansa bile bu Tanrı tarafından kendisine başka bir iyilik olarak dönecektir. 'İyilik yap denize at, balık bilmezse Halik bilir' atasözü, Türklerde karşılık beklemeden iyilik yapmayı vurgulayan düşünceyi göstermektedir. Nisa Suresi 85. ayette yer alan "Kim güzel bir (işte) aracılık ederse ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir (işte) aracılık ederse ona da o kötülükten bir pay vardır." ifadeleri İslamiyet'te de insanın yaptığı iyiliklerin ve kötülüklerin karşılığını Tanrı'dan da alacağını belirtmektedir (Nisa 4/85). Burada Ögdülmiş'in yaşamından örnekler vererek öğütlerine devam eden Odgurmış, yine hakan Kün Togdı'nın ona nasıl sahip çıktığını, babasının ölümünden sonra da onunla ilgilendiğini ve onu hep yanına alarak koruyup kolladığını ifade eder. Bu durumda Ögdülmiş'in de hakanın huzurunda ve yararında çalışmayı hiç bırakmaması öğütlenmiştir.

Kişi eḍgülükke ḳılur eḍgülük
Biriṅ͡ge yanutı ḳılur on ülüg

Baḳa kör sen emdi ilig eḍgüsin
Özüṅ͡g buldı nimęt yigü keḍgüsin

Bu erdem bilig ya uḳuşḳa ḳamuġ
Sębęb boldı ilig açıldı ḳapuġ

Sini at ayaġ birle ḳıldı uluġ
Saṅ͡ga eḍgülükke ol açtı ḳapuġ

Unıttın͡g mu eki bu eḍgülerig
Yanut ḳılmaġumu ay kön͡gül ḳılma baş

Kiçig erdin͡g oğlan biligsiz otun
Sini ol yöledi ḳopurdı ḳutun

Yuluġ ḳıl an͡gar emdi canın͡g tęnin͡g
Uḍıp yatma tün kün işin ḳıl anın͡g

Ol eḍgü yanutı bu eḍgü anut
San͡ga ma bayat birge eḍgü yanut

Negü tir eşitgil ay kön͡gli yaḳın
Kişilik ḳılıġlı bağırsaḳlıḳın

Kimin͡g sen aşın yise sen ḳıl işin
Bağısaḳlıḳ artur ḥalal yi aşın

Tuz etmek ḥaḳını küḍezip eren
Yitürmiş kişike yaluġlar başın

Tilek buldun͡g arzu ḳamuġ eḍgü yol
Bu kün eḍgü birle an͡gar sen tusul

"İnsan iyiliğe karşı iyilik yapar, hatta bir iyiliğe on iyilik ile mukabele etmelidir. Şimdi hükümdarın iyiliği için çalış, sen ondan yiyecek, giyecek gibi birçok nimetler gördün. Bütün bu faziletlere, bilgi ve anlayış sahibi olmana hükümdar sebep oldu ve bu yüzden sana bütün kapılar açıldı. O sana unvan ve rütbeler verdi, seni yükseltti; iyilik kapılarını o sana açtı. Bu iyilikleri acaba unuttun mu ey gönlü diri, bütün bunlara karşı hiçbir mukabelede bulunmamalı mı? Sen bilgisiz, değersiz, küçük bir çocuk idin; sana o destek oldu ve mutluluk içinde o seni yükseltti. Canını ve tenini şimdi ona feda et; uyuyup yatma, gece gündüz onun hizmetinde bulun. İyilik karşılığında bu iyilik hazır olsun; Tanrı sana da buna mukabil iyilik verir. Kalbi yakın olan ve içten bağlılık ile insanlık yolunda yürüyen adam ne der, dinle. Sen kimin ekmeğini yersen, onun işini gör; bağlılığını gittikçe arttır ve yediğin ekmek sana helal olsun. İnsan olanlar tuz, ekmek hakkını gözeterek bunu verene canlarını feda ederler. Bütün dilek ve arzularını buldun ve iyi yola girdin, bugün sen de iyilikle ona faydalı ol" (KB 5766, 5769-5772, 5792-5798).

İnsanın bu dünyada yaşarken başkalarına faydalı olması, onun için en önemli özelliklerdendir. Başkalarına faydası dokunan insan iyilikler yapan ve iyi olan şeylerle uğraşan iyi insandır. *Kutadgu Bilig*'de baştan sonra oluşturulmak istenen ideal insan da bu iyi, faydalı insandır aslında. Bu iyi insanların hem kendine hem yakın çevresine hem de memleketine faydalı olacağı aşikârdır.

Negü tir eşitgil tusulur kişi
Tusulur kişi ol kişide başı

Kişiler ara kör kişi ol bolur
Anıng͡dın kişiler asıġlar bulur

Asıġsız kişiler kişide turı
Asıġlıġ kişi asġı ilke tolur

"Başkalarına faydalı olan kimse ne der, dinle; başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır. İnsanlar arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir. Başkalarına faydası dokunmayanlar insanların tiksincidir, faydalı kişiden bütün memleket yararlanır" (KB 5729-5731).

Devlet'te 'akıllılık ve iyilik' olarak tanımlanan 'doğruluk'un zıddı 'bilgisizlik ve kötülük' olarak tanımlanan 'eğrilik'tir (Platon, 2015, s. 35). Doğruluk üzerine kurulan bu yapıtta doğruluklara sahip insan 'doğru insan', eğriliklere sahip insan da 'eğri insan'dır. Yapıtın içinde baştan sona anlatımına rastladığımız bu 'doğru ve eğri insan', *Kutadgu Bilig*'deki 'iyi ve kötü insan'ın tam karşılığıdır. Bu kavramlara içerik olarak baktığımızda her iki yapıtın çok büyük oranda örtüşen bir tanımlaması olduğunu görüyoruz. *Devlet*'e göre doğru insan "akıllı, iyi, ölçülü, uysal, iyi huylu, nefsine hâkim, uyanık, tokgözlü" vb., eğri insan ise bunun tam tersi özelliklere sahip "bilgisiz, ölçüsüz, nefsine uyan, aç gözlü, gaflete düşmüş, kötü huylu" insandır. Bu tanımlamalar, *Kutadgu Bilig*'deki iyi insan ve kötü insan anlatımları ile büyük oranda uyuşmaktadır. Her ne kadar *Kutadgu Bilig*'de çoğunlukla 'iyi ve kötü insan' kavramları kullanılmış olsa da 'doğru insan'ın yanında zaman zaman 'eğri insan', 'eğrilik' kavramlarının karşımıza çıkması söz konusudur (KB 806, 1024-1026, 1583, 1723, 2023, 2249, 2252, 2860, 3075, 3898, 4840, 4876, 5474, 5506, 5885, 6097, 6423, 6622). Bu durum, Yusuf Hâs Hâcip'in okuduğunu ve dahi *Kutadgu Bilig*'i yazarken etkilendiğini düşündüğümüz Platon'un *Devlet*'inin etkisi ile ortaya çıkmış olabilir mi? Başka bir deyişle döneminde ve sonrasında yazılan yapıtlarda da pek göremediğimiz bu söylem dili

ile Yusuf Hâs Hâcip yapıtındaki eski Yunan etkisini göstermiş olabilir mi?

Kendine özgü iyilikten yoksun olan her şey, yaptığı her işte kötü olacaktır. Buna bağlı olarak "kendilerine özgü iyilikten yoksun kulaklar, gördükleri işi kötü görürler değil mi?.. Kafa kendine özgü değerden yoksun olunca işlerini iyi görebilir mi?... Kötü bir kafanın yönetmesi de kötü olur, iyi kafanınkiyse iyi. Öyleyse doğru kafa, doğru insan iyi yaşar. Kötü kafa, eğri insan kötü yaşar… Doğruysa, iyi yaşayan en büyük mutluluğa erer, yaşamayınca eremez… Doğru adam mutlu, eğri adam mutsuzdur" (Platon, 2015, s. 39, 40). İşte Platon'un tam olarak bu sözlerle dile getirdiği düşüncelerin neredeyse aynısını yukarıda *Kutadgu Bilig'*den aldığımız beyitlerde de görüyoruz. Esasında günümüzde de olmak üzere birçok dönemde yazılmış yapıtlarda bu iyi ve kötü insan tanımlaması birbirine benzeyebilir. Ancak burada *Devlet* ile *Kutadgu Bilig* arasında benzerlik ve etki olduğunu düşünmemizi sağlayan temel unsur, bu iyilik ve kötülüğün sonucu olarak insanın mutlu ve mutsuz olmasıdır. Her iki yapıt da insanın iyiliği sayesinde kendi içsel mutluluğuna erişebileceğini ifade eder. Bu içsel mutluluğunu yakalamış insanlardan biri olan yönetici de yönettiği toplumu mutlu etmeyi hedefleyecektir. İşte bu iki yapıtın da asıl üzerinde durduğu konu, devlet düzeni sayesinde gerçekleşen bireysel ve toplumsal mutluluktur. Platon, Yusuf Hâs Hâcip'in yapıtının adından başlayarak anlatmaya çalıştığı bu düşüncelerini *Devlet'*inde bu düşüncesini şu sözlerle anlatır:

> "Biz devletimizi, bütün topluma birden mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Yoksa bir sınıf, ötekilerden daha mutlu olsun diye değil; çünkü kurduğumuz devlette doğruluğu, en kötü yönetilen devlette de eğriliği kolayca görürüz. Bunları gördükten sonra da baştan beri üstünde durduğumuz doğrulukla eğrilik konusunda bir sonuca varırız demiştik. Şimdiyse biz, bütün yurttaşlara mutluluk sağlayan bir devlet düşünüyoruz. Yoksa yurttan bazı kişileri seçip onları mutlu kılacak değiliz. Yurt baştan başa mutlu olacak" (Platon, 2015, s. 116).

Hakan Kün Togdı, Odgurmış'ı devlet yönetimine tekraren davet ettiği ikinci mektubunda, onun üzerinden iyi insanların topluma karşı bu iyiliklerini göstererek hizmet etmesinin sorumluluğundan bahsetmektedir. Çünkü "faydasız kimse diriler arasında bir ölüdür" (KB 3922-40). Yönetici gibi diğer meslekleri yapan kişiler de işlerini iyi ve adil olarak yapmakla topluma karşı sorumluluk taşımaktadır. *Kutadgu Bilig*'de efsunculardan çiftçilere, âlimlerden satıcılara halktaki farklı meslek gruplarından kişilerle ilişkilerin anlatıldığı bölümlerde onların sorumlulukları'ndan da bahsedilmektedir (KB 4336-4572). Özetle toplumun her tabakasından insanın iyi insan olarak çevresine iyi harekette bulunması ile yaşadığı topluma karşı sorumluluklarını gerçekleştirebileceği anlatılmaktadır. *Devlet*'te de karşılaştığımız bu bakış açısı ile Platon'un ideal devletinde yönetici, bekçi dâhil herkesin

sevdiği, yapabildiği işi en iyi şekilde yapmak için uğraşması gerektiği yapıtın genelinde anlatılır.

4.1.2.2. Bilgelik ve bilge

Yusuf Hâs Hâcip'e göre insanlar arasında farkı oluşturan en önemli hatta tek etmen bilgidir. Kişiyi diğerlerinden ayıran, kişinin onlardan daha iyi ya da kötü olmasına neden olan onun bilgili ve bilgisiz olması ile doğrudan ilintilidir.

Kişide kişi aḍruḳı bar telim
Bu aḍruḳ biligdin ayur bu tilim

"İnsandan insana çok fark vardır; bu fark bilgiden ileri gelir, sözüm buna dairdir" (KB 201).

Devamındaki beyitlerde bilginin ve bilgililiğin erdemini bilgisiz ve bilgisizlik ile karşılaştırarak ortaya koyan Yusuf Hâs Hâcip, kendisinin de bilgisizin dilini bilemediği için sözlerini sadece bilgili, anlayışlı insana sarf ettiğini belirtir. İyi insanın özellikleri arasında en başta gösterilen bilgili oluş, ayrıntılı olarak o bölümde verilecektir.

Yusuf Hâs Hâcip, bir beyitte 'tükel er (tam insan)' ifadesine yer vermiştir. Onun tam insanı dünyayı bilen, tanıyan akıllı ve yönetici konumunda iken halkı buyruğuna almak için bilgili olan kimsedir. Akıllı ve bilgili olan bu tam insan, dünyanın bütün nimetlerine ve sunduğu güzelliklere erişebilecektir. Yusuf Hâs Hâcip'in buradaki 'tam insan' tanımlaması, olması gereken 'ideal insan'ın ta kendisi gibi görünmektedir. Anlayışı, aklı kıt insan eksik insandır. İnsan için yapılan 'Toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı' tanımında da insanın temel özelliği olan düşünme üzerinde durulmuştur (GTS). Düşünen insan aklını kullanan, üreten, sorgulayan insandır. İnsanın düşünme yetisinin de akılla yapılacağı sözcüğün şu dört anlamında açıkça görülmektedir: 1. Aklından geçirmek, göz önüne getirmek 2. Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek 3. Zihniyle arayıp bulmak 5. Akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek (GTS). Bu durumda yapıtın ulaşmayı istediği insan tipi en açık ifade ile gözler önüne serilmektedir: akıllı ve bilgili insan. *Kur'an*'da da insan için akıllı oluşun önemi birçok yerde vurgulanmıştır. Yunus Suresi'nin 100. ayetindeki "… Allah azabı akıllarını (güzelce) kullanmayanlara verir." tümcesi de Yusuf Hâs Hâcip'in akıllı olmayan

yani tam insan olmayanların bu dünyanın nimetlerine bütün erişemeyeceği, dünyaya hâkim olamayacağı dolayısıyla mutlu olamayacağı ifadelerini desteklemektedir (Kur'an-ı Kerim: 219).

Ajun tutġuḳa er uḳuş bilse keḍ
Buḍun basġuḳa er bilig bilse keḍ

Bu iki birikse bolur er tükel
Tükel er ajunuġ tẹmam yir tükel

"Dünyayı elde tutmak için insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması gerekir. Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine ulaşır" (KB 224, 225).

Bilgili olmak, bir insanı diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biridir. Bir insanın akıllı ve bilgili olması *Kutadgu Bilig'*de özellikle yöneticinin anlatıldığı bölümlerde sıkça dile getirilmektedir. Bunun yanında elbette insanın da akıllı ve bilgili olması onu diğerlerinden ayrıcalıklı kılan yönüdür. Platon da *Devlet'*inde bilgiye verdiği değeri "Bilimi gerçekten seven, daha ilk yıllarından var gücüyle gerçeğin ardına düşer… İstekleri bilimlere ve onlarla ilgili her şeye çevrilmiş olan yalnız ruhun zevkini arar, beden zevklerini bir yana bırakır." diyerek ifade eder (Platon, 2015, s. 195). Yani bir insan bilimle zamanını geçirir ise başka türlü şeyleri düşünmekten kendini alıkoyar, kafasını sadece bilgiye verir. En önemlisi de insan kazandığı bu bilgilerden dolayı mutlu olur. Bu gerçek mutluluğa erişen bilge insan zaten başka geçici mutluluklar peşinden gitmeyecektir. İşte Platon, bilgi sayesinde insanın gerçek mutluluğa erişmesinin olanaklı olacağını böyle dile getirir.

Platon'a göre de bilgi ile doğruya ulaşmak için insan küçük yaşlardan itibaren çalışır. Daha çocuklukta başlayan birçok eğitim ile insan doğruyu bulmaya yönlendirilir ve zaman içerisinde kendi olgunluğuna erişerek doğru ile yanlışı ayırt etmeye başlar. Platon'un devlet yönetiminde olması gereken 'filozof kral'ı da çocukluktan itibaren beden, müzik eğitimlerinin yanında diyalektik eğitimi de alan bilge kişidir (Platon, 2015, s. 104-107).

4.1.2.3. Tokgözlülük ve cömertlik

Kutadgu Bilig'de cömertlik, 'iyi insan'ın en önemli özelliklerinden biridir. Cömert, eli açık olmak yapıtın *Yalavaç ʿAḷeyhi's-seḷam Ögdisin Ayur* 'Peygamber Aleyhi's-selâmın

Övülmesini Anlatır' adlı 2. bölümünde Hz. Peygamber'in özellikleri arasında da şöyle sıralanır:

Tüzün erdi alçaḳ ḳılınçı silig
Uv̇utluġ baġırsaḳ aḳı kiñg elig

"Asil tabiatlı, alçak gönüllü ve güzel tavırlı idi; hayâ sahibi, şefkatli, cömert ve eli açık idi" (KB 43).

Bunun devamındaki *Tört Ṣaḥabeniñg Ögdisin Ayur* 'Dört Sahabenin Övülmesini Anlatır' başlıklı üçüncü bölümde, Hz. Peygamber'den sonra halifelik yapan Hz. Osman ve Hz. Ali için de cömertliğinin yanında diğer iyi özelliklerini vurgulayıcı ifadeler yer almaktadır. Onların bu güzel huylarını görüp değer veren Hz. Muhammed, onlarla iki kızını evlendirmiştir.

Basa ʿu̱ṣman erdi uv̇utluġ silig
Kişide öḍürmiş aḳı kiñg elig

Fida kıldı barın nengin hem özin
Yalavaç angar birdi iki kızın

Ali erdi munda basakı talu
Kür ersig yüreklig mengesi tolu

Akı erdi elgi yüreki tedük
Biliglig sakınuk kör atı bedük

"Sonra hayâ sahibi, yumuşak huylu, insanların seçkini, cömert ve eli açık olan Osman idi. O bütün malını ve kendisini fedâ etti; Peygamber de ona iki kızını verdi. Ondan sonra seçkin, cesûr, yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı. Eli cömert idi, yüreği sâf idi; bilgili, takvâ sâhibi ve adı büyük bir zât idi" (KB 55-58).

Cömertlik, *Yaruḳ Yaz Fa̱slın Ulug̱ Bug̱ra Ḫan Ögdisin Ayur* 'Parlak Bahar Mevsiminin ve Büyük Buğra Han'ın Övülmesini Anlatır' adlı 4. bölümde yapıtın sunulduğu dönemin hakanı Tabgaç Buğra Han'ın özelliği olarak karşımıza çıkar. Burada Yusuf Hâs Hâcip, döneminin cömert insanları içinde hakanı örnek olarak sunarak ondan övgüyle söz etmektedir.

Aḳı ṣuretin kim köreyin tise
Kelip körsü ḫaḳan yüzini usa

“Kim cömert yüzü görmek isterse gelsin, hakanın yüzünü görsün” (KB 104).

18. bölümde Ay Toldı ile hükümdar Kün Togdı arasında geçen konuşmalarda iyilikten ve iyi insandan da bahsedilmektedir. Burada cömertliğin iyi insanın ve iyiliğin özellikleri arasında olduğu açıkça dile getirilmektedir.

Aḳılıḳ kişilik asıġ eḍgülük
Bu eḍgü kişidin kelir belgülüg

“Cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi insandan geldiği şüphesizdir” (KB 934).

Bunun devamındaki *Ay Toldı İligke Til Erdemin Söz Asıġların Ayur* ‘Ay Toldı Hakana Dilin Erdemini ve Sözün Faydalarını Anlatır’ adlı 19. bölümde Ay Toldı, insanın itibarını sağlayan unsurların ‘cömertlik’ ve ‘söz’ olduğu üzerinde durmaktadır. İnsana itibar kazandıran onun cömertliğidir. Başka bir deyişle insanın ne kadar itibarlı olduğunu gösteren onun cömertliğiyle doğru orantılıdır.

Kişide uçuzı kişi yaṅgşaḳı
Kişide aġırı kişi ol aḳı

“İnsanların itibarsızı geveze olanı, insanların itibarlısı cömert olanıdır” (KB 1028).

Ay Toldı Oġlı Ögdülmişke Pẹnd Birmişin Ayur ‘Ay Toldı’nın Oğlu Ögdülmiş’e Öğüt Verdiğini Anlatır’ adlı 21. bölümde ise Ay Toldı, oğlu Ögdülmiş’e yaşama dair öğütler veren bir baba olarak karşımıza çıkmaktadır. Ay Toldı, insanın yaşamını daha iyi geçirmesi için mala mülke tamah etmemesi gerekliliğini vurgular. Bunun için cömertliğiyle ün kazanan birinin sözüyle oğluna seslenir: Mal biriktirme derdine düşmemeli, malını insanlarla paylaşmalı, sağlığı yerinde oldukça istediği her şeye kavuşabileceğini bilmelidir.

Negü tir eşitgil közi toḳ kişi
Tuz etmek iḍisi aḳı er başı

Üle neṅg kişike yitür hẹm içür
Sini neṅg keçürgey sen anı keçür

Esenlik kerek erke neng eksümez
Tiriglik kerek ḳuşḳa meng eksümez

Tirig bolsa yalnguḳ tileki anuḳ
Et öz baş esen bolsa arzu yaġuḳ

"Gözü tok, başkaları üzerinde tuz-ekmek hakkı olan, cömertlerin nâmlısı ne der, dinle. Malını insanlara dağıt, yedir ve içir; mal seni kullanacağına, sen onu kullan. İnsana esenlik gerek, mal eksik olmaz; kuş için hayat gerek, yem eksik olmaz. İnsan hayatta oldukça, dileğini elde edebilir; başı, vücudu sağ oldukça, her isteğine kavuşabilir (KB 1191-1194).

Aynı bölümün devamında bu defa oğul Ögdülmiş, babası Ay Toldı'ya seslenir. Ögdülmiş, babasının ölümün yaklaşmasıyla duyduğu kaygıyı üzülerek izlemektedir. Onun bu kaygısını hafifletmek için bazı sözler söyler. Bu sözler, geçici dünyada mala meyletmemenin insanı huzura erdireceği, insanın bu dünyada yaptıklarının bedelini ahirette elbet ödeyeceği ancak merhameti bol Tanrı'nın inayeti ile bunun daha kolay atlatılabileceği temelinde şekillenir. Babanın hemen öncesinde oğluna verdiği öğütlerin benzerlerinin bu defa oğulun ağzından dökülmesi, babanın öğütlerinin yerini bulduğunu yani oğulun bunları kavramış bir oğul olduğunu göstermektedir. Oğul Ögdülmiş, bütün bunları söylerken, babasının kendisine sıkı sıkıya öğütlediği 'cömertliliği' üzerinde taşıdığını belirtmeyi de ihmal etmemiştir.

Ḳamuġ ḍünya bolsa biregüke tüz
Ḳalır ḍünya ülgi tegir iki böz

Atam erding artuḳ bağırsaḳ aḳı
Seningde bağırsaḳ törütgen taḳı

"Bir insan bütün dünyaya tamamen sahip olsa bile sonunda dünya kalır, onun kısmetine ancak iki bez düşer. Sen benim için çok merhametli ve cömert bir baba idin, fakat yaratan senden daha merhametlidir" (KB 1238, 1243).

Kün Toġdı İlig Ögdülmişni Oḳımışın Ayur 'Hükümdar Kün Tugdı'nın Ögdülmiş'i Çağırdığını Anlatır' başlıklı 24. bölümde, babası Ay Toldı'yı kaybeden Ögdülmiş'in yaptıklarından kısaca bahsedilir. Ögdülmiş, babasının ölümünden sonra yemekler vermenin yanında fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar da dağıtmıştır. Bunun gibi ihtiyaç sahiplerine

yardımcı olmaya yönelik birçok hayırlı işi yapan Ögdülmiş, babasının öğütlerine sıkıca sarılmış ve onun dilediği gibi iyi bir insan olma yoluna kendini adamıştır.

Bu ay toldınıng̃ ḳıldı oġlı yoġı
Çıġayḳa üledi kümüş ḥem aġı

Keçürdi yime ök ata ḳaḍġusın
Yaḳın ḳıldı özke kişi eḍgüsin

"Oğlu, Ay Toldı için ölüm aşı yaptı, fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı. Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine ahbap edindi" (KB 1564, 1565).

Ögdülmiş Kün Toġdı İlig Tapuġınga Kirmişin Ayur 'Ögdülmiş'in Hükümdar Kün-Tugdı'nın Hizmetine Girdiğini Anlatır' adlı 26. bölümde hakan Kün Togdı, Ay Toldı'nın ölümünden sonra Ögdülmiş'in artık kendi hizmetinde çalışmasını uygun gördüğünü belirtir. Kün Togdı, Ögdülmiş'in de babası Ay Toldı gibi kendisine iyi bir yardımcı olacağını anlar. Bununla ilgili ifadelerin yer aldığı bölümün ilerleyen beyitlerinde Yusuf Hâs Hâcip anlatıcı olarak kendini gösterir ve insanlar arasında övülmeye layık olanların 'cömert' insanlar olduğunu vurgular. Yusuf Hâs Hâcip bu vurguyu yaparken cömertliği zıddı cimrilik ile karşılaştırarak verir ve böylece daha etkili bir anlatıma ulaşır.

Kişide ḳayu ol kişi öggüsi
Aḳı öggüsi ol saran sökgüsi

"İnsanlar arasında övülmeye değer kimdir; cömert övülmeye ve hasis ise sövülmeye layıktır" (KB 1731).

Ögdülmiş Ḳapuġdaḳı Er At Birle Negü Teg tirilgüsin Ayur 'Ögdülmiş Kapıdaki Hizmetkârlar ile Nasıl Geçinileceğini Anlatır' başlıklı 48. bölümde Ögdülmiş Odgurmış'ın hakanın huzuruna gidişi durumunda davranışlarının nasıl olacağı yönünde bilgiler verir. Yaşama dair birçok konuda verilen bu bilgilerin içinde, insanın uzun ömür dilemesi durumunda cömertliği elden bırakmaması öğüdü vardır. İnsan başkalarına yardım ettiği ölçüde ömrü uzar. Aslında bu beyitte ömrü uzamakla kastedilenin insanın bu dünyadaki yaşamının uzaması ile sınırlı olmadığı, insanın bedeni ölse bile adının yaptığı iyiliklerle ölümsüzlüğü yakaladığı olmalıdır.

Tiriglik uzunın tiler erse sen
Aḳı bol tuz etmek yitür usa sen

"Eğer uzun ömür dilersen cömert ol; başkalarından mümkün mertebe tuz ekmeği esirgeme" (KB 4279).

Elig Asraḳılarıġ Negü Teg Tutġusın Ayur 'Hizmetçilere Nasıl Muamele Edileceğini Anlatır' başlıklı 49. bölümde Ögdülmiş, Odgurmış'a verdiği insanın evinde yiyeceği içeceği bol tutması, hizmetçilerini de yemekte içmekte kısıtlamaması ancak giderini gelirine uygun hesap etmesi yönünde öğütler yer almaktadır.

Aş içgü tuz etmek yime kiṅgrü tut
Atıṅg eḍgü bolġay kelü birge ḳut

Kirişke yaraşı çıḳış ḳıl yaḳın
Çıḳış bolsa terkin kirişke baḳın

"Bir de yiyeceği içeceği ve tuz ekmeği bol tut, iyi nam kazanırsın ve saadet sana yar olur. İradına göre masrafını ayarla; masrafına göre de derhâl iradını tanzim et" (4537, 4538).

Aynı bölümün devamında yine cömertliğin insana iyi bir ün kazandıracağı ve insanları da kendisine bağlayacağı yönünde öğütler devam etmektedir:

Özüṅg eḍgü atlıġ bolayın tise
Aḳı bolġıl artuḳ ḳatıġlan usa

Boşuġ ḳul ḳılayın tise belgülüg
Aḳı bol üle neṅg kötürdüṅg ülüg

"Sen iyi nam kazanmak istersen gayret et, çok cömert olmağa çalış. Hür insanı gerçekten kul etmek istersen cömert ol, mal dağıt; karşılığını görürsün" (KB 4555, 4556).

Kün Toġdı İlig Oḍġurmışḳa İkinç Bitig Iḍmışın Ayur 'Hükümdar Kün Tugdı'nın Odgurmış'a İkinci Mektubu Gönderdiğini Anlatır' adlı 45. bölümde Kün Togdı asıl cömertliğin mal dağıtmakla değil, insanın canını, tenini feda etmesi ile olduğunu söyler. Burada canını, tenini feda etmekle kastedilenin insanın kendisine yarar sağlamak için değil, aksine başka insanlara yararlı olmak için çalışmasının onu daha çok insan yapacağı düşüncesi olduğu görülmektedir.

Öz aşġın tilegli kişimü bolur
Kişi ol bolur kör il asġın ḳolur

Aḳılıḳ ol ermez ülese nen͡gin
Aḳı ol yuluġ ḳılsa canın tẹnin

Baġırsaḳ ol ermez özin beklese
Baġırsaḳ ol ol kör kişig eḍlese

"Kendi menfaatini güden insan mı olur? İnsan olan halk menfaatini güder. Mal dağıtmak cömertlik değildir; asıl cömert insan canını, tenini feda eden insandır. Kendisini koruyan kimse merhametli değildir; merhametli insan başkalarının iyi olması için çalışan kimsedir" (KB 3931-3933).

Oḍġurmış Ögdülmişke Pẹnd Birmişin Ayur 'Odgurmış'ın Ögdülmiş'e Öğüt Verdiğini Anlatır' adlı 81. bölümde bu defa Odgurmış Ögdülmiş'e yaşama dair bazı öğütler verir. Bu öğütlerin hepsi insanı 'iyi insan' yapan özellikler üzerinedir. Bu özelliklerin içerisinde yine insanlara cömertçe davranma söz konusudur. Burada cömertlik ile kastedilen yukarıdakiler gibi 'insanlara malını mülkünü dağıtmak, yemekte eli bol davranmak' anlamının yanında başka bir bakış açısıyla daha sunulmaktadır. Bu bakış açısına göre cömert insan, malını dağıtmanın yanında insanları zorluklardan, haksızlıklardan kurtararak sevindirir. Hatta onları böyle sevindirmek için kendi canından bile vazgeçer. İşte insan asıl o zaman cömert olmuş ve cömertlik göstermiş olur.

Aḳı bolġıl alçaḳ tuz etmek yitür
Kişi ʿaybi açma sen örtüp yitür

Tav̇ar nen͡g barın ḳıl özün͡gke yuluġ
Buḍunuġ sev̇indür ay bilgi uluġ

Kişi öḍrümi kör kişini yular
Sev̇üg can yuluġlap sev̇inçin tiler

İḍi yaḳşı aymış kör öḍrüm talu
Biliglig uḳuşluġ men͡gesi tolu

Asıġlıġ kişi ol kişi öḍrümi
Baġırsaḳ kişi ol buḍun köḍrümi

Kişilik atı kör iki neng turur
Baġırsaḳ biri bir aḳı neng birür

Taḳı munda yigrek ayur kör uḳuş
Uḳuş yolı tutsa asıġlar öküş

Aḳı tip ayurlar ḳayu ol aḳı
Aḳı can yuluġlap öter er ḥaḳı

Aḳılıḳ ol ermez ülese kümüş
Aḳı canı ḥalḳḳa ḳılur ol yuluş

Aḳıtsa aḳı er buḍunḳa taẏar
Aḳa yıġlu tirlür angar ḥalḳ aẏar

İki neng turur dünya atı çaẏı
Biri neng taẏar ol biri yüz suẏı

Bu iki bulup ming yaşasa tükel
Ölüm tutsa aḫır aḍın bolġu ḥal

“Cömert ve alçak gönüllü ol, tuz ekmek yedir; başkalarının ayıbını görme, ört ve yok farz et. Malını mülkünü, neyin varsa, günahlarının kefareti olarak dağıt; halkı sevindir ey derin bilgili insan. İnsanların seçkini insanları kurtarır, onların sevinci uğrunda kendi sevgili canını feda eder. Yüksek, seçkin, bilgili, akıllı ve çok iyi düşünen insan pek güzel söylemiştir. İnsanların seçkini faydalı olan insandır; halk nazarında muteber kimse, merhametli olan insandır. İnsanlık adını taşıyabilmek için iki şey lazımdır; biri merhametli olmak, biri de cömert olup mal dağıtmaktır. Bak, akıl bundan daha güzel söyler, aklın yolunu tutmanın faydası çoktur. Cömert derler, cömert kimdir; cömert canını feda ederek insanın hakkını veren insandır. Gümüş dağıtmak cömertlik değildir, cömert halk için canını feda eder. Cömert insan halka malını akıtırsa halk da koşarak onun etrafında toplanır. Dünyada şan ve şöhret iki şey ile kaimdir; biri mal mülk sahibi, biri şerefli olmaktır. Bu iki şeyi bulup insan tam bin yıl yaşasa bile sonunda ölüm gelince durum değişir” (KB 6096, 6099-6109).

Ödlek Artakın Dostlar Cefasın Ayur ‘Zamanenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Anlatır’ adlı yapıtın sonuç bölümünde dünyanın kötülüğünden ve kötüye gittiğinden dem vuran Yusuf Hâs Hâcip, vefalı ve cömert insanın azlığından yakınır. Öyle ki Yusuf Hâs Hâcip, vefalı ve cömert insanı gözüne nur olarak düşünür ve onu bulduğunda sırtında taşıyacağını söyleyerek ona verdiği değeri ifade eder. Bunun hemen devamındaki beyitte de vefalı insan bulamaması durumunda yabani hayvanlarla yaşamayı tercih edeceğini dile getirmiştir.

Apaŋ bulsa men bir cefalıġ akı er
Eginke yüdeyi közümke urayı

Kalı bulmasa men vefa birle yalŋuk
Keyik tağı birle tiriglik kılayı

“Eğer vefalı, cömert insan bulursam onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim. Eğer ben bir vefalı insan bulamazsam yabani hayvanlar ile birlikte ömür süreyim” (KB 6569, 6570).

Ay Toldı Oğlı Ögdülmişke Ötlemişin Ayur ‘Ay Toldı’nın Oğlu Ögdülmiş’e Öğüt Verdiğini Anlatır’ adlı 22. bölümde de babanın oğula verdiği öğütler devam etmektedir. Bu öğütler de ‘tokgözlü’ olmak üzerine kurulmuştur.

Özüŋ otka atma bu dünya üçün
Kişi neŋin alma küçeme küçün

Tire bildi bu öz yiyü bilmedi
Künüm keçti öknüp asığ kılmadı

Saŋa kaldı malım maŋa boldı yük
Erej birle yip yat sevinç birle bük

Tuta bilse tap bu tirilmiş neŋiŋ
İki gün ajunda kızartğay eŋiŋ

Tuta bilmese sen adın munça neŋ
Saŋa yetmegey kör sarığ kılğa eŋ

Ağır neŋ kişike bu altun kümüş
Özin tutğuçı er kümüşte küsüş

Kümüşke ilinmegli yalnguḳ bütün
Tegir çın tükel bu ajunḳa ḳutun

"Bu dünya için kendini ateşe atma, başkasının malını alma, kimseye zulüm etme. Ben toplamasını bildim, fakat yemesini bilemedim; günüm geçti, son pişmanlık da fayda etmedi. Malım sana kaldı, bana ancak yük oldu; huzur içinde yemeye devam et, güle güle kullan. Bu toplanmış olan mal, tutmasını bilirsen sana kâfidir, her iki dünyada yüzünü güldürür. Tutmasını bilmezsen, bir bu kadar mal daha olsa sana yetmez; görürsün, yüzünü sarartır. İnsan için altın ve gümüş kıymetlidir fakat kendine hâkim olan insan, gümüşten daha değerlidir. Gümüşe kapılmayan doğru insan, saadet içinde tam ve gerçek dünyaya erişir" (KB 1284-1288, 1725, 1726).

Platon'un *Devlet'*inde de tokgözlülüğün özellikle 'ölçülülük' kavramı ile karşılık bularak anlatıldığını görüyoruz. Ona göre insan her şeyde ölçülü olmalıdır. Her şeyin uç sınırlarında olmak insana zarar verebilecek bir şeydir. Akıllı ve bilge bir insan, tokgözlü ve dahi cömert olacaktır. Hiçbir şeyin ölçüsünü kaçırmadan her şeyde ölçülü olarak ilerleyecektir. Bu satırlarda Platon, 'ölçülülük' ile insanın iradesi dahilinde, her şeyi aklı ile kontrol edebileceğini ifade etmektedir (Platon, 2015, s. 105, 129, 143, 195).

4.1.2.4. Alçakgönüllülük

Kutadgu Bilig'in *Yalavaç ʿAlẹyhi's-sẹlam Ögdisin Ayur* 'Peygamber Aleyhi's-selâmın Övülmesini Anlatır' adlı 2. bölümünde Hz. Peygamber'in özellikleri arasında sıralanır:

Tüzün erdi alçaḳ ḳılınçı silig
Uvutluġ baġırsaḳ aḳı kinglig

"Asil tabiatlı, alçak gönüllü ve güzel tavırlı idi; hayâ sahibi, şefkatli, cömert ve eli açık idi" (KB 43).

Yaruḳ Yaz Fạşlın Uluġ Buġra Ḫan Ögdisin Ayur 'Parlak Bahar Mevsiminin ve Büyük Buğra Han'ın Övülmesini Anlatır' adlı 4. bölümde yapıtın sunulduğu dönemin hakanı Tabgaç Buğra Han'ın asil, alçakgönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu olması ile örnek bir insan olduğu dile getirilir.

Tüzün ḳılḳı alçaḳ baġırsaḳ köngül
Köreyin tise kel munı kör amul

“Asil, alçak gönüllü, şefkatli ve yumuşak huylu bir kimse görmek istersen gel, onu gör ve gönül rahatına kavuş” (KB 107).

Mutluluğu temsil eden Ay Toldı, hakan Kün Togdı’ya özelliklerini anlatırken kendini bir geyiğe benzetir. Bir geyik gibi onu bulmak zordur, bulunca tutmak daha da zordur. Ancak onu bağlamayı bilen elinde tutabilir. Onu bağlamayı bilen de en başta alçak gönüllü ve tatlı dilli olabilen iyiliklerle donatılmış iyi insandır.

Bu ay toldı aydı mening bu özüm
Keyik teg turur ḳılḳı kestim sözüm

Mini terk bulumaz tilegli seve
Ḳalı bulsa tutmaz ḳılur terk yaya

Mini buldaçı er tutup beklese
Ḳaçumaz men andın söz aydım kese

İlig aydı ayġıl bu berking ḳayu
Negü teg kişen ol sini berklegü

Bu ay toldı aydı manga berk kişen
Bu bir ḳaç neng ol kör bireyin nişan

Mini bulġuçı ḳılḳı alçaḳ kerek
Köngül ḳoḍḳı til sözde yumşaḳ kerek

Özini küḍezse ayı ertmese
Yavuz yunçıġ işke yaḳın turmasa

“Ay Toldı şöyle cevap verdi: Kısaca benim kendim ve tabiatim bir geyiğe benzer. Seven ve isteyen beni kolay bulamaz, bulsa bile tutamaz ve çabuk kaybeder. Eğer beni bulan kimse tutup bağlamayı bilirse ben ondan kaçamam, bu muhakkaktır. Hükümdar şöyle dedi, “Bağın nedir, söyle seni nasıl bir köstek ile bağlamalıdır?” Ay Toldı dedi: Benim için bağ ve köstek olacak bir kaç şey vardır. Bak, onları belirteyim. Beni bulan kimse mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır. Kendisini gözetmeli ve hiçbir zaman ifrata gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır” (KB 698-704).

Ay Toldı Oġlı Ögdülmişke Ötlemişin Ayur ‘Ay Toldı’nın Oğlu Ögdülmiş’e Öğüt Verdiğini Anlatır’ başlıklı 22. bölümde Ay Toldı, insanın tavırlarında da sözlerinde de alçak gönüllüğü elden bırakmamasını öğütler.

Yorıḳın͡g köni tut yan͡gılma özün͡g
Kön͡gül til kiçig tut beḍütme sözün͡g

"Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, tevazu ile söz söyle, büyük söz söyleme" (KB 1282).

Ögdülmiş Kün Toġdı İlig Tapuġın͡ga Kirmişin Ayur 'Ögdülmiş'in Hükümdar Kün Tugdı'nın Hizmetine Girdiğini Anlatır' başlıklı 26. bölümde Ögdülmiş'in hakan hizmetine girdikten sonraki durumu da dile getirilir. Onun hakan Kün Togdı'nın hizmetine girmesi ile halk arasındaki itibarı ve ünü biraz daha artmıştır. Ancak onun içten ve dıştan halk tarafından sevilmesi, hakanın hizmetinde çalışmasından ziyade herkese karşı sergilediği alçak gönüllü tavır ve sözlerine bağlanmıştır. Onun bu alçak gönüllülüğü, itibarının günden güne artmasına neden olmuş ve sonunda ona mutluluk getirmiştir. Ancak Yusuf Hâs Hâcip, insanın mutluluğu elinde tutması için alçak gönüllü olmasını şart koşar. Mutluluk, kibirli bir kişide fazla durmayacağı gibi akılsız bir kişiye de yakışmaz.

Uluġ boldı iş tuş ara belgülüg
Beḍük boldı begler ara bu külüg

Kön͡gül til kiçig tuttı ḳılḳı on͡gay
Yaraştı ḳamuġ birle keçti kün ay

Kön͡gül ḳoḍḳı tuttı tilin söz süçig
Buḍunuġ isitti taşıġ hęm içig

Ne eḍgü bolur ḳutḳa ḳoḍḳı kön͡gül
Ne körklüg bolur bilge bolsa amul

Yime yaḳşı aymış bu öglüg kişi
Kim öglüg sözin tutsa itlür işi

Kimin͡g birle dęvlęt yaraşsa kelip
Kön͡gül ḳoḍḳı tutġu kiçiglik ḳılıp

Kelir erse dęvlęt kişike küle
Tutup berklegüsi kiçiglik bile

Köçüt teg bolur ḳut tüpi hęm tözi
Köng͡ül ḳoḏḳısı ol anın͡g yıldızı

Ne eḏgü bolur ḳoḏḳı alçaḳ kişi
Ne körklüg bolur künde itlür işi

Uluġsıġ küv̇ez kür kişi ol turı
Küniṅ͡ge ḳoḏı ol küv̇ezlik ḳurı

Ḳamuġḳa yaraşur bu ḳut ursa yüz
Uḳuşluġḳa artuḳ yaraşur keḏ uz

"Eşi-akrânı arasında yükselmiş olduğu gibi, bu şöhreti ile beyler arasında da büyüklerden oldu. Her kese karşı tevâzû gösterdi, mülâyim davrandı; her keşle iyi geçindi; böylece günler ve aylar geçti. Alçak gönüllü ve tatlı dilli idi; içten ve dıştan halkı kendisine ısındırdı. Bir çok dost ve arkadaş edindi; dost ve arkadaş insan için bir destektir. Kimin arkadaşı ve dostu çok ise, o arkasını sağlam ve yalçın bir kayaya dayamış demektir. Kimin arkası varsa, kuvvetli olur; kudretli insanın saadeti temelli olur. Saâdete alçak gönüllülük ne kadar uyar; âlim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışır. Akıllı insanda ne güzel söylemiş; kim akıllı insanın sözünü tutarsa, işi yoluna girer. Saâdet gelip, kiminle bağdaşırsa, o kimse tevâzû göstermeli ve alçak gönüllü olmalıdır. Saâdet gelir ve insanın yüzüne gülerse, bil ki, onun devâmım sağlayacak şey tevâzûdur. Saâdet aslında göç atı gibidir, göçer-gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçak gönüllülüktür. Alçak gönüllü insan ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi dâimâ yolunda gider. Büyüklük taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibârı günden-güne azalır. Saâdet gelirse, her kese yakışır; fakat akıllı insanlar ile daha çok bağdaşır" (KB 1694-1696, 1700-1707).

Ögdülmiş'in Kün Togdı'ya kendisinin temsil ettiği aklı anlattığı *Ögdülmiş İligke Uḳuş Ṣuręţin Ayur* 'Ögdülmiş Hükümdara Aklın Tarifini Anlatır' başlıklı 27. bölümde aklın küçüklüğünün sevimli, ihtiyarlığının sakin olmakla birlikte genel olarak yumuşak huylu, alçak gönüllü ve çok faydalı olduğunu belirtir. Buna göre alçak gönüllülük aklın ve akıllı insanın olduğu yerde barınır.

Kiçigi sev̇iglig ḳarısı amul
Özi tüzün alçaḳ kör asġı öküş

“Küçüklüğü sevimli, ihtiyarlığı sakin, kendisi halim, alçak gönüllü ve çok faydalıdır” (KB 1871).

Oḍġurmuş Ögdülmişke Dün̲yanın͡g ʿAyıbların Ayur ‘Odgurmış Ögdülmiş’e Dünyanın Kusurlarını Anlatır’ adındaki 42. bölümde Odgurmış, insanın zenginleştikçe tanrılaşacağını ve Tanrı’dan uzaklaşarak dünyaya meyledeceğini söyler. Kibire kapılan bu insan insanlığından çıkmış olacaktır. Ona göre zenginlik insana kibri, fakirlik ise alçak gönüllülüğü getirecektir.

Ayı eḍgü ermez bu dün̲ya ḳutı
Bayattın yıratur bu ol din yutı

Bayat men tigüçi kişide ḫaşı
Ajun ḳoldı bardı ol it saḳışı

Bayusa bolur ol buḍun kötkisi
Çıġaylıḳ bile ol kön͡gül ḳoḍḳısı

“Bu dünya saâdeti hiç de iyi bir şey değildir, insanı Tanrı’dan uzaklaştırır; din için asıl felâket budur. ‘Tanrı’yım’ diye böbürlenen insan dünyaya hâkim olmak istedi ve köpek gibi geberip gitti. İnsan zenginleşirse, aşağılık olur; alçak gönüllülük ancak fakirlik ile mümkündür” (KB 3525-3527).

Oḍġurmış Ögdülmişke Pẹnd Birmişin Ayur ‘Odgurmış’ın Ögdülmiş’e Öğüt Verdiğini Anlatır’ adlı 81. bölümde de Odgurmış, cömert ve alçakgönüllü olmanın yanında insanların ayıplarını açığa çıkarmama, üstelik tersine bunların üstünü kapatmayı öğütler.

Aḳı bolġıl alçaḳ tuz etmek yitür
Kişi ʿaybi açma sen örtüp yitür

“Cömert ve alçak gönüllü ol, tuz ekmek yedir; başkalarının ayıbını görme, ört ve yok farz et” (KB 6096).

Devlet’te insanların sahip olması gereken dört özellikten biri olan ‘ölçülülük’ *Kutadgu Bilig*’deki alçak gönüllülüğün karşılığı ya da yakın anlamlısı olarak kullanılmış gözükmektedir: “Ölçülü, uysal olana ihtiyarlık dert olmaz… Büyük acılar gibi taşkın zevkler de insanı çileden çıkarır.”Ayrıca *Devlet*’te öteki devletlerdeki gibi yönetenlerin halkı "köle",

birbirlerini de "baş olmada ortak" olarak görmek söz konusu değildir. *Devlet*'te yönetenler birbirlerini "aynı sürünün keçileri" olarak görür ve hepsi birbiriyle akraba olduğu için kendisini bir diğerinden üstün görmez (Platon 2015: 4, 95, 168).

4.1.2.5. Kötülük ve kötü insan

Türkçe Sözlük'te 'Zarar verecek davranış veya söz' diye tanımı verilen kötülük kavramı, insana ait olup onun sözlerinden ve davranışlarından oluşmaktadır (GTS). Bu bağlamda Yusuf Hâs Hâcip, insanın kendi seçimlerinin sonucuna katlanmasını dile getirirken kötülüğü seçen insanların sonunda kendilerinin de kötülüğe maruz kalacağını ve zamanla güçten düşerek kendini yok edeceğini belirtir. Dolayısıyla yazar insanlara bu iyilik ve kötülükten oluşan iki yolu göstermekte, bunlardan hangisinin daha iyi olacağını örnekler ve deneyimli insan sözleri ile anlatmaktadır. Kötülük her şeyi yakıp yok eden ateşe benzetilmiştir. Nasıl ateşin içinden geçilemezse kötülüğün içine girince onun içinden de sağ salim dışarı çıkılamaz. Bu nedenle insan kötülüğe hiç ilgi duymamalıdır. Kur'an'daki şu ayet de Yusuf Hâs Hâcip'in iyilik ve kötülük yapmanın kişinin kendi tercihi olduğu düşüncesini doğrular niteliktedir: "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir" (Nisa 4/79).

Neçe me sınadım isiz ḳılġuçı
Kite bardı künde üzüldi küçi

Neçe kördüm erse isizler işi
Ozu bolmadı ay biliglig kişi

Sizlik ot ol ot küyürgen bolur
Yolında keçig yoḳ ötülgen bolur

"Kötülük yapanı kaç defa sınadım; gücü her gün biraz daha azaldı, sonunda güçten düştü. Kaç defa gördüm ey bilgili kişi, kötülerin işi asla ileri gidemedi. Kötülük ateştir, ateş ise yakıcıdır; onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur" (KB 247-249).

İyiliğin insana yararı er ya da geç olacaktır. Ancak bugün iyi görünen kötülük yarın elbet kötüye dönecektir ve kişiye zararı dokunacaktır. 'İyilik eden iyilik bulur' atasözündeki anlayış Kur'an-ı Kerim'de şu ayetlerde ifade bulmuştur: "Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara

zulmedilmez" (En'âm 6/160). "Kim iyi bir iş yaparsa kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara (zerre kadar) zulmedici değildir" (Fussilet 41/46). "Kim salih bir amel işlerse kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhine yapmış olur. Sonra rabbinize döndürüleceksiniz" (Câsiye 45/15). *Kutadgu Bilig*, iyilik ve kötülüğü anlatırken zaman zaman İslami unsurlardan yararlanmıştır. İslamiyet'te ölümden sonra insanın bu dünyada yaptıklarının ödülünü ve cezasını alacağı yer olarak bilinen cennet ve cehennem, iyilik ve kötülüğün mekânı olarak düşünülmüştür. İyilikler sağ, kötülükler sol taraftadır. Türk kültüründe sağın iyi, solun ise kötüyü temsil etmesi, bugün günlük yaşamımızda bile karşımıza çıkmaktadır.

Yas ermez bu eḍgü bu künlük sa͡nga
Yarın bolġa asġı͡ng bu kün büt mu͡nga

Asıġ körnür erse isizlik bu kün
Yarın yas ḳılur anda uḳġıl ögün

Bu eḍgü o͡ng ol kör isizlik bu sol
Solu͡ngdın tamu ornı uştmaḫ o͡ng ol

"İyiliğin sana bugün hiç zararı yoktur, fakat bugün inan ki onun faydasını yarın göreceksin. Kötülük bugün faydalı görünse bile yarın zararını görürsün, bunu düşünüp anla. İyilik sağ ve kötülük soldur; senin solunda cehennem vardır; cennet ise sağdadır" (KB 915-917).

Kutadgu Bilig'de iyiliğin karşıtı olarak yer alan kötülük kavramı, birçok tümcede iyilikle karşılaştırmalı olarak yer almaktadır. Kitabın *Eḍgülük Ḳılmaḳ Ögdisin Asıġların Ayur* 'İyilik Etmenin Övülmesini ve Faydalarını Söyler' adlı 9. bölümünde, insanların dünyaya bırakacakları iyi ve kötü insan olmak üzere iki türlü adının olduğu söylenir. Bunlardan iyi insan sürekli övgülerle anılırken kötü insan sövgülerle anılır. İnsan bunun hangisi ile anılmak istediğine karar verip ona göre davranmalıdır. Sonucunda iyi veya kötü ne olursa buna da rıza göstermelidir. Çünkü sonunda elde edeceği şey onun kendi iradesi ile yaptığı seçimlerin sonucudur. Bu konuda dünyaca ünlü iki hakandan da örnekler verilir: Dahhâk ve Ferîdûn. Dahhâk, şark edebiyatında Firavun gibi zulmün simgesi olmuştur. Onun omuzlarında şeytanın tükürüğünden sebep yılan başı biçiminde bir ur olmuş, bu urun verdiği sancıya dayanabilmek için şeytanın talimi ile her gün iki insanı öldürtüp onların beynini bu urun üzerine sürermiş (Onay A. T., 2014, s. 127, 128). Ferîdûn ise Dahhâk'ın Gâve tarafından öldürülmesinden sonra onun yerine tahta geçen hakandır. Ferîdûn, yiğitliği ile nam salmış iyilikleriyle anılan bir hakandır (Onay A. T., 2014, s. 31).

İşte insan iyilikler yaparak yaşarsa iyi olarak, adı hep övgüyle anılır; kötülükler yaparak yaşarsa kötü olarak, adına hep sövgüler düzülerek anılır.

İki türlüg at ol bu tilde yorır
Bir eḍgü bir isiz ajunda ḳalır

İsizke söküş eḍgü ögdi bulur
Özüṅ͡gke baḳa kör ḳayusın ḳolur

Özüṅ͡g eḍgü bolsa atıṅ͡g ögdilig
Ḳalı bolsa isiz söküş ay silig

Söküşlüg nelük boldı ẓaḥḥak otun
Nelük ögdi buldı feridun ḳutun

Biri eḍgü erdi anı ögdiler
Biri isiz erdi anı söktiler

İsizmü saṅ͡ga yig azu eḍgümü
Söküşmü ḳolur sen azu ögdimü

Ḳayusın tilese öḍürgil birin
İsiz eḍgü bolsa ökünme yarın

Muṅ͡gar meṅ͡gzetür söz sınamış kişi
Sınamış kişi bildi il kün işi

Kişi eḍgü atın kör alḳış bulur
Atıḳmış isiz ölse ḳarġış bulur

"İnsanların dillerden düşmeyen iki türlü adı vardır: biri iyi, biri kötü; bunlardan biri dünyada kalır. Kötüye sövülür, iyi övülür; kendine bak, gör, canın hangisini ister. Ey temiz kimse, iyi olursan adını överek anarlar; kötü olursan seni söverek yâd ederler. Küstah Dahhâk neden sövüldü de Feridun neden övgü ve ikbâle kavuştu? Biri iyi idi, onu övdüler; biri ise kötü idi, ona sövdüler. Kötü mü senin için daha iyi yoksa iyi mi? Sövülmek mi istersin yoksa övülmek mi? Canın hangisini dilerse birini seç; sonu iyi veya kötü çıkarsa bundan pişman olma. Tecrübeli insanın sözü buna benzer; tecrübeli insan elin günün işini bilir. Bak, kişi iyi adıyla alkışlanır; adı kötüye çıkmış kişi ölünce beddua alır" (KB 238-246).

Vezir Ay Toldı'nın Hakan Kün Togdı'ya iyi ile kötünün zaman içerisinde birbirine dönüşebilir olup olmadığını sorar. Bunun üzerine hakan, iyinin de kötünün de iki türlü olduğunu söyler. Ona göre insanlar doğuştan iyi ya da kötü olarak doğar. Bunları hiçbir şey bozamaz, aslı iyidir ya da kötüdür. Bunun yanında bir de öykünme ile yakınındakine uyarak iyi ve kötü olanlar vardır. Bunlar için arkadaşı, çevresindeki insan çok önemlidir. İşte tam da bu nedenle toplumdaki iyilerin sayısını artırmak gerekir ki kötüler de bunlara bakarak iyi olsun. Platon'un *Devlet*'inde de aynı bakış açısı karşımıza çıkar.

Yana aydı Ay Toldı ilig ḳutı
Man͡ga açsu emdi bu söz bük ḳatı

Bu eḍgü kişiler bolurmu isiz
İsiz me ururmu kör eḍgüke iz

İlig aydı eḍgü iki türlüg ol
Munın͡gda biri çın tutar eḍgü yol

Bir eḍgü bolur kör anadın toġup
Yorır ol köni çın kör eḍgü bolup

Taḳı biri eḍgü kör ötgünç bolur
İsizke ḳatılsa ol isiz ḳılur

İki türlüg ol kör bu isiz yime
İkigüni bir tip isizke sama

Toġa isiz ol kör munın͡gda biri
Bu er ölmegınçe arımaz kiri

Ṭaḳı biri ötgünç bolur bu isiz
İşi eḍgü bolsa tüzer bu ma iz

Toġa eḍgüdin tutçı eḍgü kelir
Ajun buḍnı andın asıġlar alır

Toġa isiz erse an͡gar yoḳ otı
Ajunḳa bẹla ol buḍunḳa yutı

Mun͡gar men͡gzetü aydı Türkçe meṣeḷ
Eşitgil munı sen uḳup özke al

Örün͡g süt bile kirse eḍgü ḳılıḳ
Ölüm tutmaġınça evürmez yorıḳ

Tadu birle ḳatlıp törümiş ḳılınç
Ölüm buzmaġınça buzulmaz erinç

Ḳarında törümiş ḳılınç ögretig
Yaġız yir ḳatında kiter ay tetig

Ḳalı eḍgüke bolsa isiz işi
İsiz boldı ḳılḳı ol isiz tuşı

İsiz me ḳatılsa kör eḍgü bile
Ḳamuġ eḍgülükke bu buldı yula

Taḳı bir sebeb kör bu eḍgü isiz
Yaḳınlıḳ yolındın tüzer tüzse iz

"Ay-Toldı tekrar dedi: — Devletli hükümdar şimdi bana şu sözün sırrını çözsün. Bu iyi insanlar kötü olabilir mi ve kötü insan da bir gün iyilik yoluna girebilir mi? Hükümdar: — İyi insan iki türlü olur — dedi; bunlardan biri doğrudan doğruya iyilik yolunu tutar. Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir insan doğru ve dürüst bir hayat sürer. Biri de taklit yolu ile iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar. Kötü insan da iki türlü olur; bunların ikisini de aynı derecede kötü sayma. Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın lekesi ölünceye kadar temizlenmez. Diğeri ise, taklit yolu ile kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider. Doğuştan iyi olandan dâimâ iyilik gelir; dünya halkı ondan istifâde eder. Doğuştan kötü olanın ıslâhına çâre yoktur; o dünya için belâ ve halk için felâkettir. Buna benzer Türkçe bir ata sözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek, ona göre hareket et. Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz. İnsanın tıynetine sinmiş olan ahlâk, ölüm bozmadıkça, katiyyen bozulmaz. Ana karnında teşekkül eden tabiat ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terkedip gider; ey zeki insan. Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun tabiatı da, arkadaşınki gibi, kötü olur. Kötü de iyi ile düşüp-kalkarsa, bütün iyiliklere ulaşmak için, bir meşale bulmuş olur. İyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır" (KB 870-886).

Kutadgu Bilig'de Ay Toldı ile Kün Togdı arasında geçen 'iyi'den, 'iyilik'ten, 'iyi insan'dan bahsedilen konuşmalarda Ay Toldı Kün Togdı'ya *sevėr barça yalnguḳ tiler arzular / anı ḳoldaçılar nelük buldılar* 'Bunu bütün insanlar sever, diler ve arzular; fakat isteyenler böyle bir iyiyi nasıl bulurlar?' diye sorar (KB 898). Bu soruya cevap olarak Kün Togdı, aşağıda yer verdiğimiz sekiz beyiti sıralar. Ancak Kün Togdı cevabını verirken Ay Toldı'nın sorusuna da bir düzeltme yapar ve herkesin iyiyi isteyemeyeceğini, onu yalnızca kendisi gibi seçkin olanların isteyeceğini belirtir. Buradaki 'iyi'ye ve dolayısıyla 'iyi insan'a atfedilen 'seçkin' sıfatı ile bir kez daha 'iyi'nin ve 'iyi insan'ın diğerleri yanındaki üstünlüğü vurgulanmıştır. Bu üstünlük onu değerli ve nadir kılmaktadır. Böyle seçkin, değerli ve nadir olan bir şeye sahip olmak da elbette zor olacaktır. Yusuf Hâs Hâcip zorluğu yokuş çıkmaya benzetir. İyiye ulaşmak yokuş çıkmak gibi zordur ve emek ister. İyiye ulaşmak için değer ve bilgi gerekir, kendinde bunları taşımayan birinin buna ulaşması olanaklı değildir. Bu yüzden herkes iyiye ulaşamaz ve 'iyi insan' olamaz; iyilik ve 'iyi insan' hep başköşede yerini alır. Kötü ise bunun tam tersidir. Ona yokuştan inercesine kolay ulaşılır. Böylesine kolay ulaşılan, her insanın erişebileceği kötü iş değersizdir. İnsanların gözünde değeri olmayan kötüye kimse rağbet etmeyecektir. Onu elde eden 'kötü insan' da onun gibi değersizdir.

İlig aydı eḍgü talu neng turur
Talu nengni tutçı talular ḳolur

Ḳayu neng talu bolsa öḍrüm aġır
Anıng ḳılmaḳı barça özke aġır

İsizlik uçuz ol anı ḳıldaçı,
Yaẏuz iş ucuz ol isiz boldaçı

Ḳayu neng uçuz bolsa yirde yatur
Aġı çuz aġır boldı törde yatur

Bu eḍgü aġış teg aġır aġġuḳa
Yaẏuz neng iniş ol uçuz bulġuḳa

Mungar mengzetü sözledi kör uḳuş
Uḳuşluġ sözi tutsa asġı öküş

Aġış teg bu eḍgü aġumaz kişi
Tegip tegme yalnguḳ ḳılumaz işi

Aġır neng̑ ḳamuġı aġır ḳılġuḳa
Ḳılumaz bu işni biligsiz buşı

"Hükümdar dedi ki: İyi seçkin bir şeydir, seçkin bir şeyiyse daima bu niteliğe sahip olanlar ister. Hangi şey seçkin, nadir ve değerliyse onu gerçekleştirmek hiç de kolay değildir. Kötülük değersiz bir şey olduğu için onu yapan da değersizdir; fena iş değersizdir ve daima kötü olacaktır. Hangi şey değersizse ona kimse bakmaz bile; ipekli ve ağır Çin kumaşları, değerli olduğu için başköşede yer alır. İyi, yokuş tırmanmak gibidir, güçtür; kötü, şey ise iniş gibidir, kolayca elde edilir. Bak, akıl buna benzer bir söz söylemiştir; akıllının sözü tutulursa faydası çoktur. İyi, yokuşa çıkmak gibidir, herkes yükselemez; uğraşmakla değme insan bu işi yapamaz. Değerli olan her şeyin yapılması güçtür; bilgisiz ve değersiz kişi bu işi yapamaz" (KB 899-906).

Yusuf Hâs Hâcip, iyilerle kötülerin daima iç içe yaşadığını belirtir. Bu durum insanın olduğu her dönem aynı gibi görünmektedir. İyilerle kötüler, güzellerle çirkinler vb. daima yan yanadır. Aslında onlara bu zıt sıfatları vermemizi sağlayan belki de böyle yan yana oluşlarıdır. Mevlâna'nın birçok yapıtında tekrarladığı her şeyin zıddı ile var olduğu düşüncesi *Kutadgu Bilig*'de de karşımıza çıkmaktadır (Mevlâna, 2004, s. 479)**.** Yapıtta iyi olmasa kötünün yapacak iş bulamayacağı dile getirilirken kötünün ve kötülüğün iyiden ve iyilikten beslendiği ve onun varlığında kendine varlık bulduğu anlatılmaktadır. Bunu da şöyle yaparlar: İyi ile kötünün mücadelesinde kötüler daima zayıf ve değersiz kalırlar. Zayıf ve değersiz kalan kötüler bunu istemediklerinden iyinin iyiliğini hep gölgelemek ve onun değerine kendileri ulaşmaya çalışırlar. Çünkü kötülerin işi budur: Kötülük yapmak ve değere kolay yoldan ulaşmaya çalışmak.

İlig aydı eḍgü tuçı ögdiler
Müni bu isizler ara saẏlanur

Yaḳınlıḳ ḳılur er kişike tuşı
Yaẏuz bolmasa ḳılmaz eḍgü işi

Bu satġaġ basınçaḳ üçün eḍgüni
İsizler yorıp kör yarutmaz küni

“Hükümdar dedi ki: İyi daima övülür; kötüler onda şu kusurları bulur. İnsan insana daima yakın yaşar; kötü olmasaydı iyi yapacak iş bulamaz. Bu çatışmada zayıf kaldıkları için kötüler hep iyinin gününü gölgelemek ister” (KB 909-911).

Hakan Kün Togdı ile veziri Ay Toldı arasında geçen iyi insan ve kötü insan ile ilgili konuşmalarda Kün Togdı, kötülerin ömürlük bir huzuru hiç tatmayacağını ancak günlük huzuru tadabileceğini söyler. Kötü insanlar bugünlük kendilerince bir huzur içindedir, ancak yarın bu kötülüklerin verdiği azap ve pişmanlık ile kavrulacaklardır. Kötülük bugün her ne kadar iyi görünse de aslında er ya da geç onun sonu azaba, pişmanlığa dayanacaktır. Onun verdiği günlük ve geçici huzur, iyi insanların sahip olduğu kalıcı huzurla kıyaslanamaz. İyilik eden iyi insanlar her ne kadar bazı mağduriyetler yaşasalar bile bundan dolayı hiçbir zaman pişmanlık duymaz ve azap ateşiyle yanmazlar. Aslında onların iç huzuru tamdır yani vicdanları rahattır. Bir insan için her şeyden öte önemli olan da bu iç huzur yani vicdan rahatlığıdır. Bunun için insan iyilikle uğraşmalıdır. İyi insan eninde sonunda kazanacak, kötü ise kaybedecektir. Kötünün gözünde kötü olan iyi insan, düşkün bile olsa Kün Togdı için en iyi arkadaştır. İnsanın iyi olmasında iyi bir arkadaşa sahip olmasının etkilerinin olduğu da beyitlerde satır arasına sıkışmış gözükmektedir. Kün Togdı’nın bu sözleri atasözündeki gibi altının çamura düşmekle pul olmayacağını anlatmaktadır. Kendisi de her insan gibi iyiden bıkmadan usanmadan onun yolunu gözleyecek, onun arkadaşlığına aday olacaktır. Metnin başlangıcında Kün Togdı daha Ay Toldı ile tanışmadan onun gibi akıllı, bilgili ve doğru bir insanın varlığına ihtiyaç duymaktadır. Yine Ay Toldı’nın ölümü ile kendini onun gibi iyi birini bulma telaşına kaptıran hakan, Ay Toldı’nın oğlu Ögdülmiş’i bulmuş, daha sonra onun aracılığı ile de Odgurmış’a ulaşmıştır. Hakanın burada (b. 922, 923) söylediği sözünün metnin olay örgüsü içinde bizzat yaşandığını görmemiz Yusuf Hâs Hâcip tarafından çizilen bu karakterin tutarlılığını somutlaştırmaktadır.

Şöhretle hatta beylikle gelen kötülük bile Kün Togdı için elinin tersiyle itilesidir. 925. beyit ile Kün Togdı’nın yönetim anlayışının ‘iyilik’in üzerine kurulacağını açık olarak görmekteyiz. Ona göre bir ülkenin en üst düzeydeki kişisi yani hakanında ve hakanlığında ‘iyi’ olmazsa olmazdır. Bu durumda kötülükle veya kötü bir insan olan hakanla gelen devlet yönetiminin de iyi olması beklenemez. Bu nedenle devlette hakan olmanın en önemli koşullarından biri ‘iyi insan’ olmak olacaktır.

Neçe me erejlense isiz bu kün
Ökünç birle emger yarınḳı künün

Neçe satġaġ erse bu eḍgü kişi
Ökünmez yarın anda itlür işi

Ḥaḳiḳat munı bil ay ay toldı sen
Ökünçsüz men eḍgü atın ölse men

Ne eḍgü söz aymış köni er tili
Köni er tili urdı sözke ulı

Kim eḍgüg yirer erse isiz bolup
Tiler men ay eḍgü sini men ḳolup

Ay eḍgü sa͡ngar kim toḍar ay ma͡nga
Berü kelgil emdi men aç men sa͡nga

Neçe satġaġ erse bu eḍgü kişi
Tapı men bolayın bu eḍgü işi

İsizlik bile erse beglik ma͡nga
Kerekmez bu beglik ḳoḍur men sa͡nga

Kişi ḳılḳı isiz körür men közün
Ereji az ol kör ökünçi uzun

Mu͡ngar me͡ngzetü aydı şa'ir bu söz
Oḳısa açılġay yiti ḳıl bu köz

Ḳayu eḍgü öknür kör eḍgü üçün
Atıḳmış isiz aḫır öknür küçün

İsiz ḳılsa isiz yanutı ökünç
Usa eḍgülük ḳıl isizke öcün

"Bugün kötü ne kadar huzur içinde olursa olsun, yarın pişman olur, azap çeker. İyi kişi ne kadar mağdur olursa olsun, yarın orada pişman olmaz ve huzura erer. Ey Ay Toldı, sen bunu hakikat bil; dünyada iyi ad bırakıp da göçersem pişman olmam. Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir. Ey iyi, kötü seni istediği kadar hakir görsün, ben seni isteyerek ararım. Ey iyi, söyle bana, kim doyar sana; ben ise tamamen

açım, şimdi bana gel. İyi kişi ne kadar düşkün olursa olsun razıyım; yeter ki, ben bir iyinin arkadaşı olayım. Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse istemem; o beylik senin olsun. Kişinin doğası kötüdür, bunu gözümle görüyorum; huzuru kısa fakat pişmanlığı uzun sürer. Şair buna benzer bir söz söylemiştir; okursan manası anlaşılır; görüşünü keskinleştir. Bak, hangi iyi iyiliğinden dolayı pişman olmuştur; kötü ne kadar şöhretli olursa olsun sonunda pişman olur. Kötülük edersen kötülüğün karşılığı pişmanlıktır; elinden gelirse, kötülüğün inadına iyilik yap" (KB 918-929).

Bu bir ḳaç neng ol kör kişike yav̇uz
Munı bilse yalnguḳ ılıḳar et öz

Bularda birisi bu til yalġanı
Munıngda basası sözüg ḳıyġanı

Üçünçi taḳı bir bor işçe sev̇e
Siziksiz bu er boldı bırtem yav̇a

Taḳı biri erke bu arḳuḳ ḳılınç
Bu arḳuḳ ḳılınçlıġḳa bolmaz sev̇inç

Yana bir arıġsız bu ḳılḳı otun
Kişiler ev̇inde bu ḳoprur tütün

Yana bir tili il buşı öv̇kelig
Ulıtur kişig sökse açsa tilig

Bu ḳaç neng birikse biregü öze
Anıngdın yırar ol ıḍuḳ ḳut teze

Bolu birmez ev̇ren başı tezginür
Anıng birle ḳılḳı yangı tezginür

"Bak, şu birkaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse, kendisini korumuş olur. Bunlardan biri— yalan söylemektir; İkincisi— verilen sözden dönmektir. Üçüncüsü ise— içki iptilâsıdır; buna tutulan kimse, şüphesiz, tamamen boşuna yaşamış olur. Biri de insanın inatçı olmasıdır; bu inatçı insan için dünyada sevinç yoktur. Yakışıksız hâllerden biri de kaba tabiatli olmaktır; böyle adam başkalarının evinde tozu-dumana katar. Biri boş-boğaz,

hiddetli ve öfkeli olmaktır; söğmeğe başlarsa, insanın kalbini kırar. Bu bir kaç şey bir kimse üzerinde toplanırsa, mübârek saâdet ondan kaçar, uzaklaşır. Felek ona yar olmaz, âvâre olur; bununla birlikte hâl ve hareketinde istikrar olmaz" (KB 337-344).

Yukarıdaki beyitlerin devamında ise iyi ve kötü insanın özelliklerinin kısaca anıldığı görülmektedir. Elbette iyi insan tüm iyi özellikleri kötü insan ise tüm kötü özellikleri üzerinde barındırabilir. Kün Togdı'ya göre hep arkadaş olunması gereken iyi insanın özellikleri şöyledir: cömert, tokgözlü, akıllı, bilgili, asil, tatlı dilli, güler yüzlü, sorgulayıcı, ihtiyatlı, insanca davranan, etrafına ve kendisine yararlı, yardımsever, alçak gönüllü, takva sahibi, hayâ sahibi, iyilik eden, huzurlu, nimet sahibi, güvenilir, rahat, neşeli, sabırlı, sağlıklı. Kötü insanın özellikleri ise şunlardır: küstah, kaba, pişmanlık içinde boğulan, kederli, inatçı, cimri, açgözlü, boşboğaz, öfkeli, kibirli. Görüldüğü gibi üzerinde iyilikleri taşıyan iyi insan sevilecek, övülecek bir kişi olmasının yanında insanın kendisine arkadaş edineceği biridir. Bu iyi arkadaş insanın yolunu açacak yani ona doğru olanı gösterecek, gerektiğinde onu uyaracaktır. Metinde kurgulanan öyküde hakan Kün Togdı'nın bile böyle bir arkadaşa ihtiyaç duyduğu, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmış'ın bu görevleri üstlenen iyi, bilgili ve akıllı kişiler olduğu görülmektedir. Sembolik bir anlatımının olduğunu bildiğimiz bu metinde hakan Kün Togdı somutlaştırması ile anlatılmak istenen 'adalet'in tek başına sağlanamayacağı, onun ancak diğer iyi unsurlarla bütünleştirildiğinde kendini tam olarak bulacağı ifade edilmektedir.

Negü teg ögeyin bu isiz kişig
Negü teg tileyin bu isiz işig

Oyunluḳ bıv̇alıḳ yav̇alıḳ ḳamuġ
İsizler ḳılınçı bolur ay uluġ

Bęla miḥnęt emgek ökünçün sıġıt
isizlik yanutı bolu ay yiğit

Ḳalı sev̇meyin kör bu eḍgü kişig
Ḳalı ögmeyin men bu eḍgü işig

Aḳılıḳ kişilik asıġ eḍgülük
Bu eḍgü kişidin kelir belgülüg

Bu eḍgü kişi barça iş eḍgüsi
Bu eḍgü iş ol barça iş eḍgüsi

İşiṅg eḍgü bolsa negü ḳolsa ḳol
İş eḍgü kerek ol özüṅg bulsa yol

Erej arzu niʿmeṭ küv̇ençin av̇ınç
Bu eḍgü yanutı bolur bu sev̇inç

"Kötü insanı nasıl öveyim; bu kötü işi nasıl arzu edeyim? Küstahlık, kabalık, aksilik hep kötülerin hareketidir, ey büyük! Bela, mihnet, zahmet, pişmanlık ve keder hep kötülüğün karşılığındadır, ey yiğit! Bu iyi kişiyi nasıl sevmeyeyim; bu iyi işi nasıl övmeyeyim? Cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi kişiden geldiği şüphesizdir. İyi kişi arkadaşların en iyisidir; iyi iş işlerin en iyisidir. Arkadaşın iyiyse ne istersen iste; yolunun açık olması için iyi arkadaş gerekir. Huzur, arzu, nimet, güven, rahat, bu neşe ve sevinç hep iyiliğin karşılığıdır" (KB 930-937).

Hakan Kün Togdı ile Ögdülmiş arasında geçen konuşmalarda hakan, insan için iyi, faydalı ve kötü, faydasız olan şeyleri sorar. Ögdülmiş ise buna cevaben doğruluk, hayâ, iyi hareketin ve yumuşak huyluluğun insan için iyi, faydalı; kötü huy, inatçılık, yalancılık ve cimriliğin insan için kötü, faydasız olduğunu söyler. Bu iyi ve kötü huyların içerisinde yukarıda saydığımız iyi ve kötü olan her şey vardır. İnsan doğruluk, hayâ ve iyilik ile hareket ederse hayatta herkesin sahip olmak istediği tek amaç olan mutluluğa mutlaka ulaşacaktır. Bunların aksine kötü huylarda inat eder, dünya malını cimrilikle elinde tutmaya meylederse bu mutluluğa hiçbir zaman erişemeyecektir.

Kişike tusulġu ikigü ajun
Ḳılınç eḍgüsi ol ay ḳılḳı tüzün

İkinçi uv̇ut ol üçünçi köni
Bu üç neṅg bile er bulur ḳut küni

Ḳılınç eḍgü bolsa ḳamuġ ḫalḳ sev̇er
Ḳılıḳı köni bolsa törke aġar

Uv̇ut ol tıḍıġlı ḳamuġ teṅgsizig
Uv̇utsuzluḳ erke iḍi teṅgsiz ig

Taḳı bir siliglik ḳılınçı köni
İkigü ajunda ḳutaḍur küni

Könilik uv̇ut hęm bu eḍgü ḳılınç
Üçegün birikse bu buldı sev̇inç

Kişike tusulmaz tükel yas ḳılur
Bu üç nen͡g turur kör ay ilçi unur

Biri arḳuḳ erse bu ḳılḳı yav̇uz
Taḳı biri yalġan tüzer erse söz

Taḳı bir saran ol kişide ili
Bu üç nen͡g üçegü biligsiz tili

Kimin͡g bolsa arḳuḳ ḳılınçı otun
İşi barça tetrü bolur toġsa kün

Çav̇ıḳsa kim erse bu yalġan tilin
Sav̇ı bardı yaln͡guḳ ara sen bilin

Saranlıḳta ınġa negü bar aḍın
Tirer nen͡g yiyümez ḳalır nen͡g kiḍin

Negü tir işitgil saranıġ bilig
Ay çırġuy ay mun͡gluġ ay tügmiş elig

Tire bildin͡g altun yiyü bilmedin͡g
Bu altun yıġıp bir nelük birmedin͡g

Ay dünya tirip sen yiyümez kişi
Yigüçi anundı anuḳ tut aşı

Ol üç nen͡g kimin͡g bolsa keldi ḳutı
Bu üç nen͡g kimin͡g bolsa yitti atı

“Ey asil tabiatli, her iki dünyada insanlara faydalı olan şey, iyilik yapmaktır. İkincisi— hayâ, üçüncüsü— doğruluktur; insan bu üç şey ile saâdet güneşine erer. İyi hareket eden kimseyi herkes sever, dürüst tabiatli olan insan baş-köşeye çıkar. Her türlü densizliğe hayâ mâni olur;

hayâsızlık insan için çok fena bir hastalıktır. Bir de yumuşak huylu olan ve doğru hareket eden insanın her iki dünyada günü kutlu olur. Doğruluk, hayâ ve iyi hareket — bu üçü kimde bileşirse, o insan mes'ûd olur. Ey kudretli devlet adamı, faydasız olan ve insana dâimâ zarar veren şu üç şeydir. Biri kötü tabiatlı ve inatçı olmak, biri yalan söylemektir. Biri de— insanları aşağılık eden hasisliktir; bunların üçü de bilgisizlikten ileri gelir. Kim haşin tabiatlı ve inatçı olursa, onun işi her zaman ters gider. Eğer bir kimse yalan söylemekle şöhret bulmuşsa, bil ki, o insanlar arasında daima bu şöhretle anılır. Hasislikten daha kötü başka ne var; hasis toplar, yiyemez ve malı arkada kalır. Bilgi hasis hakkında ne der, dinle: —Ey zavallı, ey biçare, ey sıkı el. Altın toplamasını bildin, fakat yemesini bilmedin, bu altını yığdın da bir tanesini olsun, neden başkasına vermedin. Ey bu dünyayı toplayıp, yiyemeyen kimse, yiyiciler hazırlandı, sen yiyeceği hazırla. O üç şey kimde varsa saâdet onundur; bu üç şey kimde varsa, onun adı mahvolur-gider" (KB 1659-1664, 1667-1676).

Kötülüklerle ilgili bütün bu beyitlerden sonra *Kutadgu Bilig*'de bir de insanın doğasının kötü olduğu, bu nedenle pişmanlıklarının daha çok olduğu ifade edilir. Öyle ki insanın pişmanlıklarının uzun olması kötülüklerinin çok olması, dirliğinin kısa olması ise iyiliklerinin az olması anlamına gelir. Bu nedenle doğası kötü olan insanın pişmanlıkları çok, dirliği ise az olacaktır. Bu beyitin devamında hakan Kün Togdı, nasıl herkes iyi ve iyiliklere yakın olmak isterse öyle de kötü ve kötülüklerden uzak durmak ister, der. Hakan Kün Togdı, insanın doğasının kötü olduğunu söylediği bu beyitlerde bizce, insanın bu dünyadaki güzelliklere kolayca kapılarak kötülüklere eğilimli olduğunu demek istemiş olmalıdır. Çünkü aynı konuşmanın biraz öncesinde aynı hakan, insanın ya doğuştan ya da sonradan öykünme ile iyi ve kötü olabileceğini söylemiştir.

Kişi ḳılḳı isiz körür men közün
Ereji az ol kör ökünçi uzun

"İnsanın tabiatı kötüdür, bunu gözümle görüyorum; huzuru kısa fakat pişmanlığı uzun sürer" (KB 926).

Devlet, baştan sona doğruluk ve eğrilik kavramlarını açıklığa kavuşturmaya çalışan bir eserdir, tıpkı *Kutadgu Bilig*'deki iyilik ve kötülük gibi. Bu kavramlar, insanın iradesi yani öz denetimi ile seçebileceği ve o yol üzere gideceği kişinin/yöneticinin yaşamının temelini oluşturan değerlerdir. Tasavvufta nefis terbiyesi diye adlandırılan öz denetimi *Devlet*'te ölçülülük olarak görüyoruz. Eserde anlatılan devlet düzeninde gerekli iki değerden biri

doğruluk diğeri ise ölçüdür. Platon ölçüyü isteklere, tutkulara vurulan bir çeşit dizgin olarak tanımlayıp kendini tutma, kendine hâkim olma ile ifade eder. Ölçü, ideal devlette toplumun hepsine yayılır ve hiçbir statü farkı gözetmeden aralarında düzen kurar (Platon, 2015, s. 128-130, 195). *Kutadgu Bilig*'de de buna benzer olarak insanın aklının ölçülü davranması için bir köstek olduğu, her işte ölçülü olmak gerektiği belirtilir (KB 1777, 1837, 2390-95, 2501, 2975, 3711, 4517, 4613-15, 4982-85).

4.2. Kutadgu Bilig'de Mutluluk Kavramı Kapsamında Yönetim Anlayışı

4.2.1. Yusuf Hâs Hâcip'e göre yöneticinin özellikleri

Kutadgu Bilig, Yusuf Hâs Hâcip'in 11. yüzyılda kaleme aldığı, bireyin ve toplumun mutluluğunu amaçlayan ilk siyasetnamemizdir. Yapıtta, mutluluğun yalnızca bireysel erdemlerle değil, aynı zamanda adaletli ve etkili bir yönetimle sağlanabileceği ifade edilir. Çünkü insan kendi başına yaşayamayan, toplum içinde var olan sosyal bir varlıktır. Yusuf Hâs Hâcip, mutluluğu bireysel ve toplumsal boyutlarıyla ele alırken devlet yönetiminin toplumsal mutluluğun anahtarı olduğunu vurgular. Bu bağlamda onun yönetim anlayışı adalet, bilgelik, halkın gönenci ve yöneticinin sorumlulukları çerçevesinde ele alınmıştır. Aslında yukarıda eğitim konusunda değindiğimiz temel unsurlar da bunlar idi. Orada bu unsurlar kapsamında birey için söylediğimiz ne varsa bu bireylerden oluşan toplumun yönetimi için de geçerlidir, diyebiliriz. Çünkü yönetici de bu toplumdan çıkan bir bireydir. Toplumun genel kuralları, değerleri, kültürü herkesi olduğu gibi yöneticiyi de etkiler. Ve bir ülkede yönetici nasılsa halk, halk nasılsa yönetici de öyle olur.

4.2.1.1. Adalet

Kutadgu Bilig'de bireylerin ve toplumun mutluluğunu sağlayan en önemli unsur olan *köni törü* 'doğru yasa, adalet', bu toplumun yönetimi için de olmazsa olmazdır. Yusuf Hâs Hâcip adaleti hiç batmayan güneşe benzetmiş, onu da hakan Kün Togdı kişiliğinde ortaya koymuştur. "Ancak Platon'un idealize ettiği devlette adaletin hükümdar tarafından temsil edilmesi gerektiği düşüncesi bulunmamaktadır. İslamiyet'ten önceki törü kavramı da dikkate alındığında, eserde geçen köni törü kavramının Türk düşüncesinden çıkma bir kavram olduğunu söyleyebiliriz" (Şen M. , 2020, s. 241). Bu simge ve kişilik tesadüfen değil, oldukça bilinçli bir seçimdir. Nasıl güneş hiç batmaz, cömertçe dünyada bir yerleri aydınlatmaya ve ısıtmaya devam ederse hakan da tıpkı öyle devletinin her noktasına ve halkına hiç azalmayan, değişmeyen, tam zamanında, dosdoğru bir adalet verecektir. Yapıtta her ne kadar hakan Kün Togdı'nın da bir insan olduğu, ölümü tadacağı belirtilse de bu güneş benzetmesi ile onun ölümsüzlüğü dile getirilir. Burada onun ölümsüzlüğü ile anlatılmak istenen gövdesinin değil de kurduğu devlet düzeninin, en başta da adaletin ve buna bağlı olarak halkının gönenci, mutluluğudur. Güneşin besleyip büyüttüğü ağaçlar nasıl toprağa kök salar, dalları yeşerir, meyve verir, budaklanır ise hakanın devletinde kurduğu her düzen de öyle olur. Bu ağaç kökü ne kadar sağlıklı büyürse toprağa da o kadar güçlü tutunur.

Şiddetli rüzgarlar, fırtına gibi nice zorlukta zarar görür ama toprağından kolay kolay sökülmez ve bir daha yeniden güneşe kavuştuğunda canlanır, yaşam bulur. İşte hakanın kurduğu düzen de böyledir. Kötü bir dönem geçirilebilir, adaletsizlik ülkede kol gezebilir, insanlar mutsuz olabilir… Bir gün güneş gibi bir yönetici tekrar gelir ve ülkenin üzerindeki bulutları dağıtır, başta adaleti olmak üzere ülkede solan ne varsa ona ışık ve ısısı ile tekrar can verir. Daha yüz yıl önce, yorgun düşen vatanımızda güneş gibi parlayan Ata'mızın topraklarımıza yeniden can verdiği gibi. Günümüzde Ata'mız için de yapılan güneş benzetmesinin, bu kültürün bir devamı olarak onun bu zincirin son halkası olmasından kaynaklandığı açıktır.

Hakan Kün Togdı, veziri Ay Toldı'nın *ilig ḳutı nelük boldı kün toġdı ilig atı* "Ey devletli hükümdar, efendimizin adı niçin Kün-Toğdı olmuştur?" (KB 823) sorusu üzerine şu yanıtı verir:

İlig aydı bilge mening ḳılḳımı
Körüp mengzetü urdı bu atımı

Künüg kör irilmez tolu oḳ turur
Yaruḳluḳı bir teg talu oḳ turur

Mening me ḳılınçım angar oḳşadı
Könilik bile toldı eksümedi

İkinçi toġar kün yarur bu ajun
Tözü ḫalḳḳa tegrür yokalmaz özün

Mening me törüm bu yoḳalmaz özüm
Ḳamuġ ḫalḳḳa bir teg ne ḳılḳım sözüm

Üçünçi bu kün toġsa yirke isig
Çiçek yazlur anda tumen ming tüsig

Ḳayu ilke tegse mening bu törüm
Ol il barça itlür taş erse ḳorum

Toġar kün arıġ ya arıġsız timez
Ḳamuġḳa yaruḳluḳ birür eksümez

Mening me ḳılınçım bu ol belgülüg
Tözüke tegir barça mindin ülüg

Yana ma bu kün bụrcı ṣabiṭ turur
Bu ṣabiṭ tidüküm tüpi berk bolur

Bu kün bụrcı arslan bu bụrç tepremez
Evi tepremezi üçün artamaz

Mening ḳılḳımı kör yime bir yangın
Özüm tegşürülmez yaruḳta öngin

"Hükümdar cevap verdi: — Âlim benim tabiatımı güneşe benzeterek bu adı verdi. Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiçbir vakit eksilmez. İkincisi — Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir, kendinden bir şey eksilmez. Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan kaybolmam; hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Üçüncüsü — Bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır. Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştanbaşa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer. Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez. Benim de hareketim tıpkı böyledir; herkes benden nasibini alır. Bir de güneşin burcu sabittir; bu 'sabit' dediğim, temeli sağlam olduğu içindir. Güneşin burcu aslandır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz. Benim tavır ve hareketime bir bak, benim de parlaklığım katiyen değişmez" (KB 824-835).

Güneşe benzeyen ve ondan adını alan hakan, güneş gibi ışığını kaybetmeden sürekli saçar. Onun ışığı ve ısısı hiçbir zaman eksilmez veya kişiye göre, duruma göre, yere göre değişmez. Herkes onun ışığından ve ısısından yararlanır. Güneşin nasıl gökyüzünde yeri belli ise hakanın da öyledir. Gökyüzündeki güneşi insanlar isteseler de istemeseler de görürler, güneş her yere erişir. Hakanın adaleti de öyledir, insanlar istemese de hakan onların iyi ya da kötü yaptığı ne varsa bunu doğru kanunlar aracılığıyla dosdoğruca ve hızlıca çözüme kavuşturur, yani herkese hakkını verir.

Hakan Kün Togdı, kendisine neden bu adın verildiğini kendi sözleriyle böyle açıklar. En temel özelliği olan adaleti daha adında taşımaya başlamıştır. Hemen bu konuşmanın

başında geçen bölümde yanına veziri Ay Toldı'yı çağıran hakanın durumu şöyledir: "… o kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuş idi. Bir gümüş taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı. Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı ot ve sağında şeker bulunuyordu" (KB 770-772). Hakanı böyle gören Ay Toldı hem korkar hem de merak eder. Bu durumun ne anlama geldiğinde sorduğunda aldığı cevaplar şöyledir:

Bu kün me mening bu özüm ḳılḳların
San͡ga körkitür barça erdemlerin

Munu men me körgil könilik törü
Törü ḳılḳları bu baḳa tur körü

Bu kürsi özele öz oldurduḳı
Aḍaḳı üç ol kör ay kön͡glüm toḳı

Ḳamuġ üç aḍaḳlıġ emítmez bolur
Üçegü turur tüz ḳamıtmaz bolur

Ḳalı üç aḍaḳta emítse biri
İkisi ḳamıtar uçar ol eri

Ḳamuġ üç aḍaḳlıġ köni tüz turur
Ḳalı bolsa tört kör bir egri bolur

Ḳayu nen͡g tüz erse ḳamuġı uz ol
Ḳamuġ uz körü barsa ḳılḳı tüz ol

Ḳayu nen͡g emítse kör egri bolur
Ḳamuġ egriler isiz urġı bulur

Ḳayu tüz emitse turumaz tüşer
Ḳayu nen͡g köni bolsa düşmez serer

Menin͡g ḳılḳım ol kör emitmez köni
Köni egri bolsa könilik küni

Könilik özele keser men işig
Adırmaz men begsig ya ḳulsıġ kişig

“Bugün de ben kendi tabiatımı ve bütün meziyetlerimi sana gösteriyorum. İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum; kanunum vasıfları bunlardır, dikkat et. Bak, bu üzerinde oturduğum tahtın üç ayağı vardır; ey gönlümü doyuran. Üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz. Eğer üç ayaktan biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır. Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir. Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir; her iyinin, dikkat edersen, tavır ve hareketi düzgündür. Hangi şey yana yatarsa, eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır. Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer; hangi şey doğru ise, düşmez, yerinde durur. Bak, benim tabiatim de yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru eğrilirse, kıyamet kopar. Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak, ayırmam” (KB 799-809).

Hakan Kün Togdı, daha önce Ay Toldı’nın “mutluluk” olarak üzerinde taşıdığı özelliklerini dikkatle dinlemiş ve şimdi “adalet” olarak kendi özelliklerini ona gösterme sırası gelmiştir. Bu *Kün Toġdı İlig Ay Toldıḳa ʿAḍil Ṣıfatı Neteg Erdükin Ayur* ‘Hükümdar Kün-Toğdı Ay-Toldı’ya ʿAdâlet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler’ adlı 18. bölüm bunun üzerine kuruludur. Kendini doğruluk ve yasa olarak tanıtan hakan Kün Togdı, ilerleyen beyitlerde kendi kişiliği üzerinden bu kavramların özelliklerini de anlatacaktır. Hakanın üzerinde oturduğu gümüş tahtın birbirine bağlanmayan üç ayağı vardır. Bu ayakların üçü de her ne kadar birbirine bağlanmayıp birbirinden destek almasa da her biri kendi içinde doğru, düz olduğu için taht dimdik ayakta durur. Ancak bu ayaklardan biri eğrilir ise işte o zaman taht da eğrilecek, daha kötüsü aşağı doğru düşen ayağa doğru yamulacak ve sonunda o ayakla birlikte yere düşecektir. Burada gümüş tahtta oturan hakan, güneşin gökyüzündeki duruşuna benzetilmiş gibidir. Zaten hakanın türlü özellikleri ile güneşe benzetildiğini biliyoruz. Güneş nasıl gökyüzünde durur ise hakan da öyle gümüş tahtındadır. Tahtın gümüşten olması rastgele bir seçim olmamalıdır. Düşüncemizce gümüşün parlak beyaz, gri renkte olması ve gökyüzünün de zaman zaman bu renge bürünmesi ile arada benzerlik kurulmuştur. Ayrıca gümüşün ısı ve ışığı çok iyi ileten bir element olduğunu biliyoruz. Bu bilgi ile yeniden düşünürsek güneş ısısını ve ışığını gümüş renkli, parlak gökyüzünde nasıl daha iyi yansıtırsa hakan Kün Togdı da bu birbirine bağlı olmayan üç ayaklı tahtında adaleti o kadar iyi yansıtır. Bu tahtı hem ayakta tutan hem de onun yeryüzü yani halk ile ilişkisini kuran üç ayak yapıtta adları geçen vezir Ay Toldı ‘mutluluk’, vezirin oğlu Ögdülmiş ‘akıl’ ve onun arkadaşı Odgurmuş ‘akıbet’tir. Bu üç kişi metinde hakanın toplumla ilişkilerini kuran ve düzenleyen, onun iyi yönetiminin ülkede yürütülmesini sağlayan kişilerdir.

İçlerinde her biri dimdik ayakta duruyorsa bu iyi olduğu içindir. Bunların biri eğrilirse içinde taşıdığı kötünün tohumundan kaynaklıdır. Doğrunun eğrilmesi kıyametin kopmasına, dolayısıyla dünyanın yerle bir olmasına neden olacaktır. Güneşin hiç batmadan gökyüzünde durduğu gibi Kün Togdı da öylece ülkesinin başında doğrulukla duracak, insanlar arasında onların kim olduklarına bakmadan her zaman adaleti sağlayacaktır.

Bu bögde biçek kim eligde turur
Bıçığlı kesiglik turur ay unur

Biçek teg bıçar men keser men işig
Uzatmaz men dạʿvi ḳılığlı kişig

Şeḳẹr ol kişi bir a͡ngar küç tegip
Törü bulsa mindin ḳapuġḳa kelip

Şeḳẹr teg süçiyü barır ol kişi
Sevinçlig bolur anda yazlur ḳaşı

Uraġun yime ol kişiler içer
Özi küçkey erse könidin ḳaçar

Ma͡nga kelse tütşü törü birse men
Uraġun içer teg açır körse men

Bu ḳaşım tügüki bu körksüzlüküm
Küçemçi kelirke bu yüzsüzlüküm

Kerek oġlum erse yaḳın ya yaġuḳ
Kerek barḳın erse keçigli ḳonuḳ

Törüde ikigü ma͡nga bir sanı
Keserde aḍın bulmaġay ol mini

Bu beglik ulı kör könilik turur
Köni bolsa begler tiriglik bolur

Mu͡ngar me͡ngzetü sözler öglüg kişi
Kim öglüg sözün tutsa itlür işi

Könilik öze boldı beglik ulı
Bu beglik köki ol könilik yolu

Törü ḳılsa ilke köni bolsa beg
Tilek arzu bulġay bu ḳolsa ḳalı

"Ey becerikli insan, elimdeki bu bıçak biçen ve kesen bir âlettir. Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam. Şekere gelince, o zulüme uğrayarak, benim kapıma gelen ve adaleti bende bulan insan içindir. O insan benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler. Zehir gibi acı olan bu Hind otunu ise, zorbalar ve doğruluktan kaçan kimseler içer. Bunlar kavga edip, bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi yüzlerini ekşitirler. Benim bu sertliğim, kaşlarımın bu çatıklığı ve bu asık suratım bana gelen zalimler içindir. İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken hiçbiri beni farklı bulmaz. Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur. Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa, iş yoluna girer. Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur; doğruluk yolu beyliğin esasıdır. Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse, bütün dileklerine kavuşur" (KB 810-822).

Kün Togdı elinde tuttuğu bıçağın keskinliğinde ve hızlılığında hakkını arayanın sorununu çözer. Yani adalet hızlı ve kesin olmalıdır; konuyu sürümcemede bırakmamalı, uzatmamalıdır ki hakkını arayan kişi daha fazla kayba uğramadan hakkı olana kavuşsun ve mutlu olsun. Tekrar başına böyle bir şey gelirse bunun kesinkes ve hızlıca çözüleceğini bilen insan hiç şaşmadan o güvendiği aynı kapıyı çalacaktır. Orhan Gazi'nin "Adaletin en kötüsü geç tecelli edendir. Sonunda hüküm isabetli olsa da geciken adalet zulümdür." anlamındaki sözü tam olarak Yusuf Hâs Hâcip'in burada söylemek istediklerini özetlemektedir. Adaletin kılıcının keskinliği dizelerde hakanın elinde tuttuğu bıçakla simgelenmiştir. Burada bıçak her ne kadar başta korkutucu gözükse de haklı olan için sanki bir kurtarıcı muştusudur. Haksız olan için ise tabir-i caizse bir idam fermanıdır. Yani bir nesnenin bizim için ne ifade ettiği bizim ne kadar doğru ya da eğri olduğumuz, ona bakışımız ile ilgilidir.

Kün Togdı'nın sağ tarafındaki şeker, haklı olup ona gelenler içindir. Hakkını alan insan şeker yemiş gibi ağız tadı ve mutluluk ile hakanın katından ayrılacaktır. Kötülükler yapan, haksızca davranan insanlar için ise sol taraftaki acı Hint otu vardır. Haklıların tam tersi

olarak onlar, hakanın asık suratını ve çatık kaşlarını yani adaletin sert ve korkutucu yüzünü görecektir. Yaptıkları eğriliklerin yani haksızlıkların karşılığını alan insanlar acı Hint otu yemiş gibi suratını ekşitir ve acıtır. Üstelik Kün Togdı'nın adalet dağıtmadaki bu tavrı güneşin ışığını ve ısısını tüm insanlığa ayrım yapmadan yansıtması gibidir. O da adaleti çocuğu dahi olsa sevdiklerini kayırmadan, kendine yakın olanları ayrıcalıklı tutmadan ve gücü olanlara öncelik tanımadan doğrulukla dağıtır. Hakan bu dizelerde özellikle toplumu oluşturan kişiler arasında hiçbir ayrım yapılmadan adaletin dağıtılacağını vurgular. Bu dizelerde geçen şekerin mutluluk hormonu olarak bilinen endorfini yükselttiği bugün bildiğimiz şeylerdendir. Yukarıdaki benzetmede bu durum da düşünülüp bilinçli olarak insanların mutluluğunun adaletin doğru biçimde uygulanması ile doğrudan ilişkili olduğu iletisi verilmek istenmiştir, diyebiliriz. Hakanın solundaki acı Hint otu da Yusuf Hâs Hâcip'in çağdaşı İbni Sina'nın ünlü yapıtı *El-Kânûn Fi't-Tıbb*'da *kankabin (Hint yağı ağacı, ricinus communis)* ve *hırva (Hint yağı bitkisi, ricinus communis)* olarak geçen ot olabilir. İbni Sina bu otun güçlü kusturma, bağırsaklardaki kurtları dökme ve müshil etkili bir ot olduğunu söyler (İbn-i Sînâ, 2017, s. 527, 636, 637). Bu bitkinin tohumlarında bulunan risin zehirli maddesinin fare zehirlerinde kullanıldığı, insanlar için zehirleyici etkisinin olduğu belirtilir (Hint Yağı Bitkisi, 2025). Aynı ot olduğunu düşündüğümüz bu ot da zehirleyiciliği ile haksızlık yapanlar için korkutucu olacaktır.

Kutadgu Bilig'de beylerin kanunlara uymasının halkın da aynı şekilde hareket etmesi için gerekli bir durum olduğu belirtilir. Bu durum bize İngiltere'deki ünlü Magna Carta sözleşmesinden çok daha önce *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın da halk gibi kanunlara uyması gerektiği fikrinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bir yerde kurulmak istenen düzene öncelikle yöneticilerin uyması, onların yönettikleri kesime örnek olmasını ve yönetilenlerin zamanla bu kanunları içselleştirmesini sağlayacaktır. Öyle ki "Kanun su gibidir, ateşi söndürür, zulüm ise ateş gibi her şeyi mahveder⋯" (KB 3107). Aşağıdkai beyitlerde açıkça hakanın da kanunlara uyması gerektiği ifade edilir. Hatta beylikten de iyi olan şey, kanundur, onun doğru uygulanması gerekir. Bunu bozmak, başka türlü davranmak hakana yakışır bir tavır değildir.

İḍi eḍgü beglik taḳı eḍgürek
Törü ol anı tüz yorıtġu kerek

"Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır" (KB 454).

Neteg tutsa begler kör ön͡gdi törü
Buḍun boldı andag̈ ol ön͡gdi körü

"Beyler örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder" (KB 2111).

Biz emdi bu ön͡gdi törü ursamız
Negü teg yaraşur törü buzsamız

"Bu kanûn ve töreyi kendimizin vaz'etmemiz icap ederken, töreyi bozmamız bize nasıl yakışır" (KB 4016).

Devlet'te kanunları koyanların zorlaması ile doğru insanların haklarının eğrilere karşı savunulması da yöneticiler sayesinde olur. "… güçlü kendi yararını değil güçsüzün yararını gözetir. Yönetilen işine geleni sağlar ve buyurur. İşte bunun içindir ki dostum, ben demin, kimsenin yönetmeyi gönülden istemeyeceğini, başkalarının kötü durumlarını düzeltmeye yanaşmayacağını, bunun için ücret isteyeceğini savunmuştum. Çünkü sanatıyla başarılar elde etmek isteyen kimse, sanatına uygun bir şekilde iş görmek isterse kendine en iyi olanı değil, yönetilene en iyi olanı yapar ve buyurur. İşte bundan ötürü de yönetmeyi göze alacak olanlara bir ücret verilmelidir. Bu ücret ya para ya şereftir. Yönetmeden kaçanlaraysa verilecek ücret cezadır" (Platon 2015: 28). Yönetmek zor bir iştir, buna da para veya şeref için katlanmak ayıp sayılacağından kimse özellikle de yönetme için yeterli olan iyiler buna yanaşmayacaktır. Bu yüzden bu kişilere cezalar verilmektedir ancak "burada cezanın da en büyüğü, kendimiz yönetime karışmayınca daha kötü birinin yönetimine girmiş olmaktır. Bence en değerli insanlar, bundan koktukları için yönetmeyi ele alırlar" (Platon 2015: 29).

Kanunlarla sağlanacak düzende insanların kanunlara uyan birer vatandaş olması isteniyorsa öncelikle "çocuklarımızın oyunlarını daha başlangıçtan sıkı bir düzene sokmalıyız. Çünkü çocuklar oyunlarında kuralların dışına çıkarsa büyüyüp adam oldukları vakit, kanunlara saygı göstermeleri beklenir mi?.. Çocuklar küçükken oyun kurallarına uyarlar ve müzikle düzen sevgisi içlerine işlerse kötü yetişenlerin tersine, bu sevgi ömürleri boyunca içlerinde kalır; gittikçe daha da kuvvetlenir ve eski düzenin bozulan yanlarını kendiliklerinden yoluna sokarlar" (Platon 2015: 121, 122).

Kutadgu Bilig'de dinî işlemlerle ilgili bir kanun koymadan bahsedilmezken *Devlet*'te "tapınakların kuruluşu, kurbanlar, büyük, küçük tanrılara, kahramanlara yapılan törenler,

ölülerin gömülmesi, saygı görmesiyle ilgili kanunlar"ın ilk ve en önemli kanunlar olması nedeniyle bunları Apollon'un koymasından bahsedilir. Ayrıca *Devlet*'te geleneklerle, sosyal yaşamla ilgili ve genel olarak çok fazla kanun koyulmaması gerektiği savunulur. Ona göre "gerçek bir kanun koyucu, bu türlü kurallar, kanunlarla vaktini kaybetmez. İyiyse kanunları değiştirmeye lüzum yok; kötüyse koyacağı kanunların birçoğunu kim olsa koyar, birçoğu da kendiliğinden toplumun yaşama düzeninden çıkar" (Platon 2015: 124).

Devlet'te "Ben soluk aldıkça, sesim çıktıkça, doğruluk önümde kötülenirken, onu savunmazsam günah işlemiş olurum. İyisi mi, elimden geldiği kadar savunayım doğruluğu." ifadesi ile eserin başından sonuna üzerinde durulan ana kavram olan "doğruluk"un önemi ortaya çıkmaktadır (Platon 2015: 53). Ona göre "doğruluk, herkese hakkını vermek"tir. "Biri çıkar da, doğruluk herkese borçlu olduğumuzu vermektir, derse, bundan da doğru adamın borcu düşmana kötülük, dosta iyilik olduğunu anlarsa bu sözü söyleyen akla uygun söz söylemiş olmaz. Söylediği, gerçeğe aykırıdır; çünkü bir kimseye kötülük etmenin hiçbir durumda doğru olmadığını gördük" (Platon 2015: 7, 13).

Doğruluk, Devlet'te de *Kutadgu Bilig*'deki gibi kurulmak istenen ideal devletin ve yetiştirilmek istenen ideal insanların ortak özelliğidir. *Devlet*'te "ideal devlet" "bilge, yiğit, ölçülü ve doğru"dur tıpkı "ideal insan" gibi (Platon (2015: 125). Ondaki "ideal insan" da *Kutadgu Bilig*'deki bey ve onun yardımcısı profilindeki kişilerdir. Doğruluk, adalet hem *Kutadgu Bilig*'de hem de *Devlet*'te aynı bakış açısıyla ele alınmıştır.

4.2.1.2. Mutluluk

Yukarıdaki dizelerde kendi tahtının üç ayak üzerine kurulu olduğundan bahseden hakan, bu üç ayak ile yanında bulunan üç kişiyi Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmış'ı anlatıyor gibidir. Hakanın tahtını yani yönetimini, devletini ayakta tutan bu üç ayak üç kişinin simgelediği mutluluk, akıl ve bilgi, akıbet ve kanaat olmalıdır. Kün Togdı bu sözlerini, hakanların beyliğini doğruluk üzerine kurması ile hem kendinin hem de ülkesinde yaşayan halkının mutluluğunu sağlayacağını söyleyerek sürdürür. Her beylikte adalet üzere bir düzen kurulur ve bu uygulanır ise dünyadaki insanlar dirliğe erer, mutlulukla dolar. Aynı biçimde hakan da bu mutlulardan olur ve tüm istekleri yerine gelir. Zaten bir hakanın isteyeceği şey ülkesindeki mutluluk değil midir? Bu bağlamda *Kutadgu Bilig'*e baktığımızda hakanın öncelikli sahip olması gereken yapıtta Kün Togdı'nın kendi üzerinde taşıdığı adalet iken, bir

diğer özellik de en yakınındaki veziri Ay Toldı'nın simgelediği *kut* 'mutluluk' sahibi olmaktır.

Yusuf Hâs Hâcip'in yaşadığı dönem Karahanlı devletinde geniş bir alanda sanatsal ve düşünsel etkinliklerin olduğunu biliyoruz (Köprülü, 2009, s. 181). Böyle bir bölgede yaşayan Yusuf Hâs Hâcip'in iyi eğitimli ve sarayda çalışmış biri olduğunu, adındaki ünvanından anlıyoruz. Yazdığı yapıtı *Kutadgu Bilig* de dili, anlatımı, içeriği ile onun eğitimli biri olduğunu göstermektedir. Bu konuda Fuad Köprülü, Otto Albert'in düşüncelerinden esinlenerek onun İbni Sînâ'nın öğrencisi olabileceği görüşünü ortaya atmıştır. İbni Sînâ'nın ölümünden 32-33 yıl sonra yazılan *Kutadgu Bilig,* zamanlama açısından bu düşünceyi desteklemektedir. Köprülü'nün ileri sürdüğü İbni Sînâ ile Yusuf Hâs Hâcip'in ortak yanları şöyledir: İkisi de yapıtlarının korunaklı yerlerde saklanarak felsefeden anlamayan kişilere verilmemesini ister. İkisi de anlatımlarında örneklendirme, benzetme ve simgelere sıkça yer verir. İkisi de Aristo'dan kaynağını alan mutluluğun *hayır* 'iyilik' ile *ahlaki haz*'ın uyumlu olması sonucu oluştuğunu savunur. İkisi de *şer* 'kötülük' kavramının tam olarak *hayır*'ın karşılığı olmadığı; cahillik, hastalık gibi iyiliğin olgunlaşmasına engel olan bir eksiklik olduğu; bu eksikliği anne ve babanın çocukları üzerinde eğitim sorumluluğu gibi hakanın da halkı üzerindeki sorumluluğu olarak gören Aristo'nun görüşündedir. İkisi de halkı hakan, hakanın çevresindekiler ve halk olarak sınıflandırmıştır (Köprülü, 2009, s. 194, 195). Köprülü'nün bu görüşleri bizim için ufuk açıcı olmuştur.

Mutluluk, kitaptaki Ay Toldı'nın bir anda ölmesi gibi her an ortadan kaybolabilir. Zaten insan yaşamı boyunca her an mutlu olamaz ancak genel bir mutluluk hâline bürünebilir. İşte Platon'un *Devlet*'inde karşımıza çıkan bu mutluluk hâli *Kutadgu Bilig*'de de vardır. Aslolan insanın içsel olarak mutluluğu benimsemesi ve yaşamasıdır. İnsanın bu içsel mutluluğa erişmesi ve onu yaşaması, ilgili bölümlerde Platon ve Aristo'da gördüğümüz, Yusuf Hâs Hâcip'in de hep vurguladığı gibi mutluluğun iki ana bileşeni akıl/bilgi ve erdem sahibi olmakla ilgilidir. Platon'un hep 'doğru' diye karşıladığı Yusuf Hâs Hâcip'in 'iyi' dediği erdemin ta kendisidir. İşte erdemli olmak ve akıllı, bilgili olmak insana içsel mutluluğu getirecek olandır. İnsan öğrendikçe, bilgiye eriştikçe, iyiye ve doğruya ulaştıkça kendini gerçekleştirme dediğimiz o içsel mutluluk durumuna varacaktır. İnsanın ulaşabileceği en üst nokta da budur. Platon ve özellikle Aristo'nun bu düşüncelerinden hareketle kendi ideal devletini oluşturan Farabi de benzer görüşleri savunur. Yusuf Hâs Hâcip'ten yaklaşık bir

yüzyıl önce yaşayan Farabi, ünlü yapıtı *El-Medinetü'l-Fazıla* '*İdeal Devlet/Erdemli Şehir'*i eski Yunan kaynaklarından etkilenerek yazmıştır.

Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig'*de *kut* 'mutluluk' kavramını Ay Toldı adıyla karşılaması Kün Togdı'da olduğu gibi bir benzetmenin sonucudur. Nasıl hakan Kün Togdı 'Gün Doğdu' adıyla güneşe benzetilmiş ve adaleti simgelemişse Ay Toldı 'Ay Doldu' da aya, dolunaya benzetilmiş ve mutluluğu simgelemiştir. Onun aya benzetilmesi hakanın güneşe benzetilmesi ile bağlantılıdır. Çünkü hakanın en yakınındaki veziri güneşin uydusu ay gibidir. Nasıl ay kendi ışığını üretmez, güneşten aldığı ışığı yansıtarak görünür hâle gelir ise vezir de hakan ile görünür hâle gelir. Şöyle ki vezirin altında iyi insanlar çalıştırması ve hakana doğru yol göstermesi ile yaptığı iyi işler hakanın yönetiminde görünür olur. Eğer hakan ona bu vezir olma olanağını sunmasa idi onun yaptığı bu işleri yani kendini gösterme, halka tanıtma şansı olmayacaktı.

Ay Toldı'nın sözlük anlamı 'ay doldu, tam ay oldu, dolunay oldu' anlamındadır. Vezir Ay Toldı'nın adının ayın en parlak ve güneşten en çok ışık alıp kendini tam olarak gösterdiği bir evresi olan dolunayı ifade etmesi onun en verimli, hakanın adaletini en iyi yansıtan döneminde olduğunu gösterir. Yani metinde asıl kaynak olan güneş hakan, ondan yararlanan uydusu vezirdir. Güneş yani adalet bir devlette hep var olmalıdır, bu nedenle hakan metnin sonuna kadar yaşar. Ancak mutluluk aşağıdaki beyitlerde de yer vereceğimiz gibi geçicidir, kendini değiştirir, her zaman aynı oranda ve kılıkta kendini göstermeyebilir. Tıpkı ayın ilk dördün, son dördün, şişkin ay durumlarında olup bir bütün olarak değil, bölüm olarak aydınlanması ve farklı görüntülere bürünmesi gibi. Ve bir gün yeni ay olup ortadan kaybolur yani ölür. Metinde Ay Toldı yani mutluluğun sonunun çizilmesi, onun geçiciliğini gösterir. Eğer şair onun hiç değişmeyen, bitmeyen bir şey olduğunu düşünse idi onu hakan yani güneş olarak tanımlar idi.

"*Ḳut* yani mutluluk kavramı *Kutadgu Bilig*'in yazılma sebebidir" (Şen M. , 2020, s. 241). Bir devletin yönetiminde olması gereken özelliklerden *kut* 'mutluluk', metnimizin ana temasını oluşturmaktadır. Çünkü metnimizde ulaşılmak istenen adından ve şairimizin kendisinin de söylediği gibi "mutlu insan, mutlu devlet"tir. Yusuf Hâs Hâcip, eski Yunan kaynakları ile oldukça benzer temeller üzerine kurduğu bu yapıtında tesadüfen bu noktaya gelmiş olamaz. Oluşturduğu bu dört ana karakter, onların metinde simgelediği soyut kavramlar, bunların birbiriyle bağları, bu karakterlerin kavramlar ile ilgili felsefi karşılıklı konuşmalar, hep *Kutadgu Bilig*'deki eski Yunan izlerini taşıyan yönlerdir. Şimdi yöneticinin

sahip olması gereken bir diğer özellik olan mutlulukla ilgili *Kutadgu Bilig'*de doğrudan söylenen dizelere bakacak, burada da benzerliklerin olup olmadığını göreceğiz.

Kutadgu Bilig'in kişiliklerinin tanıtıldığı ilk bölüm, Ay Toldı'nın hakan Kün Togdı'ya mutluluk olduğunu söylediği 15. bölüm *Ay Toldı İlgke Özi Dęvlęt Erdükin Ayur'*dur. Buradaki dizelerde hakan Kün Togdı, o güne kadar verdiği görevleri yerine getirmede son derece başarılı olan veziri Ay Toldı'yı yanına çağırır. Ay Toldı saygıyla girdiği katta hakanın göstermesi ile karşısına, cebinden çıkardığı bir topun üzerine oturur. Bunu anlayamayan hakan sorduğu sorulardan aldığı yanıtlardan memnun olup tekrar sevince kapılır ancak Ay Toldı bir anda gözlerini kapatır. Buna anlam veremeyen hakan, bir süre sonra tekrar konuşmaya başlar ve onun akıllı sözlerinden tekrar mutluluk duyar. Ancak bu mutluluk da pek uzun sürmez ve Ay Toldı bu kez de başını çevirir. Bu tavırlar üzerine çok kızan hakan, Ay Toldı'ya görev verip onu yakınında tutmakla acele ettiği konusunda pişmanlığını dile getirir. Bu sözler üzerine vezir Ay Toldı, hakanın kızgınlığını anlayarak neden böyle tavır sergilediğini açıklar. 16. bölüm *Ay Toldı İligke Dęvlęt Ṣıfatın Ayur* 'Ay Toldı Hükümdara Devlet Sıfatını Söyler' bölümünde doğrudan kendi ağzından *kut*'u 'mutluluk'u her yönüyle anlatır. Burada Yusuf Hâs Hâcip'in bazen *devlet* bazen *kut* olarak verdiği sözcükler için metni günümüz Türkçesine aktaran Arat, bu sözcüklerin karşılığı olarak bazen 'devlet' bazen 'mutluluk' demiştir. Bu bölüm kendi içinde Kün Togdı ile Ay Toldı'nın sorularına göre konularına ayrıldığında ilk olarak Ay Toldı'nın Kün Togdı'nın katında neden yukarıda özetlediğimiz gibi davrandığını açıklamak gerekir. Aşağıdaki beyitler bu konu üzerinedir.

Küle aydı Ay Toldı uḳtı özüm
Ayıttın͡g munı sen eşitgil sözüm

Uḳup ḳıldım emdi bu işlerni men
Kerek erdi sen me munı uḳsa sen

Munu men me emdi san͡ga keldüküm
Menin͡g ḳılḳım erdi bu körkittüküm

Orun birdin͡g aşnu men oldurmadım
Orun yok man͡ga sen menüm uḳ tidim

Topıḳ yirde urdum bu söz berkitü
Özüm yan͡gzaġını san͡ga körkitü

Neteg kim orunsuz topıḳ yuv̇lunur
Anı teg me dẹvlẹt özüm yolunur

Sev̇e baḳtın͡g erse közüm yümdüküm
San͡ga körkitür men negü erdüküm

Bu kün men me dẹvlẹt ḳaraġu sanı
Man͡ga kim ilinse tutar men anı

Yana sözledin͡g sen yime sözledim
Sev̇e baḳtın͡g erse yüzüm kizledim

Özüm körkitür öz ḳılınçın san͡ga
Ayur ḳılḳım irsel inanma man͡ga

Negü tir eşit emdi Türkçe mẹs̱ẹl
Başında keçürmiş bu kökçin saḳal

Küv̇enme ḳıv̇ı ḳutḳa ḳutluġ kişi
Inanma özün͡g ḳutḳa atlıġ kişi

Aḳar suv̇ yorıḳ til bu ḳut turmadı
Ajun tezginürler yorıp tınmadı

Inançsız turur ḳut vẹfasız yayıġ
Yorırda uçar terk aḍaḳı tayıġ

"Ay-Toldı gülerek dedi: Evet, neyi sorduğunu anladım, izah edeyim. Bütün bu işleri ben şimdi bilerek yaptım; çünkü senin de bu hareketlerimi anlaman lazımdı. İşte, benim de şimdi sana gelişim ve bu yaptığım hareketler benim yaradılışım icabıdır. Sen önce bana yer gösterdin, ben oraya oturmadım. "Benim için yer yoktur, sen bunu anla!" demek istedim. Söylediğimi teyit etmek ve neye benzediğimi sana göstermek için yere bir top koydum. Dümdüz yerde top nasıl kendi kendine yuvarlanırsa, saadet de öyledir; ben sıyrılıp giderim. Sen sevgiyle bakınca, ben gözümü yummak suretiyle sana nasıl olduğumu göstermek istedim. Bugün ben bir devletim, ben bir topa benzerim; kim bana yaklaşırsa, ben onu yakalarım. Sen tekrar konuştun, ben de cevap verdim; sevgiyle bakınca yüzümü sakladım. Bununla sana kendi tabiatımı göstermek ve "Tabiatım kararsızdır, bana inanma." demek

istedim. Şimdi dinle, Türkçe bir atasözü: Başından çok şeyler geçmiş olan bu ak sakallı ne der? Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme; ey namlı, sen bu devlete inanma. Akar su, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar. Saadete inanılmaz; o, vefasız ve dönektir. Yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır" (KB 657-670)

Bu beyitlerle Ay Toldı, hakana karşı doğası gereği öyle davrandığını açıklar. Onun belli bir yeri yoktur, ona yaklaşanı yakalar, ondan uzaklaşanı hemen bırakır, kimde kalacağı belli olmaz, kararsız bir şeydir. Onun bu dengesiz tavrı, bir Türk atasözünde de geçer: Akarsu, güzel söz ve mutluluk yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşır. Bu nedenle Ay Toldı'nın simgelediği mutluluk, dönektir, gelgeç yani hercaidir. Kendisiyle ilgili açık sözlülükle bunları anlatan Ay Toldı, hemen ardındaki beyitlerde de kendinin ayırt edici özelliklerini şöyle dile getirir:

Bu Ay Toldı aydı kör erdem öküş
Meningdin tegir tegse erke ülüş

Ḳılınçım ongay körse yaşım kiçig
Ḳamuġ beg beḍükke meningdin keçig

Yüzüm körki körklüg ne ḳılḳım silig
Tilemiş tilekke yetürdüm elig

Özüm ḳayda bolsa ḳamuġ arzular
Mening birle yügrür manga öz ular

Erej minde emgek meningdin tezer
Sevinç minde saḳınç manga yol azar

Manga öznese kim özelip ölür
Manga kim boyun egse arzu bulur

Urayın tigüçi özi ursuḳar
Basayın tigüçi özi bassıḳar

Mungar mengetü keldi emdi bu söz
Munı eştip uḳsu biliglig keḍ öz

Bu ḳut ḳayda bolsa boyun bir yaraş
Ḳalı öznese ḳutka ḳaḍġun küreş

Bu ḳut kelse yalng͡uḳ ḳutadur köni
Tümen arzu birle talulap yir aş

"Ay-Toldı cevap verdi: Meziyetim çoktur; insanlara kısmet gelirse, benden gelir. Tabiatım yumuşak, dikkat edersen, yaşım da küçüktür; fakat bütün bey ve büyüklere giden yollar benden geçer. Yüzüm güzel, huyum mülayimdir; arzu edilen her şey benim elimin altındadır. Nerede olursam olayım, bütün arzular benimle beraber yürür ve bana bağlanır. Huzur bendedir; mihnet benden kaçar; sevinç bendedir, üzüntü bana yol bulmaz. Kim bana kafa tutarsa, ıstırap içinde mahvolur; kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur. Beni vurmak isteyenin kendisi vurulur; beni ezmek isteyenin kendisi ezilir. Şu söz şimdi buna uygun düştü; bilgili ve iyi insan bunu dinlesin ve anlasın. Saadet nerede ise, ona boyun eğ ve kendini beğendir; devlete kafa tutarsan, üzüntü ile boğuşursun. Saadet gelirse, insan hakikaten mesut olur; bütün arzularına kavuşur, huzur içinde yaşar" (KB 673-682).

Ay Toldı'nın özelliklerini biz de şöyle sıralayabiliriz: kısmet veren, yumuşak huylu, güzel yüzlü, genç, dirlik veren, mutlu, sıkıntısız. Kendisiyle iyi anlaşanların her isteğine kavuşacağını ancak çekişmeye girenlerin kendisinin sıkıntılara boğulacağını ve onu alt etmeye çalışanların günün sonunda başarısız olup kötülüklere düşeceğini anlatır. Öyle ki insan bu mutluluğu gördüğünde ona boyun eğip ona kendini beğendirmeye çalışmalıdır. Çünkü ona erişen herkes gerçek bir mutluluğa kavuşur, bununla birlikte bu dünyadaki tüm istekleri de yerine gelir. Bu tanım, bir insanın bu dünyada erişmek isteyeceği en üst nokta değil midir? İşte mutluluk tam da budur. Platon'un, onun etkisindeki Aristo'nun, Farabi'nin, İbni Sînâ'nın ve bu dizgenin Türk edebiyatında son halkası Yusuf Hâs Hâcip'in metninde anlattığı mutluluk da bu değil midir?

Bu güzel özelliklerin üzerine hakan, ona bir de şöyle sorar: … *uḳtum bu erdemleriṅg͡ / münüṅg͡ barmu aygıl, bileyin seniṅg͡* "… Bu meziyetlerini anladım; senin kusurun var mı; söyle, onu da bileyim" (KB 683). Bu soruyla birlikte Ay Toldı eksikliklerini şöyle dile getirir:

Bu Ay Toldı aydı manga͡ yas ḳılur
Münüm yoḳ veliḳin kişiler ayur

Münüm bu mini yalng͡uk irsel tiyu
Ayıġlap yorırlar kişike ayu

Mün ermez mang͡a kör bu irsellikim
Yang͡ı neng͡ talular ma özke bekim

Ḳamuġ eski neng͡ler irinçig bolur
İrinçig yüki kör yirinçig bolur

Yang͡ı neng͡ bolurda bu eski nerek
Talu neng͡ bolurda yaẏuz ne kerek

Yang͡ıda bolur körse barça tatıġ
Tatıġnı tilep er kör emger ḳatıġ

Yayıġ tip sökerler bu ḳılḳım üçün
Marşa mün ururlar bu atım üçün

Mung͡ar meng͡zetü aydı alp er açuḳ
Anıng͡ maʿnisi kör bu sözke tanuḳ

Törümiş neng͡ erse yoḳalġu turur
Törütügli ḫaliḳ ne ḳolsa ḳılur

Tiriglik tidüküng͡ bu yil teg keçer
Ḳaçar tutsa bolmaz anı kim bulur

Küẏenme bu ḳutḳa kelir hęm barır
Inanma bu dęvlęt birür hęm alır

Yayıġ ermez erse bu dęvlęt özi
Ne ędgü neng͡ erdi bu ḳut ay ḳozı

Kelip barmaz erse bu dęvlęt yana
Tünermegey erdi yarumış küne

“Ay-Toldı şöyle cevap verdi: Bana iftira ederler; kusurum yokken, kusurumun olduğunu söylerler. Kusurum varsa, şudur: İnsanlar, kendi aralarında, beni dönek diye kötüler, dururlar. Halbuki dönekliğim benim için bir kusur değildir; ben kendime daima yeni ve taze

şeyler seçerim. Bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur; yıpranmış şeylere tahammül etmek insana sıkıntı ve tiksinti verir. Yeni şey varken, eskiye ne lüzum var; güzel şey varken, kötüye ne lüzum var. Dikkat edersen, bütün zevkler yenide bulunur; zevk için de insan her zahmete katlanır. İşte bu tabiatım için, dönek diye bana söverler ve bundan dolayı bana kusur isnat ederler. Bir kahramanın buna benzer apaçık bir sözü vardır, onun manası bu söylediklerime şahittir. Yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır; yaratan Tanrı ne isterse, onu yapar. Bu hayat dediğin yel gibi geçer; tutmak olmaz, kaçar; onu kim bulabilir? Bu saadete güvenme, geldiği gibi gider; bu devlete inanma, verdiği gibi alır. Ey kuzum, bu ikbal ne güzel şey olurdu, eğer devlet dönek olmasa idi. Devlet gelip tekrar gitmese idi, bu aydınlanmış olan gün tekrar kararmazdı" (KB 684-696).

Ay Toldı, kendine eksiklik diye yüklenen dönekliğin aslında hiç de kötü bir şey ve eksiklik olmadığını anlatır. Ona göre bu dünyanın düzeninde de vardır. Nasıl ki yaratılan her şey bir gün yok olacak, doğan gün tekrar batacak ise o da sürekli bir değişim ve devinim içinde olacaktır. Zaten yukarıda top gibi yuvarlaklığını anlatan Ay Toldı, bu devinimi kötüden iyiye, eskiden yeniye, çirkinden güzele geçiş gibi hep daha iyisine geçiş olarak anlatır. Ona göre bu da doğanın gereğidir. İnsan da hep daha iyisini aramaz mı bu dünyada? İşte bu mutluluğa erişmek bu kadar kolay değildir, insanın bunun için çabalaması gerekir. Emek verilen her şey değerli olduğundan insan onu korumak için elinden geleni yapar. Mutluluk da böylesine değerli bir şey olduğu için ona emek verilmelidir. Şairin alttan alta verdiği mesajlar da böyle gibidir.

Ay Toldı kendisiyle ilgili eksiklik olarak görülen dönekliğini anlatırken bunun tıpkı günün dönmesi, gecenin gündüzün birbirini izlemesi gibi ayın doğası gereği ve çok normal karşılanacak bir durum olduğunu aktarır. Öyle ki ay da böyle değil midir? Yeni ay evresinde iken hiç göremediğimizden varlığını anlayamadığımız ay hilal evresinde kendini yavaştan gösterir. Sonra ilk dördün, şişkin ay ve sonunda dolunay yani tam bir ay olarak karşımıza çıkar. Ay hep bir devinim içindedir, hiç durmaz, duramaz. Döngüsü hep devam eder. *Kutadgu Bilig*'deki Ay Toldı yani mutluluk da böyledir. Kendini yavaş yavaş tamamlar, en yüksek noktaya çıkar ve sonra yine aynı biçimde kayboluverir. Ayın bu sürekli devinimleri dolayısıyla yapıtımızdaki en önemli kişiliğimiz olan Ay Toldı ile Aristo'nun insanın hep bir devinim içinde olması gerektiği düşüncesi arasında olgusal bir uyum oluşturulmaya çalışılmış olabilir.

Ay Toldı bu kadar değişken olmasına karşın onun da elde tutulabileceğini söyler. Yalnız onu elde tutmak için emek vermek gerekir. “Kısaca benim kendim ve tabiatim bir geyiğe benzer. Seven ve isteyen beni kolay bulamaz; bulsa bile tutamaz ve çabuk kaybeder. Eğer beni bulan kimse tutup bağlamağı bilirse ben ondan kaçamam, bu muhakkaktır” (KB 698-700). İşte hakan da doğruluğu, iyiliği, yetenekleri ile onu elinde tutmak için neler yapabileceğini öğrenmek ister. Bunun üzerine Ay Toldı, mutluluk, insanların şunları yaparak onu ellerinde tutabileceğini söyler:

Bu Ay Toldı aydı manga berk kişen
Bu bir ḳaç neng ol kör bireyin nişan

Mini bulġuçı ḳılḳı alçaḳ kerek
Köngül ḳoḍḳı til sözde yumşaḳ kerek

Özini küḍezse ayı ertmese
Yaẇuz yunçıġ işke yaḳın turmasa

Tengi birle tutsa tirilmiş nengin
Yorıḳ tüzse ḳılḳı ḳılınçı yangın

Özinde uluġḳa tapuġ ḳılsa öz
Özinde kiçigke süçig tutsa söz

Kişig satġamasa küẇezlik bile
Basıtmasa özde kiçigke küle

Yaẇalıḳ bile borḳa baş soḳmasa
Yaẇalıḳḳa boşlaġ nengin saçmasa

Oyunḳa ḳatılmasa elgin tilin
Könilik öze tutsa ḳılḳı yangın

Yayıġ ḳut kişeni bu nengler turur
Bu yanglıġ basa ḳutnı ḳaçmaz ḳalur

Bu sözke tanuḳı bu şaʿir sözi
Bu şaʿir sözi sözke ḳattı tuzı

Keyik sanı devlet kişike tezig
Ḳalı kelse bekle tuşa hem tizig

Tuta bilse devlet tezümez turur
Ḳalı tezse tegmez yana terk kezig

"Ay-Toldı dedi: — Benim için bağ ve köstek olacak bir kaç şey vardır; bak, onları belirteyim. Beni bulan kimse mütevâzı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır. Kendisini gözetmeli ve hiç bir zaman ifrâta gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır. Toplamış olan malı yerine sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir. Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe ise, rifk ve şefkatle muâmele etmelidir. Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne o bırakmamalıdır. Boşu boşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, hebâ etmemelidir. Eli ve dili ile oyuna karışmamalı, tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır. Dönek saâdetin kösteği bunlardır; saâdet bu şekilde bağlanırsa, kaçamaz, kalır. Şâirin şu sözü buna şâhittir; şâir sözü söze tuz katmıştır. Saâdeti insan için, ürkek bir geyik farz et; eğer gelirse, sıkı tut, ayağına köstek vur. İnsan tutabilirse saâdet kaçamaz, kalır; eğer kaçarsa sana sıra tekrar çabuk gelmez" (KB 702-713).

Kelir ḳut tuta bilmese sen barır
Birür neng͡ yiyü bilmese sen alır

Yayıġ ḳutnı bulsa iḍi bekrü tut
Ḳalı beklemese yana bardı büt

Ḳutaḍmış kişi kör saḳınmış kerek
Ḳamuġ teng͡siz iştin yıramış kerek

Arıġ bolsa özi yorısa köni
Munıng͡ bağı mundaġ bilingü munı

"Saâdet gelir; tutmasını bilmezsen, gider; mal verir; yemesini bilmezsen, alır. Kararsız saâdeti bulursan, çok sıkı tut; eğer muhâfaza altına almazsan, tekrar gideceğinden şüphe etme. Saâdete ermiş olan insanın ihtiyatlı olması ve bütün yakışıksız işlerden uzak durması gerektir. Kendisi temiz olmalı ve doğru yolda yürümeli; bunun bağı böyledir, bunu bilmelidir" (KB 724-727).

Mutluluğun elde tutulması için insanda olması gereken özellikleri böyle sıralayan Ay Toldı, genel olarak bakarsak *Kutadgu Bilig*'de ve dahi *Devlet'*te, *İdeal Devlet'*te yer alan iyi insan, doğru insan, erdemli insan özelliklerini anlatıyor gibidir. Bundan da anlıyoruz ki mutluluk kabalığın, kibrin, çirkinliğin, tembelliğin, kötülüğün, yalancılığın vb. olmadığı yerde yeşerir. Ayın dolunay biçiminde olması için güneşi hep alması gibi onun da var olması için adalet, doğruluk, iyilik, erdem, güzellik, kibarlık vb. güzel tavırlara ihtiyacı vardır. Kendini elde tutmak için yapılması gerekenleri açıkça söyleyen Ay Toldı, insana mutluluğun yaşamında birçok kez gelmeyeceğini, bu nedenle bir kez geldiğinde bunu iyi değerlendirmek ve onu yitirmemek adına hep iyi olmaya çalışmak gerektiğini vurgular. Sözün özü Ay Toldı der ki iyi insan mutluluğa erişir ve onu elinde tutar, mutlu insan iyi insandır.

Kendinin iyi ve kötü tüm özelliklerini anlatan Ay Toldı, devamındaki beyitlerde hakanın adının anlamını sorması ile şöyle bir açıklama yapar:

Bu Ay Toldı aydı mening atımı
Bügü mengzetür ayḳa bu ḳılḳımı

Bu ay toġsa aşnu iḍi az toġar
Küninge bedüyür yoḳaru aġar

Tolun bolsa tolsa ajunḳa yarur
Ajun ḫalḳı andın yaruḳluḳ bulur

Tükel bolsa kör ay bu aġsa eḍiz
Yana irlü türçir kiter körk mengiz

Yaruḳluḳı eksür yana yoḳ bolur
Toġar kiçe azın yana oḳ tolur

Mening bu özüm me bu yanglıġ turur
Ara bar bolur ma ara yoḳ bolur

Neçe yunçıġ özke yüz ursa özüm
Baru körki artar keser men sözüm

Bayusa beḍüse yaḍılsa çavı
Kiter men anıngdm kiter yüz suvı

Yana saçlur andın tirilmiş nen͡gi
Söki teg bolur yandru ḳılḳı yan͡gı

Mun͡gar men͡gzetü keldi şaʿiṛ sözi
Bu şaʿiṛ sözi ol biligsiz közi

Kelir ḳut kişike atı çaẏlanur
Yan͡gı ay teg artar yaruḳı tolur

Yayıġ tilẏe dęvlęt kön͡gül bamaġıl
Tolun teg bu dęvlęt yana irilür

Taḳı bir bu maʿni ayayın san͡ga
Eşitgil anı sen munu büt man͡ga

Bu ay ornı boldı eẏi mụ̈nḳalịb
Orunsuz bolur mụ̈nḳalịb nen͡g ḳılıp

Bu ay bụrcı sęrṭan bu eẏ eẏrilür
Eẏi eẏrilür hęm özü çeẏrilür

Ḳayu eẏke kirse bu ay terk çıḳar
Çıḳarı üçün terk yatarın yıḳar

Menin͡g me özüm kör an͡gar oḳşadı
Ara ḳılḳım ildi ara yoḳladı

Kelir men barır men yorır men burun
Ajunuġ kezer men man͡ga yoḳ orun

Bu maʿni üçün atım Ay Toldı tip
Atadı biliglig sözin yinçke yip

Munu men me dęvlęt münüm erdemim
Ayu birdim emdi igim hęm emim

Aça sözledim söz man͡ga emdi büt
Iḍayın tise ıḍ ḳalı tutsạ tut

“Ay-Toldı, “Benim adımı ve bu ṭabīʿatimi ḥākimler bir aya benzetirler.” dedi. Ay doğarken, önce çok küçük doğar; sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir. Büyüyüp, dolun ay ḥâline gelince, dünyaya ışık saçar ve dünya ḥalkı onun aydınlığından faydalanır. Ay büyüyüp, tamāmlanarak, en yüksek nokṭaya çıkınca, tekrar eksilmeğe başlar ve güzelliği gider. Onun parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra tekrar, küçük olarak, doğar ve yine büyür. Benim de ṭabīʿatim bunun gibidir; bāzan var, bāzan da yok olurum. Ne kadar düşkün olursa olsun, ben bir kimseye teveccüh edersem, onun aḥvāli, muḥakkak, gittikçe düzelir ve güzelleşir. Zenginleşip büyüyerek şöhreti yayılınca ben ondan uzaklaşırım; onun da iʿtibārı gider. Ṭopladığı mālı tekrar dağılır; onun aḥvāli yine eskisi gibi olur. Buna benzer bir şāʿir sözü vardır; bu şāʿir sözü bilgisiz için bir gözdür. İnsana saʿādet gelir, meşḥūr olur; yeni ay gibi, büyür ve parlaklığı artar. Dönek ve delī saʿādete gönül bağlama; saʿādet dolun ay gibidir, tekrar küçülür. Adımın başka bir mānāsını daha söyleyeyim; şimdi bunu da dinle ve bana inan. Bu ay hep yerini, evini değiştirir; dāʾimā yer değiştiren, ne yapsan, bir yere ısınmaz. Ayın burcu Seretān’dır, bu ev döner; evi dönünce, kendisi de döner. Bu ay hangi eve girerse, oradan çabucak çıkar; çabuk çıkabilmek için de yattığı yeri yıkar. Ben kendim de işte ona benzerim; gidişim kāh aşağıya, kāh yukarıya doğrudur. Gelirim, giderim; ileriye doğru yürürüm; dünyayı dolaşırım, benim için yer yurt yoktur. Bundan dolayı ʿālim, ince bir nükte ile, bana Ay-Toldı adını vermiştir. İşte ben de saʿādetim ve şimdi bütün ḳusūr ve meziyyetlerimi, ḥastalığı ve ilācını izāḥ ettim. Sözümü açıkça söyledim, imdi bana inan; beni elden kaçırmak istersen, bırak; eğer tutmak istersen, tut” (KB 730-750).

Ay Toldı, aya benzetilmesinden dolayı bu adı aldığını anlatır. Ayın evreleri gibi küçükken gittikçe büyür, dolunay hâlini alır. Bu en parlak, en görkemli evresinde çevresindekileri aydınlatır, onlara ışık saçar. Bu aşamada kime yaklaşırsa o kişinin yaşamı iyiye gider, yükselir. Yalnız bu durum tekrar küçülmeye başlayana kadar sürer ve sonunda ortadan kayboluverir. O nedenle ona fazla bel bağlamamak gerekir ki bir anda iyi giden şeyler kötüye gitmesin. Bu konuyla ilgili yukarı da biz de yorumlarımızı uzun uzadıya yapmıştık. Yalnız bu beyitlerde bizim de değinmediğimiz burçlar konusuna da değinilir. Şöyle ki ayın burcu seretan, bugünkü adıyla yengeç burcudur. Yani astrolojide 4. ev olan yengeç burcunun yönetici gezegeni aydır. O nedenle bu burçtaki insanlar genelde sabırsız, kararsız, evcimen insanlar olarak bilinir. Astrolojiye göre ayın doğası onları bu biçimde etkiler. Ayrıca bu burç evi, aileyi, yuvayı simgeler. Burada da Ay Toldı’nın oğlu Ögdülmiş’in de metinde yer alması ile onun aile babası oluşuna vurgu yapılıyor olabilir. Ay kendi çevresinde dönüşünü 28 günde tamamladığından on iki burcun her birinde ancak iki

buçuk gün kalabilir. Bu iki buçuk günün sonunda diğer burca geçerken de bu kısa sürede belli bir düzen kurulamadığı için oradaki düzeni bozarak çıkar. Yani ayın çıktığı evi yıkması ile onun geldiği burçta yenilik yapması, duygusal dağınıklık, yıkım gibi yorumlanmaktadır. Bugün de özellikle dolunay günlerinde insanların duygusal olarak kötü olması, kafasının dağılmasına yönelik halk arasında söylenilen sözler bundan ileri gelmektedir. İşte Ay Toldı da mutluluk olarak kendisinin şair Yusuf Hâs Hâcip tarafından bu yönleri ile aya benzetildiğini anlatır.

Yusuf Hâs Hâcip'in metnini kurgularken öncelikle çok sağlam bir taban oluşturduğu, sonrasında bunun üzerine vermek istediği doğru iletileri yerleştirdiği ve son olarak da bunlarla arasında birçok yönüyle benzerlik ilgisi kurabileceği somut nesneler ile eşleştirir. Bu eşleştirmelerde ve verilen adlarda derinlemesine ilişkilendirme yapan şair, gerçekten övgüye değer oranda bir metin ortaya çıkarmıştır. Bu kurguyu Türkçeyi özenle kullanarak üstelik ifade etmek istediği kavramların karşılığı yoksa bunlara karşılık üreterek dillendirmiştir. Ve böylece yüzlerce yıldır üzerinde birçok çalışma yapılagelen ve bundan sonra da yapılmaya devam edecek olan, her okumada insanın belleğinde yeni bir kapı açan *Kutadgu Bilig*'inin oluşmasını sağlamıştır.

Devlet'te de insanların nihai amacı mutluluğa ulaşmaktır. Bu nedenle kurulacak olan bir devlet düzeni idealize edilmiştir. Bu düzende herkes en iyi yaptığı işi herkesin mutluluğu için yapacak ve bundan mutluluk duyacaktır (Platon 2015: 105-107, 116, 171). Doğru işlerle uğraşan insanlar mutlu olduğundan, onlar Tanrı'nın doğru yolundan gitmiş olacak ve onun sevgisini kazanmış olacak ve ahirette bunun karşılığını ödül olarak alacaktır. *Kutadgu Bilig*'deki anlayış ile hemen hemen aynı olan bu düşünce biçimi, Yusuf Hâs Hâcip'in eski Yunan kaynaklarını dolaylı ya da doğrudan okuduğunu ve onlardan etkilenerek *Kutadgu Bilig*'i kaleme aldığını düşündürmektedir.

4.2.1.3. Akıl ve bilgi

Kutadgu Bilig'de *ukuş* 'akıl'ın temsilcisi *Ögdülmiş*'in bugünkü karşılığı tam olarak 'övdürülmüş'tür. Sözcüğün kökünün Uygur metinlerinde 'övdürmek' anlamında yer alan *ögüt-* eyleminden geldiği açıktır (Clauson, 1972, s. 103, 104). Buna göre sözcüğü şöyle çözümleyebiliriz: *ögdülmiş* < *ög – ü – t – ü – l – miş* (eylem kökü + yardımcı ses + eylemden eylem yapım (ettirgenlik) eki + yardımcı ses + eylemden eylem yapım (edilgenlik) eki + ortaç eki). *Ögdülmiş* sözcüğünü anlamındaki 'akıl' ile bağlantılı olarak *ög* 'akıl, anlayış'

köküne dayandırmak, sonrasında gelen ekleri tanımlayamamamıza neden olduğundan sözcüğün *ög* 'akıl, anlayış' adına dayanması olası değildir. Yine *-mış/-miş* ortaç ekinin eylem tabanlarına gelerek özel adlar türetmeye uygun bir ek olduğunu hem önceki dönemlerdeki *Kut Almış*, *Kutadmış, Kutrulmış* hem de *Kutadgu Bilig'*deki *Küsemiş, Odgurmış* gibi adlardan çıkarabiliriz. Peki *ögdülmiş*'in Arapça 'övülmeye değer' (KA) anlamına gelen Muhammed ile aynı anlamda kullanılması tesadüf müdür? Saadet Çağatay'ın 'Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş' başlıklı makalesinde Prof. Dr. Johannes Benzing'in de Ögdülmiş'in Hz. Muhammed'i temsil edebileceğine ilişkin görüşlerini desteklediğini belirtir (1970, s. 107). Doğrusu biz de *Kutadgu Bilig'*de *henüz yaşı küçük*, *Ay Toldı'nın bir tek oğlu*, *soyu temiz, yüzü güzel ve huyu iyi* Ögdülmiş için yapılan yerinde bir benzetme olarak düşünmekteyiz (KB 1158, 1159). İkisi de ailenin tek çocuğudur. Hz. Muhammed daha doğmadan, Ögdülmiş de küçük yaşta yetim kalmıştır. Bunların yanında Ögdülmiş için çizilen akıllı, bilgili, erdemli, insanlara yararlı vb. özelliklerine göre Hz. Muhammed ile aralarında benzerlik ilgisinin kurulması oldukça yerindedir. Zaten daha yapıtın adında *kutadgu* sözcüğünde gördüğümüz gibi Yusuf Hâs Hâcip, bazı adları kavramlara göre türetmiştir. Ögdülmiş de buna en güzel örneklerden biridir.

Yusuf Hâs Hâcip'in metinde yer alan Kün Togdı dışındaki diğer ana kişilikleri arasında genetik bir bağ vardır. Mutluluk Vezir Ay Toldı, akıl ve bilgi Ögdülmiş'in babası, kanaat ve akıbet Odgurmış'ın da akrabasıdır. Ögdülmiş ve Odgurmış, Ay Toldı aracılığıyla kurguya eklenmiştir. Kurguda görevini tamamlayan mutluluk Ay Toldı, yerini akıl ve bilgi Ögdülmiş ile kanaat ve akıbet Odgurmış'a bırakmıştır. Onlar da sırayla gelerek görevlerini yerine getirmiş, Ögdülmiş kurguda kalmayı sürdürürken Odgurmış Ay Toldı gibi ansızın aralarından ayrılmıştır. Ölümün bir anda gelivereceği gibi. Böylece geriye kurgunun başında hep var olan Kün Togdı ile Ögdülmiş kalmıştır, yani adalet ile akıl. Hakan Kün Togdı'nın Eski Türk kültüründen beri güneşe benzetilen hakanın Tanrı'nın yeryüzündeki bir temsilcisi gibi görülmesi düşüncesi ile onun bir Tanrı gibi önce de sonra da varlığını sürdürmesi olası karşılanmaktadır. Ancak mutluluğun aracılığıyla hakanın yakınına giren Ögdülmiş'in yani aklın, mutluluğun gitmesine karşın hâlâ hakanın yanında kalması edebi yapıtlarımızda örneğini pek görmediğimiz bir durumdur. Bizce aklın da hakan ile birlikte kalması, ancak Yusuf Hâs Hâcip'teki eski Yunan etkisi ile açıklanabilir. Platon, duyularla algılananların insanı görünen gerçeğe götürdüğünden yanıltıcı olabileceğini ve asıl gerçekliğin ancak akılla algılanabileceğini düşünür. Onun bu düşüncesi kapsamında *Devlet* adlı yapıtındaki yöneticiye, filozof krala bakarsak onun insandaki aklın devletteki karşılığı olduğunu

görürüz. Ayrıca Platon'un öğrencisi Aristo'nun felsefesinde de akıl, özellikle etkin akıl en önemli unsurlardandır. Yine büyük oranda Aristo'dan etkilenerek devlet yönetimine ilişkin yapıtlar veren Farabi de aynı düşünceleri savunarak akıl ile erdemi devletinin baş köşesine oturtur. Tekrar adalet ile akıl yani Kün Togdı ile Ögdülmiş'in metnin sonunda baş başa kaldığına dönelim. Daha önce Ögdülmiş'in Hz. Muhammed'e benzetilmesini gerekçeleri ile anlatmıştık. Bu bilgiyle birlikte Kün Togdı ve Ögdülmiş'e yeniden bakınca Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görülen hakan ile onun son peygamberi Hz. Muhammed'in benzeri Ögdülmiş'i görüyoruz. İslamiyet'in benimsendiğini bildiğimiz bu yapıtta kurgunun böyle bir sonla bitmesi bizi şaşırtmadı. Üstelik metnin 6645 beyitten oluşmasına ilişkin bazı araştırmacılar, şairin Kur'an-ı Kerim'deki 6666 ayet sayısına ulaşmaya çalışmış olup metni öyle tamamladığını ancak bu 21 beyitin kayıp olabileceğini ortaya atarlar. Öyle ki metinde bazı beyitler arasında kopukluğun olduğu, işte bu kopukluğun nedeninin de bu eksik beyitler olduğu düşünülür.

Ülkede yöneticilerin akıllı ve bilgili olması devletin düzenini ve halkın dirliğini doğrudan etkiler. Yönetici ne kadar akıllı ve bilgili davranarak ülkesini yönetirse o kadar başarılı olacaktır. Çünkü ancak aklın öncülüğünde, bilginin rotasında giden bir yönetici doğru kararlar alabilir. Alınan her doğru karar ülkeyi günden güne ilerletecek ve en iyiye ulaştırmaya çabalayan bir adım olacaktır. Hakanın bu başarısı ülkedeki insanların mutluluğunu, kendi içlerinde dirlik düzenliğini getirecektir. *Kutadgu Bilig*'de vezir Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş karakteri, bilginin ve aklın simgesidir. Mutluluk sayesinde gerçekleşen akıl ve bilgi, metnin ortalarında mutluluğun çekilmesi ile tamamen konuya girer ve metnin sonuna kadar hakanın yanında olur. Yani vezir Ay Toldı'nın yetiştirip büyüttüğü oğlu, o öldüğünde babasının yerini alır ve sona dek hakanın yanında kalır. *Atasın yitürdüm munuḳı oġul / Ata ornı tuttı bulup eḍgü yol* "Babasını kaybettim, fakat işte oğlu doğru yolda yürüyerek babasının yerini aldı" (KB 1685). Kaynağını mutluluktan alan bir akıl ve bilginin mutluluk yokken de hakanın yanında olması önemlidir. Ögdülmiş olgundur, sağduyuludur, doğrudur, dayanç sahibidir, çalışkandır. Bütün bu özellikleri ile Ögdülmiş mutluluğu içselleştirmiş bir kişiliktir. O bir bilgedir. Dolayısıyla hakanın yanında o varken artık mutluluğa ihtiyacı kalmamıştır, mutluluğu içselleştirmiş olan, onun yetiştirdiği bir bilge vardır yanında. Mutluluk da her ne kadar dönek olsa da aslında o da hakana karşı oğlunu yetiştirip yerine bırakarak bir tür vefa örneği göstermiştir. Aslında Ay Toldı'nın yukarıda verdiğimiz beyitlerde kendine yüklenen bu döneklik özelliğinin dünyanın gereği daha iyiye, güzele geçiş olarak tanımlandığını görmüştük. İşte Ay Toldı'nın yerini oğlu Ögdülmiş'e

bırakması da bu bahsettiği özelliğinin bir belirtisi, doğrudan tavırları ile gösterdiği somutlaştırılmış biçimi gibidir. O yaşlanmış, hastalanmış ve yerini daha genç, sağlıklı, aklı başında, bilge oğluna bırakmıştır.

Yusuf Hâs Hâcip, bilginin yalnızca bireysel bir erdem olmadığını, aynı zamanda iyi bir yönetim için de vazgeçilmez bir unsur olduğunu metinde sıkça vurgular.

Negü tir eşitgil bu il kẹnd begi
Uḳuşḳa biligke yetürmiş ögi

Ajun tutġuḳa er uḳuşluġ kerek
Buḍun basġuḳa ök kerek hẹm yürek

Uḳuş birle tuttu ajun tutġuçı
Bilig birle bastı buḍun basġuçı

Ajunḳa apa inmişinde berü
Uḳuşluġ uru keldi eḍgü törü

Ḳayu öḍte erse bu künde burun
Biligligke tegdi beḍükrek orun

Uḳuş birle aslur kişi artaḳı
Bilig birle süzlür buḍun bulġaḳı

Bu ikin itümese koḍġıl bilig
Ḳılıçḳa tegürgil sen ötrü elig

Bügü bilge begler buḍunka başı
Ḳılıç birle itmiş biligsiz işi

Ajun tutġuḳa er uḳuş bilse keḍ
Buḍun basġuḳa er bilig bilse keḍ

Bu iki birikse bolur er tükel
Tükel er ajunuġ tẹmam yir tükel

“Anlayış ve bilginin ne olduğunu bilen, bu memleket beyi ne der, dinle. Dünyayı elde tutmak için insan anlayışlı olmalıdır; halka hâkim olmak için ise hem akıl hem cesaret gerektir.

Dünyayı elinde tutan, onu anlayış ile tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgi ile yaptı. Adem'in dünyaya indiğinden beri iyi nizam daima anlayışlı insanlar tarafından vaz'edilegelmiştir. Hangi çağda olursa-olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kısmet olmuştur. İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır; halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır. İşleri bu ikisi ile de halledemezsen, bilgiyi bırak, elini kılıca daya. Halkı idare eden, hakîm ve âlim beyler bilgisizin işini kılıç ile halletmişlerdir. Dünyayı elde tutmak için insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması elzemdir. Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine nail olur" (KB 216-225).

Hakanın sahip olması gereken bir diğer özellik akıllılık ve bilgeliktir. Bu ikisi birbirinden pek de ayrılmayan özelliklerdir aslında. Çünkü nerede bilge, bilgelik, bilgi varsa orada akıl da vardır, olmalıdır. Aklın olmadığı yerde bilgi de barınmaz. Bilginin olmadığı yeri akıl da terk eder. Bu kapsamda yukarıdaki dizelere bakarsak Yusuf Hâs Hâcip, *Kutadgu Bilig'*in giriş bölümlerinden sayabileceğimiz *VIII. Kiṭab İḍisi Öz ʿUẕrin Ayur* 'Kitap Sâhibi Kendi Özrünü Söyler'de hakanın akıl ve bilgiyi nasıl kullanacağını açıklar. Ona göre dünyayı elinde tutmak için akıl, anlayış yeterlidir ancak halkı elde tutmak için bunun yanında bilgi ve cesaret de gerekir. Dünyayı elinde tutmakla anlatılmak istenen dünyadaki düzeni anlamak olmalıdır. Bunu anlayan insanın bir de akıl ile öğrenmesi gereken bilgiler vardır. Bu bilgilere erişen insan, kendini tamamlamış, tam insan yani kâmil insan olmuştur.

Dünyada, ilk insan Âdem'den beri değişmeyen bir kural vardır: iyi düzeni akıllı ve bilgili insanlar kurar. Çünkü akıl ve anlayış insanın içinde bulunduğu durumları anlamasını ve ayrımsamasını sağlar. Ancak hakan, bu anladığını bilgiye döndürebilir ve bunu da kurduğu devletinde uygulayabilirse işte o zaman gerçek bir bey olabilir. Böyle bir bey halkın güvenini kazanır ve kendine boyun eğilmesini yani sözünün dinlenmesini sağlar. Metnin yazıldığı 11. yüzyılda ülke alıp kurmak için kılıçlarla savaşmak gerekiyordu. Bu savaşlarda hiç korkmadan aklın ve bilginin ışığında savaşmaya cesareti olan hakan, başarı elde edecektir. Elde ettiği bu başarılar da halkının ona karşı güven duymasına ve bağlanmasına yarayacaktır. Zaten dünyada en üst katlara çıkanlar bilgili insanlardır. Edindikleri bilgiler onları toplum içerisinde ileri gelenlerden eder. Bilge insanlar kendilerini göstermek istemese dahi bilgisinin ayırt ediciliği ile her yerde öne çıkarlar. Devletteki hakan da bu kendini gerçekleştirmiş tam insanlardandır. O, toplumda çıkan kargaşayı bilgisi sayesinde bastırır ve kötülerin cezasını aklı ile verir. Ancak bunların yetmediği zamanlar da olabilir. İşte o zaman

cesareti ile bilinen hakan eline kılıcını alıp bu bilgisizleri ortadan kaldırmalıdır ki ülkede yeniden karışıklık çıkmasın ve bilgisizler bilgili halka kötülük yapmasın.

Kutadgu Bilig'in 9. bölümü *Eḍgülük Ḳılmaḳ Ögdisin Asıġların Ayur* 'İyilik Etmenin Medhini ve Faydalarını Söyler'de bu kapsamda değerlendirilebilecek olan bilgili olmaktan bahseder. Bilgili olmak da iyi olmaktır. Burada aşağıda yer vereceğimiz beyitler, hakanın bilgili olmasına ilişkindir.

Körü tursa bizde oza barġuçı
Ḳara tut ya begler ajun tutġuçı

Bularda ḳayu buldı erse bilig
Olar urmış öḍ kün ajunḳa elig

Bilig kimde erse ajun begleri
Törü eḍgü urmış kişi yigleri

Bu kün me kim eḍgü atansa kişi
Olar boldı aşnu ol eḍgü başı

Bügü beg kim erse biligke yaḳın
Biliglig kişig ḳılmış özke yaḳın

Elig urmış işke baḳıp işlemiş
Bilig işke tutmış buḍun başlamış

İlin itmiş ötrü bayumış ḳara
Ḳara baylıḳın ḳılmış özke tura

Atı eḍgü bolmış atanmış aḳı
Aḳı ölse atı tirig tip uḳı

Ölürin bilip ḳılmış özke itig
Bitip ḳoḍmış atın tirigke bitig

Bu kün kim oḳısa olarıġ bilir
An͡gar ötgünür andın eḍgü kelir

“Bizden önce göçenlere dikkat edersen, ister halktan, ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun; bunlardan hangileri bilgiyi buldu ise, onlar zamâneye ve dünyaya hâkim olmuşlardır. Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise, iyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur. Bugün de kimler iyilik ile şöhret kazanmışlarsa, iyilerin başında en önce onlar gelir. Kim hakîm ve bilgili bir bey olmuş ise, o bilgili insanları kendisine yaklaştırmıştır. O, eline aldığı her işi dikkatle yapmış ve bilginin gösterdiği yolda yürüyerek, halkı idâre etmiştir. Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır. İyi ad kazanmış, cömertlik ile şöhret bulmuştur; bil ki, cömert insan ölse bile, onun adı yaşar. Öleceğini bilerek, kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek, yaşayanlara bırakmıştır. Bugün bu kitapları kim okursa, onları tanır; onlara benzemeğe çalışır ve bundan kendisine iyilik gelir” (KB 250-259).

İyilik başlığının altında bilginin anlatıldığı bu dizelerde, bilginin her insana dünyayı tanıma ve insanların içinde önde gelenlerden olma olanağı sunduğu ile söze başlanır. Sonrasında bu genel tanımlama bırakılır ve özelde hakanların bilgili olmasına değinilir. Bilgili hakanlar, iyilikte önde gelenlerdendir. Onların çevresinde yine kendileri gibi bilgili insanlar vardır ki bu insanlarla birlikte devletini en iyi biçimde yönetir. Bilgili hakan, bilgisi ile koyduğu iyi yasalar ve kurduğu düzen aracılığıyla halkını dirliğe kavuşturur ve zenginleştirir. Çünkü halkına karşı hep eli açıktır. Halkının bu zenginliği bey için kötülüklere karşı sanki bir kalkandır. Bilgisi, iyi düzen kurması, insanlara eli açık davranması ile iyi bir bey olarak ün kazanan hakanın adı kitaplarda geçerek dilden dile yayılacaktır. Bu kitapları okuyup onun iyiliğini, bilgeliğini, beyliğini çok beğenenler onun gibi olmaya çalışacaktır. Bu da o hakana öldükten sonra dahi iyilik getirecek yani adını kuşaktan kuşağa yayma olanağı sunacaktır.

Aynı bölümün devamında beylerden ve onların iyiliklerinden bahsedilirken şairin hemen yukarıdaki dizelerde söylediği gibi iyiliğiyle ün kazanmış Türk beylerinden Alp Er Tunga’dan konu açılır. Onun iyiliği, bilgeliği, yiğitliği Yusuf Hâs Hâcip’in dilinde şu sözlerle ifade bulur:

Körü barsa emdi bu Türk begleri
Ajun beglerinde bular yigleri

Bu Türk beglerinde atı belgülüg
Tonga Alp Er erdi ḳutı belgülüg

Beḍük bilgi birle öküş erdemi
Biliglig uḳuşluġ buḍun köḍrümi

Ne öḍrüm ne köḍrüm ne ersig eren
Ajunda tetig er yidi bu cịhan

Tejikler ayur anı Ẹfrasiyab
Bu Efrasiyab tuttı iller talap

İḍi artuḳ erdem kerek ög bilig
Ajun tutġuḳa ötrü sunsa elig

Tejikler bitigde bitimiş munı
Bitigde yok erse kim uḳġay anı

İdi yaḳşı aymış azıġlıġ kür er
Azıġlıġ eren berk tügünler yazar

Mi͡ng erdem kerek bu cịhan tutġuḳa
Kör arslan kerek bu ḳulan basġuḳa

Ajunçıḳa erdem kerek mi͡ng tümen
Anın tutsa il kün kiterse tuman

Ḳılıç ursa bıçsa yaġı boynını
Törü birle tüzse ili buḍnını

"Eğer dikkat edersen görürsün ki dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir. Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbâli ayan beyan olanı Tonga Alp-Er idi. O, yüksek bilgiye ve çok fazîletlere sahipti; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkiniydi. Ne seçkin ne yüksek ne yiğit bir adamdı; zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur. İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp ülkeler zapt etmiştir. Dünyaya hâkim olmak ve onu idâre etmek için pek çok fazîlet, akıl ve bilgi lâzımdır. İranlılar bunu kitaba geçirmişlerdir; kitapta olmasaydı onu kim tanırdı? Cesur ve yiğit er, çok yerinde söz söylemiştir; cesur insan sıkı düğümleri çözer. Bu cihana hâkim olmak için bin türlü fazilet gerekir; yaban eşeğini alt etmek için arslan olmak gerekir. Dünyaya hâkim olana binlerce fazilet lâzımdır; o bunlarla,

eli-günü idare eder ve sisleri dağıtır. O, bunlarla kılıç çalar ve düşmanın boynunu keser; memleketi ve halkı kanun yoluyla nizam altında bulundurur" (KB 276-286).

Kutadgu Bilig'i elimize alıp incelediğimizde ilk dikkatimizi çeken onun adıdır. Tamamen Türkçe sözcüklerden oluşan *Kutadgu Bilig* adını, kitabın öncellerine baktığımızda Uygur Türkçesi döneminde *Irk Bitig, Altun Yaruk, Sekiz Yükmek* gibi Türkçe adlar da gördüğümüzden çok yadırgamadık. Ancak çağdaşlarına ve ardıllarına yüzümüzü dönünce adı Türkçe sözcüklerden oluşan yapıtları göremedik. Özellikle çağdaşlarının, toplumca yeni benimsenip öğrenmeye çalışılan İslamiyet'in etkisi ile Arapça sözcük ve tamlamalardan oluşan adları kullanması onun bilinçli bir seçim yaptığını göstermektedir. Üstelik bu bilinçli bir ulusalcılık olabilir mi? Yapıtın içeriğine, diline bakınca daha önce de belirttiğimiz gibi Yusuf Hâs Hâcip'in Türkçe sözcükleri çok fazla kullandığı, *kutadgu, ögdülmiş* gibi yeni sözcükler türettiği, *kut* gibi var olan sözcüklere yeni anlamlar verdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda onun yaptığı bu ad seçimi dahi bilinçli bir ulusalcılık, Türkçülük, Türkçeciliktir. Dönemindeki ana akımın bunun tersi yönünde olmasına karşın onun bunu böylesine geniş bir yapıtta gerçekleştirmesi de ayrıca beğeniye yaraşır. Ardıllarındaki Türkçemizin tarihi dönem metinlerinde ise *Kutadgu Bilig* adından sonra çağdaş döneme dek Türkçe adlar göremediğimizi düşünürsek Yusuf Hâs Hâcip'in Türkçemize verdiği önem ve değer daha iyi belli olacaktır.

Ulusalcılık bilincinin yüksek olduğunu anladığımız Yusuf Hâs Hâcip, dünyadaki hakanlar arasında en iyisinin Türk beyleri olduğunu söyleyerek bunu bir de örneklendirir. Türklerin Alp Er Tunga olarak bildiği, ünlü Farsça yapıt Şehname'de geçen adıyla Efrâsiyâb bu hakanlardan biridir. O bir beyin üzerinde taşıması gereken tüm özellikleri taşıyan örnek bir beydir: akıllı, bilgili, cesur, erdemli. Sahip olduğu erdem, akıl ve bilgi ile dünyayı elinde tutar. Yiğitliği ve cesareti ile düşmanla savaşır, topraklarına toprak katar. Aldığı bu topraklardaki halkını belli bir düzene sokar ki bu düzen koyduğu doğru yasalarla sağlanır. 279. beyitte *ne ödrüm ne ködrüm ne ersig eren* 'Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam' olarak tanımlanan Alp Er Tunga'nın akıllı ve bilge duruşu ile seçkin, erdemli kişiliği ile yüksek, cesareti ile yiğit oluşu anlatılmak istenmiştir. Yine seçkinliği ile yönetici bir aileden gelme, başka bir deyişle Tanrı'dan onun yeryüzündeki temsilcisi hakan olmak için alınan doğuştan getirilen özellik olarak tanımlayabileceğimiz eski Türk kültüründeki kut anlatılmak istenmiş gibidir.

4.2.1.4. Erdem

Bir devlette yöneticinin, hakanın taşıması gereken en önemli özelliklerden biri de erdemli olmasıdır. Zaten *Kutadgu Bilig'*de baştan sona hem halk hem yönetici için bu erdem sahibi olma anlatılmaktadır. Bu tanımlama için metinde *erdem* 'erdem' sözcüğünün yanında *edgü* ve *edgülük* 'iyi' ve 'iyilik' kavramları da sıkça kullanılmaktadır. Aslında metinde 'erdemli olmak' 'iyi olmak' ile eş tutulmuş gibidir. Metnin içinde bu iyilik ile ilgili vurgular sürekli karşımıza çıkmaktadır. Bugün Türkçemizde *iyi,* son anlamı belirteç, sekizinci anlamı ad, diğer yedisi sıfat görevinde olmak üzere toplam değişik dokuz anlamda kullanılan bir sözcüktür. "1. İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan; yavuz, kötü karşıtı. 2. Bol, çok, aşırı. 3. Uğurlu, hayırlı, iyilik getiren. 4. Esen, sağlıklı. 5. Yerinde, uygun. 6. Doğru olan. 7. Yeterli, yetecek miktarda olan. 8. Öğrencinin değerlendirilmesinde kullanılan orta ile pekiyi arasındaki not. 9. İstenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun bir biçimde" (GTS). *İyi,* bu anlamlarının yanında on sekiz tane atasözü, deyim gibi kalıp sözlerin ya da birleşik eylemlerin içinde yer almış olup on bir tane birleşik sözcük oluşturmuştur. Bütün bu kullanımları ile *iyi,* dilimizde bu kadar çok kullanılan en köklü adlarımızdan biridir.

Bunun yanında *Kutadgu Bilig*'de *iyi* ile eş anlamlı gibi kullanılan *erdem* de "Ahlakın övdüğü iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı; fazilet" (GTS) olarak tanımlanmaktadır. Bugünkü *iyi*'yi *eḍgü* biçimi ile Orhun Yazıtları'ndan, *erdem'*i ise aynı yazımı ile *Irk Bitig'*den beri kullanmaktayız. Üstelik her ikisinin anlamı da zaman içerisinde büyük değişimlere uğramadan bugüne kadar gelmiştir. Bu iki sözcüğün aralarındaki anlam yakınlığından dolayı Yusuf Hâs Hâcip'in anlatımlarında bu ikisini birlikte kullanması söz konusu olmuştur. Bir beyitte iki kez kullanılan *erdem* sözcüğünün ilki, Arat'ın metnin genelinde kullanmayı seçtiği gibi 'fazilet' sözcüğü ile karşılanırken ikincisi 'iyi' ile anlamlandırılmıştır.

Oġul ḳızḳa ögretgü erdem bilig
Bu erdem bile bolsu ḳılḳı silig

"Çocuklara fazilet ve bilgi oğretmeli ki onlar iyi ve güzel yetişsinler" (KB 1228).

Erdem sözcüğünün metnin tamamında toplam kırk üç kez kullanıldığını görüyoruz. Bunlardan altı tanesi de "Bir kişiyi veya nesneyi benzerinden üstün gösteren nitelik" (GTS) olarak tanımlanan *meziyet* olarak çevrilmiştir (bk. KB 22, 672, 683, 6332, CVII, CX). Her

ikisine de anlam açısından baktığımızda birbiriyle ilişkilendirilmesi hiç de zor olmayacak sözcükler olduğu görülmüştür.

Erdem sözcüğünün, geçtiği on beş beyitte çoğunlukla yan yana olmak üzere *bilig/biliglig* bazen de *uḳuş* sözcüğü ile birlikte yer aldığını gördük. Sözcüğün metindeki toplam kullanımın üçte birini geçen bu sayı, fazlacadır. Bunun nedeni Aristo'nun erdemi ve aklı, dolayısıyla bilgiyi mutluluğun iki ana kaynağı olarak görmesi olabilir mi? Eski Yunan kaynaklarını, Platon ile Aristo'yu iyi okuduğunu ve *Kutadgu Bilig*'ini yazarken bu etkilerin izlerini taşıdığını düşündüğümüz Yusuf Hâs Hâcip için bunun oldukça olası olduğunu söylemeliyiz. Bu beyitlerin bazıları şunlardır:

Törütti öḍürdi seçü yal͡nguḳuġ
An͡gar birdi erdem bilig ög uḳuġ

"Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fazîlet, bilgi, akıl ve anlayış verdi" (KB 148).

İligni sebeb ḳıldı erklig iḍim
Bu erdem biligdin turu ḳalmadım

"Kadir rabbim hükümdarı da sebep kıldı, ben de bu fazîlet ve bilgiden hâlî kalmadım" (KB 1804).

Bu iş ḳılġuçı er ḳılur öz işi
Mün erdem biligli körügli kişi

"İşi yapan adam kendi vazifesini yapar; bunun kusur veya fazîlet olduğunu gören insan takdir eder" (KB 1938).

Kutadgu Bilig'de erdemli olmak insanlar için sürekli vurgulanan özelliklerden biridir. Daha çok 'iyi olmak' olarak geçen bu ifadeler, yönetici hakanın da diğer tüm insanlar gibi iyi olmasının beklendiğini anlatır. Hakanın erdemli olmasının anlatıldığı beyitlerden önce metinde hakanın doğrudan kendi ağzından yaptığı *edgü* 'iyi' tanımlamasına bakacak olursak;

İlig aydı eḍgü bu ḳılḳı yan͡gı
Tusulur, bolur ḥalḳḳa asġı ön͡gi

Tözü ḫalḳḳa barça ḳılur eḍgülük
Yana mịnnẹt urmaz kişike külük

Öz asġın tilemez kişiḳe asıġ
Birür ol asıġdın bu ḳolmaz yanıġ

"Hükümdar dedi: iyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları dokunur. O bütün halka hep iyilik eder, fakat yaptığını insanın başına kakmaz. Kendi istifadesini düşünmez, başkasına fayda temin eder ve buna mukabil, bir karşılık beklemez" (KB 856-858).

Hakan Kün Togdı'nın yaptığı bu 'iyi' tanımlaması, bugünkü Türkçede yer alan ilk anlam ile uyuşmaktadır. Bunun yanında onun tanımı, toplum içinde yer alan birey olarak iyinin anlatımıdır. Öyle ki bu iyi insan başkalarına yararı dokunan, kendinden çok başkalarını düşünen ve bunu hiçbir karşılık beklemeden yapan insandır. Yani saf iyidir. Yusuf Hâs Hâcip burada insanı özellikle tek başına değil de toplum içinde bir birey olarak ele almıştır. Bu bilinçli seçim, metnin genelinde verilmek istenen 'toplum/devlet içinde insan'ın nasıl 'iyi' olabileceğini göstermek içindir.

Kutadgu Bilig'in yukarıda adalet ile ilgili beyitlerine değindiğimiz 18. bölümün devamında Kün Togdı, Ay Toldı'nın "Bu iyi insanlar kötü olabilirler mi ve kötü insan da bir gün iyilik yoluna girebilir mi?" sorusu üzerine beylerin de iyi, erdemli olması konusunda aşağıdaki yanıtları verir:

Begi eḍgü bolsa buḍun barça tüz
Bolur ḳılḳı eḍgü yorıḳları uz

Yaḳın tusa begler kör eḍgü kişig
İsiz barça eḍgü ḳılur ol işig

İsizler yaḳın bolsa begler tapa
Uzadı isiz elgi ilke tüpe

İsiz baş kötürse kör eḍgü yiter
Bu eḍgü elig bulsa isiz kiter

Ḳalı eḍgü bolsa bu begler ḳutun
Ḳamug eḍgü boldı ḳarası bütün

Bu begler isiz bolmaġınça isiz
Ol ilde sevinçin ḳızartmaz meng̃iz

Ne eḍgü törü urdı begler begi
İsizke bu ḳın berge zịndan yigi

Ḳalı eḍgü bolsa buḍun başçısı
Ḳamuġ eḍgü boldı anıng̃ işçisi

Apang̃ eḍgü bolsa bu begler özün
Bayur buḍnı barça kör itlür ajun

"Bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder; iyi ve güzel tavır ile hareketlere sahip olur. Beyler, iyi insanları kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi davranmaya mecbur olurlar. Eğer beylerin etrafını kötüler sararsa, memlekete tamamen kötüler hâkim olur. Kötü serbest kalırsa, iyilik ortadan kaybolur; iyi hâkim olursa, kötülük ortadan kalkar. Eğer beyler, bir talih eseri olarak iyi olurlarsa, onların halkı da şüphesiz iyi olur. Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötüler yüz bulamaz, sevinçle parlayamaz. Beylerin beyi ne güzel bir yasa koymuş; kötü için en etkili çare sopa ve zindandır. Eğer halkın başında bulunan kimse iyi olursa, onun tüm memurları da iyi olur. Bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir" (KB 887-895).

Yusuf Hâs Hâcip, "Balık baştan kokar." (ADS) atasözümüzü tanımlamak istercesine yazmıştır bu dizeleri sanki. Üstelik bu dizeler doğrudan hakan Kün Togdı'nın ağzından dökülür. Bir hakan olarak hakanların erdemliliği üzerine bu sözleri söylemesi daha da önemlidir. Şair bunu söylenilen sözlerin daha etkili olması için bilerek yapmış olmalıdır. Ona göre bir devletin ve o devletteki insanların iyi ya da kötü olması doğrudan o devletin beyinin iyi ya da kötü olmasına bağlıdır. Bey iyi olursa onun yönetiminde görevli herkes de iyi olur, çünkü iyi bir yönetici, altında çalıştırdığı her insanın da kendisinin iyi yönetimini aktaracak biçimde iyilikle iş yapmasını ister. Kötü ve kötülükle yapılan her işten yine o bey sorumlu tutulur. Öyle ki devletinin içindeki herkes ve her şey beyden sorulur. Bu görüş, günümüzdeki çağdaş yönetimler için de geçerlidir. Bu durumda beyin kendisinin iyi olması kadar, en yakınından başlayarak birlikte çalıştığı kişilerin niteliği de önemlidir. Bu kapsamda beyin en yakınında olan vezirin özellikleri, yapıtımızdaki Ay Toldı'nın kişiliğinde can bulmuştur. Vezir Ay Toldı'nın erdemli kişiliği metnin birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır. Çevresi de iyilerle donanan bir hakanın devletinde düzenin bozulması çok daha zor olacaktır.

Çünkü iyilerin olduğu yerde kötüler yaptıkları işte iyi olmak zorunda kalacaktır. Kötüler yüz bulamadığı yerde daha fazla barınamayacak, zamanla belki bu ülkeyi bile terk etmek zorunda kalacaktır. Olmaz da kötülerle baş etmek gerekirse onlar için en etkili yolun zindan ve sopa olduğu yazmaktadır. O dönem için geçerli olan bu ceza yöntemlerinin yerini bugün biraz daha başka biçimler almıştır sadece. Bütün bu dönemlerdeki cezalarda amaç, kötüleri toplumdan uzaklaştırmak ki iyi insanlara zarar veremesinler ve onları yolundan çevirmesinler diyedir. Çünkü "İyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri iyi veya kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır" (KB 886). Şairin hemen bu dizelerin öncesinde söylediği, doğuştan iyi ya da kötü olan kimseler dışında kalan yakınındaki kişiden öykünme ile iyi ya da kötü olan insanlar için geçerli olmalıdır bu durum.

Platon, *Devlet*'inde insanın, toplumun erdemli oluşu ile mutluluğa erişeceğin, savunur. Onun için erdem, doğru olmaktır. Yapıtta sürekli dile getirilen bu doğru olmak ile anlatılmak istenen insanın ülkesindeki yasalara uyması, yaptığı işi en iyi biçimde yapması, her şeyinde ölçülü olmasıdır. Bu kavramlar kendi içinde daha da genişletilebilir. İyi olan her şey, onun için erdemdir. İnsanın iyiden yana olup iyi davranması gerekir ki toplum ilerleyebilsin, devlet gelişsin. Bu nedenle insanın çocukluktan itibaren çok iyi eğitilmesi gerekir. Doğru davranışları ve alışkanlıkları edinmelidir. Bunun için en başta insanın sağlıklı olarak dünyaya gelmesi gerekir. Sonrasında onun eğitilme süreci başlar, bu süreçte jimnastik yani beden eğitimi ve müzik eğitimi ile başlayan eğitim süreci çocuğun en iyi yapabildiği, topluma en çok yararının dokunacağı işi yapması ile devam eder. Bu işi ömür boyu hakkıyla yapar. İşte erdemli insan budur.

4.2.1.5. Akıbet ve kanaat

Kutadgu Bilig'de Odgurmış karakteri şair tarafından doğrudan ön sözde söylendiği üzere *Ḳanaʿatḳa Oḏgurmış atı birür / Muŋar ma vezīrniŋ yaġuḳı tiyür* "Kanaate *Oḏgurmış* adını verir ve buna da vezirin akrabası der." (KB 71) kanaati yani 'Elindekinden hoşnut olup fazlasını istememe, kısmetine, kendisine verilene râzı olma' (KA)'yı simgeler. Bunun yanında kitabın anlamının açıklandığı bölümde Kün Togdı, Ay Toldı ve Ögdülmiş'ten sonra Odgurmış için şöyle bir beyit vardır: *Anıŋda basası bu Oḏgurmış ol / Munı ʿāḳıbat tip özüm yörmiş ol* "Ondan sonrakisi Odgurmış'tır; onu ben akıbet olarak aldım" (KB 357). Bu beyitte ise şair, Odgurmış için akıbet yani 'Son, nihâyet, encam; gelecek, istikbal' (KA) olarak anlamlandırma yapmıştır. Metnin tamamında da Odgurmış ile ilgili yaşamın sonunu, ahirete gidişi anlatan beyitlerin sıkça yer alması, bu her iki kavramı da birlikte almamıza neden

olmuştur. *Oḏgurmış* adı da Türkçede ‘uyarmış, uyandırmış’ anlamına gelmektedir: **od-gur-mış* > *oḏgur-mış* > *oyar-mış* > *uyar-mış* ‘uyandırmış’. Bütün bunları birlikte düşündüğümüzde Odgurmış *Kutadgu Bilig’*de elindeki ile yetinme ve yaşamın sonunu temsil etmektedir, diyebiliriz. Bizce Odgurmış, insanlardan ayrı dağ başındaki yaşamında bu dünyaya ilişkin birçok güzellikten kendini uzak tutmaya gönüllü olması ile *kanaat,* ölüm aracılığıyla bu dünyanın sonunu ve ahiretin başlangıcını anlatması ile *akıbet* olma özelliğini yüklenmiştir.

Kutadgu Bilig’de oluşturulan Kün Togdı, Ay Toldı ve Ögdülmiş kişiliklerinin simgeledikleri soyut kavramları nasıl taşıdıklarını ilgili başlıklarda irdeledik. Derinde, şair tarafından verilen her bir adın simgelediği bu soyut kavram ile bağlantılarını; yüzeyde ise bu her bir adın tanımının kendi içinde taşıdığı bilimsel, felsefi, dil bilimsel alt yapıyı inceledik. Aynı bakış açısı ile şimdi, Odgurmış adının ‘uyandırmak’ anlamı ile *Kutadgu Bilig*’de simgelediği ‘kanaat, akıbet’ kavramı kapsamında ne demek istediğini saptamaya çalışacağız.

Odgurmış’ın simgelediği kanaat ve akıbeti neden bu adı taşıdığı ile birlikte ele alırsak onun dünyanın geçiciliği ve her insanın ölümü tadacağına ilişkin insanları “uyandırmak” için gönderilmiş bir uyarıcı olduğunu düşünebiliriz. Çünkü o, her fırsatta insanın öz varlığına sahip çıkıp bu dünyaya kapılmaması, ölümü unutmadan eğlenceye dalmaması ve ahiretini kurtarmak için iyilikler, ibadetler yapması gerektiğini dile getirir. Bu uyarıları ile Odgurmış, dünyanın güzelliklerine kapılmışçasına bir düşte, uykuda olan insanı uyandırmak ister. İslami inanışta insan için asıl yaşamın ahirette olacağı, bu dünyanın geçici bir hayal âleminden oluştuğu, insanın burada bir tür gaflet uykusu içinde olduğu düşüncesi vardır. Sözlük anlamı “çevresinde olanları fark edememe, açık gerçeği görememe, dalgınlık, dikkatsizlik, basîretsizlik, aymazlık, gâfillik” olan *gaflet,* tasavvufi olarak da “Hak’tan habersizlik, kalbin Hak’tan gâfil olması, O’nun zikrinden mahrum kalması” (KA) diye tanımlanır. *Gaflet uykusu* birleşik yapısı ise “dalgınlıktan ileri gelen uyuşukluk; aymazlık; insanı etrâfında olup bitenlerden, gerçekten habersiz kılan gaflet durumu”dur (GTS, KA). İşte Odgurmuş, metnimizin sonlarına doğru yani Kün Togdı’nın ve Ögdülmiş’in de yaşamının sonuna yaklaştığı dönemlerde karşımıza çıkarak onlara ölümün gelmekte olduğunu anımsatan bir uyarıcı, uyandırıcı olmuştur. Aslında Yusuf Hâs Hâcip, insanın dünyanın gelip geçici istekleri ile ölümü unutmamasını ve hem bu dünya hem de ahiret için iyilikler yapmasını metnin başından beri dile getirmiştir. Vezir Ay Toldı ile en parlak

dönemini yaşayan hakan Kün Togdı'nın onun ölümü ile bir anda sarsılması söz konusudur. Burada şair, Ay Toldı'nın doğası gereği bir anda kayboluvereceğini gösterirken ölümün ansızın gelişi ile yaşamın bir anda beklemediğimiz bir yere gideceğini, buna da hazırlıklı olmak gerekliliğini anlatmak istemiş gibidir. Yani şair her ne kadar ölümü, yapıtın başından beri dile getirmiş olsa da Odgurmış'ın kurguya katıldığı metnin ortalarından sonra çok daha fazla anlatır olmuştur.

*Kutadgu Bilig'*de vezir Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'e verdiği *... uḳ ay oġul / ölümüg unıtma öyü tur oḍul* '— Ey oğul anla, dedi, ölümü unutma, onu dâimâ düşün ve uyanık bulun.' (KB 1273) öğütündeki 'uyanık ol' vurgusu yapıtın birçok yerinde geçmektedir. Bu ifade ile yukarıda Odgurmış adına ilişkin yazdığımız 'gaflet uykusundan uyandırma' arasında bağlantı olduğu açıktır. Belki de şair, bu düşüncenin yanında Odgurmış'ın daha kurguya katılmadığı metnin başlarında adının anlamını metne yerleştirerek alttan alta okuyucuyu ona alıştırmak istemektedir.

Odgurmış kurguya metnin tam ortalarında girmiştir. Onun metne girmesinin nedeni hakan Kün Togdı'nın Ögdülmiş'i de babası Ay Toldı gibi bir gün aniden kaybetme korkusudur. Babası vezir Ay Toldı'nın ölmesi ile hakanın yanına gelen ve görevini hakkıyla yerine getiren Ögdülmiş'ten son derece mutlu olan hakan onun gibi bir arkadaşının da yanında olmasını ister. Hakan Kün Togdı, bu kaygılarını ve isteğini Ögdülmiş'e şöyle dile getirir:

Esirker men emdi ay Ögdülmiş'e
Bir ök sen atan͡gdın man͡ga ḳalmışa

Taḳı bir bar erse sini teg aḍın
Uḍa birgey erdi kör ön͡gdün kiḍin

Bir ök sen man͡ga kör ay ḳılḳı köni
Sini öz yitürse aḍın bir ḳanı

Bu yaln͡guzluḳun͡gḳa özüm eymenür
Taḳı bir iş erse san͡ga ay unur

San͡ga tegmegey erdik emgek öküş
Man͡ga ma dụʿa teggey erdi ülüş

Tile barmu körgil ḳadaşlar ara
Sa͡nga uḍġu teg bir ayıtġıl köre

"Bana babandan yadigâr olarak yalnız senin kalmana çok teessüf ediyorum. Senin gibi daha başka biri bulunmuş olsa idi, senden önce veya senden sonra aynı yolu tâkip etmiş olurdu. Ey dürüst tabiatlı, benim yanımda şimdi sen teksin; seni kaybedersem, başka birini nerede bulurum. Ben senin böyle tek olmandan korkuyorum, ey kudretli insan; kâşki senin bir eşin daha bulunsa idi. Bütün bu zahmet senin üzerinde kalmazdı; ben de daha çok duâ kazanmış olurdum. Ara, akrabaların arasında senin yolunu tâkip edebilecek bir kimse var mı, soruştur" (KB 3131-3136).

Bunun üzerine Ögdülmiş, akrabalarının arasında tam da böyle biri olduğunu söyler. Ancak onun dünyadan elini eteğini çekip dağda tek başına yaşadığını, gelip gelmeyeceğini bilmediğini dile getirir.

Odgurmış'ın ilk tanıtımının yapıldığı bu beyitlerde onun dünya malına, hakanın altınına gönül vermeyen, günah hastalığından kurtulup rahatça Tanrı'ya ibadet edebilmek için dağda yaşayan bir insan olduğunu anlıyoruz. Bunun yanında Odgurmış bilgili, erdemli, takva sahibi, yetenekli ve uyanıktır. Hakanın yanında olması onun mutlu edecektir. Aynı zamanda Ögdülmiş, Odgurmış'ın bilgisiyle devletin her işinde onlara yol gösterici olabileceğini sözlerine ekler. Bu özelliklerinden anlıyoruz ki Odgurmış da kitapta anlatılan diğer üç kişilik gibi aklı başında, iyi, erdemli bir kişidir. Adı ile bağlantılı olarak 'uyanık'tır. Onun bu uyanıklığı, bu dünyadaki güzelliklerin geçici olduğunu bilip bunlara kapılmamak ve ahiret için de çalışmaktır.

Ḳalı il işi͡nge tusulġu kişi
Tiler erse ilig buḍun il başı

Negü tir eşitgil ay ilçi bügü
Bügülep ḳılur ilçi künde ögü

Öküş bolsa ilke basutçı tile
İl itlür beḍük beg yatıp yir küle

Telim bolsa ilde tusulur tetig
Begig inçke tegrür ḳılur bu itig

Yoḳ ermez ḳadaşlar ara bar mening
Bu yanglıġ kişi bilgi artuḳ anıng

Ḳamuġ erdemi bar saḳınuḳ oduġ
Ḳayu işke tegse boḍur tü boḍuġ

Ḳılınçı köni atı Oḍġurmış ol
Ḳamuġ eḍgülükke elig urmış ol

Veḷikiṉ evürdi bu dünyada yüz
Turup taġḳa kirdi köngül ḳıldı tüz

Bayat tapġı birle özin emgetür
Tapuġ birle yazuḳ igin emletür

Meningde yüzü üsteng anıng erdemi
Buḍunda talusı kişi köḍrümi

Mini birle bolsa mening ol ḳadaş
Ḳamuġ işke bolġay anıng bilgi baş

İlig altunı tınġa köngli bütüp
Sevinçin tirilgey ajunuġ tutup

"Eğer hükümdar memleket işinde faydalı ve halkın başında bulunacak bir insan istiyorsa, bak, hikmeti ile her gün yeni bir tedbir arayan hakim devlet adamı ne der, dinle. Ne kadar çok olursa-olsun, memleket işine yardımcılar ara; memleket böyle tanzim edilir ve büyük bey huzur içinde bütün arzularına kavuşur. Memlekette faydalı ve zeki insanlar ne kadar çok olursa, işleri bunlar görürler, bey de o kadar râhat eder. Yok değil, benim akrabalarım arasında da çok geniş bilgili böyle bir insan vardır. Kendisi her türlü fazilet ve takva sahibi olup, uyanıktır ve elinden her türlü iş gelir. Hareketi doğru ve adı Odgurmış'tır; o her türlü iyiliğe el vurmuştur. Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi; kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönlünden uzaklaştırdı. Tanrıya ibâdet ederek, kendisini zahmete veriyor ve ibâdetle günah hastalığını tedâvi ediyor. Onun fazileti benimkinden yüz misli fazladır; o halkın ileri geleni ve insanların seçkinidir. Benim bu akrabam burada yanımda bulunsa idi, o bize her işte bilgisi ile rehberlik ederdi. Hükümdar, altınına lüzûm kalmadan, ona gönülden inanarak, dünyayı idâre eder ve sevinç içinde yaşardı" (KB 3141-3152).

Odgurmış, her ne kadar şimdi insanlardan uzaklaşıp dağa gitmiş, burada sadece ibadetle ilgilenen, takva sahibi bir insan olarak tanımlansa da aslında bilgili, erdemli, yetenekli, doğru bir insandır. Yani dünyadan iyi anlamda yararlanmış, kendini yetiştirmiş, bilgi sahibi olmuştur. Bu özellikleri ile Odgurmış, önceleri bir ayağı ahirette bir ayağı bu dünyada bir insan olsa da sonraları kendini bu dünyadan çekmiş gibidir. İslamiyet'teki hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmak düşüncesinden uzaklaşarak kendini tamamen ahirete adamaya dağa gitmiştir. Burada insanlardan uzaklaşarak, günahtan kaçarak tüm zamanını ibadetle geçirmeyi tasarlamaktadır. Bu yönü ile Odgurmış şair tarafından bilerek çizilmiş gibidir. Yani o bu dünyadan hiç yararlanmadan doğrudan kendini ibadetlere adamış değildir. Bu dünyanın iyi yönlerinden bilgi ve yetenek sahibi erdemli bir insan olma yolunda yararlanmış, bu yetkinliklere eriştikten sonra kendini tamamen ahiret için çalışmaya adamıştır.

Saadet Çağatay, 'Kutadgu Bilig'de Odgurmış'ın Kişiliği' başlıklı makalesinde birçok nedeni sıralayarak Odgurmış'ın İslamiyet'i değil, Budizm'i temsil eden bir Budist olduğunu söyler (1968, s. 48). Çağatay'ın metinden verdiği örneklere, Buda ile Odgurmış arasındaki benzerliklere bakılırsa bu düşüncenin yerinde olduğu düşünülebilir. Çağatay'ın Ögdülmiş kişiliğinin Hz. Muhammed'e benzetildiğini ortaya attığını söylemiştik. Biz de bu benzerliği yerinde buluyoruz. Özellikle Ögdülmiş'in Odgurmış'ı hakanın mektupları ile saraya çağırmaya gittiği zamanlar aralarında geçen uzun konuşmalar ilginçtir. Çağatay'ın düşünceleri ile bu konuşmaları bir kez daha değerlendirdiğimizde İslamiyet ile Budizm'in yani akıl ile kanaatin yani sosyalleşme ile inzivanın büyük bir mücadeleye giriştiği düşünülebilir. Bu beyitlerde "Odgurmış kanaatkârlık yanında züht ve takva ile ahiret hayatının kazanılacağını iddia ederken Ögdülmiş dünya vasıtası ile de ahiretin kazanılabileceğini savunmaktadır" (Şen M. , 2020, s. 244).

Ögdülmiş'e göre insanın iki eliyle, iki ayağıyla, iki gözüyle aynı anda her iki dünyaya da erişmesi söz konusudur. Bu dünyada olup çalışması onun ibadetlerine de engel değildir. Tam tersi, bu dünyada da ibadetler yapabilir. Mesela insanlara yararının dokunması, onlar için iyi işler yapması bir insanın en güzel özelliklerindendir. Ayrıca insan kendi kazandıklarından diğer insanlara da vererek ibadet etmiş olur. İnsan için her iki dünyadan da el çekmek olmaz, Tanrı'nın affediciliğinden insanın hiçbir zaman vazgeçmemesi gibi. Ögdülmiş'in bu her iki dünyanın da dengeli gitmesi gerektiğini savunan sözleri, İslamiyet'in bir orta yol dini olduğunu gösterir. Bir Müslüman her ne kadar ahiret yaşantısının bu

dünyadan daha hayırlı olduğunu düşünse de bir Budist keşiş gibi dünyayı terk edip gitmez. Yaşamın içinde kalarak her iki dünyayı da aynı anda elinde tutmaya çalışır.

Bu özellikler ile hakanın da kanaatkâr olması öğütlenir. Öyle ki her ne kadar bey olsa dahi o da dünyanın güzelliklerine, kendi öz varlığına kapılmadan, kibre sarılmadan davranmalıdır. Bunun yanında takva sahibi olmalı, ibadetlerini de boşlamamalıdır.

Bu kün men barır men munu erksizin
Yarın sen kelir sen uḍu şęksizin

Ölüm tutmaz erken oḍun ay ilig
İşi͡ngni itingil yetürgil bilig

Bęla küç yirinde sen eḍgü ḳılın
Buḍunuġ sevindürgil elgin tilin

Esenlik öḍinde sen eḍgü titür
Tavar ne͡ng barında üle hęm yitür

Negü tir eşitgil köni sözlüg er
Kiçigde oḍunmış yiti közlüg er

Ölüm kelmez erken ölümke itin
Tiriglik öḍinde tapuġ ḳıl tapın

Ölüm kelse tutsa ökünç asġı yoḳ
Neçe me ulısa ḳara yir ḳatın

Ay ilig katıġlan meni͡ngde kiḍin
Yavar ḳılma öḍ kün tapuġda aḍın

Sini armasun dünya dęvlęt bile
Ḳamuġ iş içinde könilik tile

Törü tüz yorıtġıl buḍunḳa köni
Küni͡ng eḍgü bolġay könilik küni

Özü͡ng otḳa atma bu dünya üçün
Hava boynı biçgil et özke öçün

Bu dụ̈nya begi sen an͡ga bolma ḳul
Sini ḳoḍmaz erken anı ḳoḍġu tul

Küv̇ezlenme artuḳ kötürme kön͡gül
İnanç ḳılġu ermez bu dụ̈nya tön͡gül

"İşte bugün ben, elimde olmadan, ölüp gidiyorum; yarın sen de, şüphesiz, arkamdan geleceksin. Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşmadan, uyan; bilgini kullan, işini tanzim et. Sen halkı belâdan-zulümden koru, iyilik yap; elinle ve dilinle onu sevindir. Sağlığında her şeyi iyilikle karşıla; malın ve servetin varken, onları dağıt ve yedir. Küçüklüğünde uyanmış, keskin gözlü ve doğru sözlü insan ne der, dinle. Ölüm gelmeden, sen ölüme hazırlan; hayatta iken, Tanrının emirlerini yerine getir; ibâdette kusur etme. Ölüm gelip-çatınca, peşimanlık fayda etmez; kara toprak altında istediğin kadar feryat et. Ey hükümdar gayret et, benden sonra ömrünü boşuna harcama; ibâdetle meşgul ol. Bu dünya ve devlet seni aldatmasın, bütün işlerde dâimâ doğruluğu göz önünde bulundur. Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyâmet gününde bahtiyar olasın. Bu dünya için kendini ateşe atma; vücûddan öcünü al, nefsin boynunu kopar. Sen bu dünyanın beyisin, ona kul olma; o seni bırakmadan, sen onu dul bırak. Fazla kibir ve gurura kapılma; bu dünyaya güven olmaz, sen ondan vaz geç" (KB 1365-1377).

Vezir Ay Toldı'nın hakana verdiği bu öğütler, hakanın da diğer insanlar gibi ibadet ederek ahiretin düşünmesi vurgulanır. Beyin kulluk konusunda diğer insanlardan ayrıcalığının olmadığını belirten bu beyitler, İslamiyet'te insanların eşitliğine de vurgu yapıyor olabilir. Ayrıca beyin devletindeki düzen koyuculuğunun da ahirette karşılığını alacağı söyler. Yani onun yöneticilik görevi, sadece bu dünyasını değil ahiretini de etkileyecektir. Bu konuda hakanın tanrısallığına bir vurgu yapılıyor olabilir mi?

Devlet'te "Bu dünyada kötülük eden Hades'te cezasını çeker, gibi sözlere gülenleri, gün gelir, ya bu söz doğruysa, diye bir korku alır. İnsanlar ya ihtiyarlığın verdiği dermansızlık yüzünden ya da kendilerini öteki dünyaya daha yakın gördüklerinden orada olup bitenler üzerinde kafa yorarlar; kuşku, korku dolar içlerine; kimlere kötülük ettiklerini araştırmaya başlarlar. Hayatlarını gözden geçirip ettikleri haksızlıkların farkına varanlar, çocuklar gibi uykularından korkuyla uyanırlar. Umutsuz bir bekleme içinde zehir olur hayatları. Oysa hiç haksızlık etmediklerini bilenlerde hep tatlı bir umut vardır… Ömrü doğrulukla, imanla geçmiş bir adam için Pindaros ne güzel söylemiş:

Umut tatlı tatlı doldurur içini,
Yoldaşlık eder ona, hoş eder gönlünü
Umut yola sokar, yoldan çıkar insan aklını.

… İstemeyerek de olsa kimseyi aldatmamak, kimseye yalancı çıkmamak, Tanrı'ya kurban, insana para borçlu olup Hades'e korka korka gitmemek gerek" (Platon, 2015, s. 5).

"İşlenen suçların, aldatılan insanların sayısı kaç olursa olsun kötüler bütün yaptıklarını teker teker ve on kat ödüyorlarmış⋯ İnsanlara iyilik etmiş, doğruluktan ayrılmamış olanların gördükleri karşılık da aynı ölçülerle artıyor, güzelleşiyormuş" (Platon, 2015, s. 361). *Devlet*'te de *Kutadgu Bilig*'deki gibi bir ahiret inancı olduğu, ölümden sonra insanın bu dünyada yaptıklarının hesabını vereceği ve buna göre ödül veya ceza alacağı belirtilmiştir.

BÖLÜM V: SONUÇ

5.1. Eğitim ile İlgili Sonuçlar

Platon'un *Devlet'*i, Farabi'nin *İdeal Devlet*'i ve Yusuf Hâs Hâcip'in *Kutadgu Bilig'*i, hem kendi çağlarında hem de yüzyıllar sonra günümüzde kendi toplumları ile bağıntıları olsun olmasın hemen her toplumda ilgi görmüş ve görmeye devam eden yapıtlardır. Onları diğer çağdaşlarından ayıran kuşkusuz içerdikleri düşüncelerdir. Platon'un bu konuda ilk olmasından kaynaklı bir önderliği söz konusudur. M.Ö. 3-4. yüzyılda Yunan topraklarında yaşayan Platon'un görüşlerini 9-10. yüzyılda İslam coğrafyasında Farabi, 11. yüzyılda Orta Asya'da Yusuf Hâs Hâcip karşılar. Yusuf Hâs Hâcip'in eğitim ve yönetim anlayışının Farabi kanalı ile eski Yunan kaynaklarına uzandığını düşündüğümüzden böyle bir sırayı izlemeyi uygun gördük. Bu üç düşünür de edindikleri görüşleri ile kendi çağlarında, yaşadıkları topraklarda ilk olma özelliği taşımaktadırlar. Bu yapıtların hepsinde ideal yönetim, ideal eğitim ve ideal toplum yapısı tanımlanmaya çalışılarak hem birey hem de toplum düzeyinde mutluluğa ulaşılmanın yolları gösterilmiştir. Bu yapıtlarda özellikle toplumun kurulu devlet yönetimindeki varlığı dikkate alınır. Bu yapıtlardaki mutluluk anlayışı ile hem bireyin hem toplumun devlet içindeki durumu biçimlendirilmek istenmektedir. Biz de çalışmamızda Platon ve Farabi etkileri göz önünde bulundurularak *Kutadgu Bilig*'deki eğitim ve yönetim anlayışını inceledik.

Eğitim, bu üç yapıtta da bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlamanın temel aracı olarak görülür. Ancak her yapıt kendine özel kültürel ve felsefi bağlamlardan hareketle eğitime farklı boyutlar kazandırmıştır. Bu kapsamda *Devlet* ve *İdeal Devlet* çerçevesinde *Kutadgu Bilig*'deki eğitim ve yönetim anlayışını belirlerken şu sonuçlara ulaştık:

- *Kutadgu Bilig*'e göre eğitimin amacı bireyin ahlaki erdemler kazanmasını sağlamak ve toplumsal düzeni korumaktır. İnsan için mutluluk ancak bilgi ve ahlak ile olanaklı olacaktır. *Devlet*'e göre eğitim, bireyin kendi yeteneklerini ayrımsayıp toplumda en iyi biçimde hizmet etmesidir. Eğitim ile ruhun dengeli bir şekilde gelişmesi söz konusudur. *İdeal Devlet*'e göre eğitim, bireylerin akıl ve ahlak açısından olgunlaşmasını sağlar. Bu yapıtta da eğitimin nihai hedefi, bireyin en yüksek mutluluğa ulaşmasıdır.

- *Kutadgu Bilig*'de eğitim, bireyin hem bu dünyada hem de ahirette dirliğe ulaşmasını amaçlamalıdır. *Devlet'*e göre eğitim, 'iyi' ideasını kavramak ve hakikati öğrenmek

amacındadır. *İdeal Devlet*'e göre eğitim, bireyin kendi var olan gücünü gerçekleştirmesine ve Tanrı'ya yakınlaşmasına yardımcı olur.

- *Kutadgu Bilig*'de eğitim, erdemli bireylerin yetişmesine, dolayısıyla doğru bir yönetim ve toplumsal uyumun sağlanmasına aracı olur. *Devlet*'e göre eğitim, bireyleri erdemli bir yaşam sürmeye hazırlar ve ideal devleti yönetecek filozof kralları yetiştirir. *İdeal Devlet*'te ise bireylere erdemli bir yaşam sürmeleri için uygun bir eğitim sistemi sunmak devletin görevidir.

- *Kutadgu Bilig'*e göre eğitim, bireye adalet, bilgelik, doğruluk, sabır ve kanaat gibi erdemler kazandırmalıdır. *Devlet'*te ise Platon, akıl, cesaret, arzudan oluşan ruhun üç parçasını dengede tutmayı eğitimin temel amacı olarak görür. Çünkü bu dengenin sağlanması, bireyin erdemli bir yaşam sürmesini olanaklı kılar. *İdeal Devlet*'e göre erdem mutluluğun anahtarıdır. Eğitim, bireyin akıl yoluyla erdemlere ulaşmasını sağlamalıdır.

- *Kutadgu Bilig*'de özellikle yöneticiler için bilgelik ve adalet erdemleri eğitimin merkezindedir. Yönetici, halkı gönence kavuşturmak için bilgili olmalıdır. *Devlet*'te eğitim, filozof kralın bilgelik ve adalet gibi erdemlere ulaşması için olmazsa olmazıdır. *İdeal Devlet*'te ise bilgelik (hikmet), cesaret (şecaat) ve ölçülülük (itidal), bireyin kazanması gereken temel erdemlerdendir.

- *Kutadgu Bilig* eğitimi alegori yani kavramları kişileştirmek suretiyle öğüt, örnek ve öyküler yoluyla verir. Yusuf Hâs Hâcip, bilginin yaşamda uygulamaya dönüştürülmesi gerektiğini vurgular. *Devlet*'te eğitim belli aşamalarla ele alınır. Müzik ve jimnastik eğitimi, ruhun ve bedenin uyumlu gelişimini sağlar. Diyalektik eğitim ise hakikati anlamak ve bilgelik kazanmak için gereklidir. Özellikle filozof krallar için bu eğitim zorunludur. *İdeal Devlet*'te eğitim teorik bilgi ve pratik uygulamaları birleştiren bir süreç olarak görülür.

- *Kutadgu Bilig*, içindeki dört temel kişi aracılığıyla erdemleri somut örneklerle öğretir. *Devlet*'te eğitim, bireyin yeteneklerine göre düzenlenir ve herkes en uygun bölüme yönlendirilir. *İdeal Devlet*'te ise bilimsel bilgi, ahlaki gelişimin temelini oluşturur. Bu nedenle Farabi, mantık ve metafiziği eğitimin önemli bir unsuru olarak ele alır.

- *Kutadgu Bilig*'de bir yönetici, halkına doğrulukla hizmet etmek için bilgi ve ahlak eğitimi almalıdır. Yusuf Hâs Hâcip'e göre, ancak bilgili bir hakan, halkın mutluluğunu sağlayabilir. *Devlet'*te filozof kralın yetişmesi için uzun bir eğitim süreci gereklidir. Platon'a göre bu eğitim süreci elli yaşına kadar sürer ve yöneticiler hem uygulamalı hem de kuramsal bilgiyle donatılır. *İdeal Devlet'*te ideal yöneticinin hem akıl hem de vahiy yoluyla hakikate ulaşması gerektiği savunulur. Yönetici, bilgelik, adalet, cesaret ve merhamet gibi erdemleri eğitim yoluyla kazanmalıdır.

- Kutadgu Bilig'e göre eğitim, toplumun ahlaki düzenini korumak ve bireyler arasında uyumu sağlamak için bir araçtır. Halkın mutluluğu, ancak doğru bir ahlak eğitimiyle gerçekleşebilir. *Devlet'e* göre eğitim, bireyleri yeteneklerine göre sınıflandırma ve toplumu da buna göre biçimlendirmek demektir. Bu, toplumun düzenini ve adaletini korumak için gereklidir. *İdeal Devlet'e* göre eğitim, toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için bir dizge içinde yapılandırılmalıdır. Erdemli bireyler toplumun mutluluğuna doğrudan katkı sağlar.

- *Kutadgu Bilig,* eğitimi, ahlaki değerlerin kazandırılması ve bireylerin mutluluğa ulaşması için gerekli görür ve buna göre eğitimin bireysel ve toplumsal düzeydeki etkilerine odaklanır. *Devlet*'te ise eğitim bireyin ruhsal dengesini sağlamak ve ideal devleti yönetecek filozof kralları yetiştirmek amacını gözetmektedir. *İdeal Devlet*'te de eğitim hem insanın bireysel mutluluğuna ulaşmasında hem de toplumsal düzene kavuşmasında süregiden bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

En nihayetinde bu üç yapıtta da eğitim, bireylerin erdemli, bilgili ve topluma faydalı bireyler hâline gelmesi için vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkar.

5.2. Yönetim ile İlgili Sonuçlar

Ele aldığımız bu üç yapıtı yönetim anlayışları yönünden karşılaştırdığımızda şu sonuçlara erişiyoruz:

- Üç yapıtta da adalet ve erdem temelli bir yönetim anlayışına odaklanılmaktadır. Üç yapıt da adaleti yönetimin temel ilkesi olarak görür. Adalet, bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlamak için vazgeçilmez bir unsurdur.

- Üç yapıtta da ideal yönetici erdemli, bilgili ve doğru/adil olmalıdır.

- Üç yapıtta da bireyi ve toplumu yönetimsel açıdan biçimlendirmek için belli bir aşama sırası izlenmektedir. Buna göre *Kutadgu Bilig*'de toplum yöneticiler, askerler ve üreticiler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Toplumsal düzen, herkesin kendi görevini yerine getirmesi ile sağlanır. Platon'un *Devlet*'inde yöneticiler yani filozof kral, askerler ve üreticiler arasında keskin bir sınıf ayrımı vardır. Farabi'nin *İdeal Devlet'*inde de toplum, bilgi ve erdem düzeyine göre bölümlere ayrılır. Yöneticiler en üstte yer alır ve halkın mutluluğunu sağlamaktan sorumludur.

- Üç yapıtın devlet anlayışında da mutluluk ana amaçtır. Bu üç yapıtın en önemli ortak özelliği budur, diyebiliriz.

- Üç yapıtın da yönetimdeki nihai amacı ortak olsa da ortaya koydukları ideal yönetici tanımları birbirinden farklıdır. *Kutadgu Bilig*'e göre yönetici hem dünyevi hem de dini görevlerini yerine getiren, adaletli ve halkın dirliğini gözeten bir beydir. Platon'un *Devlet*'inde filozof kral, hakikati bilen ve toplumu akıl yoluyla yöneten bir yöneticidir. Farabi'nin *İdeal Devlet'*inde de ideal yönetici hem felsefi hem de dini bilgiyi birleştirerek toplumun maddi ve manevi mutluluğunu sağlamalıdır.

- Bu üç yapıta yönetim türleri açısından bakarsak *Kutadgu Bilig'*de merkezi bir yönetim anlayışı vardır. Yönetici halkın dirliğini, gönencini sağlamaktan sorumludur. Platon'un *Devlet*'inde filozof kralların önderliğinde soylularla ilgili bir yönetim modeli savunulur. Farabi'nin *İdeal Devlet'*inde hem dini hem de akılcı temellere dayalı, erdemli bir liderin yönettiği bir devlet modeli benimsenir.

- Bu üç yapıtı din ve yönetim ilişkisi yönünden ele alacak olursak *Kutadgu Bilig* ve *İdeal Devlet*'in yönetim anlayışını dini değerlerle ilişkilendirdiğini, ancak Platon'un daha dünyacı bir yönetim anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Adalıoğlu, H. H. (1988). Siyâsetnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, s. 304-306). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ahmet Vefik Paşa. (1293=1876). *Lehçe-i Osmanî* (1. b., Cilt ıı). İstanbul: Tabhâne-i Âmire.

Ahmet, Z. (2009). Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (5. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 38-59.

Alberts, O. (1985). Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca ile Yazılmış Kutadgu Bilig'in (1069-70) Şairi: İbn Sînâ'nın Bir Öğrencisi. (M. Türker Küyel, Dü.) *Erdem, 1*(1), 217-230.

al-Ghazâlî. (1980). *al-Munqidh min al-Dalâl.* (R. J. Mccarthy, S. J. , & as, Çev.) Boston: American University of Beirut.

Altuntaş, H. (2008, Temmuz). Erdemli İnsan Erdemli Toplum. *Diyanet*(211), 4-7.

Arat, R. R. (1974). *Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II: Çeviri* (2. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (1979). *Yûsuf Has Hâcib Kutadgu Bilig I: Metin* (2. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aristoteles. (1975). *Politika* (1. b.). (M. Tuncay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arslan, A. (1999). *İslâm Felsefesi Üzerine.* Ankara: Vadi Yayınları.

Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arslan, A. (2007). *İlkçağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Arslan, M. (1987). *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Ata, A. (Dü.). (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur!an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)* (2. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atalay, B. (Dü.). (1941). *Divanü Lûgat-it-Türk Tıpkıbasım "Faksimile".* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. (2025). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

Ayazlı, Ö. (2009). Altun Yaruk Sudur VI. Kitap. *Doktora Tezi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, M. Z. (2003). *Ahlâk Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bağdatlı, Ö. (2007). Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balcı, C. (1999). Destanlardan Kutadgu Bilig'e Türk Devlet Geleneği. *Yayımnlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bang, W., & Rahmeti, G. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı.* İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri.* İstanbul: Baha Matbaası.

Beill, B. (2003). *İyi Çocuk, Zor Çocuk "Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?".* (C. Yorulmaz, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Beslen, K. (1985). Kutadgu Bilig'de Eğitim. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bice, H. (2009). *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Bilgin, A. A. (1988). Nehcü'l-Ferâdîs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, s. 540-541). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bilgin, A. (Aralık 2005). "Gök Tanrısı" Terimi Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 2*(4), 189-197.

Binbaşıoğlu, C. (2000). *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Cafoğlu, Z. (Dü.). (2010). *Eğitim Bilimine Giriş - Temel Kavramlar* (2. b.). Grafiker Yayınları.

Cevizci, A. (2015). *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a* (6. b.). İstanbul: Say.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford: Clarendon Press.

Çağatay, S. (1968). Kutadgu Bilig'de Odgurmış'ın Kişiliği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 15*, 39-49.

Çağatay, S. (1970). Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş. *Türk Kültürü, IX*(98), 95-111.

Çağıran, L. (1995). Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Öğretim. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelikkaya, H. (1996). *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi.* İstanbul : Alfa Yayınları.

Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap.* Adana: Karahan Kitabevi.

Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap.* Adana: Karahan Kitabevi.

Çetişli, İ. (2006). "Edebiyat Eğitimi"nde "Edebî Metin"in Yeri ve Anlamı. *Milli Eğitim Dergisi, 34*(169), 75-84.

de Oliveira, R. (2024). Platon'un Eğitim Felsefesi. (İ. Görkaş, Dü.) *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 299-303.

Demirbilek, S. (2011). Türklerde "Kut" Kavramı (Kutadgu Bilig Merkezli). *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirleri* (s. 181-197). içinde Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Demirel, Ö., & Kaya, Z. (2012). Eğitim ile İlgili Temel Kavramlar. Ö. Demirel, & Z. Kaya (Dü) içinde, *Eğitim Bilimine Giriş* (7. b., s. 1-22). Ankara: Pegem Akademi.

Dilâçar, A. (2003). *Kutadgu Bilig İncelemesi* (4. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (Dü.). (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü* (3. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doerfer, G. (1967). *Türkische Und Mongolische Elemente Im Neupersischen* (Cilt III). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Edip Ahmed Yüknekî. (1951). *Atebetü'l-Hakayık.* (R. R. Arat, Dü.) İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eğitim Terimleri Sözlüğü. (2025). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

Elmalı, M. (2022). Altun Yaruk'ta Kuotau Bey Hikâyesinin Yazınsal Göstergebilim ile İncelenmesi. M. Elmalı, & H. Tokyürek (Dü) içinde, *Altun Yaruklug Ceval Beg Bitigi* (s. 47-82). Elazığ: Asos Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2. b.). Ankara: Bizim Büro Basım Evi .

Ergene, O. (2012). Sibîcâbî Gülistan Çevirisi (Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Çeviri-Tıpkıbasım). *Doktora Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Ergin, M. (2008). *Dede Korkut Kitabı I* (6. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı II* (4. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2018). *Orhun Abideleri* (52. b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fârâbî. (2013). *Mutluluğun Kazanılması "Tahsîlu's-Sa'âda"* (3. b.). (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Divan Kitap.

Fârâbî. (2014). *Siyaset Felsefesine Dair Görüşler ve Mutluluk Yoluna Yöneltme* (2. b.). (H. Özcan, Çev.) İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Fârâbî. (2015). *İdeal Devlet "El-Medinetü'l Fâzıla"* (6. b.). (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Divan Kitap.

Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (2. b.). (M. Akalın, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gabain, A. v., & G. R. (1934). *Türkische Turfan Texte VI: Das buddhistische Sûtra Säkiz Yükmäk.* Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Gulcalı, Z. (2015). Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük). *Doktora Tezi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülensoy, T. (2007). *Türkçe Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Cilt I (A-N)). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güncel Türkçe Sözlük. (2025). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

Güngör, E. (1998a). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güngör, E. (1998b). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (2. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri* (4. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü.* (V. Köken, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hint Yağı Bitkisi. (2025). Vikipedi Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hint_ya%C4%9F%C4%B1_bitkisi#cite_note-1 adresinden alındı

Hitti, P. K. (1980). *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi 2.* (S. Tuğ, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Hoca Ahmed Yesevî. (2009). *Divan-ı Hikmet.* (H. Bice, Dü.) Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

İbn-i Sînâ. (2017). *El-Kânûn Fi't-Tıbb* (5. b., Cilt II). (E. Kâhya, Çev.) Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İmâm Gazâlî. (2016). *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn Tercümesi* (Cilt 1). (A. Serdaroğlu, Çev.) İstanbul: Kampanya Kitapları.

İnalcık, H. (2005). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet.* İstanbul: Eren Yayıncılık.

İskit, S. (2000). *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karahan, A. (1985). *XIV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Türk Kültürü ve Edebiyatı.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Karaman, A. (2023). Eski Uygur Türkçesinde Kolu Adı ve Türevleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20*(1), 55-70.

Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kargı Ölmez, Z. (1998). Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2). J. Laut, & M. Ölmez içinde, *Bahşı Ögdisi Klaus Röhrborn Armağanı* (s. 235-260). Freiburg-İstanbul: Simurg Yayıncılık.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. (2025). Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

Kâşgarlı Mahmut. (1972). *Divanü Lûgât-it-Türk Dizini.* (B. Atalay, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve Eğitim* (3. b.). Ankara: Engin Yayınevi.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin* (2. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, M. (1988a). Fârâbî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 145-162). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kaya, M. (1988b). Kindî, Ya'kûb b. İshak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 51-58). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kerschensteiner, G. (1977). *Karakter Kavramı ve Terbiyesi.* (H. F. Kanad, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Keskin, Y. (2008). Türkiye'de Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında Değerler Eğitimi: 1998 ve 2004 Programlarının Etkililiğinin Araştırılması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Kıncal, R. Y. (2004). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kindî. (2003). Üzüntüyü Yenmenin Çareleri. *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* (M. Kaya, Çev., s. 51-66). içinde İstanbul: Klasik.

Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (Dü.). (2017). *Marzubân Bin Rüstem Marzubân-Nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî.* (Şeyhoğlu Sadre'd-din Mustafa, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkut, Ş. (2008, Temmuz). Erdemli Şehrin Sütunları. *Diyanet*(211), 13-15.

Köprülü, M. F. (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi* (7. b.). Ankara: Akçağ.

Kubbealtı Lugatı. (2025). http://www.lugatim.com/ adresinden alındı

Kur'an-ı Kerim Meâli (15. b.). (2008). Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları.

Levend, A. S. (1962). Siyaset-nameler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 10*, 164-197.

Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs. (1993). *Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük).* (M. Özkan, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Maḥmūd bin ʿAli. (2014). *Nehcü'l-Ferādis Uştmaḫlarnıng͡ Açuq Yolı (Cennetlerin Açık Yolu).* (J. Eckmann, H. Zülfikar, S. Tezcan, & A. Ata, Dü) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mert, O. (2002). Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mevlâna. (2004). *Mesnevî Tercümesi* (7. b., Cilt III-IV). (Ş. Can, Çev.) Ötüken.

Milli Eğitim Temel Kanunu. (1973).

Nişanyan, S. (2025). Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi: https://www.nisanyansozluk.com/ adresinden alındı

Onay, A. T. (2014). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı.* (C. Kurnaz, Dü.) Ankara: Kurgan Edebiyat.

Onay, İ. (2013). Türk Kültür Tarihi Bakımından Oğuz Kağan Destanı ve Önemi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 171*(171), 29-44.

Online Etymology Dictionary. (2025). https://www.etymonline.com/ adresinden alındı

Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları* (3. b.). İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm).* Ankara: Odak Offset.

Ölmez, M. (2015). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları* (3. b.). Ankara: BilgeSu.

Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkilemeler Üzerine. *Belleten, 65*(2), 243-311.

Özyıldırım, G. (2019). *Antik Yunan Düşünürleri.* İzmir: Lilith Yayınevi.

Pala, İ. (1988). Nasihatnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, s. 409-410). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (9. b.). İstanbul: L&M Yayıncılık.

Platon. (2015). *Devlet* (28. b.). (S. Eyüboğlu, & M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Portlakkaya, T. (2009). Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Redhouse, S. W. (1987). *A Turkish and English Lexicon Shewing in English The Significations of the Turkish Terms.* Beirut: Librairie du Liban.

Roux, J.-P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm.* (A. Kazancıgıl, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Russell, B. (1997). *Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ* (6. b.). (M. Sencer, Çev.) İstanbul: Say.

Senemoğlu, N. (2010). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya* (17. b.). Ankara: Pegem Akademi.

Seyf-i Sarâyî. (1978). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî).* (A. F. Karamanlıoğlu, Dü.) İstanbul: Milî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Sinan, A. T. (2006). Ana Dili Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler. *Doğu Anadolu Araştırmaları, 4*(2), 75-78.

Şemseddin Sami. (2012-2015). *Kâmûs-ı Türkî.* İstanbul: Şifa Yayınevi.

Şen, M. (2016). Kutadgu Bilig Bir siyasetname mi Yoksa Bir Nasihatname midir? G. Sağol Yüksekkaya (Dü.) içinde, *Yûsuf Has Hâcib ve Ölümsüz Eseri Kutadgu Bilig* (s. 83-87). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Şen, M. (2020). Kutadgu Bilig'de Bazı Kişi Adlarının Köken ve Anlam Bilimi Açısından Değerlendirilmesi. T. Kocaoğlu (Dü.) içinde, *Türk Söz ile Kültür Varlıklarının İzinde* (s. 239-246). İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Şen, M., & Kalkan, A. F. (2017). Kutadgu Bilig'de Değerler Eğitimi Çerçevesinde İdeal İnsan. İ. Çetin, & H. Çeltik (Dü) içinde, *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu* (s. 401-420). Ankara: Gazi Üniversitesi Matbaası.

Şen, M., & Kalkan, A. F. (2021). Kutadgu Bilig'de Kök Değerler. İ. Çetin, & H. Çeltik (Dü) içinde, *III. Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu* (s. 497-507). Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yayını.

Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Şenel Temizsoylu, Y. (2002). Kutadgu Bilig'de İsim Yapımı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi. (1999). *Lehcetü'l-Lügat.* (H. A. Kırkkılıç, Dü.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tatcı, M., & Gökçeli, S. (2017). Estetik Bir Zevk Kazandırma Amacı Olarak Edebiyat Eğitimi. İ. Çetin, & H. Çeltik (Dü) içinde, *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu* (s. 443-448). Ankara: Gazi Üniversitesi Matbaası.

Tekin, Ş. (1962). Uygurlarda Sevab Tevcihi Âdeti ve İslâmlıktaki Mevlid Duâsı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XII*, 233-245.

Tekin, T. (1994). *Tonyukuk Yazıtı.* Ankara: Simurg Yayıncılık.

Tekin, T. (2013). *Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları* (5. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2018). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk* (2. b.). ANKARA: BilgeSu Yayıncılık.

Teres, E. (2007). Çağataycanın Sözvarlığı Yayımlanmış Çağatayca Eserlerin Sözlüğü.

Tezcan, M. (1974). *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir.* Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Tokyürek, H. (2011). Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri. *Doktora Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tokyürek, H. (2015). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını).* Ankara: Bizim Büro.

Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (3. b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tuğral, O. (2008). Kutadgu Bilig ve Siyasetnamede Devlet Anlayışı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tümenbayar, Z. (2019). Altun Yaruk'un (II. Kitap) Türkçe ve Moğolca Çevirilerinin Karşılaştırmalı Söz Varlığı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçar, E. (2009). Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uçar, E. (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç Diplomatik Neşir Usûlüyle Yayını, Tercüme, Açıklamalar ve Dizin.* İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.

Uluç, B. (2024). Tarihî Türk Şivelerinde İkilemeler. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Ünal, C. (1981). *Genel Tutumların veya Değerlerinin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma.* Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Vikipedi Özgür Ansiklopedi. (2025). https://tr.wikipedia.org/ adresinden alındı

Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca - Almanca - Türkçe.* Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yalçın, A. (2002). *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Yavuz, K. (1988). Şeyhoğlu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 88, 89). içinde İstanbul, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yavuz, K. (1991). *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Yavuz, K. (Dü.). (2013). *Şeyhoğlu Mustafa Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkeü'l-Ulemâ Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı.* İstanbul: Büyüyen Ay.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12. b.). Ankara: Seçkin.

Yıldırım, Ö. (2025). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. Felsefe Web Sitesi: https://www.felsefe.gen.tr/ adresinden alındı

Yıldırım, T. (1998). Kutadgu Bilig'de İsim Çekim ve Yapım Ekleri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, F. (2019). Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Yönetim. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zieme, P. (1991). *Die Stabreimtexte Der Uiguren von Turfan und Dunhuang Studien zur alttürkischen Dichtung.* Budapest: Akadémiai Kiadó.